
ZIKMUNDA WINTRA

SEBRANÉ SPISY

Z BELLETRIE A Z KULTURNÍCH STUDIÍ.

□ SVAZEK V. □

ŠAT, STRAVA A LÉKAŘ

:: V XV. A XVI. VĚKU ::

VLASTNÍM NÁKLADEM UYDÁVÁ J. OTTO V PRAZE
1913

ŠAT, STRAVA A LÉKAŘ V XV. A XVI. VĚKU.

□ NAPSAL □
ZIKMUND WINTER

VLASTNÍM NÁKLADEM UYDAL J. OTTO V PRAZE
1913

KROJE U NÁS V XV. VĚKU.

(Přednáška r. 1892 ; rozšířena v Děj. kroje 1893.)

~~A 406~~

Do XV. věku vběhlo s oběma sdruženými protivami tehdejšího života — s přepjatou zbožností a s převelikou bujností — všecko všudy modní bláznovstvo, elegantní šviháctvo, kteréž jevílo se v kroji a stroji věku předchozího, a s ním spolu móda klášterským šatům podobná. Dle slov Štítného chodili jedni „v hrdých světských ruších“, jiní „v šerých kuklách zákonních i vylkách jep-tišských“. V oněch hrdých rouších kvetly i v naší vlasti tytéž bujné i rozpustilé výrůstky kostymní jako ve vší tehdejší Evropě.

Míníme totiž onu přepjatou snahu šat zužovati a zkracovati na veliký hněv a zhoršení lidí cudných, míníme onu všeobecnou a křiklavou náklonnost k barvám rozmanitým na témž šatě, a to tak, že každá nohavice týchž poctivců byla barvy jinačí (miparti); naposled míníme onu přehnanou snahu prodlužovati hlavu, nohy i ruce měrou nepřirozenou, a to u ženských čepcem chomoutovým o špici čili rohu nebo o dvou rozích, u mužských kuklou dlouhou, cípovitou, a při obojím pohlaví cípy od rukávů čili pachy a mimo to škorněmi se špicemi či zobáky.

Úzkost a krátkost šatu charakteristická jevíla se nejnápadněji při mužském kabátě. Vznikl zkrácením mužské sukně (která se podobala naší kytli nebo bundě dlouhé), a to tak valným zkrácením, že kryl kabátec jenom hrud. Kabát vznikl prý na počátku XIV.

století ve Francii. K nám donesen bezpochyby za krále Jana Lucemburského. Ví o něm Petr Žitavský. V českých pramenech vyskytuje se kabát jmenovitě teprve od polovice XIV. věku pod jménem joppa, kabátek joppula či „brevis tunica“. Rovněž tak překládají nejstarší naše slovníky. Kabát jest jim jupice, prsní punt, popásní oděv.

Jakkoli tedy bezpochyby již za krále Jana dvorští a panští šviháci odívali se u nás po francouzsku přilehlým kabátem, tož přece obecnějšího rozšíření došel kabát teprve za panování Karla IV. v letech šedesátých. První zřejmá zmínka o kabátě u nás jest v krejčovském řádě města Litomyšle r. 1365. Mistrům zakazuje se, aby nižádný falešných kabátů neprodávali. Téhož roku první joppa zapsána v pražském archivě. Dvě leta potom nařiká kronikář Beneš z Veitmile i kazatel Milič do krátkých kabátů. Onen dí mrzutě, že zaveden u nás cizinský nový šat; krátký, hanebný, jenž zadku nekryje. Milič touž příčinou hněvá se na kužeze, že v témž šatě si oblibují. Ostatně kněžím zapověděl kabáty rok před tím (1366) arcibiskup Jan. Podobá se nám, že touž dobou nejen v Čechách nébrž všude po Evropě vzkvetla rázem moda kabátů. Vždyť právě v letech šedesátých papež činí odpustky odvislými na tom, bude-li míti žadatel šat aspoň ke kolenou dlouhý.

Kabáty široké v malých časech potom zalíbily se v Čechách tou měrou, že i selský lid si je pořizoval. Zlobí se Štítný, že „i orače táhne zlý duch v neřád, že budú na to těžce robotovati, aby svú nemúdrú vedli purnost v krémách, na posvíceních — v kabátích“.

Modní kabátec nezahynul v století tom, v němž se zrodil, alebrž vítězně vešel do věku XV. a pa-

noval i potom ještě dlouho, až stal se otcem naší „vesty“.

Kabátce krátké a kratší bývaly v XV. věku na prsech a k ramenou vycpávány, v bocích naproti tomu až příliš utahovány a svazovány zvláště od těch mladých hejsků, kteří chtěli modou vynikati nad jiné.

Někteří mívali na prsech puntý bavlnou vycpávané a ti dle slov Konistových „prsy i břicha velmi těsně utahovali jako psi lovčí“. Jiný kronikář přidává ještě to, že „vokolo ledví velmi tlustě, aby jako ženské prsy jměli“. Také Hus se hněvá na muže, že přidávají kabátům vlny, chtějíce vypadati „prsatí“, smělí, silní. Už při kabátu patrna byla tehdejší snaha po rozmanitosti barevné na téměř šatě. Díť kronikář, že zvlášť rytíři kázali sobě štrychy soukenné a jiné barvy přišívatí na bedra. Krku při kabátci nechávali mnozí nahého zhola, jiní obkládali ho stříbrnými plechy s literami a nápisy. Chudší lidé opičice se po bohatých obkládali hrdla cínovými plíšky popsanými „a tak měli (dle slov letopiscových) hrdla obklíčená okovy, jako pastejřovi psi, aby jich vlci nezdávali“.

Jenom v Italii oblibovali si šviháci nositi kabáty řasnaté, jinde všude pilně dbávali toho, aby se kabát ani trochu nekrčil. Upínali ho tedy s hůry dolů knoflíky. Ale vedli si stran knoflíků všude přemrštěně, brali je i za ozdobu a přišívali je též na obruby šatů a vůbec, kam se hodilo nebo nehodilo.

Paráda knoflíková vešla do XV. století a panovala v něm. Z archivních dokladů připomínáme jen zápisu v zahájeném soudě plzeňském r. 1411, jímž zastavuje kdos u židovky „multos nodulos alias knoflíky argenteos, deauratos“, tedy množství stříbr-

ných a pozlatitých knoflíků. Kabáty se také šněrovaly.

Kdežto u nás za některý čas obvěšovali kabát plíšky kovovými, zalíbilo se Němcům obvěšovati se zvonci a rolničkami, jež nejobyčejněji přišívali na pasy, ale i zhusta na prsa.

Jisto jest, že v Němcích byly rolničky na šatech nejvíc oblíbeny. V Němcích zahájeno patnácté století rolničkami; v tom věku kvetly nejvíce; ovšem měli je pouze šviháci urození. Na sněmě v Kostnici objevila se ta moda u velikém množství. V druhé půli XV. věku se patrně ztrácejí. Moda „německých“ zvonců byla následována v Polště i u nás v Čechách. V kapli Jagailovské v Krakově jsou obvěšeni rolničkami svatí tři králové, pocházející z XV. století; sochy na hrobích knížat slezských dokazují, že i tu oblibovány rolničky. Že u nás také zvonce oblibovány, o tom důkazem inventář Kláry Helmové, kteráž měla r. 1425 po muži „pás stříbrný pozlatitý se zvonci“. Do konce XV. století zahynula moda rolniček všude. Rolničky a zvonce zůstaly od té doby jen bláznům, psům a sokolům honebným a koním v turnaji. Však za zmínku stojí, že v Němcích leckde ujali rolničky sedláci a drželi tu modu ještě v XVI. věku. Hoši sedlští na podvazcích je mívali, jakož o tom obrázky z r. 1520.

Úzkost a divná barvitost šatů jakožto ráz XV. století jeví se mimo kabáty zvláště při mužských nohavících. Nohavice jevily snahu již ode dávna zúžovati se; patnáctý věk je doba nejužších nohavic. Nohavice kryla nohu od pasu až na špici nohy, rovně tak jako v století předchozím. U lidí nádherných a při švihácích bylo přední povinností každé nohavice, aby dobře padla. Proto býval střih její dosti nesnadnou prací krejčovskou. Bezpochyby

právě od té práce obdrželi ti, kdo šaty šili, jméno krejčířů, nápodobně jako u Francouzů, Poláků (Krawci) a Němců. Přilehlá nohavice panuje přes hranu XV. století. Nesnadno se „obouvala“. Bývala šita z rozličných látek, zvláště ze sukna; lidé parádní nespokojovali se při nohavicích s barvou jedinou, alebrž kázali si je šít z různobarevných pruhů po délce se táhnoucích, nebo šachovali čili merhovali je, rozmanitých barev sukno na ně přišívajíce na způsob čtverečků. Také starodávný zvyk míti každou nohavici jináče zbarvenou — miparti, biparti — udržel se v Evropě všude za celé XV. století, ba vyskytuje se ještě u věku následujícím — ale jest už od počátku XV. století čím dále, tím řidčím, zvláště u nás v Čechách. Kdežto ještě v miniaturách krásné knihy Štítného má miparti — jednu nohavici modrou, druhou červenou — nejen helmbrechtník, tedy hejsek lehký, alebrž má nohavice na dvě merhované i vážný ženich rytířský při svatbě, což svědčí o všeobecné oblibě této barevné bujnosti, pozorujeme v XV. století miparti nejčastěji už jen u biřiců a lidí málo „poctivých“. Již v musejním „Zrcadle lidského spasení“, jež klade se do začátku XV. věku, shledáváš nejspíš jen u biřice, že má jednu nohu zelenou, druhou červenou.

Pro krátkost kabátce vymyslili sobě Francouzi na krytí luna k nohavicím zvláštní poklop podoby vejčité, jehož také rytíři užívali při plné zbroji. Tomu poklopci, našim očím neslušnému, říkali braquetty. Naši také ujali ten podivný a nevkusný způsob, zovouce ho „krytím“; ale cudnějším našim otcům brzy a častěji vidělo se při nohavicích dočtené krytí z formy vejčité a příliš zřetelné vybaviti a proměnití v podobu plochou a širší, s nohavicemi spojenou a nezřetelnou.

Byla-li při ouzkých kabátech a přilehlých nohavících základním účelem dobrá myšlenka, aby formy těla přišly v jev, to věru nevíme, která bláhovost a nač vymyslíla za modu ony netvorné, nepodobné, ošklivé zobáky, zobaté střevíce, jimiž nohy obou pohlaví se hyzdily ještě dlouho v XV. věku.

Je pravda, obuv už dávno před XIV. věkem jeví na sobě patrnou snahu po délce a špičatosti čím dál tím ostřejší, zpronevěřujíc se přirozené i přiměřené a sličné podobě, jakou příroda lidské noze dala; nepřekvapí tedy badatele pranic, když naпослед spatří na nohách elegantních lidí, hejsků i kardinálu, měšťanů i císařů, měšťanek i princezen obuv skoro na loket dlouhou a tak špičatou, že v ní nelze ani choditi. To badatel beze snadu čeká. Ale že tak nestvůrná moda, která dospěla do krajnosti, v Evropě mohla kvésti dvě stě let, toho nelze dobře pochopiti, ani vysvětliti.

Snaha střevíce prodlužovati a špičatěti je pradávná. Vždyť pozorovali jsme na své oči v musei vídeňském střevíce s dlouhými zobáky již na etruských vásách starověkých! U nás jeví se špičatá obuv již v biblí Velislavově v XIII. věku; sám Karel IV., za něhož netvorné zobáky u nás zavedeny, jsa jich protivníkem, nosíval delší a špičatější střevíc, nežli forma nohy ukládala, jakož. dobře viděti na Karlově Týně.

Moda střevíců se zobáky, tedy oné nesličné obuvi, která, jsouc opravdu karikaturou obuvi, byla tak dlouhá, že musila býti vycpávána a tvrdě podkládána, beze vší pochybnosti vznikla zároveň s krátkým kabátem. Aspoň na obrazech francouzských naskytují se opravdové zobáky modní teprve v letech šedesátých hustěji, zákazy jich objevují se ve Francii, v Reglementu Karla V. r. 1367, tedy touž do-

bou. V Němcích hovoří o zobácích (Schnabel) nejprve kronika limburská při roce 1350. K nám zaneseny zobáky po našem mínění též asi nedlouho před rokem 1360. Arcibiskup Arnošt byl první, jenž tu modu káral pod pravým jménem zobáku, po něm r. 1366 arcibiskup Očko a r. 1367 tepe ji ze světských lidí Beneš z Weitmile.

Snad že z Francie k nám přenesena moda ta přímo rodinou a dvorem našich Lucemburků. Vždyť táž rodina donesla zobáky i do Anglie. Známostě, že dcera Karla IV., vdávajíc se do Anglie, přinesla r. 1381 s sebou střevíce se zobáky, v nichž — po-
divno — i střizlivý Angličan ihned našel zalíbení.

Zobáky dostaly se i do českých venkovských kostelů, jakž o tom svědčí Herodes na fresce v chrámě Slavětínském z r. 1385.

Takž zahájilo panstvo a šviháci obojího pohlaví a všech stavů „dlouhými, čapími nosy“ na škorních nové století, věk patnáctý. Tu se do nich pustil Hus a vyslovil leckteré ostré slovo proti „křivým nosům“. Než marno všecko. V XV. věku kvetly zobáky bujně dál a staly se nejdelšími, nejohybnějšími. Na sněmě kostnickém, kdež ubohý náš kazatel betlemský byl upálen v škorních krátkých a širokých, chodili měšťané, rytíři, kardinálové i císař Zikmund v střevících módních, dosti dlouhých, ouzkých se zobáky. I na pečetích má Zikmund císař zobáky. Též svatí a světice boží na oltářích chrámových byli od umělců malířských a řezbářských obouváni do škorní nosatých dle módy! Náš znamenitý sv. Jiří na Hradě má je. V jagailské kapliči krakovské mají čapí škorně i svatí tři králové, kteří přibrali se k jeslím betlemským, po daleku a přes pouště! Na tkaných obrazech (gobelinech) burgundských i Bůh, Kristus a matka Boží znesvařeni jsou obuví tou nemotornou.

Zobáky udržely se po vší Evropě za celý XV. věk.

Že podle zobáků bývala také slušná obuv nedlouhá, toť rozumí se samo.

V nejstarší době středověké byla kukla či kápě šatem mnichův; halili jí hlavu a ramena. Podle mnichů oblíboval kápi nejvíc lid obecný a myslivci, jimž v zlosti a nepohodě časové dobře sloužila. Jsouc však odstřižena od sukně nebo od pláště, stala se kukla kusem samostatným a tím byl to límec s kapucí. V XIV. věku stala se kukla modou všech stavů. I králové ji brali na hlavu. V letech šedesátých kvetla moda kukel po Evropě nejbujněji.

Také na pláštích mají muži někteří kukly přisíté. Rytířský ženich má při svatbě na zeleném kabátě zelenou kuklu.

V době Štítného byla kukla, jak z obrázku viděti, spíš obšírná než malá a končila se cípem mírným. Ale podle kukly poctivé po vší Evropě, od Španěl až do Polsky oblíbena byla u šviháků kukle modnější. Starodávná kukla totiž změněna jest skoro organicky, a to dvojím způsobem. Jedni totiž ubrali jí malebné řasnatosti a obdařili ji cípem až loket dlouhým, na jehož konci houpal se řápec. Ba na freskách v Slavětíně (r. 1385) mají muži, kteří vraždí nemluvnata, na kuklách i po dvou cípech!

Druzí naopak sestřihali ji tak, že nebyla nepodobna čepičce nebo čepci. Dí kronikář při r. 1367: „Málo před tím bývala kukla poctivá z šesti neb sedmi loket sukna, ale na ten čas kukličky maličké mívali, takže z jednoho lokte mohl čtyři udělati; někteří pak mívali od laloku přes ústa a přes nos až k samým očím ty kukličky zapnuté knoflíky nebo spínadly stříbrnými a tak ustavičně chodili, neodpínajíce se, leč když měli jísti neb píti. Potom ty

kukličky na vrchu hlavy trapci vzhůru obracující nosili.“

S takovými kuklami tedy vešli naši mužští předkové čeští do století XV. Ale kukla ani poctivá stará, řasnatá, ani ona modní prodloužilá neměly v XV. věku tak tuhý život jako zobáky. Najdeš kuklu sic ještě v počátcích století XVI. (na příklad z Bratří českých, r. 1510 do Prahy vyslaných, jeden přišel v kukle), ale obliby kukle ubývá vlastně už od počátku XV. věku. Stává se řidší a řidší. Kdežto ještě r. 1410 měl Otík z Chrastu modrákovou kukli tak cennou, že ji mohl zastaviti v dluhu židovském v Plzni, Židek za krále Jiřího již vytýká to přímo za neslušnost, kdyby urozenec chodil v kukle a ne v klobouce. Přešla tedy kukla od pánů zase k lidem nižším. Jenom tu, kde náležela kukla k stejno-kroji, na příklad při kutnohorských havířích, zůstávala pořád u veliké cti.

Tím dokreslili jsme hrubými rysy ony charakteristické zbudnělé mody, s nimiž mladí mužové vstoupili v XV. věk, a jež napotom celému století dávají znak. K těm bujnostem krojovým, na nichž jistá měkkost, zženilost a koketerie zcela světle patrná, hodil se způsob, jímž upravovali muži svoji hlavu. Tu byl ráz zženilý ještě patrnější.

Věk XV. nenávidí mužské brady; zvláště u pánů a na dvorech evropských panovníkův až do let osmdesátých nenalezneš snadno plnovousu. U nás již na počátku věku jsou odkazy zbožné, aby i chudým lidem ve špitále brada byla holena; jen tu a tam některý měšťan obliboval sobě v pěkné bradě ještě za nějaký čas. Vímeť, že Táboři r. 1420 pohoršovali se nad sličnými vousy pražských mužů. Na obrazech sněmu kostnického, kde mužů všelijakých zobrazena síla neobyčejná, jest vous vzácen; náš

Jeroným je bradatý. Také císař Zikmund bradu má; bezpochyby tradicí rodinnou, měltě ji otec jeho Karel IV. též; Václav IV., syn Karlův, míval aspoň koží bradku. Uhři jsou malováni s knírem pod nosem, také na jiných obrazech má ten onen muž z průvodu Zikmundova knír, kterážto zkušenost vedla cizí historiky k tomu soudu, zajisté širokému, že v oněch dobách všickni Uhři a Slované kde kteří i s Čechy takový knír mívali pod nosem, a od nich že přepraven jest k Němcům. U nás všecko. Ale přes to nejobvyklejší modou bylo v XV. věku bradu holiti.

Dejme tomu, že o bradě a nebradě tehdejší lidé smýšleli jináče nežli my a že holobradství ani nepokládali za zženilost: však o tom, že za celé století XIV. a XV. elegantní muži oblibovali sobě dlouhé, kadeřavé vlasy, soudívalo se už tehda, že to způsob „ženský“.

V dobách romantického rytířství také jiní mužové nerytířští oblíbili si delší vlasy, krátké vlasy zanechávající sluhám. Tak to zůstávalo do počátku XIV. století. Tu najednou začali muži nádhernější a fintiví v dlouhosti svých vlasů přepínati, kadeřili je a strojili uměle. Moda dlouhých kadeří přihnala se od západu k nám i do Polska a naši parádníci ujali ji přes výčitky uvážlivých starosvětských rodáků. Není potřebí pochybovati, že ten ženský způsob kučeravých dlouhých vlasů přinesl k nám dvůr krále Jana z Francie.

Od té doby hojně kučery při mužích mladých oblibovány napořád. U Štítného mají skoro všickni mužové kučeravý, hojný vlas a ten způsob přechází pak i do věku XV.

Po krvavé porážce moravských a českých pánů na Vyšehradě r. 1420 naříkal letopisec: „Který Čech muže bojovné, tak múdré, kadeřavé, krásné vi-

děti mohl bez lkání srdce svého?“ I lidé nižších stavů tou dobou rádi nechávali sobě vlasů růsti dlouze, byť ji h sobě nepřipravovali do kučerava jako páni, kteří na takové věci mívají víc prázdně.

Po vojnách husitských kučeravé vlasy do prstenců svíjené až k ramenům oblíbeny byly od panstva českého i za krále Ladislava a Jiřího. Ladislav sám měl „dlouhé rusé vlasy až na ramena spuštěné“ -- což vykládá Sylvius za obyčej uherského národa. Ať už to byl obyčej uherský čili nic, pravda to, že zůstaly kadeře, až na ramena spuštěné, obyčejem českého národa v téže době, kdy jiní národové, zvláště Vlaši a Francouzi, dlouhých vlasů už nekadeřili, ba když je podle vzoru burgundského, jenž po r. 1460 leckde stal se modou, přistřihovali na krátko. Na obrázcích v Chelčického Síti víry sami kněží mají kadeřavé, dlouhé vlasy, byť ne tak dlouhé jako páni, jimž Chelčický vyčítá, že „vlasy dluhé až ramena odívají a klobúček chlupatý na to jako homoli, i vyhlédají z něho jako z krbu, ježto již nevědí, jakých potvor z sebe nadělati“. Stran týchž pánů českých ptá se Chelčický v replice proti mistru Rokycanovi: „Táži se tebe, které to rytíře míníte, jimžto běh bojovný přísluší? Ty-li kasalické (přezdívká od kasání se, fintění), jižto na hradích a na tvrzích vlasy ramena odívají.“ — A jinde zase vytýká Chelčický všem všudy hesovným lidem, že vlasy strojí, aby kadeřavé byly a spletené vrkoče aby až do pat visely.

Dle zpráv uherských král Matiaš divil se Čechům, kterak dbají krásných, dlouhých vlasů; a když Lev z Rožmitála cestoval po západní Evropě (1465--1467), dle zprávy Šaška z Mezihoří podivovali se všude dlouhým vlasům českým, říkajíce, že nikdy nevidáno lidí, kteří by Čechy dlouhostí vlasů předčili; při tom

mnozí nechtěli věřit, že to vlasy přirozené jsou tvrdíce, že si je Čechové nalepili.

Ještě v prvních letech XVI. věku, v kteréž době jinde dlouhých vlasů téměř již zanechali, Čechové oblibovali „vlasy dělané obyčejem ženským“, přidržující se „toho způsobu ženského“; v překrásných miniaturách v Životě sv. Františka, r. 1500 malovaném, má i zedník při práci dlouhé, velmi dlouhé vlasy.

Kdo by se divil, kde Čechové tolik vlasů nabrali na podiv světa, tomu nelze nesvěřiti, že u nás bezpochyby rovně tak jako jinde, kdo neměl svých vlasů, přivypůjčoval sobě cizích s dostatek.

Ženské pohlaví vstoupilo do XV. století co do kroje celkem střízlivěji nežli mužští. Ovšem byly také dcerami své doby, a poněvadž ta doba — rozhrana století XIV. a XV. charakterisuje se přepjatou zbožností a přepjatou rozpustilostí, pozorujeme tyto dva kontrasty také na kroji ženském po vší západní a střední Evropě: jedny šatí se krojem ne nepodobným kroji nynějších jeptišek, zahalovaly sobě zbytečně i vlasy, nejkrásnější a nej-přirozenější zdobu ženského těla; druhé na odpor tomu plastiku těla rády na odiv stavěly, některé v tom i nemírným utahováním přehánějíce, jiné nemírným vystřižením na prsou až i poctivý mrav urážejíce.

Jako všude, tak i z českých žen nejprv ovšem jen bohatší a rozmařilejší držely se rozpustilé mody. Na strojbu prsů ženských vymyšlena koncem XIV. věku ve Francii jakási šněrovačka, kterou ujalý naše paní též ochotně. Štítný i Hus vyčítají s nelibostí, že „paní nebo panny své prsy strojí, ukazují, že mají prsy otevřené, šíje odkryté“, ale na obrázcích v samé knize Štítného mají panny — o helm-

brechtné čili lehké nemluvic — sukně na prsou dosti znamenitě vykrojené, z čehož jde, že necudné vykrojení bývalo na hranici XIV. století mnohem znamenitější.

S tou modou vešly nádherné paní do věku patnáctého. V něm dekoltování došlo svého vrcholu i raffinovanosti největší, neboť prsa valně vykrojená začaly paní přikrývati jemnými, průhlednými látkami.

Co do podoby ženské sukně lze ouhrnem říci, že i v století XV. bývala namnoze šita od krku až k patě všecka v jednom kuse. Sukně otvírala se šněrováním buď na řadrech, buď na zádech. Životku od sukně oddělených neznaly paní vyšších stavu až do konce XV. století.

Sukně opásávaly paní i dívky pasem právě tak jako v stoletích předešlých i následujících zvykem bylo. Jenom nebývalo místo vždy totéž, na něž pás kladen.

Snadno pozorovati, že v XV. věku ženský pás od kyčlí čím dále tím výše sune se, takže „život“ (taille) čím dále tím kratším se jeví. Naposled dosáhl pás až po samé prsy, což moda velmi nepodobná, nepěkná, poněvadž nepřirozená.

K nerozumným bujnostem ženského šatu náležela vlečka. Vymyslily ji dámy dvoru francouzského kdys počátkem XIV. věku. Vlečky čili „dlouhé podolky“ měly tak tuhý a dlouhý život jako střevíkové zobáky. Nářky na ně a boj proti nim začínají se v západní Evropě záhy v století XIV.; ale vlečka přetrvá celé století následující, ba nezmizí ani potom. Také ten zjev na ni patrn, že byla čím dále delší. V XV. věku mívaly vznešené dámy vlečky i pět metrů délky.

Marný byl boj mravokárců proti vlečkám, marné všecko posmívání a načívky. Ani salcburský koncil r. 1418 nedovedl v Němcích nic proti nim, ba ani bulla Eugena IV., již vyžádali r. 1435 Františkáni, n'kdež neměla následků žádoucích. I kněze posedla! Vímeť, že r. 1428 koncil pařížský byl nucen zakazovati kněžství, aby na klerikách neměli vlečky. Ale divná věc! Za celé XIV. století nenajdeš při českých paních sukně tou měrou, ocasaté, jako v zemích západních dámy nosily. Naše paní v tom nezabloudily! Do XV. století naše paní vcházejí o sukních jdoucích do země, ale ne mnoho vleklých. Teprve v druhé části XV. století zachvátila je nevkusná moda dlouhých, předlouhých vleček, kteráž tehda rozšířila se z Burgundu po vší Evropě. Při sukni mívaly naše paní rukávy v XIV. věku úzké a s těmi vstoupily do věku patnáctého. Podržely i v tom věku ještě za nějaký čas ony parukávy čili pachy, to jest falešné rukávy, jež visely jako cípy na loktech nebo na ramenou. Byly modpu po Evropě obecnou. Vlašské dámy podržely ty pachy nejdéle a uměly se jimi strojiti nejsličněji. Také mužští parádníci ve Vlaších, zdá se, hustěji strojili se v XV. věku v pachy nežli naši.

Přes sukni oblékaly paní i na prahu XV. věku „suknice“ čili kabátky, hazuky, župice, jež jim na obrázcích Štítného sahají přes luno, na jiných obrazech až do kolenou.

Na zimu oblékaly naše dámy rovně jako muži kožichy a kožíšky stříhu buď kabátového a jupicového nebo županového. Naproti tomu veliká většina paní halily se skoro za celé XV. století v zimě, v létě pláště řasnými a dlouhými tak, že po předu musila býti jich křídla do výše zdvíhána při chůzi. Od počátku XV. století potom již napořád říkalo se zimním plášťům, kožešinou podšitým, blány.

Za zvláštnost minulých dob budiž při šatech kožešinových oznámeno, že i letní kroj obkládán byl v XV. věku kožešinnou obrubou, a to nejen u nás Slovanů.

Barva ženského šatu oblibována stále světlá, sytá.

V strojbě ženské hlavy jeví se na hraně k XV. věku nemalá bujnost. Některé panny sic chodily dosti prostě. Bývaly o vlasech spuštěných, nebo je nosily v copech „sknoce íé“. Ale jiné dávaly si na hlavu věnce, perlovce. Vdané mívaly zavítí, roušky, čechlíky a na to vstavovaly i čepce všelijakých forem i podivných.

Z drobné parády ženské buď jen připomenuto, že do XV. století vešly naše paní se šaty tkanicemi, krumplováním, vyšíváním a třepením ozdobenými. Na prstech oblibovaly prsteny, nádheru chlubnou jevíly v pásech, skládaných z drahých kovů i kamenů; dle Husových výtek opásala mnohá zlatem bedra svá, čímž míní výborný kazatel řetězy, křížky, spony. Na pás sobě zavěšovaly pa ádní růžence čili pateříčky. Pateře jakožto prostředek k modlení začal doporučovati nejprve povědomý původce křížových válek Petr z Amiensu (r. 1090) a po něm sv. Dominik, jenž zajisté se toho nenadál, že růžencem, na němž prvotně modlili se a zpívali ti prostí lidé, kteří neuměli čísti, bude v XV. století tropiti se paráda až věru nezřízená po vší západní Evropě.

I u nás jedna paní nad druhou snažila se mítí zrnka z čistých koralů; mezi zrnky koralovými chtívaly mítí ženské promíšená zrnka stříbrná i zlatá; navěsily k páteřům groše zlaté a stříbrné a jiné všelijaké cenné „trošty“.

Veliké „akštejnové“ (jantarové) pateře jsou již

v nejstarších našich inventářích — hned na počátku XV. věku.

K pásům, jež bývaly velmi drahocenný, přivěšovaly ženy krumplované tašvice, v nichž mívaly nožnice, nůžky, klíčky, náprstky a jiné drobotiny. Do rukou brávaly paní v XV. století oháňky (vějíře), nejčastěji chvosty z pávích okatých per.

Doba husitská přinesla s sebou změny české módy především v straně kališné, která byla většinou národa.

Neumím lépe charakterisovati onu změnu v šatech, kterou způsobila vážná doba husitská, nežli poslední vůlí Jana Smiřického na Jestřábí, jenž na sklonku života svého r. 1453 nejprve poroučí svůj zlatohlavový plášť knězi oltárníkovi v klášteře Růdnickém, aby z něho byl udělán ornát k službě boží pod obojí způsobou; pak prosí kněze Martina, svého posledního zpovědníka, „aby na Růdnici ku paní jel, aby jí radil, a věřím, že podle jeho rady sama se i děti spravovati bude, a zvláště věřím, že paní všecky přípravy, krumpování, zápony na svých i na mých přípravách zruší a děti v ty žádné přípravy připravovati nebude, než aby to prodáno nebo chováno bylo na jiné dobré těch dětí“. V tomto posledním porřízení je ráz a snaha husitské doby: nebudiž žádné přípravy čili parády, žádných zápon, ani nádhery zlaté, žádného krumpování — vše buď prosté, střízlivé, poctivé. „Poctivý“ šat budiž šatem Husitů. Nejprísněji v tom zašli Táboři.

Nastala tedy reakce nejprve proti mužským šatům krátkým, úzkým, neslušným. Zdá se, že k pře-dešlé poctivosti přišla starodávná česká sukně mužská.

Asi také pominulo ono přílišné vystřihování a vykrojování na mužských sukních, neboť taková jalová bujnost modní nebyla by se snesla s mravní tendencí husitskou. Sukně bývala od starodávna obyčejně přepásána. Oblékali a svlékali ji přes hlavu otvorem, jehož konce spínány nebo zavazovány všelijak. Délky byla v XV. století — právě tak jako před tím — rozmanité. Nejdelší sukně, až ke kotníkům sahající, dcera to byzantinské tuniky, zůstávala napořád šatem kněží a učených. Obyčejná sukně mužská sáhala po koleno. Spíš bývala kratší. Z látek byla všelijakých, pán a měšťan měli aksamitové a jiné drahé, prostý člověk plátěné, kteréž vyskytují se dosti zhusta s jménem kytlí.

Ještě v prvních letech XV. století kryli čeští mužové v časové nepohodě sukni pláštěm.

Od počátku XV. století vede dle našeho přesvědčení plášť tuhý boj s šatem svrchním, praktičtějším a v Čechách zánovním.

Byl to šat, jehož lze nejlépe přirovnati k našemu svrchníku. Byla to opravdu svrchní sukně mužská i ženská, kteráž teprve v českých pozdějších pramenech jeví se pod jménem sukně chodící. Byla řasnatá o širokých rukávech nebo i bez nich, měla výložky ohnuté, úzké nebo široké, i kožešinou položené. Byla to sukně po předu otevřená, proto praktická, neboť snadná k oblékání a svlékání; slovem byla to halena, jejíž starodávný střih zajisté patrn do té chvíle v haleně slovácké. Vymyslíli takový svrchník lehký bezpochyby již v koncích XIV. století.

Střih k sukni oděvací nebo chodící, kteráž bývala na léto, pořídil si krejčí bezpochyby ze vzácnější její sestry, totiž ze zimní sukně chodící otevřené, všecko kožešinou podšité — ze čuby čili šuby. Skry-

vá-li se lehká sukně chodící v inventářích i doby husitské pořád pode jménem „tunica“ nebo prostě a česky řečeno „sukně“, vystupuje čuba v inventářích husitských s tímto svým jménem zcela zřejmě a pyšně. Zdá se, že jest čuba svrchní oděv rázovitě slovanský již ze starodávna. Jméno její však není slovanské, pochází (dle dra Dvořáka) z arabského jazyka (džubba); patrně tedy přibrala se s jménem i čuba sama z orientu k Slovanům, tu zdomácněla a bezpochyby podniknuvši časem a lidmi některou změnu zůstala oblíbeným krojem slovanským.

Že pochází čuba z východu, to již věděl na konci XV. století náš latinský básník Bohuslav Lobkovic Hasištejnský; vykládáť ne bez trpkosti, že kroj starých Pražanů docela z obyčeje vyšel; „jediná čuba, oděv z Peršan pocházející, svůj starodávný způsob zachovala“.

Však výslovně pod svým vlastním jménem připomíná se u nás čuba teprve r. 1380 — a dvacet let potom vidíme ji na italských obrazech a zase dvacet let potom čteme o ní v husitských inventářích měrou poměrně hustou, a od té doby již nezmizí čuba, čubka z českých pramenů. V husitských dobách sta-la se krojem oblíbeným. Šubu neboli čubku v západní Evropě všude nosili spíš jako šat nádhernější, povznešenější. Byla to „gravis vestis“, jakž zove se ve francouzských pramenech dlouhá parádní sukně Saracenů.

Že nemohli Husité zalíbení míti v netvorných zobáčích a nosatých střevících, to samo rozumí se při vážnosti doby, v kteréž šlo o byt národa; také rozumí se to při válečných bězích.

Vůbec obouván slušný „střevíc“, a šlo-li se do díla válečného nebo jiného, obouvány staročeské po-

ctivé škorňe nebo novotné cizinské boty. Vlastně již nebyly ani novotné. Boty k nám uvedeny ze západní ciziny. Svědčí o tom název bot ve všech jazycích románských i v angličtině stejný s našim českým pojmenováním. Stejně jméno, stejná věc. Jenom Němci vypůjčili sobě stiefel od stivale, aestivale, obuvi to vysoké, ale lehké, která do Němec i do Čech od západu přibyla sic ve XIV. věku, ale bezpochyby dřív nežli boty. Les bottes vyskytují se ve francouzských pramenech, pokud je uveřejňuje Gay, ponejprv r. 1322 a v téměř století u nás již zdomácněly. R. 1413 jsou v řádě ševců královéhradeckých a litomyšlských jakožto obuv „dlouhá“ se škorňi českou docela rovnoprávná. V řádě káže se, aby na trh švec nasadil „šestnácte dlúhého: osmery škorňe a osmery boty, pakli které prodá, vynos jiné, pakli by neměl dlúhého, nasad třevíc a dětinskýho, co chce.“

Boty byly tedy obuv dlouhá. Byly obuv nejdelší, aspoň podle obrázků francouzských, na nichž jdou boty některé až nad kolena. Boty byly po našem mínění, aspoň původně, než se směřovati začaly se škorňemi, obuv dlouhá — na zimu. Snad není náhodou, že se nařizuje v jedné listině Emlerových Regest, aby se potřebným kterýms pořídily kožichy a boty (*pellicia et botti*); též Hus dí o kněžích, že zima jich nepřeschne, poněvadž mají boty — a ještě později — při r. 1461 — čteme ve smlouvě Jana Pípy, staroměstského měšťana od prstenův, kterou činí s Havlíkem Sudoměřickým a jeho ženou o poctivé k smrti dochování: „Až nynější roucha sejdú, aby zjednali nová, jmenovitě oděv letní a zimní, jakož naň sluší a zvláště nohavice neb buoty s plstí v zimě zjednajte, aby před zimú bezpečně mohl tepl trvati.“ Z té příčiny mívaly boty

vysoké přilehlé holeně, kdežto škorně mohly býti šněrované i shrnovací. Dlením doby ovšem směšováno jméno škorní s jménem bot, až naposled škorně pohynuly.

Při nohavicích nezměnilo se v husitské době nic, než snad to, že mladí, urození a měšťanští přívrženci Husovy reformy přestali nohavice tak tuze a neslušně utahovati, jakož jim to Hus vyčítal, řka, že způsobují svými těsnými nohavicemi pohoršení. Také nenajdeš v inventářích doby husitské zmínky, ani po daleku na to ukazující, že by některý našinec obul se byl v oné vážné době nohavicemi dvojbarevnými, strakatými, merhovanými.

Z téže vážné a slavné doby husitské víme, že přísnější její zástupcové, Táboři, co viděli na kroji dlouhého a po jich zbožném vkuse rozpustilého, ustríhovali, zamítali.

Takž neustíhli jen zobáky na noze než ustríhli i dlouhý cíp na kukle. Dít Židek, že „kukly za Táborů nastaly bez cípů“.

Při tom jest nám oznámiti, že u Husitů došly kukly zase veliké obliby, bezpochyby stalo se tak jednak pro užitečnost toho šatu v slotě a nepohodě vojenského života, jednak pro jeho vážné vzezření. Aspoň v inventářích měšťanů pražských v době husitské napočítáš kukel zřetelně mnoho. Šimon od lva, Husita i historicky znamenitý, umíraje r. 1433 zanechal svým dědicům po sobě kukel několik. Takž nápodobně jiní. A nekryl-li Husita hlavy své kuklou, kryl ji čepicí. Je dosti podivno, že v inventářích pražských z doby husitské najdeš velmi zhusta čepice — ale o klobouce zmínka vzácná velmi, kromě o kloboucích železných neb ocelivých, a ty náležejí ke zbroji. Svrchu psaný bohatý a přední měšťan pražský Šimon od lva odkazuje r. 1433 Benedovi,

Martinovi, Dubkové zeti, Laurinovi, písaři svému, „všechno rúcho své chodící, sukně, kabátce, kožichy, kukly a — čepice, aby oni to mezi sie rozdělili“. Chodíval tedy pan Šimon, osoba v husitské době důležitá, jenom v čepici české. Na čepicích mívali Čechové XV. věku toho způsobu obruby čili „štorzy“ vysoké, po předu nebo po straně vykrojené, kožešinové, nejčastěji beraní, jako již od starodávna. Při tom nepřeme, že naši lidé vyššího stavu a snad i nižšího také kloboukem kryli hlavu; však při sprostných býval od starodávna šerý plstěný klobouk docela rovnoprávným, obvyklým krojem podle čepice, a náš měšťan i pán zajisté kupovali sobě klobouky, neboť kloboučnické řemeslo kvetlo u nás již v XIV. věku tak valně, že jen v Praze bylo 25 kloboučníků, a o bobrové klobouky hádají se kloboučníci mezi sebou hned po ukončení vojen husitských.

Vlasy oblíbovali muži v této druhé periodě XV. století napořád dlouhé, ale zdá se, že vážní mužové stavu městského, selského a zemanského nemívali vlasů nikoli po ramena, ani kučeravých, poněvadž vážní lidé nemívají chuti páratí se s přípravou kučer. Demokratická domobrana, lid, nabyl v husitské době převahy a s ním střízlivost i v přípravách krojových i vlasových. Bylo nejvíc účesů mužských nápodobných těm, jako vidáme na mužích slovenských: vlas ne právě krátký sčísnut je na obě strany k uším; uprostřed cestička. Na některém obrázku, době husitské velmi blízkém, postřehneš i hlavu s pačesem do čela rovně přistřiženým; na jiné hlavě spatříš rulík uprostřed čela.

Jakož svrchu praveno, přinesla si moda ze XIV. věku do století patnáctého nechuf k bradě mužské.

Divná věc, že ani našim Táborům, kteří jsou přec vzor hrdinské mužnosti, ouhrnem souzeno, ne-

líbil se vous ani pod nosem, ani na bradě. Bradu zanechávali svým kněžím, tvrdíce ve svých řádech, že kněz, jenž s pleší bez brady slouží, jest nevěstka okrášlená. Ovšem kněži Žižkovi jako jiní husitští mírnější strany mohli býti bez brady, jakož o tom svědčí obrázek Žižkova voje v miniatuře rukopisu Göttingenského.

Táboři byli tedy nepřátelé brad. Pražanům roku 1420 stříhali plnou bradu potupně, a zvláště horlivě měli namířeny nožíky na knír pod nosem, kterémuž s ousměškem přezdělí „podsebití“. Podsebití je dřevěná pavlač nahoře na věžích, na branách při samé střeše, ven povydaná, z níž se otvorem na nepřátely lilo nebo házelo. Tedy přirovnání dosti případné!

Žižka sám v miniaturách obou rukopisů, v Jeně a Gottinkách chovaných, podobá se býti bezvousým.

Dr. Toman má za to, že vrchní knír vyholovali sobě Táboři i Žižka, a to pro přijímání krve Kristovy, aby nebyla vousiskem znectěna. Nám podobá se býti poněkud přirozenějším, když Táboři svrchnímu kníru posměšně říkali podsebití a jiným je řezali, že je sobě oholili také a nevykrojili pouze. Také se nám zdá, že člověk, který by si vyholil z kníru prostředek, vypadal by velmi netvorně. Nesmíme Táborům přec příti všeho krasocitu! Hustý, celý a veliký knír, s kterým Žižku tak často zobrazovali a dosavad malují, jest na všecken způsob výmysl XVI. století. My se vůbec houževnatě držíme obrázku Göttingenského, jenž je z doby husitské, a na něm je Žižka bezvousý a v čepici. Zůstane asi otázka o vousech Žižkových nerozluštěna.

O některých vůdcích tábořských víme bezpečně, že byli bezvousí. Na příklad Jindřich ze Stráže, bývalý náčelník Táborů, zůstal holým až do své

smrti r. 1466. Též podobno pravdě, že Prokop Holý nebo Veliký, jenž husitskou vojnu převedl z obrany v slavný útok, nemíval brady. Odtud bylo jeho jméno „rasus“ a nikoli od hlavy, kterou neměl holou, vždyť mu vyčítáno, že nemá tonsury! Ovšem odchyluje se tato bezbradá podoba velikého válečníka od tradičního typu, jakému jsme od dojemného obrazu Čermákova uvykli.

Jest dotázka, kterakou proměnu vzal na sebe ženský kroj v době husitské. Velikou ne. Táboři ustihují ženám a dívkám pražským jen vrkoče a šlojíře -- jiná rozmařilost a paráda přísným Tábořům asi v oči nebíjela, sic by ji nedvorně byli ničili také, a my bychom o tom měli nějakou zprávu. Zvláště lze za to míti, že tou vážnou dobou ženská sukně i vznešených českých paní byla bez vlečky, čili „ocasů“, „podolku vleklého“, jakžž tenkrát v zemích západních znešvařoval ženský kroj.

V inventářích městských té doby není ženské sukně, aby k ní nebyly blány nebo pláště; důkaz, že dámy vycházejíce halívaly se buď pláštěm prostým nebo kožešinným (blanou). Haliti se v řasnatý plášť pokládáme za počestnost v oné době.

Hlavu české ženy doby husitské počestně zavíjely do plachetek bezpochyby víc než před tím. Ale že by šlojířů aneb roušek a věnců perlových a čepců hedbávných a jiných ubylo v inventářích doby husitské, toho říci nelze.

Také asi marně pokusila se mravokárná tendence doby husitské o to, aby obmezila u žen přepych nákladný, jejž mívaly v pásech. V právech městských, v době husitské psaných, čteme, že nemá měšťtín míti dražšího pásu stříbrného než ode dvou hřiven, a žena jeho o jedné hřivně; ale v inventářích má každá stříbrný pás (některá i se zvonci)

těžší i dražší, nežli chce zákon. V tom přepychu jsou svorné katolické paní plzeňské jako ty, které ctily Husa a Jeronýma za svaté mučedníky.

Ale jeden kus bývalé parády ženské — růžence či pateře, totiž drahé — stal se v dotčené době skutečně řídkým. Jest opravdu vzácné, najdeš-li v pražských inventářích do r. 1440 nějaký pateř. Ale nejznamenitější věc, která dobou husitskou byla způsobena, jest reakce proti veselým barvám na šatech obojího pohlaví. Nedíme, že jasné barvy byly by tou dobou zhola zamítány; při děvčatech a rozkošných paních vždy najdeš světlé barvy na šatech, ale to ze zkušenosti své tvrdíme, že nikdy tolik šeré a černé barvy na šatech jsme nepostihli v knihách, jako v době husitské až do panování krále Jiřího.

Připudila-li doba husitská mnohé lidi k střízlivému mravu, jenž i krojem se jevil, jest zcela přirozeno, že po té době lidé všech stavů snažili se všelijak nahrazovati předešlé strádání. Jakmile vojny se skonaly, již již zase tlačily se do Čech všechny ony titěrné módy, jimiž skvěla se ostatní západní Evropa. Zvláště dvůr francouzský a po něm od půlky XV. věku dvůr burgundský byly plnými zdroji všelijakých mod, a naši lidé, chodíce zase do Nizozemska, burgundským vojvodům náležitěho, pro kmenty, zlatohlavy, sukna, koberce a jiné vzácné zboží a přijímající kupecké lidi odtamtud, nedovedli na dlouho cizím vlivům odolati. Přepych, přepiatost, strakatina krojová rostou vůči hledě; r. 1447 musí býti už i žákům pražským zakazován přepych. Purkmistrové obojího města přikázali totiž všechněm rektorům školním i farářům, aby žáci nechodili v šatech nádherných, ani v pásích pozlacených anebo stříbrných s záponami, u věncích perlových, ale pro-

stě v svých šatech nebo měštnínských suknech nedrahých a ovšem na koních aby nejezdili. Prý tenkrát poslechli žáci pražští, ale hradští, totiž studenti při škole zámecké na Hradě Pražském, neposlechli.

Zase tedy začali Čechové panští i měšťtí na místě sukní hojněji oblékati krátké kabátky, a jest charakteristické, že právě po husitských vojnách roku 1441 ustavilo se řemeslo kabátníků v pevný cech řády uvázaný a privilegii nadaný. R. 1483 shledáno u kabátníka novopražského Vávry Doušy na hotově sto a deset kabátů, oceněných padesáti kopami míšeňskými. Z tohoto jediného zápisu velmi světle patrno, že byl kabát již zase oblíben. Česká sukně poctivá byla znevážena. Odstrčil ji měšťan i urozenec k lidu selskému a dělnému. „Co jest té pajchy vymyšleno v tato léta!“ volá s trpkou horlivostí Rokycana, a že tehdaž noví krojové vymyšleni a v zemi rozšiřováni jsou, to víme ze zprávy Roubíka z Hlavatec, jenž r. 1476 píše na Krumlov o nějakém krejčíři, že „novým krojem šatů neumí dělati“. Byl to mužský kroj nejkratších kabátků vycpaných, řezaných, šatů „štukovaných“ ze samých barevných kousků, což bylo na všecken způsob dražší, nežli střídmy šat z látky jediné; také šití takového francouzského a vlaského kroje dle zprávy souvěké bývalo dražší nežli všecko drahé sukno dohromady. Naším českým dvořanům posmívá se Židek, že „roucho nesou štukované, co na kejklře sluší, na biřice, na kata, hudece, trubače a píštěce, půl zadku vně“.

Že při tom kroji krátkém zase nohavice těsně přilehlá i s krytím nápadným a neslušným znova do módy uvedena, tomu též posmívá se Židek štiplavě řka, že to „ohyzdné chodění lůna“ je pro po-

ctivé paní a panny. Kdyby prý „vzal k zadku zrcadlo s ocasem liščím, bylo by čerta dosti“.

Burgundskými vzory rozkvetlo střihání roucha až na krajní míru po vší Evropě. I Vlachové, kteří u věcech kroje a mody vždy osvědčili vkus, co do střihání a třepení či vykrajování přeháněli. Také u nás na rukávy všelikterakých šatů mužských i ženských zase věšeny kusy vyřezávané, stříhané, „krájené“, nač Chelčický se velice hněval, vykládaje, že ten, kdo nosí roucho „hesovné a dvornostmi rozličnými krájené a zstříhané, ten svou poběhlost vnitřní okazuje“.

Zase vyskytly se u nás po vojnách husitských ony nepodobné dlouhé, zobaté střevíce švihácké; právě ony nejvíc ukazují, že doba se změnila. Vyskytly se u pánů a zvláště při dvoře Jiřího krále. Souvěký doktor Židek míní, že by synové královi — a jeden z nich byl švihák i milovník sličných paní vůbec povědomý — neměli míti špicí u střevíc, neboť prý to na blázny sluší. Rokycana nejednou na kázání pustil se do té mody. I peklem hrozil! „Co lidé budou trpěti na onom světě, kterak je budou ďáblové bosti divně těmi špicí tam v pekle.“ A rovně tak jako kdysi Štítný i Rokycana hrozí pokutami na onom světě i řemeslníkům, ševcům, kteří tak dlouhé zobáky robí „ku pajše“. „Zvíte, vy řemeslníci, když přijde hodina poslední, coť vás potká! A prý, kněže, musíme dělati tak, abychom mohli odbyti a živiti se s dítkami. Dobře zvíte, musíte-li za to trpěti!“

Nevíme, jakými vlivy stalo se, že r. 1464 vydal král Jiří Pražanům všech tří měst záповěď špičatých střevíců a škorní, jež stojí v těchto prostých slovech: „Poctiví věrní naši milí! Prikazujeme Vám, abyste všem ševcuom prikázali, aby špicuov u tře-

víc i u škoreň nedělali, a také žádnému svému nedopouštějte s špicí choditi. V tom naši vůli naplníte. Dán u sv. Prokopa na Sázavě.“ Možná, že mnichové Sázavští ten rozkaz pražským měšťanům vyprosili při králi. Ale špice nosily se chutě dále v Čechách rovně tak jako mimo Čechy, aniž jim hrubě ublížila bulla papežova, r. 1480 proti zobatým střevícům do všeho křesťanstva vydaná. U nás i sedláky posedla moda tak tuze, že obouvali zobáky, berouce na sebe mimo to všecek tehdejší „nový“ kroj. Práví o tom neomalené Židek: „Chlap, ještě ještě pluhem smrdí, udělaje sobě kroj, že mu zadek v ně a střevíce s špicí skůro za dva lokty, čepec ženský děravý nebo tafatový, sukně šťukovaná a již fouká sobě na panoše starého.“

Zobáky udržely se u nás jako jinde až do počátku XVI. věku. Zahynutí jejich nelze nikterak omeziti určitým rokem. Nosaté střevíce zahynuly, poněvadž se přežily, a poněvadž nová doba přišla, do níž se již nehodily. Zašly spolu s krojem oním krátkým, s kterým druhdy na svět přišly. V naší bibli kutnohorské, vydané r. 1489, jest zobáku ještě velmi mnoho, většina valná. Má je Kain, Ezau, Jakub, bratři Josefovi, mají je vojáci, šlechtici, zedníci, děti, sluhové, kde kdo. Ve Weiskuningu na Burgmayerových ilustracích z hrany XV. a XVI. století zobáku již neviděti.

K tomu všemu zase začali mladí pánové vlasy uměle zkadeřené spouštěti doleji; dí Židek asi s přeháňkou zlostnou, že mají „kadeře dlouhé do pásů“.

Stran rozličnosti barev na témž šatě, kterěz barvy se zvláště na nohavicích dvojily (miparti), vypravuje kronikář, že mladý lid rytířský i městský rozličných barev sobě oděvy dělali, ježto málo před tím páni svým bláznům takové oděvy kázali

strojiti. Je to tedy patrně „druhé vydání“ onoho barevného rozpustilstva, které již na počátku XV. století chystalo se k zahynutí. Dle nářků a výčitek Chelčického zdá se, že šviháci nejraději volívali mítí jednu nohavici zelenou, druhou červenou. Stojí za zmínku, že se „mipartí“ — dvojbarva, odvážíla i na roucho církevní! Aspoň v Brunšviku mají z XV. věku k službě oltářní dalmatiku, kteréž každá půle jináč jest zbarvena. Důkaz, kterak tato divoká móda byla oblíbená! A s důrazem jest opět a opět oznamováti, že nevkus dvojaké barvy jest výhradný výmysl mužský, že mladší pohlaví ho na sobě neoblíbilo nikdy.

Tím by byly vypsány módy českých parádníkův, jakž přišly k nám od západu, od doby Jiřího po konec století. Ale do konce téhož věku řečeného již začínaly se ujímati u nás přijetím krále Vladislava Jagella též módy polské a uherské. V tom, jakož přirozeno, byla šlechta naše, vidíc dvorstvo nového krále v *k a f t a n e c h a ž u p a n e c h*, šňůrami a pentlicemi přepjatých, příkladem měšťanům. Z měšťanstva první brali východní кроj Pražané. R. 1502 vyčítá Lobkovic Hasištejnský, že „кроj starých Pražanů docela z obyčeje vyšel — nyní odpoly německý, odpoly uherský jest, ostatně však jako celá jejich povaha stálý není a téměř každého roku se měnívá“.

V ženském кроji do konce XV. věku nejzřetelnější změna jest, že paní z míry oblíbily vlečky na sukních. Šat splýval tak hojně na zem, že nechápeme, kterak ženy chodily. Co se Rokycana namluvil proti těm ženským ohonům! Díť o tom v postille své: „Křič, volaj, ocasové aby se po nich neplížili! Mnohé ženy pyšné, hrdé, kdo je napraví, aby ony své pejchy nechaly? Blány se za nimi vlekou a sukně dlouhé s ocasy na loket neb na dva a na těch oca-

sích se ďáblové vozí.“ A poněvadž jest těch míst v Rokycanových kázáních příliš hojně, lze snadno souditi, že ten nepohodlný šat až příliš byl obecným. Také Chelčický touží, že „navěšejí ženy na sebe toho sukna, že se již ledva vlekou“. Koranda ve svém manualíku mluví o „vocasech nepotřebných“ a nákladných (jsou „k škodě při statku“), vzpomíná oné doby nedávné, kdy takových marnivých věcí u nás nebývalo: „Pamatujem, kterak před léty v České zemi byli chostnější; oděv mužský, ženský byl poctivý, obecného dobrého byli pilní... ježto cizozemci toho pochvalovali.“

Tou dobou vlečka panovala všude v Evropě; mravokárci všech zemí a národů horlili výtkou i posměsky, „že čerta vozí paní na ocas“, posmívá se Němkyním Heinrich von Langenstein, a jako Koranda ve svém manualíku vyčítá paním, že těmi ocasy sbírají nečistotu, takž rovně německým ženám posmívá se Geiler, že zdvihají prach a sbírají blechy.

Nejdelší vlečky v Evropě měly dámy burgundské, zvláště při dvorských slavnostech; od nich učněna vlečka dvorským mravem.

Naše paní, pokud neoblíbily sobě vlečku, nicméně tou dobou všechny jevívaly náklonnost k šatům vleklým, dlouhým. I blány těžké, pláště lehké, i kožichy musily po nich aspoň poněkud se ploužiti. Pro oblibu vleček jest velmi domluvno a znamenito, že naše paní naposled přijaly ono posměšné slovo „ohon, ocas“, jímž jejich vlečka byla od mravokárcu pojmenována, za terminus technicus; čtemeť v knihách soudu komorního r. 1503, že viní Barbora z Vrchlabí sluhu svého „ze sukně červené vlaského sukna s vocasem“.

Stran sukní ženských do konce XV. věku poznáváme na obrazech ještě dvě změny u nás i po vší Evropě s oblibou přijaté, kteréž přecházejí do století XVI. Jednak je to onen zvyk, že paní dlouhou sukni svrchní po předu vyzdvihovaly do výšky, leckdy i znamenitě, a to proto, aby bylo viděti sukniici spodní, barevnější, nádhernější.

Druhým kusem nové mody byly ony široké rukávy při sukních mužských i ženských, kteréž panovaly už jedenkrát před tím. Byly oblíbeny koncem XIV. věku a začátkem XV., pak zašly. Teď s modami burgundskými znova do nádherného světa uvedeny.

Také se rozhalovaly a vykrajovaly dámy na životech až příliš, proti kteréžto bujnosti nestačili naši i cizí kazatelé slovy důtklivými bojovati. Ale pozorujeme nejprve při paních italských, že koncem století vkládají do otevřených životu jinobarevné prsníky (naše selky dosud tomu říkají púnty) a ostatní vykrojeninu na prsou až k šíji velmi vkusně kryjí lehčí látkou, pěkně vrapovanou. Po nich dostala se móda puntů i k nám do konce XV. věku a ten způsob obvykne všude v XVI. století.

V inventářích z konce XV. století zcela světle pozorujeme, že do ženské přípravy čili parády oněch dob zase měrou velikou připojily se k nádherným pasům — pateře. České dámy za panování Jiřího tak zhusta je nosívaly, že vzbudily i Rokycanovu nemilost; prý se v koralových pateřích přebírají, na Boha nemyslíce.

Nejbláhovější strojení v pohusitské době popadlo ženskou hlavu. Ženské zavítí dostalo se na dráty a ty držely formy nejbujnější. Též tak čepce rozvinuly se ve formy barokní, ano nehezské. Došel

z Francie našim paním i roh vysoký, vůbec povědomý a nápadný.

V konec XV. století nastává všude v kulturních zemích evropských úspěšná reakce proti krojům a způsobům středověkým. Neučinili to Němci, ani jejich náboženská reformace. Změny udály se dříve než reformace.

Pravá příčina, proč všechna vzdělaná Evropa hnedle na počátku XVI. století vzala na sebe kroj v některých kusech prostější, zavrhuje vybujnělost středověkou, jest pouze ta, že kostym středověký vůbec byl došel až k těm koncům, od nichž nemohl živou mocí dále rozvinován býti. Charakteristické jeho kusy došly pomalu k nemožnosti rozvoje, staly se nechutnými, směšnými. Mohly-liž zobáky u střevíců a ženské rohy býti ještě delšími? Mohly-liž kabátce býti kratšími, u ramenou vycpanějšími, u boků utaženějšími? Mohly-liž dámy pás svůj ještě výše sunouti nežli sunuly? Mohly-liž jedny vykrajovati prsa více a druhé naopak haliti se tužěji? A barvy, merhování čili šachování šviháků mohlo-li ještě pestřejším býti? Zajisté nikoli. Nemohl než vzniknouti kroj nový, opak předchozího.

PODOBA HUSOVA.

(Z přednášky předešlé a Z dějin kroju; 1893.)

Kněz měl svým zevnějškem býti zřetelně rozličný od laika. Rozdíl začínal se od hlavy. Pleše mívali kněží od šestiého věku počínajíc; v XIV. století, jakž patrně na miniaturách v knize Štítného a v rušále kanovníka Václ. z Radče měli pleše velmi veliké, tak že všechno téměř bylo holo. Ale víme zajisté, že sobě mnozí nechávali pleše zarůstati, chtějíce vypadati po světsku. Všickni arcibiskupové až na práh XV. století byli nuceni světáckým kněžím pleše nařizovati. Ještě r. 1406 synoda pražská tak poroučí. A před dosazením arcibiskupů bývalo rovně tak, známeť výtku Petra Žitavského r. 1329 o malých tonsurách. Ze i při pleši umívali kněží hověti modě dlouhých vlasů, to zřítí ještě na obrázku táborského graduale kapitolního. Také kněží husitští (pod obojí), ba i kněží při vojště Žižkově mívali pleše; aspoň onen kněz, jenž vede voj Žižkův na miniaturě Gottingenského rukopisu, má pleš. Proti tomu kněží táborští pleš zřejmě zavrhovali. Kněz s pleší byl jim nevěstka okrášlená.

Z toho všeho plyne, že Hus, který do konce života z církve se nevyločoval, tonsuru čili pleš měl.

Bradu kněžím zapověděl Řehoř VII. r. 1074. Vyslovil při tom své přesvědčení, že duchovní západní církve od počátku křesťanstva bradu holívali. Do Řehořovy doby bývalo kněžím asi volno míti bradu vousatou nebo holou. Od jeho doby měl býti

kněz bez brady. Kněží klášterní většinou holívali si bradu, aby odlišili se od bradatých konoršů nebo bratří laikův. Stříhání brady dělo se v klášteřích s jistou slavností a ceremonií, ale jenom několikrát do roka dle řeholních zákonů; z toho plyne, že kněží řeholní, neholili-li se který sám o své ujmě a čekal-li na obřadní rasuru, sedmkrát, desetkrát za rok od opata nebo biskupa konanou, zajisté chodili o bradě aspoň poněkud strništěm vousatým obrostlé. Jenom některý přísný řád nechával svým členům i potom vždy růsti vlasy a bradu.

Pravidlo tedy bylo, že kněží světští i řeholní mají býti na bradě holí. Všaktě český arcibiskup v XIV. věku míval svého stálého bradýře. Pravidlo, aby kněží byli bez brady, platí za celý XV. věk. Na konci toho věku ještě tak bylo, jakož svědčí miniatury. Z obrazů cizích víme, že rovně tak bývalo i jinde. Těž papež Sixtus IV., r. 1400 zobrazený, byl bez brady a teprv papežové v XVI. věku, v době renesance, strojili se v brady. Naši Táboři, kteří se strhli církve římské docela, a po nich Bratří čeští, rovně tak docela odtržení, mívali své kněze bradaté, aby se lišili od římských a husitských nebo kališnických kněží, kteří od církve se odtrhnouti nemínili.

Po tom, co tu vyloženo, zdálo by se, že otázka o Husově bradě jest zbytečná. Není zbytečná, je naopak o věci té spor. Nebudiž českým historikům za směšnost kladeno, hádají-li se o bradu Husovu. Brada je velmi charakteristický kus lidské tváře, a při dotázce, jak vypadal Hus, jenž jest takřka zosobněné utrpení i sláva českého národa nehynoucí a světová, připadá sama sebou myšlenka, měl-li kazatel betlemský vous na bradě či neměl. K té otázce velmi zevrubně snesl materiál F. Menčík, pojednal o ní bystře a na základě dobré zkušenosti, však zcela

světlem neodpověděl. Nicméně vysvítá z té zajímavé práce, že podle mínění spisovatelova Hus bradu měl. Přiznáváme se, že nám Hus s mužnou bradou jest daleko milejší, známější a přirozenější. Proto také Brožík dal na svém povědomém obraze Husovi bradu. Učiní tak bezpochyby i sochař, mající z kamene ztesati monumentálníou podobu českého reformátora, aniž mu to budeme vyčítati.

Ale neváhám vyznati, že v Husovu historickou bradu nevěřím. Myslím, že ji neměl; nanejvýš měl tu, která mu zrostla v nelidském žaláři. Ale s tou na popravu nešel, sic by prameny o tom tak hovořily, jako o bradě mistra Jeronýma. Držíme se nejprv toho přesvědčení, že Hus ani po této malicherné stránce od jiných kněží církevních se lišiti nechtěl a nelišil. Hus se vůbec v ničem nechtěl dělit od církve. „Doufám, že jsem úplna křesťanem od víry se neuchylujícím,“ tak psal proti svému nehoďnému protivníku, českému Pálčovi. Stojí znova za zmínku, že i pleš kněžskou měl! Po odsudku mu tonsuru vyhladili. Hus byl zbožný nadmíru, mravů byl přísnějších a čistších nežli nejpřísnější mnich, ale že by způsobem některé přísné řehole nosil bradu a podobal se v tom mnichům, tomu nevěříme. Neviděl na mniších, kteří s ním v Praze žili, nic pěkného, co by stálo za následování.

V pramenech historických není o Husově bradě nejmenší zmínky. Vytištěn byl sic kdysi v XVI. století spis Pogiův o processu a upálení mistra Husi; v tom spisu připomínají se vousy Husovy několikrát, naposled se vypravuje i to, že před upálením mistrovým byly olejem smočeny, aby lépe hořely — ale list je od počátku do konce podvržený falsifikát XVI. století. Nese na sobě zcela světlem ráz řečeného století a vypravuje věci i klamavé i nemožné, takže

nelze se s ním vůbec vážně obírat. Také Hilferding ve svém spise o Husovi tvrdí, že Hus měl bradu, neboť prý se s ní maluje. Nepověděl však, kde a kdy se s bradou maloval. A na tom záleží.

Odpovím za Hilferdinga. Odpovím na základě vlastního studia i za vydatné pomoci svrchu psané studie Menčíkovy. Položím věc, jak je, s důvody, čtoucí na konci ať rozhodne ve sporu sám.

Tvrdím — a toť naše hlavní opora — že z a celé XV. století — tedy onen věk, v kterém Hus podnikl smrt mučedníka — za celé století, v němž Hus žil a umřel, nebyl betlemský kazatel od nikoho nikde vyobrazen s bradou. Jeroným, jeho soudruh v učení a bolestech, byl vyobrazován s bradou a byla mu na sněmě vyčítána.

Stran historických podobizen Husových nejpřednější jsou rukopisy, jednající o koncilu Kostnickém. Je tu veledůležitá kronika, kterou psal Oldřich z Richenthalu, písař kostnický. Psal jí brzy po smrti Husově a dal k ní malovati obrázky, nemaloval-li je sám. Lze právem za to míti, že obrázky byly v hlavních rysech a kusech věrně dle skutečnosti, poněvadž je pořizoval očitý svědek. Ze osoby v té knize nebyly věrné podobizny, nýbrž holá schemata, toť pochopitelné. Je nemožno divákovi, byť horlivému, zachytiti a reprodukovati s věrnou pravdou to, co malíř z povolání po dlouhém studiu a pokusech schválně na ten konec konaných, s těží a ne vždy zdárně doveje. Ale poněvadž v sobě měla kniha Richenthalova hojnost všelijakých kostymních a historických drobností, smíme přece pevně věřiti v skutečnost, jestliže některému schematu svému Richenthal přidělá vousy a jinému ne.

Ovšem oznámiti dlužno, že originál Richenthalův se nezachoval. Zachovaly se kopie, a to celkem

souhlasné kopie, tedy důkaz, že se držely originálu pokud možná věrně. Z těch kopií uvádí Menčík jakožto nejstarší rukopis Aulendorfský, pak kostnický, pražský (v univ. knihovně), vídeňský, petrohradský a wolfenbüttelský. V rukopise prvním, nejstarším, jest Hus na čtyřech obrazech bez brady. Na předním obrázku má pleš velikou; dva biskupové svlékají ho z ornátu; při té trestné funkci stojí čtyři kněží, dva s kříží, dva se svícemi. Rovně takový obraz jest v petrohradském rukopise, podobný i ve vídeňském. Na druhém obrázku rukopisu Aulendorfského jest bezbradý Hus v černé sukni kněžské. Na třetím obraze bezvousého Husa drží jeden biřic pod paží, jiní jdou za ním, vedouce ho k smrti. Hus má ruce po předu křížem přeložené. Týž obrázek je v rukopisech, pokud víme, ve třech, i v pražském. V témž pražském rukopise vyobrazen mistr Jeroným s vousy. Uzná čtoucí, že malíř, i při bezvýrazných tvářích, uznal-li za dobré vous naznačil a měl-li příčinu, nenamaloval ho. Že Jeroným na obraze bradu má, to se shoduje s prameny. V inkvisičních člancích vyčítá se Jeronýmovi, že měl bradu, aby se zalíbil pravoslavným „nevěřícím“, s nimiž jednal proti Římu. Negativní poznání, že Husovi nic podobného nevyčteno, snad také něco platí. Než vraťme se k rukopisům! Na čtvrtém obraze Aulendorfském Hus hoří. Tvář jeho sotva viděti. Na podobném obraze rukopisu petrohradského hlavu Husovu lépe zřítí, a tu patrně, že Hus vousů nemá. Kronika Oldřicha Richenthala vyšla tiskem s dřevoryty r. 1483. Na obrazech i tu Hus bezbradý. Pravíme tedy úhrnem: několik malířů malovali Husa podle stejné předlohy sic, ale malující leccos přidávali, leccos ujímali — ale brady Husovi nikde nepřimalovali.

Ze vzácných rukopisů s husitskými památkami jest dále Göttingenský a Jenský. Oba se shodují. Tento je z doby 1463—1480, onen bude něco starší. Mezi jinými obrazy, jimiž rukopisy zdobeny, jsou tu namalováni dva muži s kacířskými čepicemi, ale bez výkladu, bez nadpisu. Obrázky jsou šablonovité. Mužové — bezpochyby asi Hus a Jeroným — mají dlouhé vlasy až na ramena; jeden má bradu hustou, druhý má dle zprávy Menčíkovy „kolem brady až ke koutkům ústním krátké vousy; pod nosem není vousů nijakých.“

Tu by byla tedy z XV. věku první a jediná zpráva, že měl Hus — ač-li obraz ho představuje — maličké vousisko na bradě. Ale s tím vousiskem přihodilo se, že jiní, kteří měli rukopis v ruce, ho neviděli. Výklad je snadný. Obrázek není docela jasný a tu lze snadno slín, nějak nedbale ze štětce puštěný, za „krátké vousy“ vysvětliti. Rukopis Jenský měli jsme před lety v Praze; ohledával ho výborný znalec architekt Baum, a do té chvíle určitě mi znějí slova toho muže, jenž měl tisku a rukopisů obrázkových v ruce tolika jako nikdo, an pravil, že nikde a nikde v XV. věku na Husovi vousů neviděl.

Z tisků lze pohodlně ohledati pěkný exemplář sněmu kostnického od Lory z r. 1483. Jest vyložen v městském museu, a Hus tu bez brady, holý. Tištěné Obrázky bezvousého Husa v XVI. století poslední budou asi v knize, kterou uvádí Menčík pod jménem *Processus consistorialis* z r. 1525, a jež v univ. knihovně pražské složena jest. Tu je Hus třikrát zobrazen, ale vždy bez brady. Vůbec ani jeden kněz v té knize nemá brady. V rukopisných malbách poslední bezbradý Hus bude asi v kancionálu Litoměřickém. Hus tu vykládá svoje učení otcům na koncilu kostnickém. Je oděn pozpodu sutanou bleďě fia-

lovou, po vrchu obšírnou doktorskou sukni tmavocervenou. Vlasy má dlouhé, vous nižádný, leda by chtěl někdo onu neobratnou čárku, která jde od nosu k bradě, vykládati za knír dolu visící.

V XVI. století najednou vyskytuje se Hus s vousem čím dál delším, a zbytečno bylo by dokazovati, že tak stalo se od výtvarníku německých, protestantských, od nichž brzy nový typ Husův dostal se do Čech — a tu byl ochotně přijímán i dále rozmnožován a přeměňován. Tehda vyrojilo se hojně medaillí německých i českých, na nich Hus ušlechtilé modelován a skoro vždy s vousem. Dobře ukázal Menčík, že žádná medaile Husova nepochází z XV. století, všechny jsou z XVI.; reformace v Německu to byla, která ražení mincí na paměť Husovu podporovala. Jednu z nejpeknějších má pan Chaura v Praze. Je olověná, krytá patinou, a tvář Husova na ní tak výrazná, mužná a přec bolestná, že se ani nedivíme zprávě, že Brožík dobře si ji zapamatoval pro svůj obraz. Nese nápis 1420, ale legenda na té medailli německá: „Goti Schuz und mer der Bruder Her“ svědčí, že mince pochází aspoň o sto let později. Typ Husův v XVI. století ustálil se. Hus je obrostlý zašpičatělými, dlouhými vousy a vypadá ušlechtilé. Tak si ho národ v XVI. věku předstíval; ten český reformátor, jak ho malovali naši předkové na oltáře a do kancionálu, ctíce ho za svatého mučedníka — a moderní český umělec tuším dostatečně jest oprávněn této podoby, staletou tradicí posvěcené, se držeti, třebať historický Hus byl holý.

Sukně kněžská neboli klerika měla býti dle nejstaršího řádu krejčířského šita s dvěma faldy. Tedy byla aspoň poněkud řasnatá. Rozkazem synodu v Praze r. 1406 neměla býti sukně kněžská příliš

dlouhá, ani příliš široká, ne dvojí barvy, rukávů ne širokých, ne úzkých. Tedy samá negace, z které nese snadno dohadati se pravé míry. K tomu jen vím z doby Husovy, že jeden kněz chce na kleriku sedm loket sukna, jiný, který má při klerice kuklu, chce třinácte loktů.

Hus na obrazech Richenthalových má sukvi jen po kotníky, dosti řasnatou, rukávů ouzkých. Ale zajímavá a nápadná, že sukně jeho při krku a při otvoru na prsou je bíle lemovaná, stejně tak je lemována v konec rukávů a dole je také bílá, dosti široká obruba. Kněží oněch dob nosili pásy. I nádherné pásy. Hus malován na sněmě kostnickém s pásem bílým, od něhož na řemínku visí kožený pytlík (snad s penězi a facalitem) a nožnice (futrál) s nožem. Pytlík při páse má také Jeroným. To jsou detaily, které musí výtvarnému umělci, chtějícímu zpodobiti postavu Husovu, přijíti vhod.

Škorně či střevíce Husovy na obrázcích sněmu kostnického jsou ne příliš dlouhé, ale jsou dosti špičaté.

Budiž dovoleno učiniti k tomuto článku doušku r. 1911. Kredo nynějších moderních umělců, jmenovitě sochařů, kredo, z ciziny vypůjčené, tvrdí, že umění není opis přírody, není realismus, není pravda — nebo jako při podobě Husově pravděpodobnost — nýbrž uměním jest příroda, individuální fantasií umělcovou přeformovaná, rytmus, linie; v umění nejde o pravdu, nýbrž o krásu, o snění. Pro takové pány, kteří pracují snem, je marno psáti články historické, jako byl tento článek o podobě Husově. Viděl jsem návrhy k pomníku Husovu. Viděl jsem Husa moderně vysněného a zaplakal jsem hořce.

KTERAK VYPADALO HUSITSKÉ VOJSKO.

(Psáno se zřetelem k divadlu našemu v Lumíru r. 1892.)

Od hlavy začneme. Husitská domobrana, ať náležela k straně mírné nebo radikální, kryla hlavu čím mohla. Co bylo po ruce. Nejspíše čepicí, bera-
nicí. I Žižka nosil českou čepici. Který domobranec
nezmohl se na důkladnou čepici, užil kukly na ko-
láru přišité. Který domohl se kované lbi, přikryl
hlavu lbi.

Těch lbi abychom poněkud si všimli. To pra-
víme však již napřed, že toho červeného fáboru, který
mívají Husité na divadle našem, takového anglicko-
indického císaře naši praví Husité na hlavách nemí-
vali. Pravíme to bez úmyslu zlého, rádi uznávající,
že v ostatku představuje naše scéna divadelní hu-
sitské vojsko dosti správně (r. 1892).

Teď k té lbi! Leb uzavřítá docela objevuje se
teprve od polovice XV. věku. Leb v první půli bude
tedy otevřená. V pramenech souvěkých nečteme nic
víc než „leb“, „leb ocelivá“. Lebku s hledím zře-
telně jmenovanou našli jsme nejprve r. 1482 u sládka
Myslíka. Rozumí se, že to je zpráva hodně opožděná.

Žoldnéři nebo prostí drábové mívali v XV. věku
jako dávno před tím, ocelivé klobouky, jimž říkali
kapalce, kapalíny. V měšťanských inventářích nachá-
zíme v tom století lebky i klobouky ocelivé svorně
podle sebe, důkaz, že nebyla leb výlučným znakem
rytířským, ani kapalec znamením námezdného drába.
Na příklad novoměstský boháč Beneš „dictus Sixt“

(† 1462) nechal po sobě lebku a klobouk ocelivý. Chodíval tedy do boje proti nepřátelům kalicha i jazyka českého v obojím.

Druhý kus ochranné zbroje byl obojek. Ten byl řídčeji brněný, to jest po starodávnu drátěný, pletený kus, od lbi dolů jako kuklice na krk visící; hustěji to byl železný plát, krk obepínající, prostý, nebo z několika kusů složitý a obitý.

Železný obojek nevznikl, jak se za to má, v XVI. věku; mají ho již naši Husité. V pražských knihách z doby husitské vždy shledáváš při pancíři „obojček“. Měl ho brnír Mařík roku 1433; roku 1444 má i písař Duchek „pancír s oboječkem“, a v týchže letech také jiní pražští měšťané mají železné obojky při krunýři. R. 1460 odkazuje Krušina, kolář staroměstský, komusi „pancír lepší s oboječkem“ a tím způsobem lze sílu oboječků již v XV. věku doložit.

Důležitý kus ochranné zbroje byl „přední plech“, kyrys, krunýř. Už ve XIV. věku pokročilo odění rytířů tam, že kožený nebo drátěný kabátec obkládali a obšivali na místě starodávných plíšků a kroužků, jichž podobu dosud vidíme na soše sv. Jiří v Hradě Pražském, jednotlivými kusy či celými pláty železnými. Platnéři mají u nás v Praze řády své již roku 1328!

V XV. věku stal se krok další. Pláty se spojily i přeložily přes sebe, šroubky a jinou pomocí učiněny jsou pohyblivými, čímž vznikl samostatný krunýř. Tenf byl nejprve skladitý, potom brzy i z jednoho kusu tepaný. Vymyslili si ho prý v Italii, ale i tam, ve vlasti své, jest do roku 1430 celistvý krunýř z plátů tepaný vzácností. Vídeňská sbírka císařská chová nejstarší kus teprve z roku 1450. Jest prací italského mistra Missaglia. Nesmí tedy na

české scéně, ani na obraze historickém, ani v románě objevili se žádný Husita v plátech, v zbroji železné, sahající v jednom kuse od krku až po stehna. Spíš ať se odějí přední lidé jejich drátěným „pancířem“ či brní pletenou.

V českých pramenech vyskytují se v době husitské pořád „pancíře ocelivé“, tedy šat pletený. Brníř pražský Mařík na příklad zanechává po sobě r. 1433 „jeden pancíř ocelivý“ za 6 kop a 20 grošů, druhý ocelivý za 6 kop; „třetí pancíř s oboječkem“ poslal do Jindřichova Hradce prodati za půl šesté kopy. Řidčeji v téže době nalezl jsem krunýř kovaný. Měl ho na příklad pražský Šimon od lva; ten ho odkazuje komusi roku 1433. Zove ho „odění kované“.

Krunýře tepané i skladité bývaly od prvopočátku řemeslně a umělecky pořizovány; celkový habitus i dekor jich byl rázu gotického.

I pod krunýřem za celé století pořád naskytují se v inventářích „košile brněné“; některý rytíř obeštel hrud pod plechem „moderací“ vlněnou nebo i z vaty porízenou.

Druhou polovicí XV. věku pozorujeme, že jsou krunýře i pancíře dražší a dražší. Byly tedy zajisté čím dále, tím uměleji, pěkněji pořizovány. Vyskytují se pancíře i po 13 kopách, tedy dvénásob dražší nežli byly husitské. Prostší krunýř, jenž kryl hrud na způsob štítu oblého, jeví se v inventářích od polovice XV. věku pod jménem „plechu“, „prusplechu“, „prustplechu“, „předního plechu“. R. 1482 měl Václav Myslík plech „černý“ a „bílý“, v Litomyšli měli také „plechy žluté“. Není bez zajímavosti zpráva, že podle pancířů a plechů leckdy mívali naši „kabáty s plechovými nebo pancířovými štrychy“.

Záda kryli vojenští lidé „plechem zadním“, jenž zprvu skladit byl z několika plátu, později ho platněr vytepal z kusu jediného. Spojen byl „zadní kus“ s předním řemenky a přeskami po obou stranách těla i přes ramena. Zpod pancíře a zadního plechu číhávala buď pancéřová košile čili „šorc“, jež pokrývala jako suknice dolní část těla, nebo způsoben byl šorc od platněrů též z plátů na sebe připojených a pohyblivých.

Naši Husité takových těžkých železných šorců však ještě neměli. Šorce vyskytují se v inventářích českých teprve v druhé půlce XV. věku. Za krále Jiřího mívá leckterý šorc podobu tu, že čím doleji, tím více od těla odstával; ke konci věku šorce přiléhají k tělu, jakož pěkný toho všeho vzor na hospodském štítě pražských platněrů, v muzei pražském chovaném. Hospodský ten štít představuje rytíře v plném kyryse.

Železný šorc býval koncem věku také velmi pěkně zdoben vypouklými čtverci, čehož vzorek zřítí na obrazci původní mostecké sochy Brunčvíkovy, kterýž chovají v pražském muzei městském.

Jiný kus brněního šatu byly rytířské rukávy. Ty vznikly v XV. století. Za starší doby kryt býval jen loket malými pláty železnými, jež sluly „myšky“. Ostatek kryl se koží. Teď začali rytíři západních národů krýti železnými pláty, několika kusy řemeny spjatými, celou ruku. Ty kusy sluly „nábedníky“, „podpažníky“, „rukávnice“; celek slul „rukáv“.

Naši Husité příliš nezamilovali těch kusů železných. V inventářích vyskytují se „rukávy železné“, „plechovičky“, teprve v době Jiřího krále, a odtud zmínky o nich houstnou. I při venkovských

měšfanech se vyskytují železné rukávy ke konci věku.

Samostatným kouskem zbrojného šatu byly od starodávna rukavice. Za stará bývaly rukavice rytířské — jako jiné ochranné kusy — z kůže. Pak jali je pošívati železnými plíšky. V druhé půli XIV. věku pokryty ruce dvěma pláty železnými, z nichž jeden kryl po vrchu pěst, druhý čtyři prsty. Palec kryl se šupinami o sobě. Tak vznikla železná rukavice a tou podobou trvala za celé XV. století.

Brněných rukavic najdeš v našich inventářích v době husitské pořádku. Trousí se teprve druhou půlkou XV. věku a hojnými se stávají teprve na prahu XVI. věku — patrný důkaz, že brnění — prve lehké — stávalo se čím dále těžším.

Napodobně jako vznikala kryt ruky, vyvíjela se ochrana nohy rytířovy. Tam jsou nejstarším kusem myšky, tu „nákolenky“. Železné nákolenky objevují se na obrazech již s počátku XIV. věku; nástehenky o padesáte let později. Nákolenky i nástehně kryly nohu pouzdrem ze dvou kusů skladitým, řemeny a přeskami spínaným.

Kdežto prostý voják měl až do XV. věku obuv koženou, nanejvýš pláty pokrytou, obouvali rytíři již sto let před tím obuv železnou. Takového rytířského šatu obranného nehledejme v táboře husitském.

Podivno, že nepěkná móda škorní s dlouhými zobáky také rytíře popadla. Však ještě na soše našeho sv. Jiří na Hradě Pražském zřetelný jsou zobáky. Z Beneše Krabice víme, že touž dobou byli čeští páni kteřís v Saště při šarvátce srubáni, poněvadž neuměli se mrštně v oněch nosatých škorních oháněti. Husitští pánové zahodili zobáky; ale v době Jiřího mají je naši rytíři zase. Zobák sám býval

leckdy jen pouzdro ze dřeva, koží a železem obložené, které se rytíři, když vsedl na kůň, na obuv narazilo. Připadá nám, jako by pozdní gotická doba bez špičaté, dlouhé škorně nemohla ani býti.

Kdo měl na sobě všecku zbroj, jak jsme ji dosavad vypsali, tedy krunýř i s krytím nohou celých, ten měl „kyrys plný“; jinak bez železa na nohou bývalo „zbroje půl“. A tou příčinou jest vysoce zajímavé, že plného kyrysu v husitské době u nás nenalezneš snadno. Jsme přesvědčeni o tom, že z našich slavných husitských válečníků přednější lidé bojovali v zbroji poloviční, a bojovníci prostí většina že byli oděni velmi lehce. Mnohý, přemnohý zajisté neměl ani plechu na sobě a kryl prsa starodávnou prošívanicí a smolnicí, náprsníkem to vycpaným a řemeny jako mříž dobře prošíтым a snad i smolou napuštěným.

Že nebyvali naši boží bojovníci v plné zbroji, to víme ze zpráv jich protivníků, kteří svůj těžký pád sváděli na těžkou zbroj proti lehčí zbroji protivníkově.

Představíme-li sobě tedy statné muže s železným plechem na hrudi, oděné čubou kožešinnou, soukennou nebo i sukní třeba jen plátěnou, obuté škorněmi koženými, na hlavě mající buď lebkou, buď i jen českou beranici velikou, na boce pořádný meč a palcát nebo kladivo, v ruce sudlici či jen selský cep okovaný, toť máme před sebou kteréhokoli onačejšího člena české domobraný husitské.

Vybéřeš-li sobě pak z těch mužů českých „rotu“ nejstatečnějších, nejúhlednějších, tož pochopíš strašlivé podivení lidí basilejských, když k nim na sněm přijeli. Píše o tom Sylvius, že „lid a mnozí ze sněmu houfem se z města valili, očekávající před bránami příjezdu přesilného a udatného národa; jiní u ve-

likém počtu sběhli se na ulice, ženy, děti, děvečky z oken a krovů se dívaly, jedni na tohoto, jiní na onoho sobě ukazovali, cizímu oděvu, nevidanému před tím kroji se divili, na strašlivé a hrozné obličejy těch lidí — na zakrnělé oči — patřili, pravíce, že není nepodobné, cožkoli o nich pověst rozhlásila“.

Byli tedy oděni naši bojovníci jinače, nežli západní národové se tou dobou odívali. Měli patrně víc selského, lidového kroje na sobě. Že by však do Basileje tehda byli vypraveni naši junáci se „zakrnělýma očima“, toť pomluva tím podivnější, čím větší oči, jak povědomo, mívá strach.

Upozorňujeme tedy ještě jednou a prosíme, aby se nám na scéně našeho zlatého domu žádný Husita, ani ve sboru zpívající, nevyskytl v celém kyryse, jakož se to obyčejně stává.

Teprve po vojnách husitských začali naši brávatí na sebe pro strach střelného prachu oděni těžká po způsobě západním, a „plné kyrysy“ vyskytují se v inventářích našich. Roku 1495 má i litomyšlský soukenník „plný kyrys“ do boje, což jest: „přední kus, zadní kus, nákolienky, myšky, plechovice, šorc, rukávy, kapalín“. Byl tedy ten venkovský mistr soukenník hotový rytíř!

Napodobně koncem věku jsou zapsány „plné kyrysy“ i v kšaftovních knihách jiných měst Pražských i venkovských.

Poslední obranný kus zbrojný byl štít. Do XV. věku vešel z doby předchozí štít malý, vejčitý, srdčitý. Husitská vojna přiměla na ochranu pěšáků bráti do boje pavézy veliké, vysoké, které kryly pěší voj jako zeď. Ty veliké pavézy staly se specialitou Husitů. Císař Maxmilian I., jenž byl husitské době blízek, sám dí, že veliké pavézy jsou „behaimische

siti“. Novější badatelé, prouce českého původu pavézám, připouštějí, že pavéz velikých bylo užíváno od Husitů nejhustěji. Jméno pavéza ovšem české není.

Pavézy byly z prken, koží potažených a silně okovaných pásy železnými. Povrchu byly malovány a znaky všelikými znamenány. Pavézy bohatších lidí bývaly i stříbrem pokládány. Takovou pavézu měl na příklad pražský pekař Matiaš z Poříče († 1478).

Pavézy mají ten zvláštní ráz, že jsou vypouklý a prostřední část že jest povydána, vystouplá. Jináče jsou čtyřhranné i špičaté při dolejšku. Vzor husitských pavéz lze ohledati v českém museu. Na scéně naši jsme jich ještě nikdy neviděli.

Podle velikých pavéz mívali vojáci naši i jiní na ruku pavézy malé. U nás dosti hojně už z dob husitských oblibovány pavézy litevské. Připomínají se nejprve při r. 1439. Takovou pavézu litevskou má na příklad i později (roku 1462) Beneš Sixt, měšťan novopražský. Měltě vlastně „dvě pavéze, jednu litevskou a druhou velikou“; také kupec Kunc († 1478) měl při zbroji své „pavézku litevskou“.

Z útočných zbraní mívali Husité všecky sečné kusy, tehda obyčejné, meče, kordy, tesáky a šavle. Starý praehistorický meč posečitý do XV. věku vyvinul se tím způsobem, že na něm všecko všudy, hlaveň, kříž, rukověť, prodloužily se; v nákončí rukověti knoflík stížil se, aby byl za rovnováhu hlavní. Kord, korčák a korduláč míval hlaveň užší nežli meč, a byl spíš na rány bodené. U nás vyskytují se v inventářích kordy již v době husitské. Korduláče byly kratší kordy. Ještě kratší byl tesák, nůž po jedné straně broušený. Křivolaké šavle, zbraň starožitná v orientě, trouší se po vši Evropě za celý středověk;

mohl míti ten onen Husita v táboře také šavli kri-
volakou.

Z útočných zbraní bodavých v XV. věku na před-
ním místě jest oštěp či kopí, dřevce s ostrým hrotem.
Koncem XIII. věku přidali na dřevce k bodáku se-
kerku a tím vznikla sudlice. Spojili tak sečnou zbraň
s bodavou. Sudlic nalezneš v českých inventářích
hojně; pražští měšťané si je odkazují jakožto zbraň
cennou a poručení hodnou.

Zdali již v husitské době měli u nás kopí s uši-
ma, jako mívali drábové v Itálii, zdali nosili naši
na tyčích nože čili kosiny, o tom z inventářů neví-
me. Tu čítáš o sudlicích a oštěpech, nikterak zevrub-
něji neurčených. Ale vidlic užívali Husité za zbraň
bodavou.

Ze zbraní mláticích přední místo zaujímá slavný
český cep husitský. Husitská domobrana lidová se-
brala cepy ze stodol a pobíjela je železnými pláty
a špicemi, jimiž chutně bušil český bojovník do hlav
nepřátel svého jazyka a víry. Od našich lidí naučili
se tomu i Polané, na jichž obrázcích cepy pozoru-
jeme již roku 1427. Selský cep promovován rukama
Husitův za zbraň vojenskou, s jinými zbraněmi útoč-
nými rovnoprávnou.

K zbraním mláticím náleží také všelijaké bi-
jáky, palcáty, sochory, kladiva. Kladiva a palcáty
obzvláště jezdcí oblibovali již od XIV. věku. Ale
i pěšáci oháněli se kladivy a rozbíjeli jimi rytířům
pláty na prsou. Roku 1381 vzbouření měšťané pa-
řížští stali se pověstnými svými kladivy, na topo-
rištích dlouhých nabitými.

Co se dotýče palcátu, tož tvrdíme, že nikde ne-
měl tolik forem, jako u nás vymyšleno od Husitů.
Sochor pobitý hřeby, sochor, na jehož konci koule
buď holá, buď špicemi posetá, sochor, na jehož

konci zahákován čtyřhranný nebo jinačí kus železa: všecko je palcát, je biják.

Ze střelných zbraní udržují se starodávné kuše a samostřily ve vojnách všude po Evropě až do polovice XV. věku. Když pak poněkud zobyčejněly střelné pušky prachové, u nás za celé století na pořád podle prašné střelby nezdolně panuje kuše a jiný luk starodávný. Pražští měšťané, kde kteří pořád odkazují „samostřily s toulem“, „touly se šípy“, „kliky“, „hevery“. Proto musejí husitští vojáci na obraze i na scéně — aspoň někteří — míti luky.

Zbraně prachem stříleci pocházejí z orientu. Měli je poněkud již Tataři, měli je Maurové. Odtud pochytily věc jejich sousedé, a pušky střelné objevují se r. 1346 v bitvě u Crescy. Husitům se nikterak neupírá, že vymyslili sobě střelby lehčí, praktičtější dosavadních.

V pražských knihách nacházíme „píšťaly“ a ruční „hákovnice“ již v době husitské. Píšťaly a hákovnice troucí se v popisech čím dále víc a ke konci věku má leckterý měšťan venkovský pospolu několik píšťal ve své zbrojnici. Litomyšlský měšťan Tuček mohl se roku 1495 chlubit, že má „dvě píšťale“. Musí tedy režisér scény divadelní vložit aspoň některým vojákům husitským do rukou hákovnice a píšťaly střelné.

Praporce v husitském táboře nemusí míti na sobě všechny všudy obraz kalicha. Stojí v artikulích o Táborech, že dopouštěli na korouhvi obraz lva, orla, beránka, husy neb podobenství koruny a kalicha. Také bychom nikterak nedali na divadle Husitům do ruky prapor zemských barev.

Do tábora husitského náležely — jako vůbec do každého vojenského tábora starších dob — ženy.

Těch vyličovati nemíníme. Ale tolik přec pověděti musíme, že tyto něžnější děti Tábora nesměly býti zřejmé parádnice. Táboři, jak povědomo, dívkám a ženám pražským ustřihovali vrkoče a šlojíře. Halily se tedy ženy husitského tábora v šátky a v plátěné zavíjení. Dívky mohly míti věnečky na hlavě; dcera Prokopa Holého, měl-li kdy jakou, mohla snad míti i skrovný věneček perlový, jakých se v inventářích doby husitské naskytuje počet nemalý.

V ležení přísných Táborů nesměly se ženy oblékati bláznivě. Ručičky až k rameni nahé nesměly míti, leč při prádle, když stály u kotle v rubáči. Jináč všecka nahota pryč!

Barvy ženského i mužského šatu v inventářích oné slavné doby převládají šeré a černé.

MODY V ČECHÁCH V STOLETÍ XVI.

(Květy; 1891.)

Na hraně k století šestnáctému bral středověk po všech svých stránkách konec. S ním i kroj středověký, jenž si naposled získal u našich mravokárců urážlivé jméno „oplzlého chodu“, hynul, až zahynul.

Některé začátky k novému kroji staly se již koncem XV. věku. Ve Francii nosili už dávno škorňě široké, zahodivše dlouhé, špičaté nosy či zobáky. I v Němcích, v Norimberce, kamž nejspíš docházely vlivy románské cestou kupeckou — vyskytuje se obuv tupě zakončená nebo i v polokruhové výběžky kolem prstů se rozšiřující. Renesance vlaská, ve svém rozkvětu silná, také nezůstala beze stop v kroji. Vlečka na ženských šatech zkrátila se, po roce 1520 zmizí všude na čas, kabáty se prodloužily, nemírného vycpávání zanecháno; chodící sukně mužská oblékána obojí: krátká i velmi obšírná a dlouhá, „chomouty“ na hlavách ženských vzaly za své.

Leckterý bujný kus kroje z předešlého století pozůstal nadále už jen dvorským a panským bláznem; ti na příklad mívali v XVI. století šat podvojně barvený (miparti) anebo i merhovaný čili šachovaný, kabátec příliš krátký, obouvali se škorněmi červenými o dlouhých špicích, vstavovali na hlavu kápi s ocasem všelijak dlouhým a obvěšovali se zvonky nebo rolníčkami. Také kati a po nich němečtí lancknechti oblíbili sobě i nadále na šatě podvojnou barvu.

Co do nových mod XVI. století, kteréž osmělujeme se nazvatí renesančními, platí staré zkušené pravidlo: nejprv jeví se u dvorstva a při českých pánech; po nich začnou se opíčiti šviháci městští; proti nim venkovská šlechta zemanská na časy zůstává netknutou, též tak lid.

Z těch nových krojů na prvním místě jakožto rázovitá novina XVI. věku jsou počtivice neboli kalhot (kalihot z franc. culotte), který sáhal jen po kolena.

Starodávné nohavice (trikot), které pokrývaly celou nohu až do špice a paty, rozpadly se tím ve dvě půlky; dolejší půlka, lýtka pokrývající, jest „punčoch“, a ten stal se od těch dob družbou krátkého kalhotu. Že by němečtí lancknechtí provedli rozdělení bývalé nohavice ve dva kusy, jakož se tvrdívá, nevěříme. Ti jenom přijali a svým hrubým německým nevkusem potom zkazili věc už hotovou.

V pražských inventářích postřehli jsme stopu oné charakteristické, organické proměny starobylých nohavic ponejprv r. 1505.

O něco před tím napodobné proměny dočkala se ženská sukně. I ona, byvši po věky jediné individuum od hlavy až do paty, rozstřižena jest na dvě: vznikl samostatný „životek“ z kusu hořejšího, a dolejší, větší zvonovité části zůstalo jméno „sukně“ naporád. První životky v našich inventářích shledáváš teprve po roce 1520, čímž ovšem řečeno, že přišly životky na svět už před tím rokem pravečným. R. 1521 zůstaly dva „životky“ v dědictví po nebožce urozené paní Johanně Berkové z Dubé.

Pás na sukni byl v Němcích i u nás ještě r. 1510 hodně vysoko, po tom již šine se doleji, až život ženský nabývá aesthetické, vděčné formy. Také ne-

mohly se všechny dámy české tak snadno odhodlati k hrdinskému kusu, aby sukni na dlouhý čas nosily krátkou. V letech třicátých století šestnáctého již zase nosily svrchní sukni tak dlouhou, že ji buď vlekly za sebou „ocasem“ nebo ji při chůzi zdvihaly. Proti „vocasatým“ sukním kází kněží stejně tak jako činívali jich předchůdcové XV. věku. Bavorovský r. 1550 míní, že „vocasatý“ zbytečný oděv vymyslila „bláznivá marnost“.

Životek u krku slušně zapínán byl po celou první půli XVI. věku. K úplnějšímu pokrytí jal se posluhovati nový kus šatu před tím ne obvyčejný, „kolár“ totiž, jenž stal se pak rázovitým znamením celého XVI. věku. Kolár jest línec, pokrývající krk i ramena, časem beroucí na se i podobu kabátce otevřeného. I mužové jali se ho nositi.

Na hlavu mužskou i ženskou přišel v XVI. století biret, birýt (fr. barette), jenž tím způsobem také stal se rázovitým znakem dotčeného věku. Jsa původně na prostředku mezi kloboukem a čepicí (Aubanus-Mirotický zoví birýty „tkanými klobouky“), biret byl nejprve obšírný, ale dlením doby zmenšoval se, až ustrnul na malé čepičce, všelijak zdobené.

Za ozdobu na šatech zůstala u nás po starodávném způsobě kožešina. Oblibovali kožešinu až do věku následujícího. Rok po bitvě bělohorské, kdy už Praha hodně poklesla, napočítáš v staroměstském stálém trhu nad sto kožešnických kotců a sklepů, nepočítajíc ony sklepy, jež měli kožešníci při domech svých v rozličných ulicích! To přece pronikavě svědčí o zálibě v kožešinných věcech.

Ale v XVI. věku nannoze dělila se kožešina na sukních ženských s přemováním jiným, zvláště s aksamitovým. Nezmezela dočista, ale ustoupila.

V onom premování, kteréž přešlo na všecky všudy kusy ženského i mužského šatu, přemršťováno tak, že stalo se také rázem a znakem celého XVI. století.

Ale nade všecko nejvýrazitějším znamením doby té nové i nového kroje stalo se řezání a vyvlačování oděvu kde jakého. Birýt, kabát, sukně, životek, poctivice, šuba i boty — slovem všecko, všečíčko se vyřezávalo, rozsekávalo a jinou světlejší i bohatější látkou se provlačovalo. Vlastně má tato nová moda začátky své už v koncích věku předchozího. Tehda však ještě užívali ozdoby řezané a provlačované velmi střídme a jen porůznu; na počátku byly řezy svislé, nevalné; vykrajovány formy peckovité, vejčité, plaménkovité pouze na švech, na rameni kabátu, na rukávě některé sukničky. Teď v XVI. věku jali se prostřihovati a provlačovati všecky plochy na oděvě jakémkoli a prostřihovali je na všecky strany, šikmo, kříž na kříž, sestavovali z nich hvězdy a všeliké figury. Při skrovnosti jest řezba a provlačování ozdoba sličná; tím způsobem ji ujali národové západní, jimž po mnohé stránce elegance přímo vrozena.

Ale naši sousedé Němci v tom nemírně a nevkusně přemršťovali. Aby hodně mnoho plochy šatné mohli prořezati, jali se kabáty a sukně mužské a jiné příhodné kusy oděvné schválně nabíratí u varhánky, jež prořezávali, vyřezávali i záda; rukávy silně nadouvali a nabubřené jali se několika příčnými pásky rozdělovati v několik oddílů podkasaných, všecko tuze prořezávaných, takž rovně i kalhoty ve tři, čtyři částky příčně rozdělovali a vysekávali; birétům dali formu placky veliké, kterou buď obvěsili mnohým peřím, buď prořezali a provlékli tuze. Při tomto přemršťeném šatě nespokojili

se Němci s novověkou širokou obuví, oni ji u špice rozšířili v „obuv hubatou“ (Kuhmaul), což vypadá nepodobně a nevkusně.

Moda nevkusné, obhroublé německé renesance v šatech přinesena k nám s německým luterstvem. Víme to z písně posměšné, písně Pražanu proti českým Luterským a Pikartům as r. 1525 složené, jež dí:

„Pohleďte, Luteráni,
kterak ste velmi zděláni,
Dali ste víru za kroje,
převáleli vás bez zbroje
Němci spletenci:
tu bířýty co okříny,
a sukně jako varhany,
k tomu karkule červené
a nohavice sekané
vám frejmarčili.“

Kazatel Bavorovský marně nadává šatům řezaným. Bláznovství prý vymyslilo, tak miní ctihodný kněz, ten šat „potvoritý, zřezaný, navlačovaný, v kterémž lidé více za potvory než za lidi se ukazují“.

To jistá věc, že se řezané a provlačované šaty mravokárcům líbiti nemohly. Němečtí kazatelé horlili všickni způsobem týmž, zovouce ten šat „klukovským“. Náš Žalanský, vymysliv zřezanému šatu jméno anatomie, dí trpkou výčitkou: „A vůbec tak se soudí, že proměnné, divně zřezané, zkarbované, zfladrované a zmotrchané roucho jest znamení divné, proměnné, vrtkavé a zmotrchané mysl!“ A poptav se dále, jaká vlastně potřeba šaty sekati a řezati, Žalanský opakuje svrchu psanou myšlenku o shodě duše se šatem slovy štiplavými: „Zdaliž tou neformnou anatomii všechněm neukazujeme, jací jsme

doma, uvnitř, sám u sebe, v srdci, to jest zřezaní, strhani, lehci a neceli?“

Provlačování došlo největší rozmařilosti na mužských nohavicích, jimž říkáno v Němcích pludrhosen, v Čechách plundry. Kdežto v románských zemích obyčejně přestávali na sličném kalhotě, třebas dvakrát přepásaném a nadutém, vznikly v Němcích nebo v Nizozemště asi v polovině XVI. věku nemotorné plundry, jejichž nejšerednější formou honosili se němečtí žoldnéři, vůbec povědomí jménem lancknechtů. Mimo ně nejspíš ještě oblékl se v ně řemeslný tovaryš některý. Stihem jich netrudil si krejčík hlavu přilíši: obyčejná forma podkolenního kalhotu rozstřihána jest totiž na tenké řemeny směrem s hůry dolů a mezi ty řemeny neboli popruhy vtěsnána, všita lehčí, barevnější látka měrou přehojnou, ba i nemírně hojnou. Nebyly ještě nejobšírnější pludrhosny, při nichž kalhotové pruhy byly z pěti loket sukna a vyvlačování bylo z dvaceti loktů hedbáví. Proti plundrum kázali kněží, světská vrchnost trestala nebo aspoň zahanbovala jich ctitele a nositele. Na příklad v Dánsku prý řezati musil biřic pludrhosny chlapíkovi na těle; jeden z kurfiřtů braniborských prý buď zavíral provinilce v sroubek jako blázna nebo kázal přestřihnouti kšandu, aby pludrhosny na zem upadly. U nás bujným lidem některým nevkus německých plundrů se tak zalíbil, že r. 1556 na sněmě vynutili záповěď. Vyličují se v artikuli sněmovním ty kalhoty jakožto „kroj posměšný, poctivice zřezané, z kterýchž podvlačování až přes lejtky i doleji visí, kterýmž Němci pludrhosn říkají“. Prý je to šat ohavný, škodlivý. Kdo prý z vyšších stavů se jím oděje, ať souzen na soudě zemském, oděje-li se jím kdo z nižších, budiž zavřen šatlavou. Ohavné pludrhosny, v nichž člověk vy-

padal jako v sukni, přestaly v Němcích kolem r. 1590; přestaly s lancknechty. Mírnější jich formu podrželi žoldnéři Švýcaři i v století následujícím. Co však u nás vyskytuje se pod jménem plundru, to nejsou vždy nemotorné kalhoty lancknechtské, alebrž jen obšírný kalhot podkolenní, a třeba i nic nerozřezaný.

Již záhy v XVI. věku přemršťován přepych v zlatě a drahých látkách. Po příkladě Španělů, jimž nalezena „zlatá“ Amerika, navěšeno a našito na tehdejší kroje zlata a stříbra měrou před tím nikdy nebývalou. Také větším a pronikavějším obchodem všelijaké látky vzácné zlacíněly. I při stavěch nižších přicházelo do módy všelikteraké hedvábí a samet, takže všude v Evropě ouřadové i sněmové nemohli než marnotratný přepych stavovati všelijakými zákazy a příkazy.

U nás také sněm r. 1545 uznal za povinnost svou zakazovati pyšné šaty, ale pustil se domluvně jen do sedláků, kteří tenkrát chodívali v šnůrách zlatých a košilích kmentových, zlatem vyšívaných. Že se urození páni čeští touž dobou tuze hněvali na měšťany a měšťanky naše, které chodily v nákladném rouše, v čubách, sukních aksamitových, damaškových a jiných hedvábných, a že trdili si rozum otázkou, „kde ti chlapi na to beřou“, to víme ze satirického „rozmlouvání“ souvěkého.

Dle „Mravů“ Strejcových chtíval se tenkrát každý stkvíti „co maňas ve zlatě“. Výjimku z té nádhery a z obecného přepychu činili jako v století předešlém Bratři čeští, jichž náboženství v první půlce XVI. století daleko široko po vlastech našich bylo veřejně i tajně rozšířeno. Z jednoho listu, jež psal starší Jednoty bratrské kdysi před r. 1528, sic vysvítá, že i bratři a sestry bohaté nakazili se

přepychem. Vyčítá se jim, že se šperkují, ženské mladé nebo v letech že kožíšky otáhlé, řasné sobě působí, že se odívají v košile nebo rukávce nebo fěrtochy zbytečně vyšívané, že kupují blány, harasky, hedbávníky a paučníky a vůbec roucha drahá; mužové že oblibují sukně nabírané, košile s obojky vyšívanými, obuv příliš hubatou. R. 1538 sněm bratrský zapověděl svým vyznavačům „šaty oplzlé, řezané, krátké, šňurky zlaté, peří za klobouky; ženám sukně vykrojené, široce premované, šněrované, střevíce nízké, čepce a tkanice zlaté, obojky peřesté. Slovem, zapověděl jim sněm novou modu tehdejší. Úhrnkem však jest věřiti, že bratři, zvláště stavu městského, dosti ochotně poslouchali, ba i šlechtici bratrští že uskrovněovali se v šatech nádherných. Ale aby docela se vymanili z mody, toho tvrditi nemůžeme. V spise Kalencově r. 1542 vždy zase mluví se o bratrích a sestrách šperkovných, prý chodí v kunách a liščích čubách v potvorné obuvi i v řezaném rouše a v aksamitovém premování. Posměšně dokládá Kalenec: „A kteří by se první sprostnosti drželi, ty učitelé mnozí v posměchu mají a pošmurné býti praví.“

Naposledy zmíniti se jest, že k znamením nové mody XVI. století náleží mužská brada. Ale zápasila mužská brada a „frňousy“ pod nosem s holobradou XV. věku dlouho. Mužnější té modě nechtěl obvyknouti český letopisec, anť r. 1518 píše: „Ty brady a frňousy nemotorné a mrzké co nějací Turci aby nenosili.“ Prý je má ouřad kázati srpem řezati.

Co do stroje vlasů oblibovali mužové v XVI. století na rozdíl od mnohovlasých kadeřávků století předešlého vlasy míti dle západních vzorů buď krátké zhola nebo obyčejněji s pačesy do čela i při

uších přistřiženými. Ten způsob pačesový zanikl u vyšších stavů po r. 1540 modou španělskou. Měšťané ho podrželi na časy dlouhé.

Od polovice XVI. věku — po některé stránce vlastně již od r. 1530 — začali se vyšší stavové naši právě tak jako němečtí a polští strojiti novými modami španělskými, které vymyslelo otrocké panstvo absolutního dvora madridského, a kteréž byly od doby Filipa II. čím dál tím ztuhlejší, prkenější a nevkusnější, až se staly dokonce nepřirozenými a ohavnými. Repraesantny těch španělských mod, koudelí, bavlnou a koňskými vlasy vycpaných, kteréž i na čilé a elegantní Vlasy a Francouze mocné měly působení, ač se jim vzpírali drahně, jest kabát vycpaný či nadívaný, a nadívané, krátké, bubnovité kalhoty a krátký pláštěk.

K té modě koudelné a tudy lživé nehodil se poctivý a jadrný meč, k ní hodil se tenký rapír pro parádu a strojenost. Španělský krátký plášť jest vůbec povědomý. Byl jako delší límec, sotva že kryl záda. Nebyl tedy ani na krytí, ani na ohřev — byl jen pro parádu. Nižší lidé ve Španělsku nosili ovšem vždy i potom pláště dlouhé s kapucí.

Také zase obnoveny ke krátkým kalhotám nohavice spodní (trikot), kteréž od stehů až do stěvíc pokrývaly nohu všecku a jsouce způsobem, nově vynalezeným, pleteny, přiléhaly věrně. Pletené trikot na místě starodávného sešívaného prý měl nejdřív francouzský král Jindřich II. a anglický nemravník Jindřich VIII. Prý obdrželi pletené nohavice hedvábné ze Španěl, kdež vzaly svůj začátek. Punčocha se vůbec nehodila k španělské modě, musily dlouhé přiléhavé spodky znovu vzkříšeny býti.

Ohyzdnější nežli mužská moda byl ženský kroj španělský. Ženské nadívaly po španělsku své ži-

votky tak, že forem prsu nebylo viděti: od krku do pasu byl život rovné, vycpané prkno. Jenkrát vymyšlena šněrovačka, kterou se ženské utahují po tu chvíli.

K ženským španělským modám jakožto nejrázovitější kus náležel partykál nebo kortukál, čili řekněme novějším slovem — krinolína. Kortukál všelijak si vykládají; nejobyčejněji z francouzského názvu „vertugade“, „vertugale“ — vertugardien, „strážctnosti“. Naším starodávným slovníkům jest kortukal „crocotula sukně co zvon“.

Kortukál byl dlouho skutečně podoby zvonové, až naposled koncem XVI. věku zúživ se při nohách, rozšířil se kortukál nahoře při bocích v obšírné kolo, tak že podobal se sudu. Kortukál vznikl kdysi ve Španělech v první půlce XVI. věku; k nehybnému, škrobenému kroji dvorskému se výborně hodil; vy-
citujeme tu španělskou grandezzu z Kozmografie Zikm. z Püchova, kdež dí se r. 1554, že dámy španělské „obkládají se dřevěným обруčem okolo pasu a šaty na něm zavěšují, aby se nádherněji kráčet zdály“. Do Francie kortukál prý přišel o některý drobet času později, a panoval u vznešených až do 30leté vojny; od Visly a Němanu až po Gibraltar; nosily ho Polky na východě, rovně jako paní Sicilské a paní v Lisaboně.

Které dámě nestačil kortukál z obručí dřevěných, železných či drátěných, vycpala boky kolem kol polštářiky, uzeným bachorům podobnými. Jsou to ona „vlaská břicha“, na něž hněvá se Marek Bydžovský z Florentina: jsou mu to nekřesťanstí, turečtí krojové! Zvlášť se líbilo tak Angličankám za panování Marie Tudorské a královny „panny“ Alžběty. Chtěl-li by tedy režisér divadla na příklad onu nekrálovskou scénu Schillerovy Marie Stuartky,

kdež obě královny se spolu sejdou, aby se tuze ošklivě pohádaly, historicky věrně vystrojiti, musil by dáti obléci obě královny do ohromných krinolin, jejichž nestvůrnost směšnou čtoucí nejlépe pochopí, když představí sobě, že nehybný, procpaný život ženský vystupuje z ohromné mísy nebo ošatky asi tak veliké jako přední kolo obyčejného kočáru. S toho kola spadá sukně rovně dolu. Dle francouzských autorů přikázal r. 1561 Karel IX., aby ženské na bocích nevycpávaly se šíře nežli do dvou loket objemu. Toť se rozumí, že ho neposlechly, ačkoli pravdě dlužno dáti svědectví, že francouzské a vlaské partykály nikdy nevypadaly tak nevkusně jako anglické a španělské. Viz jen v lobkovické knihovně onu pamětní knížku, do níž mladí pání na svých cestách dávali sobě malovati erbíky, dámy a lecco jiného na památku. Gentil donna neapolitana v této knížce českého šlechtice namalovaná, má r. 1609 partykal tak skromný, že jí dokonce pěkně sluší!

Španělský partykál — třebaťe nemnoho nadutý — zalíbil se i Českám. Která paní nevlezla v sukni obručovou, navlékla aspoň kolem boku onen oblý polštářik, s něhož sukně také jako s partykálu padaly dolu jako forma zvonu. České paní zvaly ony polštáříky, jakož svrchu připomenuto, „vlaská břícha“ nebo i „klobásy“.

Z těch právě dob španělského partykálu pochází i našich českých selek dosavadní zvyk, že sobě boky obkládají obdloužnými polštáři, ovšem daleko mírněji a tudy vkusněji, nežli to dělala královna Alžběta anglická, nebo že berou na sebe sukní, kolik mají a kolik boky snesou. Zlobí se na ně už Veleislavín, že sukní na sebe a „jiného bláznovství“ tolik navěsí, „že toho časem unéstí nemohou“.

Proti partykálům kázali všickni kazatelé všudy.

Nejplastičtěji a s příslušnou dávkou nadávek popisoval ty španělské partykály našich a německých paní doktor Guarinoni; prý vypadá ženská po předu jako pivní větel a po zadu jako ohromné kolo parmského sýra.

Partykál zašel u nás teprve v první půli století následujícího, sedmnáctého. Naposled ho nosily už jen starší paní — a jeptišky. Při partykálu přestaly dámy skládati sukně své do měkkých, malebných řasu a záhybu. Sukně se kolem kol natáhla, ztuhla. Za to ji obložily všelijakým krumplováním i kamením drahým, „šmelcem“ a prýmy vždy širšími a hojnějšími. Vyčítáť Veleslavín: „Jsme samá pýcha a nádhernost v oděvu; nebo není-li to věc městům záhubná, že za samé to sklo, jemuž vůbec šmelc říkají, z měst Pražských na dobré stříbrné a zlaté minci tak veliká summa peněz do Benátek vychází, na kteroužby se některý tisíc vojáků proti Turku vychovati mohlo.“

Stran prýmů dí Veleslavín: „Někdy sukně jejich tak mnoho krásných prýmů mají, že na ně větší náklad jde a více stojí než sama sukně a tak na jedenkaždý šat dvojnásobní náklad jíti musí; některé paní i zlatem sukně své přemovati dávají, nepovažující toho, že taková pýcha a skvostnost, poněvadž nejsou z rodů urozených a slavných, na jejich řád nenáleží ani jich nectí. Ano, čemuž se mnohem více podiviti sluší, řídko nyní tak chudou a chatrnou selskou děvku uhlédáš, kterážby na šatech svých něco od aksamitu a hedbáví neměla. Co se peněz do Vlach a jiných cizích zemí vyveze!“ „Mnohdykrátě na samý prým okolo jedné sukně celé věno nestačí!“ tak vypravuje Havlík z Varvažova. Ostatně tou dobou a modou i muži přepínali

„v šnůrkách a tkanicích“ i u všelikém přemlouvání, jakož to víme ze satiry Rozmlouvání sv. Petra s Pánem.

Vlečka čili ocas ženské sukně srovnával se dobře s modou španělskou. I protož také naše paní opět -- po nedlouhé přestávce -- jaly se nositi sukně ocasaté, čili, jak Jiřík Závěta ze Závětic pojmenoval: „sukně s obdýlným vlakem“. Do toho vlaku pustil se horlivými slovy Vavřinec Rvačovský v svém Masopustě. Z jeho slov dovídáme se, že českých dam vlaky dlouhé byly na loket nebo dva. Po něm i český Polák Bartol. Paprocký ne bez ústítku vypravuje, že dcerky pohlížejí za sebe jako lišky, vleče-li se ocas za nimi „kšaltovně“. Také poeta Lomnický nepoetným perem svým pustil se do ženských vleček.

Posmívá se, že vocasatými sukněmi ženské sbírají blechy a vyčítá, že víří prach do očí. A na jiném místě přivozuje Lomnický historii prastarou o čertu, na vlečce sedícím. Tato historie týká se vlastně sv. Ambrože. Prý se procházel s klerikem sv. Zenonem. A tento zamlklý člověk pojednou dal se v smích, až se popadal. Na dotázku Ambrožovu pak vykládal, že čertík usnul na vlečce jedné ženy pyšné -- a když (per lutum transiens caudam ne inficiat exaltat) vyzdvihla ocas, aby ho blátem nepokálela, spadl čert do louže jako kotě. Připomínám tu povídku, aby čtoucí zvěděl, jak starý jest boj proti ženským ohonům! Na konec stojí za zmínku, že se ženské vlečky dostaly i do žertovných hádanek čili „pohádek“. Ptá se jeden: „Hádej, které chvoštíště jest nejdražší a nejméně užitečné?“ Odpovídá druhý: „Ocasy dlouhých suken ženských.“

V XVI. věku přibývají čím dále tím hustěji zvláště u paní měšťanských fěrtochy nádherně vyší-

vané „barvami“. Úzké zástěrky staly se krojem honosným a stálým, v němž chodily paní i na ulici, ba nesvlékaly jich ženské, ani když braly na se kožichovou šubu svrchní. V letech sedmdesátých zavedly naše paní způsobem francouzským a španělským také u nás nejkratší šuby a kratičké „mantlíky“ k šubám, jež sáhaly sotva na loky a k svrchním sukním přidaly dámy tehdejší rukávy tak otevřené a dlouhé, že jim to slušelo dle slov Štelcarových jako netopýrům.

Praví ctihodný kněz dosti negalantně: „Dábel vymyslíl mantlíčky a čubky krátké, že sotva ramena kryjí, ješto předkové takového oděvu neměli, ale poctivý s rukávy, že by z jednoho takového dva mantlíčky byly; milující stud, nedali jich tak přemovati, jako nyní dávají širokými prýmy okolo hrdla z předu a z zadu, s přišívanými šmelci neb zlatými štefty s perlami i s drahým kamením skrumplovati, při sukni živůtek a rukávy zdobené a divně zžahané po španělsku nebo po francouzsku s otevřenými rukávy jako netopýři, při nich majíce stuhý s velikými ženklemi zlatými neb stříbrnými, že se to zvoní jako zvonci na kukle bláznově.“

Na kloboucích a biretech mužských i ženských nešetřilo se nikterak peřím, čím víc tím větší paráda. R. 1597 tuze se na to rozhněval Lomnický. Prý i řemeslníci, třeba v odraném kabátě byli, „musí peří mítí“; „když jen má šmuk a pero taký jako psi vocas nějaky.“

Ženské braly na hlavy kloboučky s záponami pod peřím; jiné měly klobouky širokými tkanicemi obtažené s divnými šmelci a štefty zlatými, čepičky, kar-kule s perlami, „divné špendlíky“.

K těm všem cizinským krojům přišlo naposled jakožto kus rázovitý „okruží“, obojek to sbíraný, škrobe-

ný a na drátech či podpínadlech ležící. Obojky a oboječky bílé, nevalné, postřehujeme sic na obrazech našich a cizích už v první půli XVI. století. Oboječky, jsouce původně jen ozdobnější konec košile, rostly. Roku 1542 vyčítá Kalenec ženským členům českého Bratrstva „rozličná vyšívání s vokružím“. Také už r. 1556 píše Mandelina z Hradce Anně z Rožmitála, že jí nemůže tak brzo vyšíti „okruží“. Ale to všechno byly jen podřízené kousky, doplňky tehdejšího kroje.

Naproti tomu vzniklo větší okruží jakožto samostatný kus kroje někdy v letech sedmdesátých ve Francii. Prý si je vymyslel král Jindřich III., čemuž dobře věříme; bylť v tom člověku víc bláhovosti než rozumu. Nelze sobě věru nic nepohodlnějšího představití nad ono naškrobené veliké kolo, v němž hlava lidská jako v ohromné míse sedí.

Na obrázcích českých ještě r. 1576 shledáváme okruží malá, střídma, ale v malém čase potom již káží naši duchovní mravokárci s kazatelen proti velikým „čapím hníždům“, kteráž byla složena ze dvou, ze tří obojků na sobě položených, mřížovaných, kraj-kovaných, cípatých a horkým železem zvlněných. Na příklad Štelcar praví: „Co pak dím o vokružích, jaké nyní nesou muži, ženy, panny a mládenci z paučniku, z tykyty, z vlaského plátna a z kmentu, a to af jest ze dvou aneb z půl třetího lokte, dvojnásobní, s špici vytaženými a naškrobené, jiné okrouhlé, ležíc na ramenou, jsouce nápodobné k čapímu hnízdě, až na to ohyzdno hleděti; prve z toho mívaly fěrtoušky k zakrytí hanby, a již to dali za krk, aby všem známé bylo, že se za hanbu nestydí.“

Nelze říci, že by v té době, kdy panovalo okruží, jen šviháci a švihačky byly je sobě oblíbovali. Zlobí se Guarinoni, že i starí učení pánové dávají se

rýsovatí a kontrfektovatí při knihách, globech s velikým okružím, což prý je mysl a slepota ženská.

Bratři čeští a jiné sekty mravů přísných vyhýbaly se velikým okružím. Dle svědectví Slavatova chodili na příklad Mikulášenci „v sprostých šatech s oboječky prostými, překládajícími, bez štyclí, takže mezi jinými snadně se poznati mohli“. Byli ovšem také mimo bratry jiní lidé, kteří se bláhové modě stavěli na odpor, ale na konec podlehli, stavše se svým vzdorem i směšnými. O takovém jednom zatvrzelci vypravuje s patrným posmíškem ve své kronice lounský Mikšovič při r. 1599.: „Na den slavný velikonoční vzkříšení Pána Krista z mrtvých Jan Petru Nepomucký, sukcentor školní, mládenec prošedivělý, plesnivý, který zde v škole od moru (r. 1582) byl, nikdy a snad od narození svýho, poněvadž se tomu velice na odpor stavěl, v nabíraném a připínatém voboju nechočil, až teprve na stará, jak říkají kolena, na svrchupsaný den počal choditi, a prvotně se zařikal, že ho, dokud živ bude, žádnéj v něm choditi neuhlídá.“

Velikými obojky, „štyclí“ drátěnými čili „podpíradly“ podporovanými, brada mužská, poněkud jsouc přinucena, vzala na se jinou, dlouho nebývalou podobu. Vznikla totiž zase tak řečená brada kozí.

S okružím a všelijakými velikými „krejzly“ rozvinula se zároveň okruží při ruce čili „tacle“.

Tyto všecky svrchu dotčené všelijaké mody románské ujaly se horlivě v Čechách; nejprve u pánů a podle nich i u měšťanů, zvláště Pražanů, kteří při stolici Rudolfa císaře měli za mnoho let vždy živou příležitost vídati cizinské mody a přijímati je tak říkajíc z prvé ruky. Protož nečivno, že od let šedesátých až po bělohorskou dobu ustavičně slychatí bylo nářky a tužby duchovních i světských ka-

ratelů do toho, že Čechové samým sobě se odcizí, stanouce se všecko Španěly, Vlasy a Francouzi.

Těmi nářky jsou spisy oněch dob plničky. Mezi nejprvnějšími, kteří tak nařikali, budiž uveden Tadeáš Hájek, jenž ve své minuci, k roku 1568 složené, s povzdechem líčí všelijaké modní proměny v Čechách. Prý „tento po vlasku, jiný po španělsku, po uhersku aneb po turecku, jednak pláště s kápíčkou, jednak s ouškem, jednak s cípy a ocasy“; prý „žádný v svém jednostejném způsobu nestojí, než jak v mravích tak v oděvu a v rozličných křtaltích se mění“. Z následujících hlasů potom volá Zámorský v Postille, že není pod nebem národu, aby se v oděvu častěji měnil a potvořil jako Čechové. Uhři, Poláci, Turci prý mají svůj starodávný kroj, jenom ne Čechové. Ti se po vlasku, francouzsku a španělsku „merhují a ladrují“, takže cizí národové na nich „vopičí bláznovství spatřují“. Zvláště na ženské měl zbožný kazatel s vrchu. Prý se v tom svém zavítí, v obojcích a v premování podobají k ochechulím mořským.

Upřímně a vlastenecky znějí Veleslavínovy nářky o tom cizáctvu v kroji českém. Výborný náš arcitiskař se strachem do budoucna spojuje Čechů snahu po cizích krojích s nebezpečenstvím českého jazyka i bytu českého národa. Srdečně radí svým krajanům, „aby všetečně nepýchali, jakž posavad s vlaskými, španělskými a francouzskými kroji činili — obávají se v pravdě, aby po malých časích pravý a přirozený Čech nebyl tak vzácný a divný na mostě pražském, jako jelen se zlatými rohy vedle starého předků našich prorocství. Kdo rozum má a z přítomných věcí o budoucích souditi může, ten výborně vidí, k čemu se hrabe“.

I slepý mládenec musil svým domnělým proctvím proti modám cizím bojovati slovy ostrými. Prorokovaltě, že Čechové budou v ten čas nestydatí; ženské pohlaví že bude „cizoložiti s nevypravitelnými národy, zvláště vlaský, španělský, nidrlantský a francouzský národ se jim líbiti bude, jich kroje nevidané, ďáblem vymyšlené že ponesou, tehdaž panny potratí stud, ponesou na obručích sukně, vlasy koňskými vycpávané, špičaté střevíce s vočima mítí budou jak muži, panny prsy své budou nadeimati, jiné obnažené ponesou; protož se pán bůh na lid a zemi českou rozhuěvati ráčí“. Rozumí se, že nějaký satirik souvěký vložil toto proroctví slepému mláďenci v ústa pro větší váhu. Tedy všemi způsoby děl se boj proti modám.

Slušno říci, že u nás v době císaře Rudolfa nepanovaly románské mody samojediny: leckterý kus východního šatu slovanského ujal se u nás třebať s některou proměnou. Takž nosili naši zvláště již v první půlce XVI. století „kaftany“, „kabáty bez řas a faldů“. V cechovním řádě města Prachatic r. 1565 hrozí se trestem oněm ženským, které by šily mimo cech — kaftany! Tak již zobecněna věc, tak zdomácněl její název! Biskup českých bratří Augusta a soudruh jeho Bílek bvli na Křivoklátě u vězení odívání v „kaftánky“. V dobách druhé půlky věku šestnáctého velmi hojně vyskytují se u nás dolomany (dalimony, dolimany, dalumany, dalamánky, doliman). Dle Jungmanna byly to mužské dlouhé sukně uherské. Ale uherské nebyly svým původem. Byly to dlouhé sukně slovanské po vzorech orientních pořizené. Agové v Sarajavě dosud chodí v dolamech (dolama), a Veleslavín dobře je zove šatem charvatským (crabatioch). Na polských obrazech v druhé půlce XVI. věku jest všecko samý do-

loman, od krále počínajíc; když pak král polský od r. 1588 oblíbí kroj španělský, drží šlechta dolomany ještě na léta pořád; dolomany o šesti knoflících na prsou a kožíšky pošíté. Povědomý Palaeologus chodíval po Praze v dolomaně nepošítem s knoflíky velikými zánovními, až ho naposled r. 1600 nějaký školní sukcentor o tu dlouhou sukni orientskou opálil.

V době Rudolfově byla u nás mezi zámožnými lidmi vůbec míchanina mod: španělská panovala a podle ní vběhly sem motivy vlaské a francouzské; ani německá moda nebyla potlačena dočista, vímef, že asi od r. 1560 dosti hojně následována moda brunšvická „nový kštalt v šedivé sukničce neb kytličce“, brunšvické klobouky, příliš zřezané, z našich inventářů nemizejí ani ještě v dobách bělohorských.

Není hrubě ani možná, aby cizinské kroje, zvláště v době Rudolfově, zůstaly u nás bez následování!

Na počátku věku sedmnáctého v Čechách — zvláště v Praze — tolik krojů panovalo podle sebe, že není lze všech postihnouti. Proti ztrnulé modě španělské, která měla nade všemi vrchní vládu, začala se všude — a u nás též — pronikavá reakce. Moda vracela se od forem prkenných, ztuhlých k formám přirozenějším, oku vděčnějším: začala se moda francouzská.

PÝCHA STAVOVSKÁ V ŠATECH.

(Světozor; 1892.)

Za starodávna ve všech zemích kulturních ouřadové světští a duchovní chtívali tomu, aby „stavové“ od sebe rozlišovali se oděvem, ovšem ne tak krojem jeho, nýbrž látkou a zdobou.

Tedy šat zemanína měl býti chudší nežli panský; měšťanský chudší nežli zemanský nebo rytířský. O selský lid obyčejně nešlo, ten nebyl „stavem“, byl zbožím, jež se prodávalo, zapisovalo a počítalo. Ostatně vrchnosti již samy staraly se o to, aby sedlák příliš nezbujněl.

Obyčejně postřehneš, že střih a forma všech stavovských šatů v téže době jest zhruba táž.

Zapjal-li pán svou aksamitovou suknici zlatou halzí, sponou, nebo stříbrným knoflíkem, zavázal sobě koženou nebo plátěnou suknici chudý člověk provázkem, nebo zapjal kostěným knoflíkem, ale střih obou suknic beze snadu velmi často poznáš za stejný. Má-li r. 1470 pražská měšťanka Nikolavová šubu černým sukнем podšitou, má touže dobou urozená paní Donínská šubu zlatohlavovou, podšitou atlasem, ale šuby vypadaly střihem stejně. Jen látka a zdo­ba měly býti k stavovským rozdílům.

Ani právo, v husitské době vzniklé (Soběslavské řečené), nebylo tak demokratické, aby ustoupilo od zvyků tehda všude platných: nařizovalotě, „aby žádný řemeslník nechodil v šatech s kunami ani s popelicemi, nežli měšťané a zemaníné, kteříž mají svá zboží na platech“. Za panování krále Jiřího

doktor Židek míní, že by knížata měla choditi v zlatohlavích, ale ne tak skvělých jako král; páni žádnou měrou aby v zlatohlavích nechodili, než v čistých sukních a čubách s podšitím sobolovým, s kunami, chramostejli; rytíři aby mívali šarlat a jiné sukno, na hlavě čepičku sobolovou, kuní, běliznovou; panoši (zemané) aby chodili v čubě kterékoli barvy krom šarlatu, v čepici liščí; měšťané měli míti roucho poctivé, dlouhé s kunami.

Králi samému radí týž dotěrný doktor, aby se ve svém zlatohlavovém rouše proměňoval často, aby jiní nemohli po něm pro veliký náklad tak činiti.

V století následujícím dosti často potkáváš se v pramenech s ustanoveními, že panstvo nemá oblačeti se stříbrohlavy ani zlatohlavy, než aksamity a karmaziny bez zlatého premování; rytířům kázalo se nositi šaty lacinějších látek damaškových; měšťanům určováno sukno.

Ale kdo by z těch příkazů soudil, že jednotliví stavové opravdu se tak poslušně strojili, ten by se klamal tuze. Většina lidí překračovala šatem z jednoho stavu ve stav druhý přes všechny zákazy, takže svrchupsané rozdíly v šatech při stejném kroji ještě nejsvětleji pozoruješ jen u lidí společenskou platností daleko od sebe stojících. Kdož byli, ne-li stavem, aspoň jméním sobě bližší, rádi a se zdarem smazávali rozdíly v šatech na veliký hněv všech mravokárců. Již Štítný naříká na vládky a rytíře, že „druh druhá chce přetráviti nebo ruchem přepýchatí“. Ba v XVI. století proroctví Sibyllino i sedláky tepe, že strojí se po pánech! „Jak chodí pán neb panoše, taktéž chce sedlák choditi jako jinoše, a jestliže pán ponese klobúk špičatý, sedlák chce míti takový, a bude-li na pánu kukla bez cípa, musí býti na sedláku taková.“

V „Rozmlouvání člověka rytířského s pánem“, roku 1554 vytlačeném, přiznává se rytíř, že stavové „co jen na J. Milosti královské i na knížatech uhlédají — i ty aksamitové střevíce — všechno že mítí musejí.“ A právě téhož roku 1554 píše Fridrich z Valdštejna Joachymovi z Hradce o šatě dvořanů císařových: „Co se šatů dotýče, jak nám bylo vyměřeno, co mohl pán neb zeman nositi, to jest změněno, nos kdo chce, jak chce. Než cožkoli jeden dá dělati, nemá od jednoho šatu dáti krejčímu víc nežli 3 zlaté, pak to již krejčí musí věděti, co za tři zlaté můž udělati; štefty zapověděny.“

Touže dobou vyznává sněm augšpurský v Němcích s výčitkou, že „mezi knížetem, hrabětem, stavem panským, měšťanským žádného rozdílu nemůže býti poznáno“ a hned se usnáší a rozkazuje, kterak se kdo šatiti má. Nápodobně v Čechách sněmovní výčitky vyskytují se občas s výčitkami kazatelů a mravokárců. Český sněm r. 1586 zvolil zvláštní kommissary, „kteřížto, jak by se jedenkaždý z stavů v témž řádu chovati měl, v spis uvéstí a J. MCské a nejvyšším ouředníkům a soudcům zemským ukázati mají“.

Z mravokárců také Rvačovský zase pouští se do sedláků:

„Co sedlák uhlídá na pánu,
by měl prodati půl lánu,
chce takové šaty mítí,
byť jej měl čert do pekla vzíti.“

Adam z Vnoře touže dobou naopak vyčítá pánům: „Vidí-li kdo co na jiném neb slyší-li o jaké prve nevidané novotince, za šťastného se pokládá, když to na sobě ukázati může, již pak trp statek aneb poddaní dosazujte!“ A Veleslavín tepe tou při-

činou všechny stavy i učené pány. Praví: „Zbytečná pejcha, nádhernost v šatech tak se rozmohla, že nevím, aby kdy od počátku světa tak vysoko vystoupiti mohla jako nyní jest. Ještě za paměti lidské ten způsob zachovával se v oděvu, že lidé jedni od druhých rozeznáni býti mohli, anobrž i mezi učenými spatřoval se rozdíl, kdo z nich jakého titule užíval, však již to všecko proti nařízené reformaci i v akademích pomíjí se, takže skůro žádný po šatech věděti nemůže, kdo jest doktor, kdo řemeslník, kdo senátor, kdo zeman; nejednou se přihází, že měšťtín neb řemeslník více naložiti smí na šaty než pán, z čehož častokráte záští mezi nimi a různé povstávají.“

Nápodobně napsal Krupěhorský r. 1612, že člověk tou dobou podle oděvu již „nepozná, kdo jest řemeslník, žák, voják, zeman, též která jest služebná dívka, městská dcera, nebo zemanka; nebo co sedlák na měšťanu vidí, to chce míti; měšťan chce také zemanu roveň býti“.

Takovými a podobnými hlasy naplnila by se snadno knížečka obtloustlá; patrně, že čím dále k novější době, tím větší nastávalo změtění šatů mezi jednotlivými stavy.

Z hlasu nejpozdějších všimneme sobě jenom ještě ličby Havlika z Varvažova; osvětluje věc velmi drasticky. „Jak mezi muži tak mezi ženami nenalézá se již žádného rozdílu, kterého kdo jest stavu, tak a na ten způsob, že ledajakýs hokynář, jenž s rapírem a po zemansku v šatech chodí, nebude rozeznán, kdo jest, až jej uhlídáte v krámě jeho seděti a prodávati přízi. Ale toho neřádu a té smíšenice nyní v Frankreihu nenaleznete, kdež od starodávna nařízení jsou jistí krojové a způsob oděvu jedné

každé osobě podle stavu.“ Ovšem víme ze souvě-
kých zpráv, že ve Frankreychu nebylo jináče.

A tito veřejní hlasové nelhali; že bývalo u nás
matení šatů, toho máme dosti dokladů z archiv-
ních a jiných zpráv. Na příklad v soudě lounském
vypravuje kdosi o synech Koudelkových, že r. 1605
„nesli se jako by byli stav panský, než byli z rodu
Koudelkovského a svému pánu hrubě kradli“. A
Guarinoni vykládá touže dobou, že seděl v Praze
při hostině proti jakémus doktorovi lékařskému, „ale
pokládal jsem ho za „lokaje“, poněvadž měl dlouhý
rapír, dyku a krátký plášť“.

R. 1602 vysvětluje v soudě pražském Jan Alt
bradýř — tedy člověk skoro nízký v těch dobách —
že ho „mnozí lidé i židé mají za Jeho Milost císař-
ského pana rychtáře Jana Platejsa z Plattenštejna!
Císařský rychtář po hejtmanovi první osoba v městě!
A když r. 1615 povolali staroměstští páni Marjanu,
manželku Jana Hendrycha z Frankenštejna, na radní
dům, aby se zpravila, „proč šaty nádherné nosí,
jakoby stavu panského nebo rytířského osoba byla,
ona odpověděla, když jiní podobných šatů nositi
nebudou, také takových užívati nechce!“

Rozkazy, aby stav od stavu lišil se šatem, děly
se, zvláště v starší době, z příčin sociálních; dnes
už skoro neuvěřitelně, kterak v minulých dobách je-
den stav o druhém pohrdavě smýšlel! Vynikal-li je-
den nade druhý privilegii, chtíval vynikati tudy také
šatem, a hněv byl, oblékl-li se člověk nižšího stavu
rouchem tak drahým jako člověk vyššího řádu.

Ale k rozkazům a kázáním o rozdílech šatových
a přepychu přidáván zhusta úmysl morální. Kara-
telé a zákonodárci, a to nikoli jenom naši, vyčítali
to za nemravnost, pýchu, rozkošnictvo, oblékal-li se
kdo nádherněji, nežli mu slušelo, a snažili se polo-

žiti hráz, až po kterou smí ten onen stav dojíti. Štítný touží na zápony, prsteny a jiný přepych; Hus není spokojen s nádhernými rouchy stríhanými, vše to klada za hřích. Rokycana v Postille nádherným lidem mluví téměř urážlivě. Humanista Lobkovic r. 1489 v Žalobě k sv. Václavu naříká, že láska k vlasti mizí; dost prý mají Čechové na tom, když chodí v zlatohlavech. Kněz Bavorovský r. 1550 na svých kázáních, jda podle písma řkoucího, že pýcha matkou všech hříchů, tvrdil, nejen že manželky pro pěkný šat okrádají své manžely, než i bryndání piva a vína a všechny podvody, falše mužské i ženské dějí se jen pro nabytí peněz na hříšnou parádu. „Kteríž zlými obchody,“ tak dí kněz dotčený, „odívají se chtějí, dvojnásobně hřeší. Ují má mnohá manželka svému vlastnímu manželu i dítkám svým stejně, toliko aby mohla pěkně choditi a jiným v ozdobě rovna býti. Nechci tuto mnoho připomínati, kterak při šencích pro takovou ozdobu pyšnou lid obecný se loupí: nebo tu musejí býti pěnky pro blánky, připisování pro premování, slévky pro rukávky, nedolévky pro fěrtoušky.“

Teprve od prostředka století XVI. při zákazech rozličné parády vyskytují se podle mravních důvodů i důvody národohospodářské a obchodní, vyčítající jednak, že zlato jde ze země ven za věci ničemné, a jednak chtějící staviti přepych, jež zovou národní hospodáři nezdravým, protože lidi ochuzuje.

V sousedních Němcích — pokud víme — nejprve v artikulích říšského sněmu augšpurského roku 1548 dotčeny jsou světle momenty národohospodářské a obchodní. Tu čteme, že „nádhernost a skvostnost oděvu se rozmohla, tak že netoliko některé obzvláštní osoby, ale také celé krajiny k snižení a k ztenčení statků přišly; neboť za zlato, aksa-

mit, damašek, cizozemská drahá sukna, skvostné garety, perly, předené zlato, nesčíslná síla peněz od národu německého se vyvozuje“.

U nás z týchž příčin staročeský rytíř r. 1554 žehrá na českou nádhernost volaje, „jakou my summu zlatých a nejlepší mince za to do Němec a do Vlach z země České vydáváme, oni naše zlato a stříbro míti budou, a ty naše plundry se v nic obrátí a za nic nestanou. A tak Čechové, než se nadějí, ve psí, jak říkají, co v kvítí zůstanou“.

Po staročeském rytíři trouší se hlasů národohospodářských čím dál tím více. R. 1585 také Veleslavín míní, kdyby králové čeští po způsobě králů anglických zapověděli vydávati peníze z Čech ven, že bychom měli v zemi více chleba, méně drahoty a hladu; více stříbra, zlata a peněz k ochraně a zvelebení království, k vzdělání pevností a hradů pomezních a méně pejchy, hadrů. „Nestane-li se časně přítrž,“ tak dí Veleslavín, „obávati se, že v malých létech peněz v Čechách míti nebudeme, snad nás potom nouze k sprostnosti staré přivede, a cizí národové, poznajíce, že nejsme při penězích, nepotáhnou se sem s svými titěrkami a daremnicemi, kteréžto, ačkoli jsou na oko pěkné, však užitku žádného nenesou a naposledy mezi hadry v smetech se octnou.“

Také voják — Chotek z Chockova — r. 1593 nápodobně hovoří, se svého stanoviště klada důraz na své přesvědčení, že Čechové pro parádu poklesli vojenskou myslí. Dí: „Naši předkové bez mnohé pýchy dosti peněz jsou v zemi mívali a také jiní národové ve větší poctivosti a vážnosti Čechy mívali, proto že jsou nepříteli každému odolati mohli.“

I onen rozkošnický cizopas — Šimon Lomnický,

básník a druhdy majitel hospody — dává se na-
posled také mezi národní hospodáře stran české
parády, r. 1615 řka posměšně, ale rýmovaně:

„Již to vešlo v přísloví,
když se Čechové zvlašili,
peníze se jim splašily,
tak že jich dost málo máme,
za daremky je vydáváme,
za karmazin, aksamity,
mochejry a tupltykyty,
stříbrohlavy, zlatohlavy,
z nichž bývá roucho blýskavy,
jiné materie drahý,
které se vezou do Prahy,
ty nás našich peněz zbaví,
z Čech se roztrousí všudy,
že nevíme z dluhů kudy,
nebo někdy, třebas v roce
jen z toho bude vonuce.“

A jinde dokládá: „Mnohý v drahých šatech pne
se, všecken svůj statek nese.“ —

Naposled i sněmy zemské uznaly za svou po-
vinnost staviti velikou nádheru z příčin národoho-
spodářských. Nejprve se snesli stavové r. 1586, aby
ze stříbrohlavů a zlatohlavů, z tkanin zlatých i stří-
brných, z knoflíků zlatých, z neužitečných sklen-
ných šmelců i sobolů a rysů platila se daň desátá
kopa, určili na to kommissi, ale později na sněmě
r. 1595 změnili usnesení v úplný zákaz prodeje.
Ustanovili: „Jakož veliká zbytečnost v šatstvu v krá-
lovství tomto, zvlášť od zlatohlavů, stříbrohlavů,
aksamitů, karmazinů, krumplování hedbávím a šmel-
cem nastala, za kteréžto věci nemalá, ale zname-
nitá summa se vydává a ven z království se vv

náší, na tom jsme se všickni tři stavové snesli: aby žádný kupec, Šot ani žid žádných zlatohlavů, stříbrohlavů, zlatých tkanic, pasomanův, aksamitů barevných, karmazinův, krumplování hned po sv. Jiří nejprve přistím v království tomto zjevně ani tejně neprodával.“

Tyto a nápodobné zákazy vše'ijak opakovány i v následujících potom několika sněmech (r. 1601, 1602 atd.), ale oučinek těch sněmovních národohospodářských starostí byl ouhrnkem přece jenom ten, o němž píše Veleslavin: „Čím více vrchnost zapovídá lidem takovou nádhernou skvostnost, tím oni více na ni vynakládají a žádostivěji po ní dychtí.“ I sám sněm generalní r. 1615 za přítomnosti Matiašovy hněvivě odsoudil to, že „bez rozdílu osob jedenkaždý po takové nádhernosti a zbyteční pýše dychtí, na tu pýchu nakládají s velikou škodou, a tudy že peníze od cizozemců se ven z země vyvozují“, a proto nařídil týž sněm spolu s císařem jistou kommissí k učinění nějakého řádu, „jak by se jeden každý chovati měli“.

Politické dějiny české zamotaly se brzy potom tak smutně, že kommisse o šatstvu nařízená neměla ani kdy dbáti svého úkolu. Také by jí byl nikdo neposlechl. Čechové byli v XV. a XVI. věku bohati, z míry bohati a proto byli nádherni, říkej si kárce, vláda, sněm, co říkej.

Nádhera popadala i ty naše lidičky, kteří neměli na ni, tak tuze, že některý, leda by se stkvěl, raději nejedl. „Znala jsem paní Annu,“ tak vypravuje měšťanka pražská r. 1592 o jiné měšťance, „choďvala pěkně v aksamitové karkuli a v pěkných šatech — a jídala s mužem chlíb a sýr, přes celý týden sem neviděla, aby co jinýho jedli než chlíb a sýr.“

Jiný zas, aby se stkvěl, nemaje, vzdlužoval se do set. Takž pro příklad vzdělal urozený Jakub z Vřesovic († 1577) za šaty do 614 kop dluhů! V Čechách přemnozí drželi se přísloví, že šaty dělají člověka, kteroužto myšlenku latinský básník XVI. věku rozšířil o to, že nejhoupější člověk (idiota) v pěkných šatech vypadá moudře.

Že byla nádhera u Čechů veliká, to se poznává v městských inventářích zevrubně a do omrzení: ale budiž oznámeno na konec, že neznáme ani jednu zprávu o tom, aby český přepych v šatství vyšinoval se byl kdy na směšnou, nechutnou bujnost, jako na příklad do ní upadli kdysi bodři Švýcaři po vojně burgundské, kteří zbohatše a zpýchavše, rozřezávali si ozdobně botky při konci obuvi, aby znáti bylo, že mají zlaté prsteny také na palcích u noh svých!

Bitva bělohorská Čechy z nádhery svlékla na drahný čas a oblékla za ně všelijaké cizozemce. — —

STROJENÍ ŽENSKÉ HLAVY V XVI. A XVII. VĚKU.

(Osvěta; 1891.)

Je pravda, že do XV. století ženy panské a měšťanské v státech kulturních vešly s modami střednějšími nežli muži, kteří oblibovali kroje přímo bláznovské a nevkusné. Ale století, z něhož přišly, charakterisuje se přepjatou zbožností i přepjatou rozpustilostí, a tento dvojitý ráz na ženách přece patrn. Jedny pouštěly modě zvůli, arcí vkusněji nežli muži, jiné se halily jako sestry klášterské.

Co do účesu ženské hlavy a její zdobý i pokrytí pozorujeme na prahu XV. věku rozmanitost, která dospěla na konec v anarchii.

Děvčata vešla do XV. věku rozprostovlasena. Hojné kadeře v prstencích pannám splývaly až na ramena i dále, kam dosáhly. Aby pohled byl vděčný a vlasů se zdálo býti víc, uměle si je děvice kroužily v lilíky. Jiné dívky zase naopak splétaly vlasy v copy, proplétajíce je vrkoči barevnými. Choditi prostovlasa a bez krytí, to směla a měla od XV. století jenom panna. Od XV. věku voláváno za děvčetem zmařeným, aby „raději roušku vzala“, když není pannou. V předchozích stoletích sic to bývalo také zvykem po vši Evropě, ale nevedlo si v tom ženské pohlaví důsledně, ani přísně. Aspoň vznešené dámy chtěly míti i po té straně volnost. Známe z obrázků vlaských ještě z hrany století XIV. švarné Donzelly, které mají vlasy jen po předu nekryty, za to zadní část hlavy halí se v hustý závoj, a zase naopak víme o našich českých králov-

nách manželkách Karla IV. a Václava, syna jeho, že všecku hojnost vlasů volně v popředí spouštěly až k ěadrům. Rovně tak r. 1458 i manželka Jiřího z Poděbrad, Johanna, při svém korunování na královnu vedena jest Prahou „v slavném oděvu s vlasý krásnými, rozčesanými“.

Ale to jsou výjimky.

Na vlasý vpravovaly sobě panny i v století patnáctém „věnce a vínky“. Vínky, jsouce zhušta pouhou stužkou nebo páskem kolem čela a hlavy, byly modou prastarou, aniž třeba jich původ vykládali z diademů a z čelenek antických, neboť je to zdoba příliš přirozená a při své prostotě sličná.

Ale na prostém vínku nepřestávaly všecky panny naše. V XV. věku prostý pásek s čela mizí, a panny vstavovaly na hlavu mohutnější věnce. Bohatší obkládaly věnce perlami. Takové vínky slují potom v pramenech českých napořád perlovce.

Vdané ženy měly sobě hlavu haliti. V XV. věku přísněji nežli před tím dbáno pravidla, jež čteme v století následujícím u Rosacia, že přikrytí hlavy ženské znamená poddanost k muži a stud. „Nemá býti žena bez studu zavita jako nějaký blázen střeštěný z Famfrlína; — panny mají svobodu s odkrytou hlavou a prostovlasé mezi lidmi choditi.“

To byl tedy princip. Ale což byla rozmanitost v tom, kterak hlavu přikrývati a co s vlasý působiti. Naše paní přinesly si do XV. věku všecky způsoby svého zavítí nebo čepení z věku předchozího. Čepily se zavítím, jež zvaly rouškou, závojem, čechlíkem a všelijak.

Nebylo by správnó domnívati se, že zavítí ženská bývala dělána z látek zvláště jemných — mimo paučníky, které dělány z hedvábí řídkého. Vždyť bý-

valy roušky i čechlíky škrobeny! Zavítí bývala obyčejně z plátna.

Na roušku stavěla mnohá čepici i zvláštní samostatný čepce. Vznešené paní dvořské a šlechtické vešly do XV. století s čepcem rohatým, jenž jest rázovitý pro rozhraní dotčeného století. Byla to moda cizinská, západnická, bláznivá. Nebyl to čepce o jednom dlouhém rohu — ten vznikl teprve později v XV. věku — byl to čepce o dvou rozích, způsobený na drátěném podstavci a obložený látkou všelijakou, nejspíš hedvábnou. Hus se hněvá na ty rohy.

Co do vlasů vdaných žen, bylo v XV. století pravidlo, že jich nemá býti viděti. To tak zhusta tak úzkostlivě posloucháno, že i ženy, které vykrojily na prsou sukni, aby nahotou se pochlubily, i ty vyzdvihovaly vlasy ze šíje nahoru a všelijak je sviňovaly, a když jich nevsunuly pod čepce, tedy aspoň do neprůhledných sítěk je vpravovaly, jen aby vlasů nebylo viděti.

Doba husitských válek a reform přivedla s sebou patrné vystřízlivění z divokých mod. Táboři stříhali ženám a dívkám v Praze, kdež bývalo parády nejvíc, vrkoče barevné a šlojíře. Ty jim tedy byly bezbožné. Není pochyby, že husitské ženy musily si hlavy zavíjeti v plachetky obecněji a tužejí, nežli bývalo před tím. Že by se však nádherné paní byly zřikaly vesměs čepcu drahých a perlovců, toho říci nelze. V inventářích panských a měšťanských je té nádhery zapsáno dosti.

Jestli se pro vážnost doby a zbožnost uskrovněly, časem ustydlo přec, a jižjiž zase tlačily se do Čech všecky titěrné mody, jimiž oplývala západní Evropa.

Největší a zároveň nejrozmanitější parádu ženskou v pohusitské době až do konce věku najdeš u nás na hlavě ženské. Jen dívčí hlava ještě pořád byla prostovlasa a — ouhrnem souzeno — ozdobena prostě.

Naproti tomu vdané paní měšťanské a panské byly rozmařilejší. I ty, které hlavu halily po starodávnu a počestně do roušek a šatek nebo plachetek, činily to s jakýms přepychem.

Ale obyečně zavítí nebývalo prosté přehození a převázání vyšívané šatky, neboli roušky, alebrž bylo umělé skládání do mnohých záhybů a forem na drátech. Rouška brala na sebe úkol čepce. Přední ráz tohoto způsobu zavítí byla obšírnost. Sličně to zavítí vypadalo málokdy.

Co do zavíjení, vyvinula se u nás tedy veliká rozmanitost, při kteréž některá dáma zašla až do podivínství, bezpochyby i vrstevníkům směšného. Nelze však říci, že by v tom zavíjení přebujném byly pouze naše paní mistryněmi. Uměly to a dělaly to ženy po vší Evropě.

Kdo vypíše onu pestrou rozmanitost a libovůli, která se jeví v tehdejších samostatných čepcích a kloboucích na vlasy i na roušky vstavovaných! Tuším, že nejzkušenější modistka nedovede čepce z konce XV. století sestavit v kloudný řád a najíti jich princip a druhy. Byly čepce veliké, malé, nejmenší a všech forem. Při malých čepcích zase naopak vlasy byly přivedeny k dotěrné platnosti: nastrkány na podložky, objaty sífkou a obkládány jimi uši, takže po obou stranách tváře visely vlasy v síti jako by dva mohutné pytlíky. Nevkusný pohled! Ženská hlava en face nabyla šířky dvénásobné! Kladou začátek té mody do let šedesátých XV. století. Ale moda sama nebyla z brusu nová. Znalitě

ji už v XIII. věku ve Francii a z věku téhož zříme ji u nás v biblí Velislavově. Velikých čepců nebo klobouku tehdejší formy velmi nesnadno jest vy-psati. Měly podobu špičatých čepic, hrnců kuželových i baňatých, turbanu mohamedánských, měly podobu nadívaných bachoru, byly jako ošitky tříkráte širší nežli tvář ženská, slovem, byla v nich fantasie bujná, nezrocená. Zvláště pozoruhodny jsou ony ženské čepce jako melouny, kteréž oblíbeny byly od západních končin evropských až do dalekého východu.

Těm cizinským čepcům, podle nichž u nás poráde těšily se oblibě domácí ohromné perlovce, posmívali se mravokárci, zovouce kulatou a velikou jich formu kolečkem (trakařem), jiné formy kokrhalem, drdolem, špičaté formy chomoutem. Z té příčiny zove Rokycana paní „chomoutnicemi“. Volá: „Proč na to nedbají, aby na těch hlavách těch drdolů nenosily, neboť jsou ďáblova hnízda?“ Jindy zase praví: „O, vy ženy, vy chomoutnice mnohé, líflovné!“ a vyčítá, že mají hlavu „jako poplužní kolečko nebo čápí hnízdo“.

V druhé půlce XV. století konečně dostal se k nám do Čech i onen všech čepců nejpodivnější čepce, kterýž jest rázovitou známkou celého století. Zanechali jsme si ho pro zvláštnost jeho na konec. Francouzi mu říkali hennin, Čechové roh. Byl to věru pendant k zobákům na střevících. Jako zobáky nevkusně prodlužovaly nohy, takž roh do délky natáhl hlavu. Byl to kuželovitý kus, ostrým hrotem zakončený, zhotovený z lepenky nebo z jiné lehké podložky a potažený hedvábím nebo jinou látkou. Dle toho, kterak šlojír na něm byl upraven, rozděluje se roh ve dva druhy. Z jednoho visí šlojír dolů přímo po celé jeho délce; z druhého šlojír nevisí

zhola, nébrž obaluje ho a bývá upraven v malebnou draperii.

Hned počátkem XV. věku šířila se tato moda z Francie dále na východ a sever. Do polovice věku znaly hennin paní už i v Uhrách.

Že mravokárcům nemohly se rohy ženské zalíbiti, to na bile dni. Kázali proti nim horlivě. V Paříži prý r. 1428 kázáním pohnuly se paničky tak, že spálily hromady rohu svých — ale potom brzy pořídily si nové a — delší.

Naše paní nádherné ovšem nemusily choditi daleko pro vzory té divné parády. Bylatě právě v době pohusitské všude v největším rozkvětu. Při dvoře francouzském byla to od r. 1450 — 1500 dokonce dvorská moda; při dvoře burgundském též náležel roh k obřadnímu kroji; a z těch dvou ohnisek poráde bralo ženské pohlaví všech zemí sousedních posilek a vzor, třebať nebyl roh v Němcích ani u nás tou hojnou měrou oblíben jako v oněch puvodních jeho vlastech, kdež i služebné dívky s ním se malují.

Z naší bible kutnohorské je patrné, že roh nosívaly u nás tou dobou nejspíše dámy vyšších stavu. Zdá se mi však býti velmi významno, že na obrázku soudu Salamounova v biblí kutnohorské český umělec narýsoval poctivou, pravou mateř sporného děcka v čepci slušném, nízkém — a onu druhou, falešnou, nakreslil s rohem, po světácku. Roh přestal v Evropě tak jako zobáky souvěké: když se byl přežil a přebujněl. Rohaté čepce dosloužily. Převrhly se na hraně XVI. věku v modu opačnou. Jest zajímavé dovědět se, že roh až po tu chvíli zůstává národním krojem v některých částech Ruské říše, zůstal krojem normandských žen, nosí ho dosud selky ve francouzském departementu Finistère a též prý židovky v Alžíru.

V století XVI. na hlavu mužů i žen přišly birety (barette). Byly z tvrdého plátna, sukнем, hedvábím, aksamitem potaženého, o širokém dně a okrajem zdviženým nebo schlípeným. Byla to větší či menší placka na hlavě. Poněvadž paní v XVI. věku rozhodly se vlasu nepřikrývati, hodil se jim biret výborně, ale některé osoby přec i pod biretem dávaly vlasy aspoň do karkulí a do sítěk. V druhé půli XVI. věku vyskytly se i u nás na ženské hlavě mody španělské a francouzské; nošeny klobouky, čepce zlaté nebo divnými barvami vázané a skoro vždy s perím, vlasy zaplétány na struny.

Přihlédněme teď k ženské hlavě XV. věku zevrubněji.

Tvář svou české paní a panny od starodávna líčily. Je v tom malování tváře kus neupřímnosti ženské, omlouvané poněkud jen tím, že se chce taková ženská tvář zalíbiti. O žene „uličené“ mluví již rukopis Hradecký v XIII. věku, také náš český mastičkář nabízí masti „na líčka a brady“, Štítný mluví „o mazadlech“.

Než nebyly jenom naše dámy tím provinilé, tvář svou líčily také přemnohé paní jiných národu, pokud jdou zprávy už v XIII. století v době romantického rytířství. Němkyně již v „Nibelunkách“ šidily mazanými tvářemi. Nejdovednějšími umělkyněmi v malbě svých tváří byly prý z Vlašek Florenfanky.

Pokud víme, v XVI. věku tepal naše „uličené“, malované paní nejprve Hus, po něm daleko prudčeji kněz Rokycana: „Ti všickni pejchají na těle,“ tak mluvil v kázání, „ježto nad to, co jim Bůh dal, krásy poslepšují a opravují; ženy, ježto se líčí, ježto tváře natahují. Bude drchta stará, ana vytahuje čelo, vrásky, aby nebyly na tváři!“

Ze století XVI. jest zpráv o této falši ženského malování a líčení víc a také více výčitek. Paní malovaly sobě tváře fermeží, v níž byla cinobře i kafr, med, ružová voda, obočí „plej ve jsem“ natíraly a čelo mazaly mýdlem, „aby se svítilo“, a kdož všecko ví, kterak se ještě „přepotvořovaly“.

I od světských mužů mimo kazatelnicí malované dámy dosti zažívaly posměchu. Havlík z Varvažova velmi dutklivě dí: „Mělyšby jistě takové s těmi tvářemi zmazanými, uličenými se stvděti, že se jim lidé smějí, výborně rozumějící té jich uličené kráse.“ Dle Havlíka měli mužové o povaze malovaných žen totéž mínění, jako máme dnes: malba na tváři ukazuje povahu neupřímnou. Díf Havlík pravdivě: „Jáť ne mnoho co dobrého o takových ženách držím, anobřž pravím, že jak po tváři zlíčené barvy nosí, taková mají v svých srdcích mrzká myšlení, aniž může co dobrého a upřímného při nich nalezeno býti. Prostá, pravá láska nemiluje takového fermežování.“

A což teprve Simon Lomnický tepal ženy nalíčené! K spoustě slov proti ženské fermeži připletla se Lomnickému poznámka hygienická, dosud platná a dobře zkušena, že totiž ženské, jež se malují, „v starosti mrzuté, šeredné, žluté a škaredé bývají“. V XVI. věku líčily se i sedlské dívky, které věru nemívají barev zapotřebí. V „Sedlském masopustě“, divadelní hře z oné doby, čteme řeč k selské mladici: „Kýž sobě zbarvila líce; což nemáš doma plejvejsu? Aniž's nezmasílila vlasův, kýž mejdlem čelo zlíčila, aby se tím líp svítila.“

Při tom fermežování oněch dob stojí za zmínku, že opakem mnohá snažila se malbou dovésti toho, aby tvář měla unyle bledou a nikoliv červenou. Ne bez posmíšku vypravuje Havlík o mladici, „kteráž

mívá tvář zbílenou, vydynchovanou — a hrdlo jako mazanou botu, a když se nešetří a hlavou na stranu pohne, tu (prý) viděti to černé hrdlo od tváře rozdílné, takže by mohl jeden říci, ta hlava byla odňata Nidrlandce a přistrčena k hrdlu mouřenínky“.

Jen ženy českých Bratří nelíčivaly sobě tváří. „I nás toho není,“ dí Blahoslav r. 1550 s pýchou.

V XVI. století nově vyrojilo se nepočetné množství všelijakých kosmetických receptů a prostředků proti pihám, „červeným a brunátným uhrům“, lišejum, bradavicím a jiným neozdobnostem v tváři. Těch musíme v tomto díle minouti. Jen to mimochodem připomínáme, že uhry zaháněly české dámy neobyčejněji kafrem, sírou, kadidlem a rozličnými vodami; lišeje všelijakými oleji, zvláště vínštířovým, bradavice sháněly mořskou cibulí. Byl ovšem také recept, aby paní svoje bradavice mrskaly ráno a večer rozpálenou metličkou, že zajisté vyschnou, ale nevíme, mrskaly-li. Doktor Hájek radí svraskalou tvář urovnati olejem, jenž pořídí se z bílku tvrdých vajec a z myrrhy. Ale mazadlo to musí státi na čas ve vlhkém sklepě.

Proti pihám byla mimo jiné léky kejchavka s eleborem bílým a medem. Také uvádí se tykev lesní zetřená s vodou.

Také o nepravých zubech vyskytá se někdy zpráva. Jakkoli jest malování tváře nemravná faleš, a zasazení nepravých zubů hygienické dobrodíní, staří pokládali obojí za stejnou neupřímnost a nevěrnost. S patrným posměchem a rozhořčením Erasmus na počátku XVI. věku napsal, že lidé užívají zubů „od některé svině snad vypůjčených“.

Vla s ů svých také mnohá parádnice v XV. věku nenechala tak, jak přírodou jí propůjčeny. Zprávy o umělém barvení vlasů ženských jsou velmi starý.

Juž Římanky tak činívaly a nezdá se, že by toto umění s nimi a s antickým světem bylo zhynulo, neboť ženy trancké, dedičky Římanek, umívaly vlas na rusu barviti.

U nás jsou zprávy o barvení vlasu již v snářích z dob Karla IV., a je spravedливо, že v takovém snáři barvené vlasy znamenají lež, taleš, neupřímnost. Kdo chtěli míti vlasy krásné barvy, potírali je všelijakými louhy. Receptu, jak to dělati, bylo za všecken čas dosti. Jeden z mnohých: „Vezmi kořen zlatohlav a zkrájej drobně a na večer vlož v lůh a ráno tiem mej hlavu, a budeš míti krásné vlasy. Nebo vezmi léskové listie, pupence, než se otevru, setři mezi rukama, spi (nasyp) v pytlík a vlož na noc v lůh a ráno mej tiem hlavu“. — Aby vlasy „nepršely“, mimo jinou pomoc dobře bylo mazati hlavu pijavicí, na popel spálenou a s octem zetřenou; též radily knihy a lidové lékařství potírali hlavu vlaštovčím lejnem, beraní žlučí.

Nedostávalo-li se přirozených vlasů a moda chtěla-li je míti, dámy nosívaly vlasy cizí i mrtvým ustřižené. Štítný vyčítá, že pyšné ženy cizí vlasy na se epou a falšují je dlouhým vacúnem; i Ilus věděl o tom, že sobě ženy cizí vlasy strojí.

V XVI. století stále také udržela se při mnohých ženských snaha míti vlasy nejen hojné, než i kudrnaté; kromě toho nebývaly dámy s barvou svých vlasů spokojeny. Na všechny účely, na hojné, kudrnaté a barvené vlasy vyskytuje se v spisích XVI. věku až podivná síla prostředků, v nichž už tehda pro vzrust vlasů neposlední místo drží cibule. Podle ní k vlasům také výborně pomáhá myrrha, dubový list, víno, succus tiliae, vařené jedlové šišky zelené. Kučeravé vlasy způsobuje mimo jiné prostředky vařené „jmejli, na nový měsíc na-

trhané“, jímž musila sobě parádnice hlavu mýti. Nejjistější prostředek mívaly naše dámy na kučera-
vání vlasů ten, že nabíraly sobě vlasy na dřívka,
nebo je pálily jehlicí nebo roubíkem.

Vlasy sobě barvily dámy i přes to, že šlo tu
o zdraví. „Nemůžef vod, olejů ani flastrů se vymy-
sliti, by ony nimi z vlasů nitek zlatých dělati se ne-
pokusily; z nichžto mnohé o hrdlo i zdraví se při-
pravily.“ Tak vypravuje Havlík z Varvažova.

Mimo vody, oleje a flastry také slunce bezděky
sloužívalo našim paním k tomu, aby vlasy ozlatěly
anebo staly se rusé, což bývalo barvou nejoblíbenější.
Benátčankám na takové bělidlo slunečné dobře vhod
bývaly italské rovné střechy domovité, kamž pa-
ničky hbitě lezávaly: kde bělily sobě vlasy nespoko-
jené Češky za nebytí plochých střech, toho nevíme.
Bezpochyby lezly do vikýřů.

Účes ženské hlavy v XVI. věku řídil se tím,
čím ženské pohlaví chtělo hlavu sobě pokrýti. Prin-
cipem zůstávalo i v tom věku, jako bývalo za stara,
že děvče má hlavu odkrytou, žena zavitou. Panny
ode dávna chodívaly zhusta s vlasy spuštěnými.

V XV. století udržel se ten způsob panenský na-
pořád, ale to leckdy nostřehujeme, že vlasy no předu
po obou stranách uší spuštěné. někdy bývají kratčeji
přistřiženy, načechránv. Za to vrkoče a copy visí
na zad svou přirozenou délkou. Týmž způsobem
vlasy upravené má kamenná panna, z XV. věku po-
cházející, kteráž do nedávna stála na jednom domě
pražském blíž sv. Jakuba. Teď ie v městském musei.
Že by účes načechraných vlasů visutých po obou
stranách uší byl na oko pěkný, toho říci nelze. Vý-
tvární umělci, ani divadlo ho nepřijme.

Vlasy panenské v XV. věku bývaly též splétány
v copy a copy proplétány stuhami. Některá těmi

stuhami tak byla nemírna, že hedvábem nebo sametem pokryla cop všecek, jenž pak tkvěl jako v pouzdře. Jak jest panenský cop propletený samotem pěkné podívání, tak nepěkný jest pohled na vycpané pouzdro, byť barvou strakaté a bohaté látkou.

Náčelníky mívaly české dívčiny v XV. věku všelijaké. Chudička ozdobila si čelo a vlas páskou lacinou, stužkou holou, jen když měl pěknou barvu; děvčata bohatější mívala pásy perlové a tkanice zlaté, jež pletávaly -- zvlášť v století následujícím -- pražské židovky paličkou. Ale v XV. století nepřestávaly panny na této pěkné, prosté ozdobě čela svého. Jaly se vstavovati věnce na hlavu a to nikoli drobné, malé, sličné, alebrž věnce mohutné, široké, a plné parády, navinuté a našité na mosazném loubku. Pražská služka kupuje sobě ovšem „věnce“ z titěř laciných a lesklých. Děvčata městská a panenská mívala na hlavě za celé století věnce perlové, jimž vůbec říkáno perlovce, věnce „stavací“ i „korunky“, takže z věnečného loubku do větší výše vystoupilo několik špiček ozdobných, což podobalo se koruně. Odtud potom říkali věnci perlovému, na němž ležela korunka, „spodníček“. Některá koruna měla „uší“ čili „náušky“. To bylo zlaté nebo perlové pletivo, kteréž krylo uši.

Věnc perlový byl slavnostnější nežli pásek perlový. Panna naposled ho brávala k svatbě. Čtemeť v kšaftě Tomáše, kožešníka pražského, r. 1442, „že odkazuje dceři Martičce věnc perlový, Machne pásek stříbrný, kdyžby se Machna vdávala, aby jí věnce prvepověděného půjčeno bylo“. Perel se vešlo do věnce tolik, kolik stačil pana otce měšec. Kateřina z Brusu měla do r. 1500 na věnci perlovém 12 lotů dobrých perel. Na věnce perlové věšivaly pražské

dámy i prsteny. Obvyčejněji než prsteny našli jsme na perlovcích zápony a „ženkle“; někdy bylo obojí pospolu. Na příklad v Plzni měla rychtáře Ondřeje manželka Regina „věnec perlový, na němž jest 5 zápon zlatých a 6 stříbrných pozlatěných a prstenu 13“. Toť ovšem perlovec nádherný. Častěji čteš v měšťanských popisech o věncích „s dvěma ženklema“. První „věnec s korunou“ našli jsme v knihách jindřichohradeckých r. 1496; majitelka měla podle něho i prostý perlovec a tkaničku zelenou s nákončím stříbrným, což patrně náčelník.

Měla-li měšťanská dcera po jednom, dvou kusech takových drahocenných perlovců a pentlíků, urozené šlechtičny mívaly větší zásobu. Na příklad urozená Ofka z Petrovic zastavila r. 1499 pražskému židovi čtyři věnce stavěcí a šest pentlíků perlových; k tomu ještě uzlík perel jako dobrá žemle a jiné skvosty, o které pak židovským „štrychem“ šťastně přišla. Perlovce bývaly všelijak drahé, neměloť každý stejně perel. R. 1447 byl perlový „věneček“ v Praze za „věrduňk“ ($\frac{1}{4}$ kopy); proti tomu r. 1454 praví se v pražské knize o jednom „čistém“ věnci perlovém, že stojí 20 kop grošů českých, tedy tolik, zač by v těch letech byl koupil dva pěkné koně. V Hradci Jindřichově cenili r. 1496 tkaničku náčelnou za 1 kopu grošů; a tři věnce perlové v dědictví Peganostově byly šacovány r. 1500 v deseti míšeňských kopách. Prostší věnce v pražském tarmarce byly roku 1510 také po kopě. Slovem: kladli všude perlovce za klenot, který posledním pořizem odkazovali.

Jiný kus ženské parády v XV. věku bývala rouška. Vdovy, vážné matrony, obyčejně mívaly na hlavě roušky a rouchy „tlusté“, neprůhledné, všelijak skládané, často i na loubek čili mosazný drát pokládané. „Loubek“ zůstal v kroji lidovém ve vý-

chodních Čechách dotud. Některá žena i bradu kryla rouchou, již říkáno „záhubí“. Byl to zvyk prastarý. Sprostným ženám sloužilo někdy záhubí za kapsu — čtemeť v jedné knize soudné: „Vyšla žena z domu a nesla cos v záhubí.“ I čepec perlový obalovaly paní obšírnými šlojíři, jakož toho důkaz na svaté Lidmile ve Vlašském dvoře kutnohorském.

Že lněné a kmentové roušky musily býti váleny a škrobeny, toť jen mimochodem.

MLádež nevdaná i mladé paní všech stavů obličovaly sobě ode dávna a pak za celé XV. století roušky jemné, průhledné, lehounké, které nezakrývaly docela, nebo skládaly jemné, vystřihované šlojíře s šatkami tvrdšími. Lehké roušky byly parádou. Naše děvčata sedalíce za stávkem a na brdě, robívala už v XV. století tak krásné a jemné roušky, že o ně i v cizině stáli a je drazo kupovali. Také jsme našli již v XV. věku zvláštní „tkadlice šlojířů“ v Praze; v témž věku slynuly zvláště tkadličky klatovské, jejich české roušky vozeny byly za drahné časy do Vídně; a byly takové řemeslnice zajiště leckde jinde, poněvadž spotřeba šlojířů jest v XV. věku nad všecko pomyšlení veliká. Mívalť tehdaž šlojíř a pleny nebo šaty na hlavě ten úkol, který dnes konají slunečníky a deštníky!

V inventářích i pražských domů velmi často nalézáš „koule, jako rouchy suší“, a počet roušek všelijakých i při měšťankách bývá velmi zhusta víc než desaterý. Na příklad zanechal r. 1477 Martin kotlář po nebožce ženě své truhlici s devatenácti šlojíři! R. 1496 v dědictví jednom sirotčím v Hradci Jindřichově spočítali jsme 14 šlojířů, a to jen lepších, hedvábných. I ona Marta, vdova po Blažkovi servusovi pánů Novoměstských, co sedala s herynky na stoličce v trhu, zanechala po sobě r. 1487 dva šlojíře.

Téže doby měla žena podskalského plavce Oldřicha k své ozdobě šlojír a devět roušek. Stará panna Hrázková v Litomyšli měla r. 1492 při své smrti roušek pět, a stará foitová (rychtářka) Tisovská roku 1497 měla šlojíře tři a hedbávník.

Co do látky, našli jsme v pramenech XV. věku roušky lněné, roušky „z bavlny zdělané“. Ale nejčastěji čteme o šlojířích z nití a z hedvábí tkaných. Šlojírům z nití říkali „samokrutníky“ nebo samokrutky.

Co do barvy, nejvíc roušek a šlojírů bylo bílých. Ale r. 1442 našli jsme v Praze také zápis o šlojířích žlutých, složených spolu s bílými. Byly též roušky s „krají zlatými“.

Délky bývaly roušky a šlojíře asi velmi rozmanité. Která dáma obvěsila čepec rohatý šlojířem, tať ovšem vzala k tomu paučník kolik loket dlouhý. Nejdelší šlojíře našli jsme r. 1462 při paní Kateřině Strakovnické, vdově, kuchaře „důstojného mistra Vavřince, v umění lékařském bakaláře, jemuž nade vše smrtelné lidi doufala“. Jeden z těch šlojírů, nový, byl v patnácti loktech, a druhý, jež zve Kateřina v kšaftě svém sama „velkým“, byl tak dlouhý, že se jím po smrti vdovině měly podělit Abrahámka a Maruška, dvě její přítelkyně.

Zač české dámy šlojíře v XV. století kupovaly, to sic dobře víme, ale nevíme, jak se má cena koupeného šlojíře k jeho jakosti. Na příklad r. 1451 byl nějaký šlojír koupen v Praze za kopu, ale nepraví se, jaký. Kopa tehdejší měla v sobě stříbra asi za našich 8 zlatých. Také v Litomyšli hned na počátku věku následujícího byly šlojíře po kopě. V Hradci Jindřichově byl hedvábný šlojír r. 1495 za tři kopy! Ale v téže době kupovány v Praze roušky také jen po 12 groších, tedy za pětinu kopy,

a hedbávníček stál 34 groše, tedy málo nad půl kopy.

O rouškách a šlojířích vyšívaných čteme teprve v století následujícím, ale nepřímé toho, že roušky byly vyšívány asi ode dávna, poněvadž to příliš přirozeno, aby jemná, honosnější rouška byla aspoň v rozích některak zdobně ukončena.

Na šlojíře a roušky i „rúšičky“ a zhusta i bez nich vstavila na hlavu mnohá paní česká klobouk nebo čepce. Některý klobouk vypadal jako naditý bachor, kolem hlavy od ucha k uchu položený, jiný vstaven na hlavu jako turban turecký, konečně jiný zdvihl se do výše jako dlouhý roh. Zdá se, že takovými čepci a klobouky odívaly se jen paní vyšších stavů.

V inventářích městských dlouhý čas není řeči o klobouce, vždy hovor jen o čepcích. Ale čepce XV. věku nesnadno rozeznati od klobouků. Skoro všecy ty pokryvky ženské hlavy jeví snahu nevkusné šířky, a když oblíbila sobě paní čepceček malý, vycpala sobě za náhradu po starodávném nepřekném zvyku zase vlasy po obou stranách uší do šíře divné a do dvou sítěk. Některé dámy zastrkávaly do těch čepců, hustých sítí a klobouků vlasy své s takovou úzkostlivostí, aby jich nebylo viděti, že i čela i spánky sobě břitvou holily, aby nikde vlásku neostalo.

Co do látky, vyskytují se od počátku XV. věku čepce atlasové a čepce „poldekynové“, totiž z hedbáví orientského — baldekinu — jež k nám vozilo se za dvě stě let před tím; v době husitské čteš o čepcích perlami zdobených; několikráte naskytne se ti v inventářích pražských „čepce zelený, hedbávný, s perlovým srdcem“. První zmínku o čepci aksamitovém našli jsme u vdovy Dlužkové v Praze;

nosila ho do r. 1461. Touž dobou připomínají se čepce zlatohlavové, nejprv při paních urozených, později do mnoha i při měšťankách. R. 1464 odkazuje takový čepce Elška z Krawnštejna, slovnutného panoše Jana z Horek manželka. Odkazuje ho sestře své do kláštera v Litovli. Tamž pannám klášterským poroučí paní Elška i čepce perlový, „aby pána Boha za ni prosily na regina coeli“.

Koncem století — r. 1499 — vyskytuje se v pražských pramenech první čepce „kytajkový“ — to jest čepce „s kytami“, nebo zdrobněle „s kytkami“.

O účesu a krytích ženské hlavy v XVI. věku jsme zpraveni velmi zevrubně.

I v tom věku bývalo panen právo míti hlavu odkrytu. Bylo to znamení jejich nevinnosti. Proto řekl r. 1512 jakýs štiplavý soused pražský bečvářově dceři, která se na cti panenské zmařila: „Panno Dorno, neškodilo by, by roušku měla a vrkoč přikryla!“ A Sibylla, krčmářka v Hrdlořezích, pravila r. 1593 jakési zmařilé Zuzaně, popadnuvši ji za vrkoče: „Kdes děla roušku, nejsi hodna choditi ve vrkočích, choď v rouškách, uřeži ti vrkoče!“ V Kutné Hoře r. 1585 lehké ženky vandrovní vpletly nějakému děvčeti násilím do vlasů slaměné vrkoče s důvodem, že nemá práva nositi čistých vrkočů.

Přihlédněmež k panenským vrkočům zevrubněji.

Vrkoče XVI. století jsou nikoli z vlasů, než ze všelijakých látek hedvábných, zvláště z „boury“ a z tafatu i z aksamitu. Aksamitové vrkoče shledali jsme i pozlacené. Na krámech „šmejdiřských“ a krámařských po všech českých městech na prodej bývaly vrkoče dvojné, trojné, čtverné, paterné i šester-né, nejhustěji červené, poněvadž červená barva zdobí vlas všeliký. Ale jsou i vrkoče z boury zelené. Vrkoče z boury nejhrubší prodávány po málu dená-

rech na pražských trzích; zvláště pod kotcemi s nimi sedaly ženy. Že i venkovské dívky províjely vlas barevnými vrkoči, to víme z mlýna v Zákolanech. Mlynářka r. 1593 zanechává svým dětem mimo jinou parádu i „vrkoče bourové“.

Ke konci století nalézáme na krámech i „kytičky panenské“, což byly kytičky z peří, z tracounů, ze šmelce. Šmukýř Eliáš Behm měl r. 1595 na svém krámě 18 takových panenských kytíček za 5 kop; při tom měl „jednu kytku, peří obzvláštní“, za kopu. Perly a cety na pentlicích a tkanicích přišité věšivaly panny také na čelo. Proto zve se leckterý pentlík „náčelkem“ i „čelníkem“. Věnce v XVI. věku panny vstavovaly na hlavu ze všelikterakých látek; byly tafatové, aksamitové, zlaté, stříbrné; nejobyčejnější i v tomto věku u bohatých panen městských a šlechtických byly věnce perlové čili „perlovce“.

Perlové věnce i v tomto věku zhusta vyskytují se i dvojité: spodní a svrchní. Spodnímu říkali také „spodníček“. Podle naší estetiky perlovce neslušely. Bývaly jako veliký rendlík k hlavě nepoměrný.

„Letníčky“, o nichž dosti často zmiňují se inventáře městské, budou zajisté věnce panenské na léto. Bezpochyby letníčky zvláště chudších dívek byly ony něžné, laciné věnečky, o nichž mluví Martinovský v pobožné knížce své, r. 1581 vydané. Prý panny na hlavu dávají sobě věnce z malovaných, litých, řezaných, papírových nebo voskových květů. Ale nade všechno něžnější věnečky bývaly ony, které uvíjely sobě dívčiny z květu čerstvých a nikoli strojených. Týž Martinovský vydává svědectví, že „panny na hlavu co den si věnec dávají a když zvadne, od sebe jej zamítají nebo z loubku odvíjí“.

Švihácké panny vstavovaly sobě už brzy od počátku XVI. věku na hlavu biréty a birytky, zprvu nízké to klobouky o širokém svršku a neširoké střeše, které později braly na sebe po španělsku formu vysokou. Paní české zavíjely se v XVI. věku „rouchami“ a „rouškami“, šlojíři, loktušemi nebo „lochtušemi“, zavíječi a zavíječkami, plenami či plachetkami, chrboalkami, facounky, fačánky či šátky, náčelníky, hedbávníky; které se nechtěly zavíjeti, pokrývaly hlavu čepci a čepicemi i karkulemi, nebo vstavovaly na hlavu klobouky a birety. A přemnohé naproti tomu daly si na hlavu čepce nebo čepice i s rouškami zároveň.

Jest věru na podiv, kolik těch všelikterakých šlojířů a roušek v knihách popisných, panských i měšťanských už v počátcích XVI. věku nalézáš. I bába Aneta v Litomyšli u Vocáska r. 1506 měla šlojěrek, tři roušky, hedbávník, zavíječky tři — a k tomu ještě hedvábný čepce. Tedy parády dost i u staré, prostičké babky. Ovšem urozená paní Johanna Berčinka z Dubé r. 1521 měla víc; jen roušek měla třicatero a nad to ještě 10 rouch „hlavních“. Ale touž dobou i neurozená měšťanka lounská Anna Mikšová († 1513) měla 10 hedbávníků, 22 šlojířů a 20 ruch.

Roušky a zavíjení robeno z látek všelijakých. V Poděbradech r. 1538 čte se i o „rouškách bavlněných“, jinde o bavlněných a lněných, v Plzni roku 1536 o šlojířích „hedvábných se zlatem“, při čemž dovídáme se, že nákladné roušky po kopě dělaly plzeňské paní samy. Jináče ovšem kupovaly dámy hedbávníčky a jiné šlojíře i „na štočky“ nebo „štučky“, z dalekých měst přivozované.

Od polou století vyskytují se roušky „malované“ a pleny červeně vyšívané; při urozených paních touž dobou pozorujeme roušky barevným hedvábím, zvlášť

„červeným karmazinem“ šité, také roušky „vystřihováním šité“. R. 1570 zůstal pan Jan z Vartenberka za nějaké dvě takové nádherné roušky hedvábím prošíváné a vystřihované, 3 kopy míšeňské dlužen. Taková vyšívání nezřídka vyskytují se v pražských knihách. Na příklad sladovnice Sedlčanská měla 1570 rouchy kmentové, vyšíváné bílým hedvábím a jiné červeným. Jiné paní sousedky pražské mají roušky vyšíváné černým hedvábím. Na rouchy vyšíván všelijaký ornament modní, ptáci, rostliny i figury. Mimo vyšíváné rouchy mívaly paní také „loktušky či šátky aksamitové se stříbrnými nebo zlatými haklíky“. Ke konci století vyskytují se „rouchy a náčelníky slezské s krajky“, rouchy „žíhané“ všelijakých barev, nejhustěji červené nebo modré, rouchy „s tkanicí mřížovou v prostředku“; roušky „prohlídací“, což bude asi totéž jako mřežované, nebo „rouchy na síťce stříbrem nebo barvami vyšíváné“. Paní Zuzana Korálková, paní domu hřebenovského v Praze, měla r. 1599 desatero rouch s červeným a černým vyšíváním, s barvami, se stříbrem, 22 rouchy s bílými tkaničkami, 3 rouchy prosté, 8 šátků — mimo čepce a klobouky. R. 1601 uvádějí se v Praze i rouchy smutecké. Co do cen, shledali jsme v první půlce století nejednu roušku po kopě (asi za 16 korun našich); hedbávník byl i za dvě a za tři kopy, roušky sprostné tlusté byly loket i po groši (asi našich 50 haléřů). Paní Valdštýnka, choť Jana mladšího Valdštýna, obdržela darem r. 1591 „rouchu černým hedbávím vyšívanou široce, která stála do 15 tolarů“, což vydá, počítáme-li tolar po 72 tehdejších krejcarech, 174 našich korun.

Druhá kategorie pokryvek ženských byly čepce. Čepce obyčejně kryly skoro všechny vlasy. V první půli století XVI. přes tu chvíli v knihách vyskytují

se čepce atlasové; jeden takový černý čepce ceněn v Hoře r. 1512 za 1 kopu; za celé století čte se o čepcích „perlových“, které se uvozují mezi klenoty, o něž souditi se i urozeným stálo za to. Ale z drahých čepců nad jiné nejhustěji objevují se za celé století čepce zlaté. Ovšem i ty jsou všelijak zdobeny. Tu čteš o čepci zlatém „s bílým vyšívaným paličkovým dílem“, tu zas o „čepci zlatém s cetkami“, o jiném „se stříbrnými uzly“, jeden zlatý čepce jest zároveň „strunkový“, jiný zlatý a stříbrný „na síťce“.

Zlaté čepce byly tak oblíbeným krojem, že i dětem je na hlavu dávali a to nejen matinky urozené. R. 1571 i Jan Lumpoch, lazebník pražský z Počernické lázně, vinil Annu kuchařku ze ztráty takového dětského čepce zlatého. Prý „vyžádala na něm dcerku jeho, aby s jinými dětmi hrála, i měla na sobě táž dcerka čepce zlatý — a ten se ztratil“.

Co do váhy, šťastně chytili jsme zprávu, že zlatý čepce paní kupcové Hebnštrejtové vážil 12 a půl lotu. Ceny zlatých čepců visely na cenách drahého kovu onoho, z jehož nití a drátků byly vyšity. R. 1543 pražský bečvář Matouš viní zlatníka Pírolta z čepce zlatého s perlami, jehož cenu sám udává v 50 kopách, což kupní silou mohlo by se vyrovnat našim 800 korunám!

Zlaté čepce dostaly se do konce století našim českým selkám a venkovankám, kteréž si je udržely napotom v kroji lidovém. Čepce zlatý, jež měla do r. 1593 mlynářka Hrabalova v Zákolanech, ceněn za osm kop. V knize popisuje se „bílý čepce zlatý“. Mlynářka chovala si ho, jako měšfanky činívaly — v krabici.

Že zlaté čepce forem cizinských v Čechách se nejhustěji rozmohly v posledních dvou desátcích

XVI. věku, to víme z nářků Štelcarových. Donesen k nám i čepce oné sličné formy, která dotavad slove štuartovskou, čepce totiž dvojího obloučku, z prostřed čela vyrostlého.

Z laciných českých čepců známe ony, jež prodávaly kramářky a šmejdičky. Mívaly je v krámě i „na svazky“ a „na desátky“. V polou století jsou to čepce „z černých nití“, čepce z bílých nití, čepce „bílé vyšívané“, hedvábné „kostíkové“, jsou to čepce „stávkové“, čepce „s barvami“, kmentové, plátěné. Roušnice Lucie Sadovská, žena malířova, měla do r. 1583 v tarmarce pražském na svém krámcí bílé čepce po 10 krejcarech (naše asi 2 koruny), mimo ně prodávala i nějaké „čepce zatmělé“. Na konec o čepcích dotknouti jest, že r. 1608 četli jsme ponejprv o čepcích na noc. Byly prosty i „s krajky“. Některému říkali: „lebka noční“.

Na posledku buď oznámeno, že naše paní nepřestávaly na jednom čepci. To byla chuděrka, která měla v inventáři dva, tři. Voršila Nejepinská, když r. 1601 na příkopě pražském zemřela, zanechala po sobě třicet jeden čepce!

Zvláštní druh čepců, tuze uzavřítých, byly čepičky, jimž říkáno karkule (středolat. caracalla). Měly sic podobu čepiček našich nemluvnat, ale ne byly tak prostičky. Nosívaly je paní všech stavů a protož byly karkule i cenný kus ženského šatu. První karkulka, jež se nám hned na počátku XVI. věku naskytla v knihách popisných, byla červená a ještě prostičká. Od polou XVI. století připomínají se v popisných knihách karkule „aksamitové“; šmukýř Braun v Praze († 1568) měl na krámě několik „karkulí aksamitových, pošítych lalokami“ čili kožešinou, každou po 50 groších bílých. Ovšem byly aksamitové karkule také mnohem dražší. Ke konci věku

prodávali šmukýři pražští „karkule perlované“, karkule „se šmelcem“ i po šesti kopách, se šmelcem černým po 4 tolarech, karkule „zlaté a hedbávím krumplované“ i po čtyřech kopách. Karkule objevují se také se zvláštními „štorci“ a „předky“, to jest s ohrnutým okrajem. Čtemeť o karkulích se štorci perlovými i se sobolovými prýmy. Karkulemi se štorci kožešinnými pokrývaly naše paní hlavu v zimě.

Jiného řádu pokryvkou ženské hlavy byly čepice, plstky a birýty. Všecko jeden rod, tři sorty. Čepice a plstky podobou nelišily se mnoho od okrouhlých čepic, které nyní se nosí, jenže kožešinným štorcem některá čepice byla nadutější, obšírnější, nežli nyní ženské oblibují. Také štorc byl všelijak „křtaltovaný“; byl v předu, v zad, po straně vyřezán, byl vyšší neb nižší nežli vrch čepice, nebo byl s vrchem zároveň. Aby čepice držely formu, dáván do nich oblouk. O tom jsme se také dověděli z neurvalé příhody. R. 1602, když se pan Minkvic v hospodě pral s řezníkem, přiskočila paní Kristina Pihavá, ale Minkvic píchl ji, „spadla s ní čepice i voblouk z ty čepice vypadl“. Čepice ženské byly ze všech látek a kožišníci obšívali štorce jejich všemi kožešinami, od králíka, jehněte, krta, bobra až po sobola a kunu i hranostaje.

O cizím, polském nebo snad uherském původě svědčí od polou století čepice ženské, jimž říkali husárky (novější jméno maděrky), jež byly špičaty, vysoký, „se štorci“, a z látek všelikých, z hedvábí, z kožešin, z aksamitu i z plsti. Plstky byly z čepic nejmenší. Nebyly jen ze zaječiny, byly i z králíků, z bobrů a jiných kožešin; byly také ze všech ozdobných látek hedvábných a obyčejně se „šmukem“. Birýty paní českých nelišily se od birýtů panenských.

Pokrývaly temeno z počátku okrouhlíkem velikým, placatým, o střeše všelijak stříhané, vyvlačované a peřím zdobené. Veliký placatý biret má královna Anna na reliefu při západní straně Belvederu pražského. Od polou století zmenšují se birýty víc a více, až ustrnou v čepičky a stojaté nepěkné španělské hrníčky se střechou pramalinkou. Takový španělský biret jako nevysoký hrníček s perem mívala panna Filipína Welserova, choť Ferdinanda arciknížete. První čas číhalo peří z biretu do předu; později klátilo se nazad.

U nás birýty začaly nositi urozené paní, po nich měšťanky. R. 1521 popsán v inventáři paní Johanny Berkovny mimo 6 zlatých čepců „birét černý aksamitový s perlami“ a „biret červený s peřím“; po tom v malých letech při mnohých měšťankách čteš o birýtech. R. 1570 počítá inventář v dědictví po Alžbětě Pětikorunové šest aksamitových birýtů, po dvou brunátných, červených a černých.

Co do původu, vyskytují se v Praze v letech šedesátých birýty „n i d r l a n t s k é“ soukenné nebo z jiné látky, a téže doby „birýty v l a s k é tkané“, jichž měl kupec Tuchman v Praze r. 1566 tři tucny za 16 zlatých rýnských.

Birýtu příbuzný byl klobouk. Lišil se tím, že byl tvrdší, podstatnější a o střeše valnější. Z té příčiny také se vešlo naň „šmuku“ přerozmanitého víc nežli na birét. Klobouk se pod bradou zavazoval šňůrou. Co do látky, byly klobouky obyčejně hedvábné — ale byly také aksamitové a kožešinné. V pramenech nej hustěji nachází se od počátku až do konce století klobouk „pávvový“. A nachází se ve všech městech! Měly ho sousedky i paní urozené. Byl to klobouk všelijaké podoby, pavím peřím zdobený. Mimo zlato- oké péro paví byla na kloboucích ozdobou všecka

rozmanitá péra, zvláště byla-li chocholatá. Zdobeny klobouky pery pštrosími, jeřábovými, laštovčími, papouškovými, čapátkovými. Mimo to zdobeny bývaly klobouky ženské všelijakými ornamenty z drátů lesklých, svíjených, z dracounů, z „benátského“ nebo „medulánského“ zlata a stříbra; prostičká parádnice spokojila se i s mosazným svitkem nebo laciným „tracau nem“; zhusta „pasomanem“ (portou) z látky nejlehčí.

Klobouky bývaly také umělým kvítím nebo kytkami pokládány a to hojně. Kytky byly i „z boury“, na drátech stáčené. Konec století zhusta čteš, že na klobouce byly zlaté a stříbrné „štefty“ a „medye“ čili okrouhlé tkanice zlaté a stříbrné, nebo bohaté plíšky, na nichž to ono vyryto nebo plasticky povyřádáno. Z těch „medyí“ obvyčejně cíhalo péro. Někdy také zdobou byla šňůra, ale ovšem nějaká pěkná; jednou také vyskytl se nám „klobouk se šňůrou a a černým pírkem a čtyřmi lašfovicími“.

Co do cen známe z r. 1568 hedvábné klobouky ženské po kopě a po dvou kopách; nádherně vstrojené byly ovšem nad to daleko dražší. Ale byly klobouky i za málo grošíků, a protož i nízké ženy odkládaly loktuše a vstavovaly na hlavu klobouky. Na příklad čteme r. 1537 o pražské solnařce, že „trhla hlavou a hned jí klobouk s hlavy spadl“. Tedy i solnařka zamítá starodávné plachetky!

Dámy české, byly-li jen poněkud z možnějších a nádhernějších, tu část vlasů, která zůstávala nepokryta, zdobívaly nejraději buď zlatými, stříbrnými a barevnými tkanicemi, kteréž do copů vplétaly, nebo pletence vpravovaly do sítěk tolikéž stříbrných nebo zlatých, nebo aspoň z kovu falešného. Té sífce, která vejčitou, nevkusnou formou objímala vlasy při uších po obou stranách tváře, říkalo se „záušky“, i „na-

ušky“ a také „naušnice“ a „náušníky“. Že při vši takové a podobné parádě dávaly ženské i do uší provrtaných zlaté titěry, jakožto „naušnice“, o tom jsou hustější zprávy teprve z druhé půlky XVI. věku.

Na konec buď zmínka, že skleněné oči nebo brylle, nosily ženy na zraku mdlé, matrony staré. Sklenný skřípec v Němcích nosily lehké ženy z přepychu a bláhové bujnosti. Lukáš Cranach vymaloval svoji pověstnou cizoložnici se skřípcem na nose. Zdali si naše lehčí paní tu modu osvojily, nevíme.

O PRSTENECH.

(Lumír; 1887.)

Naši otcové byli parádníci. Aspoň jim to vycítá kde který mravokárce duchovní i světský od výborného Tůmy ze Štítného, ba již od opata Zbraslavského za krále Jana až po všelijakého Šimona Lomnického — od věku čtrnáctého po sedmnáctý. Z té veliké parády vybíráme k dnešnímu hovoru jen prsteny, jimiž zdobívali se naši předkové vůbec z míry. Mívali je muži na prstech právě tak jako ženy, jenom že v tom paní ještě více z míry vykročovaly; co se nevešlo už na prsty, nastrkaly na růžence, jež mívaly pro modlení, a čeho neunesl růženec, navlékaly i na ozdoby k účesům, na věnce a čepce!

Prsteny na růženci, prsteny u věnci na hlavě: toť přec už více než mnoho chlouby! Naše dámy v tom přednost nedávaly v první polovici 16. století Němkyním, jimž Luther, vida, jak jsou všecko obvěšeny zlatem, neomaleně vynadal zvířat „nenasytných klínoty“. Ale ovšem, jak nezlobiti se? Na levé ruce všechny prsty byly ovinuty po třech, čtyřech prstech — a na pravici měly aspoň tři prsty týž zlatý obručový obal — o „arumpantech“ (náramcích), pásech s jablky a koulemi, ani jiných klenotech dnes nemluvě. Divná věc to, že s rostoucí vzdělaností všeho toho u nás přibývalo. Souvisí tak dětinský přepych prstenový a jinačí všecek ovšem s tím, že rostlo podle vzdělanosti stále i bohatstvo: třebať dnes jiná mínění o takovém přepychu mezi sebou

míváme; kdo dnes obvěsí se řetězy a prsteny tak, aby byl vidín, toho klademe, jsouce kritikové shovívaví, za dětinu, jsouce přísnější, připisujeme mu nízkou mysl. Vzdělanost moderní se takhle hloupě nechlubívá.

Než zanechme soudův a raději pojďme ke starým knihám s přímou dotázkou, kolik že prstenů naši mívali a jaké?

Nejstarší zprávy zcela určitě jsou zapsány v převzácné knize archivu staroměstského (č. 992.), která v dobách husitských bývala všem vpisujícím na místě zemských desk. Z ní ohledáme prsteny tedy husitské. První paní, u níž se zastavíme, vyniká přepychem prstenovým. Odkazuje totiž r. 1425 Klára Helmová komusi „věnec perlový a na tom věnci šestmécitma prstenů!“ Mimo to mívala paní Klára i „kameníčko stříbrné a v stříbře perliček lot a půl čtvrtce“. Avšak pokládati jest Klářiny prstence na věnci tenkrátě přece ještě za výjimku; doba husitská, přirovnáš-li ji k dobám pozdějším, co do prstenů byla ještě skromnou.

Mikuláš pekař z Prahy r. 1426 zanechal po sobě prstenu jediného a o tom ještě dal v knihu psáti: „Mám prsten zlatý v zástavě od Šimona řezníka ve 24 groších.“ Ani nezajímá nás zpráva, že řezník zastavil prsten, jako to, v koliku prsten zastaven. Dvacet čtyři groše české platily našich asi 11 korun.

Manda, kramářka, umírajíc r. 1432 nechala dědicům tré prstenů zlatých; naproti tomu v mnohých kšaftech souvěkých podle klenotů všelijakých zmínky není o prstenech žádné. Ani u Doroty, která přec měla prsten na domě (u sv. Jiljí „U prstenu“ slulo), v mnohém svrchku stříbrném a zlatém nečeš nic o prstenech. To snad souvisí s dobou, kteráž dosti lidí nadchla Táborův prostotou, ač s touto myšlen-

kou zase nelze srovnati dědictví paní Kateřiny Hlašovy roku 1426, kteráž mívala „pás pozlatitý stříbrný se zvonci“, stříbrné knoflíky, blankytné šuby i se soboly a jiné nádhery dost — ale prsténku ani jednoho.

Za to koncem věku husitského — r. 1499 — čteš v knize soudní, že Ofka z Petrovic zastavila židovi mimo sukni s perlovým rukávem, čtyři puntý perlové, čtyři věnce perlové, šest pentlíků perlových i uzlík perel „jako dobrá země“ — též prstenů dvacet šest! A tuto míru nemírnou lze pozorovati za celé století pak následující.

Měšťan, byl-li jen poněkud z onačejších, míval nejprve „sekryt“ na ruce — prsten to, jímž pečetoval. Podle otisků, dosavad zachovaných, nebyl sekryt prstenový o holém kaménku nebo prázdné ploše nic větší, nežli teď bývá. Míval-li však staročeský jeho majetník nějaký vladycký neb jinačí přídomek a erb: tu ovšem, poněvadž pýcha bývala jednou z necností měšťanův i pánů, prsten pečetní býval hodný kus zlata.

Podle sekrytů mívali na prstech obroučky stříbrné, pozlacené i zlaté — a počtem hojným. Čteme, že r. 1520 Antoš soukeník odkazuje posledním pořizem kuchaře svojí mimo lžice stříbrné o dva stoly i prstenů zlatých a stříbrných i „se zlámaným“ dvanácte. I Anna „od lilium“ téhož roku 1521, „v malé puštičce (puška, pouzdro) i mimo puštičku v měšci koženém měla křížků, zlata litého a prstenů zlatých a pozlacených se tři hřivny“. Hřivnu českou počítají za 221 gramů.

Dorota, dcera nožířova, svědčí roku 1523 na soudě pražském: „Paní Majdalena Krajsová z Peruce, když jsem u ní sloužila, měla dva řetězy, dva

koflíky, hazuku květovanou, nádobí cínového truhlu dvouloketní plnou — a 30 prstenů.“

V jiné knize městské čteme, že byly prsteny r. 1520, „v nichž diamanti, v jiných rubíny, ssma-raki a sic jiné kamení rozličné“. To byla ta doba — první půle 16. věku — kde jsme shledali též na paterích čili růžencích, s nimiž chodívaly naše prabáby do chrámu, prsteny podle jiných zbytečných přívěskův. Svědčí kdos r. 1525: „Byl to páteř koralový a bylo na něm kolikos prstenkův.“ Jinde čteme, že měla paní „páteř koralový se zlatými groši, a bylo prstenů na něm koliks“ (r. 1517.).

Tát doba tedy — první půle 16. věku — v níž marnotratným posmívá se píseň r. 1515 tištěná: „Aby vždycky patery šaty měl... každého času křtalt dobře znaj, a vedle toho šaty sobě dělati daj... řetěz zlatý ať se na hrdle točí... a na biretu divné šmuky, prstenův drahně u každé ruky, kabát zřezaný se všudy v dírkách krčí, řetěz zlatý okolo hrdla brčí.“

V druhé polovici 16. věku přes tu chvíli v knihách potkáváš se s prsteny, látkou, formou i účelem velice rozmanitými. Některé jsou i pověrečné. Vždyť i „Apateka domácí“ ví o „prstenech z dubového mejlí proti čárům“, a „Regiment zdraví“ Huberův doslovně dí: „Na prstu, kterýž jest vedle malíku ruky levé, noste prsteny zlaté, do nichž aby vsazení byli drazí kamenové, neb v drahých kamenech jako v bylinách jest veliká síla a moc, ale nám ne zcela známá. V ústech někdy držte jacynth, křišťál nebo granát, aneb kus zlata ryzího, neb stříbra čistého, neb cukr nejbělejší; tvrdí to Aristoteles a Albertus Magnus, že smaragd zavěšený na hrdle překáží padoucí nemoci a božci.“ A protože není v druhé půli věku 16. ani nejchudší domácnosti, aby neměli na

prstě nebo na prsou kaménku v čemkoli zasazeného proti všem zlým příhodám. A říkal-li na počátku století (r. 1521) Jan Šuda v kšaftě naivně: „odkazují dítěti záponku stříbrnou s nějakým kaménkem aneb sklem barevným na červenou,“ nevěda rozdílu mezi sklem a dobrým kamenem: ta neznalost aneb lhostejnost v druhé půli století již se nenaskýtá. Naopak lidé dobře znají kameny vzácné a ne jednorázte dosuzují se o kameny liché, dali-li se přec opáliti některým lichým. Aniž býval pak ke konci století div, když broušeným sklem koho ošidili. Dí Guarinoni, že drahé kamení uměním tak mistrně se v jeho době napodobí, že i znalci práci mají nemalou, aby poznali sprostý kámen od „orientálského“. V té příčině čte se v soudné knize pražské památná historie, kterak takovými kameny i žida „oškrábali“.

Roku 1612 vinil totiž Abraham Sax Františka Tyrso z Antorfa, kterak „handluje při lipském jarmarce velikonočním o kůže kozlové do sumy tří tisíc kop míšeňských, dal za ně Tyrso diamanty a perly, vše orientálské a k tomu devět rubínů za dobré orientálské, jeden každý rubín v osmdesáti kopách. Když pak do Prahy přijel a dal ty rubíny zlatníkovi a štanšnajderům (řezáčům kamení) prubovati, jsou-li orientálsky, sedum že by toliko sprostý — špinely rubíny slove — byly, jichž kus přes čtyři nebo pět kop se nešacuje“. Tenkrát pravil židovi Tyrso na pražském soudě: „To byl očitý handl, a viděl-li jest žid, že jsou nepravdy byly, proč je přijímal, a tak co se mu jednou líbilo, má se i dále líbiti.“ A tutéž nepravdu Tyrsova konservatismu staropražský soud do svého ortele přijal, dáváje Nizozemanu proti pražskému židovi za právo těmito slovy: „Žid do půl léta se svým pokojně vládl bez

naříkání, a práva patrně vyměřují, že kdo co koupí a jednou sobě oblíbí, to také má sobě schovati.“

V pražských inventářích od polovice století vyskytují se „prsteny pamětní s kroužky dvěma“, některý i s kroužky pěti; r. 1565 cenili čtyři zlaté prsténky, půl šesté koruny (dukátu)*) vážící, v deseti míšeňských kopách. K pamětním prsténkům, které dala láska, přidati bude i prsténky „ruka v ruce“, které se přechoť v knihách naskytují. K též způsobě prstenů náležejí snubní, svatební kroužky, kteréž naopak dnešních zvyků nevěsta dávala ženi chovi. Aspoň v inventáři pana Šimona Humburka, kancléře staroměstského, stojí psáno o zlatém prstenu, že jej „na vodavcích nebožtíkovi paní vdova dala“. Která nevěsta k oddavkám svého prsténku neměla, způsobila to tak, jako r. 1567 Kateřina šenkérka od Sixta z Ottersdorfu. Vypůjčila si. „Když jsem se vdávala,“ vypravuje upřímná šenkérka, „půjčila mi paní dvou prsténkův a pásku stříbrného.“ Co říkal ženich, když mu prstének zase stáhla, historie neví.

Co do formy a látky, shledáváme právě v polovici 16. věku prsteny nejobyčejněji skladité a mnohé „s hlavičkou“, s červeným kaménkem; ty měla na příklad paní Vlčehrdlová na prstech a při nich byl velký prsten „o třech kroužkách v hromadu spojených“. Jiná paní touže dobou mívala „prstýnek s perlou a druhý se šmelcovaným kamínkem“ a prsten „s jacyntem“; jinde čteme (r. 1566) o prstenech šmelcovaných (email), v jednom perla, v druhém granát okrouhlý a v třetím zefírek osmihranný“.

Císařský rychtář Pavel Žipanský z Dražice, jenž r. 1573 s tímto světem rozloučení vzal, míval 13

*) Koruna byla za 40 grošů bílých, a groš — nechybíme mnoho — byl za našich asi 46 haléřů.

prstenů, v nich „sekryt zlatý do zlata řezaný, prsten se safírem osmihranným, prsten se sirotkem, dva s turkusy, jeden s rubínkem, prstýnek bez kamene šuninami dělaný, prstýnek onykl, prstýnek s jacvntkem a posléze i prsten s kamai“. Touhle kamají miní inventář zajisté prsten s kamenem, do něhož umělec vřezal nějaký obrázek neb ozdůbku. Ze soupisu právě uvedeného již světle znáti, že naši předkové už v polou 16. věku při svojí parádě pěkný smysl mívali pro umělecký vkus, a že naši zlatníci a řezáči ve svém řemesle uměleckém vynikali pestrout fantasií. Než dále! Shledali jsme rozličných prstenů ještě více.

Roku 1565 čteš v knihách i soudních tu a tam o prstenech „s karniolem“, o jiných „s hadem“; po r. 1570 z každého popisu o statku domovitém nějaký zajímavý prstýnek se ti vykutálí: tu je „prsten s bílým ostrým kaménkem“; prsteny se sirotky a hlavíčkami pořád a pořád; z kamenů nový pozorujeme „český amethyst“ a malachyt, z faše lidské pozorujeme též zlatý prsten „s modrým sklem“, několikrát mluví se o prstenech „bez kaménku se slovem“, jednou i o prstenu „s vopnštajnem“, a pekař Horský r. 1570 míval prsten s kamenem, na němž pěkně vyřezán jest preclík. Stále se také vyskytuje prsten „pamětník se třemi kroužky“.

Vejdeme-li k Zikmundovi Frejlichovi, staropražskému měšťanu, jehož vinárna „U zlatého půl kola“ v druhé půli 16. věku kvetla, uvidíme, že díl v černé truhličce, díl na prstech míval pán jedenácte prstenů, z nichž mezi povědomými zase některé nové postihujeme: „první sekrét s erbem páně Zikmundovým, jiný s diamantem špičatým, jiný s diamantovou tabulkou, se zanyklem, safírem se zrnem granátovým, s kroužky, se smarakiem a jeden s tím znamením „Nezapomínej na mne“.“

Navštívíš-li kupce Holiána, jenž umřel r. 1571, poznáš, jsi-li drobet zvědav, že pán má 22 prsteny, z nichž stále nosí čtvero, a dcera Anna nosí osm!!

Reznice Kryštołka mívala až do své smrti (1582) prsten „s hlavičkou Gamaliel a třetí s jakýmsi merkem“.

Na venkově zdá se, že bývali měšťané co do prstenův o něco skromnější nežli Pražané. Císařský rychtář berounský Jan Střelec (1569) míval dle inventáře městského jen pět prstenů, z nichž jeden stříbrný. A Střelec byl boháč! Podle cenných prstenů přechoť v domech i v krámech pražských postřehuješ prsteny liché a kovů laciných. Jiřík Bakalář (umřel 1566) míval 22 prsteny díl stříbrné, díl mosazné. Šmejdíři na krámech mívali prstýnků falešných do tisíců, tak že nelze vykládati věc jináče, než že možnější lidé z míry užívali prstenů drahých, a chudšasové po nich se strojíce rovně z míry užívali prstenů lichých. S prstýnky lacinými také děti sobě hrávaly.

Roku 1577 měl šmejdíř Kulíšek na krámě „prsteny v bílých krabičkách, prstenů 36 svazků bílých i žlutých, vše na desátky (tedy 3600), prstenů na slámě 11 svazkův a v každém svazku 22 tucty (tedy 2904); prstýnků „ruka v ruku“ 23 tucty, mosazných prstýnků 378 tuctů, prstýnků barevných v papíře 69 tuctův“ atd. Nevyčetli jsme vši krámské zásoby! Ale příkladem postačuje.

Nedivno, že té prstenové chlouby tehdejších lidí zištní zlatníci užívali leckdy na šizenou. Pozlacovali mosaz jen což. Už roku 1557 proto zle vedlo se Hanuši, zlatnickému tovaryši, ježž obeslali starší zlatníci, „že na Vyšehradě dělal díla nehodná, nejša mistrem pořádným, kterážto díla mohou se falší jmenovati a ta lidem za hodná prodával a mosaz pozla-

coval“. Hanuš se hájil: „Co jsem dělal, dělal jsem z dobrého stříbra, abych sobě chléb obhájiti mohl.“ Ale když žalobníci ukázali dva nehodné prsteny a mosazný groš — umkl. Jeho soudní proces obzvláště proto je zajímavý, že z něho se dovídáme, podle kterého paragrafu tovaryšem zlatnickým zatočili. Trneme za něho! Uváděli naň zřízení zemské „o falšování mince“. Toť nebezpečný kus (16 a 19) zřízení zemského. Šlo o hlavu.

Starší zlatníci z povinnosti své dbali, jako jiní cechmistři, toho, aby řemeslo pověst mělo dobrou. Cech zlatnický býval jedním z předních. Císař Karel IV. dal zlatníkům pražským nemalé milosti. Roku 1354 poručil, aby co do přednosti bývali třetími v řadě a při slavnostech aby spolu s malíři kráčivali pod jednou korouhví, na níž po jedné straně byl erb jejich — kalich zlatý, koflíky, řetězy a jiná drůbež zlatá i stříbrná. Cech jejich byl jeden jediný v celém království; kde který venkovský zlatník byl mu poddán. Roku 1584 Kutnohorští vymohli sobě při Rudolfovi císaři samostatnost, dlouho o to zápasíce s Pražany.

Za Rudolfa císaře paráda Čechů v městech cizinským příkladem přebíhala míru. Což se tu nakázali naši velebníčkové! Čtěte jen, co dí Štelcar Želetavský! „Co dím o klínotech, ana mnohá má na hrdle zlatý halspant s drahým kamením neb zlatý groš; na rukou koraly neb armpanty, prsteny zlaté na stuze a mnoho jiných ohyzdných věcí a marností pyšných a smilných proti Bohu na ženském i panenském pohlaví se nachází!“

Vyčítajíce způsoby prstenů staročeských docházíme konce 16. stol.

U doktora Banna v Praze našli jsme roku 1590 zase jakýs „prsten skládací“, což budou asi kroužky

skladité, tři, čtyři spolu spojené, a nám již svrchu povědomé. Držely se za celé století. V týchže letech devadesátých mívali v Praze nejčastěji tyto prsteny díl nové, díl ze starší doby povědomé: prsten zlatý se škorpionem, prsten s pěti českými diamanty, prsténky pletené s perlami na způsob sypacích hodinek, dva tenké ruka v ruku, jiný s kamenem „nezapomínej na mne“. Rakovnický pan Pilát, jehož dům byl vedle „Železných dveří“, umřev roku 1599, zanechal po sobě tuto ostudu: prsten mosazný s nápisem „wergkys men nicht“. — Čta, že jiní měšťané mívali české prsteny „nezapomínej na mne“, styděl jsem se sám za tohohle rakovnického Piláta. Ještě že ta krásná slova dal vrýti v mosaz a šetřil zlata!

V domě Jiříka Dešenského našli jsme roku 1600 mezi zlatými prsteny též dva železné, což doposavad se nám nikde před tím neudálo; roku 1608⁷ ponejprve čteme v inventáři pražském o prstenech „s modrým dupletem, s elentovou kostí, s třmi růžičkami“; sladovník Rudner měl prsten s chrysolitem.

R. 1612 četli jsme o prstenech „vůkol s perlami“; též o prstenech olověných, do nichž zasazen byl pravý český granát.

Ptáš-li se, jakouže cenu mívaly prsteny na prahu století sedmnáctého, povíme. Zlatý prsten s granátem r. 1610 oceněn byl třemi kopami míšeňskými, to jest asi našich 42 korun; tedy byl snad prstének drah dosti, ač ovšem nevíme, kolik v něm zlata. Prsten zlatý vůkol s perlami cenili tenkrátě jedinou kopou a třiceti groši, což předešlé ceny polovina.

Na konec navštívme několik pražských rodin konec věku 16. a počátek 17., abychom ohledali, mají-li prstenů méně či více, nežli jejich předkové před sto lety. A tu přečteš na sta inventárních zpráv,

tvrdíme, že v každém onačejším domě průměrem při nejmenším deset i patnácte prstenův jsme shledali. Pěkná to kořist chystaná vítězům z bitvy bělohorské!

Po Sixtovi Theodosiovi z Ottersdorfa zůstalo na příklad r. 1599 prstenů samých čtyřicet šest a sekryt se šmelcem. Staropražský kancléř Šimon z Humburku nechal po sobě roku 1612 „futrálek s osmi prsteny“, menší futrálek se šesti prsteny, a k tomu prsten odávací.

Bohatý Korálek, pražský „alchymista“, v přemnohém bohatstvu míval třicet šest prstenů, jež sobě k mysli nějak připravíme už proto, že v nich na rozloučenou zase nějaké nové. Míval Korálek prsten „s turkusem, granátem, almatýnem, českým ametystem, rubínem, zafírem, s růží, se smrakem, hyacynem, diamantem, anyglem, kamyolem, s pavoukovým kamenem, s hlavičkou s dvěma nožičkami“ a ostatní byly hladky.

Nepostyskuje-li se čtoucímu ještě, vejdiž se mnou honem do některého krámu zlatnického! Ohledejme co do prstenů na příklad krámek „nosící“, jež míval až do r. 1598 Vít Hirsch u stříbrné růže vedle havířů. Tu pozorujeme mezi koflíky, lžicemi, růžičkami a všelijakými zdobami prsteny tyto: „Jeden s perličkou, devět prstenů zlatých s rubínky, čtyři prsteny duplety, prsten s děfátkem,“ jež prodával pan mistr za kopu a 20 grošů míšeňských, jeden prsten byl v krámečku s opálem za tři kopy, jiný s jacyntem za dvě kopy; také míval Vít zlatník v krámci dva staré prsteny s ametysty, jiné dva staré „s kamají a s turkusem“; třinácte prstenů pak většinou nejdražších choval zajisté Vít ve zvláštní ochraně. Některým ještě pohlédneme chutně. Jeden tu s čtverhranným orientským amatysem za tři kopy; jeden lacinější s českým diamantem za 2 kopy a 30 grošů, jiný s hra-

natým amatysem ceněný ve 4 kopách (skoro 56 kor. našich); jeden obzvláště pěkný je tu se čtyřmi rubíny a s diamantem orientským za 8 kop (našich skoro 112 korun); na všecken způsob nejznamenitější v krámě Vítově prsten byl „s velkým rubínem a s hranatým orientským diamantem a k tomu s pazourky“. Ten prsten ceněn byl ve 12 kopách; tenť byl ve krámě nejdražší. K němu rovnal se prsten pro Víta nejpamátnější a skoro rovně tak drahý. Byl „veliký s rubínem a dělán byl za mistrovský kus“. Po smrti zlatníkově cenili ho v 10 kopách.

Čtoucí ví už tedy, jaké mívali naši předkové prsteny od doby husitské až po bělohorskou dobu, a ví spolu, že jich mívali ouhrnkem velmi mnoho. Jak bývaly umělecky pořizovány, toho nelze bez obrázku pochopiti; v musei českém mají sbírku prstenů z doby, o níž jednáme, a ty jsou velice vkusny a úhledny. Z jiných sbírek známe jich několik, a ty jsou vesměs sličné práce renesanční a ke konci 16. věku barokové.

Učiníme si na konec přehled.

Naši předkové přepínali v prstenech. Prsten největší byl sekret, jímž pečeti. Prsten Aeneáše Sylvia domnělý a na zámku Náchodském chovaný vážil 10 lotů. Pečetidlo bylo řezáno do zlata, stříbra, do kamene. Někdy čteš o „sekrýtě zlatém se stříbrnou pečeti“. Sbírkou Neuberkových sekrýtů chová a ukazuje umělecko-průmyslové museum v Praze, kamž odkazujeme.

Prsteny „panětníky“ bývaly s nápisem čili „slovem“. Nejobyčejnější nápis byl „nezapomínej na mne“. Prsteny s jednotlivou písmenou ze zlata vytepanou a uprostřed připevněnou, jichž pěkný vzor v musei svrchu psaném, oblíbili sobě již naši moderní zlatníci.

Z prstenů milostných nejzajímavější vidí se nám býti ony skladité, dvojaté kroužky, na které jsem před časy upozornil naši veřejnost. Byly to prsteny „ruka v ruku“. Také tak vypadaly, jak sluly. Dvě ručičky spojené, a když se rozundaly, vyloupily se z jednoho prsténku dva. Exemplář takového prsténku v Lounech nalezen kdesi pod dlažbou. Jiný, rovněž pěkný, chovají sbírky pražského Rudolfinu. Mám skromné mínění, že by toho způsobu prsténky stály za obnovu. Bohatší odrůda dotčeného prstenu „ruka v ruku“ na Točnice nalezená chová se teď ve sbírkách zámku Vorlického. Je to snubní prsten, na něm dvě ruce, mezi nimiž srdce. Skladité prsteny byly vůbec oblíbeny. Nalezli jsme zmínky o prstenech trojných, čtverných — to jest ze čtyř kroužků složených.

Co do habitu, vyskytují se prsteny „brněným dílem“, „točeným“, „pleteným“ dílem; prsteny „s šupinami“; co do komposice, byly prsteny s hadem, s hlavičkou, se škorpionem, s růžičkou, s mužíčkem, dělátkem, s poustevníkem, s božím umučením.*) Některé figurky byly plastické, jiné ryté v zlato nebo v kámen. Na konci XVI. století vyskytují se prsteny s kartuší, oním povědomým ornamentem, jež si vypůjčili umělci všech odborů snad zbytečně od řemenáře a koželuha. Smaltované prsteny zapisují se též ke konci XVI. století hustěji nežli před tím. Většina prstenů v archivech zapsaných jest s kameny. Kameny byly české i orientské, pravé i falešné.

Řezány byly s „tabulkou“, někdy „vypuklou“,

*) Mikuláš Dačický měl r. 1586 soud pro prsten „ohavný, sodomský na zhoršení lidí a zvlášť poctivých panen a žen udělaný“. Byla na kameni necudná rytba. Prsten byl zničen.

nebo byl kámen „rohatý“, špičatý, ostrý, osmihranný. Z kamenů jmenují se v pramenech českých nejobyčejněji diamanty české a orientské, ony i po 5 groších, tyto po 24 tolařech a víc, safíry, turkusy, smaraky, rubíny, jichž sprostý druh byly špinely, granáty, berylly, z křišťálů citrýny, amethysty; z křemenů drahých karneoly, opály; z jiných nerostů vzácnějších: kočičí oko, jacinty, malachity, krysolity, zelený „sirotek“. V XVI. stol. dosti často čteš o dubletech; duplát (doublette) jest zvláštní způsob. Svrchu totiž vsazen dobrý kámen, po spodu křišťál. Oba kusy slepeny. Takovou folií získá lesk i barva. Prsteny byly též perlami „pletené“ nebo zdobené po dvou proti sobě ve způsob sypacích hodinek nebo osázené perlami vůkol.

Za zmínku stojí, že i naši mívali kámen, jenž vyskytuje se jakožto konkrement v útrokách některých ssavců. Slul „bezoar“. R. 1606 ztratil kdosi u mostu v Praze kámen bezoar v zlatě fasovaný. Našel ho brněnský měšťan Bastl a prodal ho Alžbětě z Lipého za 104 kopy míšeňské. Když se nepoctivost Brňanova proklubala, musil 300 kop za bezoar dáti rozkazem císaře Rudolfa, jenž se po dotčeném kameni tuze sháněl. Že měly kameny úkol kouzelný, o tom jen mimochodem. O turkysech na příklad věřili, že tvrdí manželskou lásku. V té příčině mnoho vážen byl žabí kámen, který vykládá se za kost z ropuchy nebo za kost fossilnou.

Kameny oceňovali dle barvy a jejich odstínů. Vypravuje o tom lékař dvora Rudolfova, Guarinoni: „Všecky safíry jsou modré, všecky rubíny červené, diamanty bílé; ale mezi safíry některý jest modřejší a líp obarven nežli jiný; jenom aby modrota nepřeskočila míru; neboť temné modro již není safírova povaha. Nejkrásnější barva safírová jest modrá

jako nebesa. Rubín, je-li bled, neplatí; je-li temný, podobá se granátu, a tu už je lépe.“

A teď konec! Dověděl se čtoucí, že naši předkové v prstenech mívali přepych. Dávali je i mrtvým do hrobu. Jeden z pražských měšťanů r. 1611, Petr Nerhof, jehož byl velikánský dům v Melantrychově ulici, tak daleko zašel, zapomenuv se nad sebou, že v nezřízené lakotě sníti dal nebožce Dorotě Radnické, svojí příbuzné, s prstu zlatý „sekryt“, a to tehdy, když nebožka byla uložena v sklípku chrámovém k věčnému odpočívání. „Z poručení jeho, Nerhofa, Barbora Smělá, měščka, truhlu otevřítí dala, týž sekret zlatý s ruky těla mrtvého jest vzala a Nerhofovi dala, kterýž on na svou ruku vstrčil a pravil, že jej pro památku nebožky nositi chce.“ — Jsme ještě rádi, že lakomý pan Nerhof nebyl Čech, nýbrž Němec.

Byla-li obliba v prstenech před třemi sty lety tak velkou, že i mrtvým je dávali do rakve, vysvětluje se spolu, proč po bitvě bělohorské, kdykoli do našich krajů vpadli surovci vojenští národa kteréhokoliv, vždycky se hnali jako hyeny do krypt chrámových a chutně vyzdvihovali kamenné tabule, na nichž psáno bylo, že tu ten onen tiše očekává v prachu země z mrtvých vstání.

ČESKÝ KROJ.

(Z Dějin kroje u Šimáčka; 1893.)

Věnováno

ženě Marii.

Jako všechno všude na světě, takž i kroj našich milých českých předků podléhal od časů dávných modě. Kde se vzala, tu se vzala, přišla a byla tu. Moda bývala za starodávna jako dnes světoběžnicí lehkou, nestálou, často byla nevkusná, ještě častěji hloupá a leckdy i neslušná. Jedni šli za ní velmi chutně, druzí loudavě, a kdo po ní nešel, byl ostatním za smích, neboť „co se proti obyčeji děje, tomu se každý směje“, což ze zkušenosti tvrdí starý Erasmus Roterodamský. Roku 1432 přinesla urozená paní Bervíková na hrad Škyorec spolu s jinými věcmi svými také „kabátec černý atlasový, a tu téměř všickni pacholci v něm sú chodili, jemu se smějíc, že jest byl kroje a díla starodávného.“

Ti pacholci tedy dobře věděli, co jest moda. Nebylo lze modě na dlouze se vyhýbatí, protivník její i prostým pacholkům byl na smích. Proto radil roku 1515 spisovatel „Zrcadla marnotratných“, řka: „Každého času křtalt dobře znaj a vedle toho šaty sobě dělat daj!“

Moda měnívala se od starodávna časem, ne národem, a záhy působila v kroje všech kulturních evropských národů, a to tak, že kroj nejstarší, ryzí a původní při žádném evropském národě zevrubně není povědom a vedle slov Palackého ani při českém národě nejbedlivějšímu zkoumání nepodaří se ho odkrýti.

V kulturní době historické kroj národa jednoho napodobován byl ode druhých se snahou, již naši středověcí mravokárci rádi zvalovali „opičením“. Jestliť snaha ta až příliš přirozena. Znal ji už starý svět. Peršané strojili se po Medech, Rekové vypůjčovali si u Peršanův a podali Římanům. A kam vnesen římský orel, tam též ujala se řecko-římská tunika -- a to bylo od hor skotských až po Eufkrat. Z ní vyvinul se kroj středověký, ježž upravil sobě každý národ dle potřeb svých i dle vkusu svého.

Tím vznikla druhá perioda národních kroju, na nichž zájisté zase moda brzy začala hlodati a je všelijak proměňovati. Nastalo zase přirozené „opičení“, proti němuž středověcí karatelé mravu marně pera strouhali a brousili a nepřestali brousiti ani v XVI. věku. Sousedům našim německým vyčítají jejich mravokárci opičí způsob již v nejstarších pamětech právě tak, jako naši v nejstarších pamětech vyčítají otcům našim. Nářky našeho opata Zbraslavského z r. 1329 jsou velmi podobny nářkům souvěkého německého kronikáře Lubenského; a dnešní přesvědčení vědeckých badatelů německých, že Němci národního kroje brzy pozbyli, to měl už Guarinoni r. 1606, když pravil, u Němců dávno „nemá kroj formu svou“.

A snad národové, nad Němce vzdělanější — národové románští neopičili se druh po druhu? Ba také. Dí Aubanus (r. 1579): „Ve vsí Lombardii ženy oblibují sobě, aby v španělském oděvu spatřovány byly, ale mužové raději ve francouzském chtějí choditi; téměř všickni Vlaské země obyvatelé v francouzském oděvu se spatřovali.“

Věda to, kdož bez omluvy a s hněvem vyčetl by dnes našim českým předkům, že se opičili po cizině, jakož jim to při každické šatů chodicích pro-

mèně čili při každé nové modě slovy pronikavými a s příslušnými nadávkami a výstrahami vyčítali staří mravokárci od Dalemila, Smila Flašky až po Komenského?

Mravokárci při vši dobré vůli své byli nespravedliví, aspoň potud, že vlastnost opičiti se svádí valí na jediný národ náš, nechtějice uznati, že jinde se dělo rovně tak. Čtěte si na příklad výčitku Zámorského: „Žádný národ není, aby krojem, jídlem i obcováním čímsi jiným, čímž není, se dělal, jako náš český národ.“

A kterak se uměli posmívati! Tu dí jeden v rukopise strahovském:

„Hoc jam altera vice
Čechové jako vopice,
illorum mores mutati
ponesou po vlasku šaty.“

Jiný zase vykládá, že malíř z každého národa muže a ženu zobrazil v kroji, jen Čechovi nahému že dal balík sukna, aby sobě dle vrtkavé chuti své sám nějaký šat poříditi dal. (Stránský.)

Jednostejné a marné jest, volá-li i ten lehkomyšlný kadeřávek Lomnický výčitkou, že Čech

„přijde-li sem cizozemec,
Vlach, Španěl nebo Němec,
uzří-li na něm kroj nový,
hned chce mítí též takový!“

A na druhou stranu rovně tak marná řeč, dí-li Kherner Plzeňský r. 1595, že „někteří Čechové, co na cizím národu spatří, hned se toho jako opice chytají, ale však praví Čechové z svého kroje že se vyvésti nedají“. Ba dají se vyvésti, jenže jedni dřív, druzí později; vsáktě nestrojil se ani Zámorský.

ani jiní kazatelé a karatelé XVI. věku právě tou způsobou jako oblékal se sto let před tím Rokycana; ani nejskromnější český bratr XVI. věku neodíval se veskrze tou formou jako Husita nebo Táborita věku patnáctého, kteří byli rouchem také skromni; všickni se dlením doby v kroji některak proměnili a zjinačili. Světští a světačtí lidé proměnili se nádherněji, rychleji a patrněji, lidé vážní a prostých mravů proměnili se znenáhla, bez nádhery, ale proměnili se přec.

Tedy nebylo v XV. a v XVI. věku českého kroje?

I byl. Českost kroje zachovala se základní svou povahou v šatě lidovém. Souvěcí lidé kromě toho pokládali ten kroj za český, jenž se stal za dlouhou dobu obvyklým a měl na sobě ráz počestnosti. Konservativní lidé za dlouhou dobu některému kusu krojovému obvykli, upravivše si ho po svém českém vkuse. V tom rozumu praví Havlík z Varvažova r. 1613 o kroji v Čechách: „Ačkoli od cizozemců původ svůj má, však již jako za náš vlastní a přirozený habit přijat jest.“ V tom smyslu Veleoslavín, pohrdaje krojem a šatem cizinským, radí ke kroji „starých, jak obyčejný jest národu a zemi“, k čemuž dokládá: „Když se všickni zvlašíme, netoliko kroje, ale i obyčeje a jazyk cizích národů na se přijmeme, kam pak se děje víra, češť, sprostnost a upřímnost česká?“

Aby stal se nějaký „hábit“ Čechům „vlastním a přirozeným“, k tomu za všecken čas několik vlastností musíval míti. Českost oděvacích šatů bývala našim předkům všech stavů nejprve v prostotě a v poctivé délce, čím šat delší, tím poctivější, tím češtější. Tudy to, kdykoli začala se nová v Čechách moda, že zdvihán býval křik a starosvětský odpor; odpor tím tužší, čím kratší a nádhernější nová moda.

Na příklad pozorujeme v kronikách při roce 1376 českost roucha v slovech: „Na ten čas Čechové vzali na se jiných národů škodlivý obvčej v oděvu a daleko odešli od cesty svých předků, neb před tím majíce oděv poctivý, sukně až dobře pod kolena neb od kolenů až napoly k zemi vzdělí, kázali sobě dělati sukně krátké.“

Nápodobně radí králi Jiřímu smělý Židek, aby rozkázal Čechům nositi oděv až do kolenou, toť prý poctivé „roucho domácí“. Chelčickému jest „otáhlá suknice“ rouchem ctným, českým, jiné je nečacké.

Že české roucho musí býti dlouhé, to jasně vyznívá z Pamětí Dačického, v nichž s hněvem zapísáno při roce 1544: „Lid český, vzavše formu od lidu vlašského, chodili s krátkým oděvem... pyšní, smilní, nesvorní, nic na to nedbaje, že se cizozemci v zemi osazují.“ Tímtež smyslem veršuje o českém šatě Jiřík Zábřežský (Strevc † 1588): „Nemiluj šatů nádherných, cizích krojů neobecných; co tvá vlast, tvůi stav přináší, to tobě nejlépe sluší: oděvu příliš krátkého, krojem, barvů potvorného mívati stud milujícím nesluší, leč snad opicím.“

Také z Dačického Prostonravdy ještě v XVII. století lze dobře uhodnouti některou vlastnost tehdejšího českého roucha: mělo býti prosté — až selsky prosté; boty k němu měly býti vysoké a nikoliv novomodní střevíčky; po boku Čechové měl viseti pádný meč a nikoliv španělský tenoučkový rapír, iemuž nadává Dačický „rožňu“ a „famfíru“; na hlavě měl míti Čech čenici nebo klobouk, ale bez perí a bez „frňousů“. Táže se totiž v dotčené a neomalené básni „mladý Čech“ starého:

„Proč tak chodíš po selsku sprost,
jmaje statku a peněz dost?“

K čemuž starý v odvet praví:

„Držím se předku mých kroje
a nedbám na cizí stroje;
styď se račí za zlé mravy,
slušíť pěkně i to píro,
jako by nic tvého nebylo...
Jinač tě Vlaši přistrojí,
budeš líčenej František
jako karetní svrchníček;
v českém kroji bylby vážen,
ty pak chodíš jako blázen
famfír se za tebou vleče,
užívej českého meče,
toho rožňu nevytáhneš,
dal bych pěstí, až se stáhneš,
by poznal Čecha starého
od troupa, hejska mladého,
nepočal jsi rusti skoro,
varuj ode mne, potvoro!“

Které roucho jest prosté, to klade Lomnický roku 1615 do úst Turkovi, jenž posmívá se křesťanům; jest to roucho o rukávech širokých, „nefaldivaných a ničím zbytečně nepremovaných“; při něm aby byly střevíce „prostranné“.

S tím, co tu o českém rouše pověděno, shodují se za všecken čas početné rozkazy, aby před zemský soud lidé vstupovali „v poctivém rouše obdloužném“; také aby konšelé strojili se rouchem „poctivým obdloužným“ a nikoli, jakž vyčítá r. 1564 mincmistr Jan ze Švamberka kutnohorským pánům, že chodí v rouše lehkém a nepoctivém; a na druhou stranu zajisté s tím souvisí i to, že kat, bířic a jiní „nepoctiví“ lidé zadní vždy zobrazují se v rouše nepoctivém, krátkém a řekněme novomodním.

K českosti oděvné náležela od starodávna kožešina. Kožešinný šat a kožešinné ozdoby a obruby i na letních rouchách byl ostatně charakter slovan-
ský. Že Čechové chodí v liščinách i medvědích ko-
žích, to píše o nich ještě v pozdní době XVI. věku
Vlach Vecellio.

Česká země nikdyž nemohla se evropským mo-
dám uzavřítí; ba její zvláštní poloha určila ji hned
na úsvitě historického života k tomu, aby se dvou
stran dvě ethnografická more na ni svými vlnami
bila; právě na půdě naší svět východní srážel se
se západním. Tou příčinou bývalo u nás poněkud
napodobno jako v Polsce. Ale kdežto na východní
hranici polské téměř konec byl Evropy, musil v Pol-
ště převládati vliv orientální, končilo se na západní
české hranici Slovanstvo a do Čechů bil mrav zá-
padních lidí silou takovou, že vítězil nad vlivem vý-
chodním. Naše domácí dynastie Přemyslovská pečo-
vala bohužel s chutí a s láskou o to, aby německé
vlivy byly mocnější čím dál více. Přemyslovci a
jich dvořstvo všecko tonuli v němčině a po jich vy-
mření příchodem Lucemburků cizí mody západní-
cké valem valily se k nám, čímž zatlačen středověký
českoslovansky rázovitý kroj do ústraní, do ven-
kovských statků zemanských a do vsí.

Již tedy v XIII. století kroj v Čechách v nádher-
nějších vrstvách národa a při novotném tehdejší stavu
měšťanském byl celkem takového rázu a způsobu,
jako všude jinde v Evropě.

Kde se setkal kroj domácí s cizím — a to bylo
v městech — za některý čas držely se podle sebe
svorně; připomínáno krejčovského řádu z r. 1318,
v němž mluví se rovnoprávně o sukni (svambeis)
„české“ a „švábské“. Však dlením doby na těch
místech, kde byla hojná populace a čilý obchod

nebo stolice královská, zápas domácího kroje s cizím byl marný.

Lze však oznámiti, že Čechové, kteří ochotně přijímali cizí kroj, nečinili tak zhola passivně. Všaktě byli i v tom svým způsobem činni, a to tak, že ke každému „habitu“, jenž dlením doby a obvyknutím stal se Čechům dle slov Havlíkových „vlastním a přirozeným“, Čechové sami také lecco po své chuti přidělali, přimísili, že ho jaksi autonomně domácími okolnostmi, národní povahou a vzdělaností pozměnili, aby jim byl vhod a mil.

O tom máme svědectví z dobv všaké. R. 1329 žaluje František kanovník, že u nás za šťastna sebe pokládá, kdo co nového v šatech vymyslí; Štítný vytýká, že „mnozí na to svú múdrosť obracejí, aby chytré kroje vymýšleli“; a dobou valně pozdější ještě se připomíná, že „někteří Čechové každý téměř rok dvorné kroje sobě vymejšlejí“.

Co tak autonomně Čechové vytvořili, nebo co měli svého vlastního z dáвна, nikdáž nezůstalo jen při nich. Sousedé blízcí i po daleku rádi a dosti zhusta od Čechů si vynůžčovali. Mužská sukně, kterou nosili bavorští sedláci v XIII. století a kterou zvali „Slavenia“, zajisté byla půjčka z Čech. A vstěhovala se obšírná sukně slovanská i do Italie (schia-vina) i do Francie (esclavine). Limburská kronika popisuje při r. 1389 böhaimische Kogeln, kterými zdobily Němkyně hlavy své. Dcera Karla IV., Anna, strojila se po česku a přenesla svoji modu do Anglie, kamž se vydala. Českou (slovenskou) hazuku vypůjčili si Maďaři i moravští Němci. Plstěný klobouk nešíroký, s kraiem stojatým, hedvábím potažený, jakož si ho oblíbili Čechové asi r. 1530, slul „českým“ pak napořád a nošen byl i u dvora a v císařově rodině. V téže době obecně nosívána čepice červená

s třapcem do zadu visutým, a ta čepice slula „českou“. V pozdějších letech arcikníže Ferdinand, správce království a manžel Filipky Augšpurské, rád chodíval v takové čepici „české“. A zase r. 1610 Guarinoni zlobí se na Němkyně, že v zimě halí hlavu v čepce „české“. I rázovitou zbraň českou oblíbvala cizina. Připomínáme na příklad z r. 1365 meč „českého díla“ (unam spatam seu ensem operis Boemie), jenž jest zapsán v jednom inventáři ve Francii. V témž inventáři připomíná se jiná „česká“ zbraň k lovům (alium ensem operis Boemiae aptum ad venandum). Českého tesáku, po jedné straně broušeného (dle Veleslavína Silv.), Němci též zhusta užívali, zovouce ho tesack i dusack; ještě v době Melanchtona, reformatora, zakazuje se německým universitním studentům nositi český „tysäcken“. Že Němci v Čechách ujali český „tesaken“, toho víme důkaz ještě r. 1605 v jednom inventáři města Mostu. Ostatně by se to rozumělo samo sebou i bez toho dokladu. I česká paráda drobná bývala do Němec vnášena a za českou uznávána. Připomínáme, že v inventáři Víta von Wolkensteina r. 1442 je „ein behemisch silbergurtel sampt messer und dem rothen Samalot“.

Tím způsobem bude lze ještě některý kus šatů a zbraně shledati, jenž byl a slul v té neb oné době „českým“ za důkaz, že v obecné evropské modě Čechové také činni byli s výsledkem.

V XV. a XVI. století evropští národové ještě spíše než za doby starší odívali se formou podstatně podobnou, jejíž jednotlivé kusy, byvše kdekoliv charakteristicky vyvinuty, přenesly se jinam, dál a dále, až staly se modou všeobecnou. V týchže stoletích obou najdeš v Čechách všechny charakteristické mody

evropské. Ani východ nebyl těmi dobami u nás bez působení.

Politickými událostmi XV. věku přes tu chvíli byli tu vyslaní z Polska, z Uher. Ba téměř bez přetrží byli v Čechách, zvláště v Praze, vojenští, dvorští i řemeslničtí členové polského národa. Byli tu Poláci za Korybuta, král Albrecht měl v Praze polské a uherské dvořany a strážce. R. 1460 připomínají se řemeslníci polští v mnohých městech českých a pro kladené ohně vypovídá ze země král Jiří své dvořany polské i řemeslníky polské z měst. A což teprve za krále Vladislava Polana! I později (v letech 1564–1590) s mnohými Polany setkáváš se v knihách pražských, zvláště trestních, neboť kde jaká pranice, Polané nescházeli. — Tedy k nám proud východní časem převaloval se dosti silně: vždy nalezeš v inventářích měšfauských některé věci, jež slují litevské, nalezeš župice polské; Šejnoch Augustu biskupa oblékl v „župici polskou“; shledáš i kaftany ruské a mnoho krojů uherských, které původem svým ovšem jsou slovenské; Uheri kultuře se učili od Slovanů.

O vlivech západních, německém a romanském, ani není potřeba zvláště dotýkatí, že byly v dotčených dvou stoletích velmi pronikavé. Dvůr krále českých z rodu Habsburků byl nejmocnějším rozšířovatelem kroje a zvyků západnických, zvláště francouzských a španělských.

Také naše panstvo, studentstvo, kupci dojížděli sobě za všecken čas daleko přes pole až k pramenům samým a přinášeli na sobě s oblibou kroje cizí na pochlubu i vzor.

V Praze a v některých čelnějších městech venkovských v každý čas bývali cizí příchozí z daleka, a nejedni lidé cizího národa byli tu i trvale usazeni.

I krejčí cizinští usazovali se tu a ochotně pomáhali másti kroje domácí. Na příklad roku 1574 stává se staropražským měšťanem vlašský krejčí Donath Bonocelli a po něm snadno a brzy na knize měšťanské spočítáš řadu vlašských krejčířů, kteří šili šaty Pražanům.

Panstvo rádo bralo si krejčí cizí za lokaje, za jisté s tím úmyslem, aby se mohlo blýskati úborem po cizinSKU šitým a upraveným.

A byli-li vlašští krejčí u nás usazení mezi měšťany, natož pak němečtí krejčíři! Těch pořáde býval v Praze některý počet a přicházeli ze všech německých koutů! V pražských knihách měšťanských v XV. a XVI. věku jsou zapsáni němečtí krejčíři ze Slezska, z Rakous, ze Sas, Sedmíhrad, Korytan, ze Švýcar, z Mišně, Mnichova, Augšpurku, ba i z „Denemarku“. A charakteristické jest, že r. 1587 starší cechu krejčířů malostranských byli „Gasner, Leoffart, Meyer, Behm“ — jeden Vlach, tři Němci. Co ti všickni sem nanesli všelijakého cizího kroje!

V hlavním městě království českého z příčin těch všech právě vyložených vždycky vypadal celkový obraz kroju napodobně jako na babylonské věži zmatek jazykův. Vypadalo to v hlavních ulicích, v Týně, v trzích, na kořenné váze u radnice, na zámku právě tak, jako humanista Celtes vypravuje o Norimberce. Jedni prý tu chodí po způsobě Sarmatů v širém rouše, kožešinou lemovaném, jiní mají uherskou sukni a přes ni vlašský plášť; jiní mají kabátce s výložky po francouzsku a tak podobně všelijak.

Anebo jako Geiler († 1510) vypravuje, že v Štrasburce jsi mohl viděti kroje všech národů podle sebe najednou; lidé tam prý chodili v šatech uherských, českých, francouzských, italských, saských, hispanských.

Týž obraz krojů pomíchaných byl také v Polště. Vypravuje r. 1566 Gornicki, že tolik je strojů v Polště, že jich vylíčiti nelze; tu po vlasku, tu po hišpansku, po brunšvicu, po kozácku, po tatarsku. Někteří se strojí tak, že to neumí ani pověděti. Konečně volá: „W Polsce u nás ta rozlicznosc strojów, wie to Bog, jésli co dobrego przyniesie.“

Jedna věc však hodna paměti.

Proměny modní nedály se v minulých dobách tak zhusta, jako se dějí za našich dnů. Rychlé a rychlejší změny dnešních mod vznikají úmyslně a naschvál rychle, a to tím, že uměle se vzbudí a vynutí spotřeba továrních látek, obrovsky vyrobených a shromážděných. Žijeme v době strojů a páry: obojí žádají velikého a rychlého konsumu. Tomu v starých dobách nebylo nic obdobného. Moda leckterá trvala věk! Ouzké nohavice kolik věků! Ale neposlední příčinou konservatismu v modě byly šaty samy. Bývaly až příliš podstatny, bytedlny, všecko podšity a drahv. Dnes bylo by za smích, kdyby babička, umírajíc, odkázala drobným vnučkám své sukně s rozkazem, aby jim byly dochovány do let dospělých; dnes by děvče nechodilo — nemohlo choditi — ani v šatech po matěři, neřkuli po bábě. Ale v starých dobách bylo jináče. Staří mladým tak, jakož svrchu praveno, odkazovali! Jedny šaty nosilo dvojí pokolení. Na příklad r. 1458 umíraje, žádá pivovarník Zikmund Zikl z rynku Nového města, aby poručníci „sukni s kunami“, v níž chořoval, zachovali synovi jeho, až doroste. R. 1477 odkazuje Neřád pelfifex, měřšan staropražský, synu svému „sukni nové barvy k jmění, držení a k dědičnému vladařství!“ Kabáty z našich moderních látek by žádný otec nesměl odkázati „k dědičnému vladařství“. Pražský Havel huntýř poroučí r. 1520 kšaftem, aby dceři Ludmile

„blány byly dány nebožky báby a sukne, kteráž jest v zástavě“. Nějaké malé Zuzance v Plzni, dítěti, odkazuje školní mistr „šamlatku s aksamitem“, aby ji byla dochována, až k letům a „k místu manželskému dojde“. O nebožtíku Janovi Liturgusovi z Turska vypravují r. 1588, že pojal si kdys za ženu urozenou Alenu z Varnsdorfu jen k vůli šatům své první, zesnulé ženy. „Vzal proto sobě tak velikou ženu, aby se ty šaty na ni trefiti mohly.“ A v těch šatech chodila nebožka za mnoho let!

A když šat dosloužil „v dědičném vladařství“, kdo ví, na kolikátém potomku, to mohl ještě k nové službě obrácen býti! Leckdy se naskytne v prameňech, že šat dali „přeformovati“, ba že ho dali i „do jiné barvy“.

Šatné věci bývaly drahé. Mnohé kusy byly po mnoho kopách. Tu jen připomínáme pro pojem, že prosté šaty letní, jež pořizovali Lounští obecnímu slušhovi, stály až 2 kopy (r. 1541), což vydá za našich 28—30 korun; šat obročníka na Hradci Jindřichově r. 1564 pořízen z půl třetí kopy; na Brandejse touž dobou dávány tomu chudásovi, jenž hlídal psy, na šaty tři kopy.

Vybrali jsme naschvál ceny šatné lidí nejnižších, aby čtoucí přirovnaje postihl, oč tehda nejchudší šat byl dražší dnešního. Šaty jen poněkud onačejší stály už hromadu víc. Nebyly na příklad šaty, Šimonu Lomnickému r. 1564 v Jindřichově Hradci darované, zajisté z nejlepších, a přes to stálo sukno na ně 5 kop, ušití půl druhé kopy! To vyrovná se kupní silou našim 90—100 korunám. I protož ani nedivno, najdeš-li dost a dosti příkladů v knihách, že soudí se sama šlechta mezi sebou o leckterý kousek šatu! Dnes by bezpochyby slušný šlechtic styděl se hnáti na soud služebníka proto, že mu ukradl „kabát a

poctivice“. R. 1591 Jan mladší z Valdštejna se ještě nestyděl. Natož pak drobná šlechta! R. 1553 na příklad tuze soudí se Marta Kalenicova z Hořešovic s Janem Kalenicí o hazuku tykytovou!

Teprve v druhé půlce XVI. století, když bylo v zemi víc peněz a bujnosti a když látky hojnějším dovozem olaciněly, mívali naši předkové garderoby hojné a čím dál hojnější. Na příklad paní Nejepinská, měšťanka z pražského příkopu, měla při své smrti r. 1601 41 fěrtochů, 29 rouch na hlavu, 35 klobouku a čepců, 7 mantlíků, 15 sukní atd. Pražský měšťan Jan Kropáč († 1613) měl kabátů a jiného šatu tolik, že až plesnivěl a o pluých truhlách moloval.

KTERAK NAŠIM STARÝM
CHUTNALO.

(Zlatá Praha; 1911.)

Naši staří — pokud nesedívali do noci v hospodě — chodívali spat se slepicemi. Proto také den a práce u nich začínala se dříve nežli jest zvykem dnes. Dělníci chodívali do díla s východem slunce, žáci brali se do škol též brzo po slunci neboli „po světu“ (svitu), páni zasedali v rady a v soudy rovně tak. Když se slunce při krátkých dnech opozdřovalo, začínal se život a práce za tmy.

S tím souvisela také kuchyně. Staří snídávali pravidelně o dvě hodiny dříve nežli my dnes; obědy konány kolem naší desáté hodiny dopolední a večere kolem naší hodiny šesté. Mezi třetí a čtvrtou hodinou svačovalo se. Ostatně nebylo tak jen v městech našich, těch hodin držela se kuchyně i na hradech a zámcích (na př. v Třeboni r. 1600) a nedělo se tak jen v Čechách, i u francouzského dvora obědvalo se až do panování Ludvíka XIV. o hodině desáté; ten teprve přeložil obědy na dvanáctou. V Němcích v XVI. věku namnoze začínali vyučování školní o šesté hodině ranní, obědvali o desáté, večerívali o páté nebo šesté, jako u nás.

Co jídáno u nás v ty oznámené časy denní?

Kdybychom dnešních lidí našich se ptali, co snídají, byla by úhrnná odpověď potud snadnější, že valnou většinou českých snídaní pije se ráno káva dobrá, špatná i nejšpatnější, na venkově mléko a brambor. Ale v XVI. věku nebylo tu kávy, ani bramborů. Brambor dostal se k nám teprve počátkem

XVIII. věku (1719) a trvalo čas, nežli zdomácněl; káva jen zvolna brala se z měst přímoiských k nám a tu zvolna šířila se od pánu k sedlákům. v Mar-seillu první kavárnu měli r. 1671; u nás v Praze první kávu po ulicích roznášel a pod mostní věží prodával teprve asi padesát let po tom Arab Deodatus a k sedlákům káva dostala se — ale zprvu jen o posvácení — kolem r. 1787.

Naši v XVI. věku snídali dle stavu svých roz-manitě. Dělník, jda do díla, chroupal k snídání sy-rovou cibuli a prikusoval rezný nebo bílý chléb, jenž pokladán za krale všech krmí, a to za krale posvátného, k němuž byla úcta; když padl na zem chleba kus, zdvihali ho s úctou a líbali.

Arci nesmíme tvrditi, že syrovou cibuli jídali jen lidé prostí, dělní: r. 1575 vzkázala urozená paní Eybanová v Praze urozené paní Lokšanové z Lok-šan, že „na ten čas nemůže k ní přijíti, proto že smrdí — cibulí“.

Cibule bývala v staré kuchyni vůbec velmi ob-libena, třebaž doktori tvrdívali, že její páry dělají v hlavě rozmanité fantazy. Kdyby to pravda bylo, že dělá fantazy, užívali by jí někteří básníci k sesí-lení svého fantazu dodnes.

Někdy nastoupil službu na místě cibule mnohem protivnější česnek. Vypravuje kdosi v Praze r. 1575, že když ke Kateřině Dudkové přišel, „strojila na stul a dala česnek na stul“.

Jiná suchá a studená snídane býval sýr s chle-bem. Ten býval obyčejně také svačinou. Sýrem se někdy míní tvaroh, jindy syreček dělaný s kmínem, květem, šalvějí. Jest zajímavo, že zbožní lidé sýr v postních dnech nechťivali jísti. R. 1579 volá kdosi v pražské hospodě: „Milí páni, já sejra nejím, jest dnes pátek!“

Také jídali prostí lidé k snídání syrovátku s chlebem; jiní pili patoky nebo řídké pivo, do něhož máčeli topinky chlebové.

Kdo mohli dopřát sobě snídaně teplé, ti jídali polévku. Především okrop se zavařeným chlebem a česnekem, nebo polívku z cibule, z krup, z tvaro-
ru, z hrachu. V postě oblibovali polévku ze semence. Onačejší měšťanstvo snídávalo teplé pivo, teplé víno s žemlemi osmaženými nebo s topinkami usušenými a máslem obloženými. Topinek sušených však doktoři nedoporučovali; byly jim hrubou krmí, zvláště stareckým žaludkům nepříhodnou.

Mimo teplé pivo dělána i pivní polévka. Topinky — usušený chléb — sloužily také samy o sobě bez másla, arci jen u prostších lidí. R. 1569 píše se o chase jednoho z pražských pivovaru, že sušila si topinky v psinci a snídala.

Z krmí, jež vyskytly se mi jakožto snídaně nikoli rázu obecného, byla na příklad litá vejce. Žena měšťana Hendla v Zebráce r. 1595 vypravovala: „Můj muž ještě byl nesnídal, v tom sem jim nalila vajec, a oni spolu snídali.“

Ve zprávách o hospodských snídáních nejčastěji čteš o rybách i o herynku a ovšem při tom pije-
no k snídání víno a pivo. Někdy si hosté rybu přinesli s sebou a žádali jen pivo. Dí Koudelka, měšťan lounský r. 1592, že přišli tři sedláci z Žerotína, přinesli si chléb a herynky. Snídali a kázali sobě piva dáti.

Kořalku nebo pálené pivo či pálené víno, jež dnes snídají jen ubožáci, za oněch časů pili k snídání jen bohatí měšťané, silnému pití oddaní; chud-
das byl by snad také dovedl vypít po ránu skleničku kořalky, neboť byla daleko poctivější nežli dnešní hanebná bramborka, ale žejdlík „páleného“ stál

v XVI. věku průměrně 6—7 grošů míšeňských, což se rovná kupní silou dnešním třem korunám.

Bohatí měšťané pijáci popíjeli po ránu také pálené a destilované vody, koralky to jemnější, pořizované z nejrozmanitějších rostlin. (Známe vody pálené ze sedmdesaterých bylin.) Ty byly stejně drahé jako pálené vino či kořalka. Prodávali je v apatykách a měšťané mívali jich doma někdy až v podivné hojnosti.

A co k obědům?

Rytmovní knížka stará dělí program obědu dle stavu, hovoří a rýmuje:

„Koury, husy, maso, hovězina,
to náleží na měšténina;
kapouny, ptáky a jinou zvěřinu
nech toho pánu a zemanínu;
hrách, slaniny a kroupy,
to sluší na sedláky a troupy.“

Nepochybuji, že tento kuchyňský program byl celkem jak tak dodržován. Byl takřka heslem stavovským. Vždyť paní Dorota Kordulová ze Sloupna (1586), když měla jísti „pečení nebo vodváрку“, říkávala, že není chlapkyne (to jest selka), že to nemůže jísti, než slepice a kurata. Nepochybuji, že tak hloupě nadutých lidí, jako ona urozena Kordulová, bylo víc, než oněch nenadutých.

Ale v praktickém životě přece jenom kuchyně panská působila v měšťanskou, a měšťanská v selskou. Sedlák jídal často chléb a sýr, hrách a kroupy, ale když vezl do města z hospodářství svého cokoli, odvážel sobě začasť kusy masa, jímž zpříjemnil svoji kuchyni; zajisté že někdy také uznal za slušno, snísti i slepici, kuře, husu, kteříž dobří ptáci mu bě-

hali po dvore a jež Rytmovní knížka nespravedlivě přiříkala měšťanům.

Ale tomu naučili se a obvykli všickni stavové i selský lid, že i k všednímu obědu jídali krmí víc nežli se dnes jídá. Jiří z Lobkovic, vězněný r. 1605 na Lokti, dostával k obědu i k večeři po šesti jídlech, jakož byl zvyklý. Obyčejný hospodský oběd r. 1562 v Praze držel v sobě také šesterou krmí, a nejskrovnější oběd v hospodě byl o čtyřech krmích. Proto také dobře staří říkali „obědy“ a ne oběd. „Sedím na obědích“ říkali.

V patnáctém století cizinec Butzbach, který žil kolik let v Čechách, vypravuje (r. 1487), že obyčejný lid český v poledne a večer sotva méně nežli čtverou krmí poíká. Proto nesprávně idealisoval Šimon Lomnický české předky, když veršoval:

„Nechť jiní stůl hoiný mají,
po vlasku krmě jídají.
Ty po česku, mírně, skrovně,
jak naši předkové rovně
cybularum, pečenarum
salata, ať jest per parum,
vytři sobě hovězinou,
ne vždycky oběd s vyzinou!
A tak když skrovně živ budeš,
všeliké nemoci zbudeš.“

Tato „Instrukcí hospodáři“ jest úmyslem svým správná, ale zbožná lež jest říkati, že naši staří jídali mírně a skrovně.

Ovšem že lze i u zámožných lidí výimky připustiti. R. 1592 vypravuje kterás pražská svědkyně, že paní Anna chodívala pěkně v aksamitové karkuli a v pěkných šatech, ale se svým manželem jídali spolu jen chléb a sýr. „Přes celý teyden jsem nevi

děla, aby co jiného jedli než chléb a sýr.“ Takoví lakomci žijí dotavad, jenom že teď jídají stále sýr a kávu slabou.

Měšťanský oběd — či obědy — začínal se obyčejně od polévky jako dnes. Byly polívky ze sýra, pražené a jiné vodové i pivní a vinné, ale častěji to byla řídká jícha, v níž ležely „fleky“ masa vařeného.

Následující krmě bývala maso v koření. Maso na polo pekali, polo dusili v omáčkách či v šalších, do nichž nasypáno koření.

Koření sypali i do krmí všedních víc než dnes a také raději kolikeré pojednou. Ale obyčejná prostá kuchyně měšťanská a selská byla v tom přece středmější nežli kuchyně lidí bohatých, neboť koření v XVI. věku byla věc dosti drahá. Libra šafránu bývala v XVI. věku po čtyřech, pěti kopách, což vydalo by našich 60—70 korun; lot dávali po 15 groších (asi naše 3 koruny 45 hal.); něco méně stál muškát a skořice; libra hřebíčků bývala průměrně po dvou, třech kopách, lot po 6 groších (naše 1 koruna 45 hal.). Nejlacinější byl pepř a zázvor. Libra počítána po 30—39 krejcarech (našich asi 6—8 korun), tedy lot průměrně za krejcar (za našich 20 hal.).

A takž jedno koření dražší, jiné lacinější, ale žádné lacino. Z toho plyne, že kdo měl dosti peněz, kořnil hodně; bylatě k tomu doba všude nakloněna; a kdo měl kapsu mělkou, kořnil skromně. Ba místo šafránu cizinského musil posluhovati i šafrán z domácí zahrádky či jen šafránice. Byl to šafrán „vlček“ neboli zemský šafrán, který i když nechutnal, aspoň barvil.

Třetí krmí bývalo „pečité“. Maso pečeno na pekáči, či, jak říkali v Turnovště, „na pekárku“, ve

„své“ jíše, či, jak říkají na Krkonošsku, ve svém „vejpeku“, nebo pečeno na rožni.

Zvláštní ráz při tehdejší strojbě mas vidím v tom, že každé jakékoli maso přinouštělo — ba některé i oblibovalo — strojení sladké. To se mi uvěří, kdž řeknu, že i koroptev, hovězí játry a hňup čili „štokfiš“ stroieny byly s medem nebo s cukrem. Z finančních zřetelův ovšem raději s medem, neboť byl cukru lacinější: plativali za žejdlík medu průměrně po pěti groších (což vydá za naši korunu a několik haléřů), kdežto libra cukru zámořského, jehož za onoho času užíváno, stála 13 grošů (což vydá za naše 3 koruny). A no vojně třicetileté ještě cukru valně přiskočilo, stálatě libra 32 kreicarů, což našich 6 korun.

Vedle strojení sladkého nejčastěji vyskytuje se strojení s cibulí nebo s jablky, obojí imenovitě při všelikterakých zvěřinách. Konečně vidí se mi býti význačným to, že téměř při veškeré tehdejší strojbě masité užíváno tonének chlebových. Ty se hodily do jíchu, aby zvřel a pak je cedili, tu zase nechali jich úplně rozvařit se v hustou jíchu čili houšťku, jindy zůstala topinka usušena v celosti své a maso položeno na ni.

Kuchyně měšfanská držela se při obědích hlavně masa zvířat domácích. Tedy masa hovězího — či jak také někdy se čte „hovědího“ — masa telecího, skonového a vepřového i drobů všech těch zvířat. Kozí maso nenáviděno a od měšfanského stolu odháněno pro smrad a zlou pověst, kterou znásobili lékaři, tvrdíce, že rodí na těle lidském jedovaté vyrážky. Nemocným však kůzlata pro lehkost krmě podávána přec. To byli hrdinové v Iliadě jiní chlapci: ti se smradu, ani vředů nebáli. Sám Achilleus zadek tučné kozy zručně na drobno krájel a v rožně

napíchal, a když upečeno, hrdinové s chutí snědli, jakž Homer v devátém zpěvu povídá.

Co do přípravy kuchyňské obyčejně hospodyně nebo kuchařka ve dni všední nenamáhaly se tuze; hovězí se udusilo nebo uvařilo, pór nebo jiná zelenina rozetřela se a smíchala s vínem v šalši, do ní maso položeno a obyčejná krmě obědní hotova. Též tak vepřové maso prostě vařeno v pivě a v octě s topinkou, jablky a kořením. A podobných prostých omáček na každé maso hospodyně mívaly hromadu.

Chtěla-li česká kuchařka podniknouti trochu více práce — jmenovitě k nedělskému obědu, uvařila hovězí v krvi, prosypala jalovcem a jiným kořením a předložila hovězí „na divoko“; nebo nadila telecí hrudí nádivkou z sekaného masa, z mandlí, hroznů; nebo skopové obalila těstem a usmažila; nebo nadila beránka slaninou, pepřem a petrželí nebo šalvějí. Někdy také překvapila vepřovým, naloženým v jalovčí chvoji. Ovšem bez dlouhého čekání bylo vepřové pečeno „na mříži“. Delší páraní daly telecí řízky; ty dělány v špeku, rozmarně s cukrem, květem, zázvorem a se skořicí.

Všecka uvedená masa nakládána v octě i v řípě červené a pak uzena. Uzenina chována obyčejně pro příhodu. Díť Hospodář Veleslavínův, že není škodné mítí maso uzené doma, „aby vždycky něco před rukama bylo“. Vepřové kromě toho bylo sekáno v jatrnice a nabíjeno s krví a krupami v jelita.

Ptáme-li se, jaké oblibě se které maso těšovalo, k tomu mám přímou odpověď v kuchyňských účtech jindřichohradeckého zámku. Mám před rukama soupis, kolik kterého masa dodáno i zakoupeno v půl roce (1631) pro stůl urozené rodiny a úředníky i čeledě.

Nejvíce zakoupeno a sněděno hovězíny. Totiž 215 centnéřů 46 liber. (Cent po 120 librách.) Druhé místo drží skopovina. Té spotřebováno v kuchyni 32 centnéřů; pak telecí, jehož užito 31 centů; dále v řadě jest maso jehení o 12 centnéřích a na konec jest maso vepřové, jehož bylo pouze 2 centy 87½ libry. Stojí však psáno, že vepřového „něco málo“ bylo pro tabuli, něco zděláno do 67 klobásů, 26 jitrnic, 29 jelit pro tabuli, ostatek — z centnéře — uzen.

Z toho tedy plyne, že nepoměrně nejvíc jídáno hovězí; šestkrát, sedmkrát méně jídáno telecí se skopem, jež držely si skoro rovnou váhu, a nejméně požíváno vepřového; proto také kuchařské knihy starodávné věnují mu jen málo receptů. Že by ceny těch mas působily u větší nebo menší jejich užívání, nelze říci, neboť ač nebývaly v XVI. věku mezi sebou v poměru vždy stejném, přece jisto, že hovězí bývalo průměrně dražší nežli masa druhá. Pozorujeme, že cena jedné libry hovězího roste z pěti peněz na počátku XVI. věku až do sedmi krejcarů za libru českého hovězího a do deseti krejcarů za libru uherského dobytka na konci téhož století.

Tof po našem asi tak, že vzrostla cena libry z našich 40 haléřů na 140 haléřů za libru českého a na 2 koruny za libru uherského masa hovězího, z čehož mimochodem patrně světle, že v době Rudolfově bylo u nás maso dražší nežli dnes, kdy jsou ceny přímo neslušné.

Z toho lze též dobře souditi, že o všedních obědech naši lidé ani za oněch starých, „lepších“ dob masem hovězím, ani jiným stále nehýřili.

Druhá masa bývala v XVI. věku obyčejně o peníz, o dva i o tři na libře lacinější. Tedy o našich 4—12 haléřů. Jen v dobách po bitvě bělohorské v Praze pozorujeme (někdy, ne vždy!) opak. Tak

na příklad r. 1624 rozkázáno pražským řezníkům, aby dávali libru hovězího po 5 krejcarech (naše 1 koruna) a libru telecího i vepřového po 7 krejcarech (našich 140 haléřů) a skopového po 6 krejcarech (120 hal.). Tehdáž bylo tedy každé jiné maso dražší nežli hovězí. Naproti tomu v Soběslavi r. 1659 dávali libru telecího po 2 krejcarech (našich 40 hal.) a libru hovězího o dva denáry draž.

A nechám-li řezníkům na vůli prodávati masa ne na libry, nýbrž na kusy od oka, tu teprv byly ceny zmatené a vždy nesmírné. Tak pro příklad roku 1616 svíčková pečeně čili „svíčkovice“ stála v Praze v masných krámech 26 grošů (skoro 6 korun našich!), vepřová kýta 45 gr. (10 K), telecí pečeně s ledvinou kopu (asi našich 12 K), skopová kýta 18 gr. (4 K).

Masa hovězího jídáno nad jiná nepoměrně víc z těžce příčiny jako dnes, že jest totiž nad jiné jadrnější. Hygienické kritiky starodávných doktorů nebyly žádnému masu z domácích zvířat tak příznivé, aby mu něčeho nevytkly. Zdá se, že jim k chvále překážela výchova těch zvířat v nečistých chlévech. Stran vepřů přímo chtěli, aby byli chováni v poli nebo v lese.

Takž o mase hovězím tvrdili, že je krmě hrubá a že činí v člověku krev hrubou, melancholickou, arcí při ustavičném a mnohém požívání, jináč by neškodilo. Také vepřové bylo jim potravou hrubou, dělníkům se hodící. Lehčí jsou masa ostatní. Některé kusy zvířat — mozek, nohy — jsou nestravitelné a jen kořením se poněkud zlepšují; jiné kusy, k nimž přísluší ocas, působí v těle lidském přímo červenku — krvavou běhavku.

Toť se ví, že na vědeckou stránku potravin tehdejší doktoři nepřipadli. Nanejvýš že rozdělovali

krmě na hrubé (na př. hovězí, zaječí maso); na prostřední (jehněčí, telecí) a subtylné (kuřata) a chtěli, aby jídaly se krmě subtylné po hrubých a po všech masitých krmích aby opravilo se lektvaři a kašemi ovocnými, kteréž tlačí ošklivé párv dolů a nedají vstoupiti jim do hlavv. Hygiena tedy hodně primitivní. Vědecky studují se potraviny teprve v naší době, kdy chemik vypočítává součástky masa a jiných potravin a s lékařem zkoumá, které látky přinášejí nutnou výživu krvi, kostem, tkáním a vůbec celému skladu lidského těla. Ostatně kuchvně dnešní chemického poučení také pranic nedbá. Kterého pak kuchaře, natož kuchařku napadne starati se vědecky o fyziologii potravin a o hygienu.

Některý ouraz mívala kuchyně měšťanská v tom obecném zvyku, že hospodyně maso kupovala jednou za týden — v sobotský trh — a z něho pak až do příštího čtvrtka vařila. Zajisté, že ani klenutý sklípek v létě neuchránil masa od pokažení. Na příklad stran zkaženého masa čteme o pražské měštce Voršile Dvorské, že nechtěla „to maso jísti, polívka byla na něm černa co saze a nebylo opěněny a červený bylo; nevím, bylo-li jest studničnou vodou vařeny.“

Ovšem to jest na dobrou stránku domácího vaření, že hospodyně koupila v trhu obvyčejně maso příhodné a zdravé; bylité řezníci dosti hlídání, aby neprodávali masa zkaženého. Co se jim zkazilo, to honem udili nebo nasekali do jeliť a jitrnic, kryjíce svůj hřích kořením a česnekem. jakož se děje po tu chvíli chvalitebným zvykem od nejednoho uzenáře a řezníka.

Slabší spolehnutí stran masa bylo na zdárnost obědů hospodských. Dostí zpráv o tom, že hospodský koupil po straně kde co, i mrchu, a když se neprozradilo, hosté snědli všecko. Rozumí se, že

hospodští či hospodáři bránili se zlé pověsti zoufale. Takž na příklad r. 1553 pražský Martin Špalek hnal k soudu Jana Sedláčka pro těžké nařčení, jež učinil Sedláček, skládaje o Špalkovi rýmy:

„Nykli, mikli
přivezli do kuchyně
mrchu v pytli.“

Zvěřiny, kterouž staří doktorové na výsost chválili pro její zdravotu, obyčejný oběd měšťanský často nemíval. Urození si chránili zvěř na lesích a pytláky barbarsky mučili a ničili na zámcích. Přes to arci nejeden kus dostal se občas do měst, ale spíš rovnou donesen do kuchyně hospodské nežli k měšťanu. Hospodyně naložila pak kus do láku a podávala pak v jíše cibulové nebo jiné hostům, pokud stačilo.

Na trhu pražském sic v jisté časy zvěřina bývala na prodej. Měšťané ji kupovali však spíš k svátkům a k hodům nežli k všedním obědům, nebylatě laciná. Vždyť zajíc, jenž se dostal nejsnáze a nejspíš na trh městský, stál r. 1510 23 grošů míšeňských (toť jako za našich 5 korun 29 hal.); r. 1534 ve Stříbře chtěli zaň 12 grošů (naše 2 K 76 h — tedy jako dnes) a r. 1570 usuzeno v Praze, aby víc nestál nežli 16 grošů čili 18 krejcarů (toť za naše 3 kor. 68 hal., tedy dražší zajíc nežli dnes). Srnu prodal myslivec v začátcích XVII. věku za 90 krejcarů, což vydá za našich asi 18 K.

Ani koroptve, které sedláci chytali na svém a a nosili na trh městský, nebyly zvěřina vždycky laciná; na počátku XVI. století platily po 6 groších (asi naše 1 K 38 h), ale později bývaly leckdy po 1 groši, tedy mnohem lacinější. Sprostnější zvěřinou byla veveřice; tu jídali naši předkové v polívce také s cibulí a v kořeně jíše; ba, hrůza! i v jíše

ze švestek a třešní. Na zámku v Jindřichově Hradci nakládal kuchař do soudku veverky v soli pro čeládku zámeckou (1594). Na trzích v Praze mívaly zvíředlnice (obchodnice) veverky často.

Na trzích měst pošumavských vyskytovala se leckdy zvěřina dnes nemožná. Byl to medvěd. V Plzni r. 1572 byl pro tu zvěřinu soud s řezníky. Žalovalte je jakýs Brtník, že z masa medvědího, v masných krámech koupeného, z některého ošklivení v nemoc upadl a šafářova manželka že z toho masa umřela. Plzeňští konšelé uznali řezníky nevinnými s důvodem, že nejedni lidé jedli maso medvědí při svatbě bez ublížení zdraví svého. Ale císař Maxmilian, k němuž se Brtník volal, kázal řezníky zavřít na tři dni, proč, nevím.

Urození páni medvědího masa nejídali. Bylo jim hrubo. Jen paznehty medvědí s cukrem, medem, se zázvorem a hřebíčkem směly dostati se na tabuli.

Ptáme-li se, kterakou měrou která zvěřina oblibována, dovídáme se odpovědi zase v onom hradeckém soupise kuchyňském, svrchu řečeném. V půl roce dostalo se na stůl panský a čelední v Hradci Jindřichově totiž 115 zajíců, 4 srny, 1 jelen, 7 divokých kačerů a 4 koroptve. Tu je větší či menší záliba patrna. Zajímavo stran jelena. Toho nejedli rádi pro jeho tvrdost. Nesmí říkati romanopisec historický, že si rytíři pochutnávali na jelenu. Páni šetřili si zubův a žaludka; jelena snědla čeleď, a to bezpochyby se smutnou tváří.

Z ptáků dostávala se k obyčejným obědům měšťanským nejspíš slepice. Kury vůbec byly oblíbeny jakožto jídlo zdravé. Arci musila býti slepice na zni chována a ne aby z nouze žrala s hnoje nečistoty. Kuchařky vařily slepice v jíše s kořením nejobyčejnější, při čemž topinky ovšem nesměly scházeti. Sle-

pice prodávány v trhu průměrně za 2—3 groše (těl za našich 50—70 haléřů).

Také kuřata strojena v jíchách s cibulí, šalvějí ve víně a se šafránem, skořicí, zázvorem a jiným kořením všelijakým. I smažené kure umívaly naše kucharky dělati, ale po vlasku; usmažily je totiž a daly je do jichy z vína, v němž svareno korení a — cukr. Kuřata také nadívaly. Na trzích byla kuřata po groši až i po čtyřech groších (našich 28—92 haléřů).

Husa kladena bývala na měšťanský stůl snad dosti často, ale vždy spíš jen k slavnostnější příležitosti. Dle klassifikace doktora Zídka měla husa mezi všemi ptáky „přední místo v jídle“, ačkoli jiní doktoři tvrdili, že husí maso působí zimnici. Kačice či lička (kachna) nebyvala na měšťanském stole často hostem, ač nebyvala drahá. Bývaly kachny i jen po 3 groších (našich asi 60—70 haléřů).

Ale tak prostě husa ani kačice nebývaly strojeny jako dnes. Naše kucharka zasype oba ty vodní ptáky solí a kmínem a hupky na pekač; dbá jen o to, aby kuže jejich pak upecena chrupala a nebyla uvařena po hospodsku jako hadra. Kucharka za starých dob husu i kachnu napekla, pak dovařila, vložila do jichy nebo do nějaké odvarky, kterou prosypala kořením. Kachna i do švestkové jichy dávana, což by tuším dnes nikdo nejedl. Někdy husa také jiným sekaným masem nadívána, ba i husí krk nadíván zvlášť, a někdy husa dokonce i uzena. Ceny krmných hus byly nestejny krajinou; sledal jsem všechny ceny od 4 grošu až po 19 grošů v stejnou dobu. Čtyřgrošovou koupil kdosi r. 1562 v Měříně, a devatenáctigrošové byly na trhu v Praze roku 1566 (těl víc než naše 4 koruny).

Leckdy dostala se v české kuchyni hrdlička a holub na pekáč a do jíchy kořenné. Ale lékaři jich nechválili; ba sváděli na ně i padoucí nemoc. Holubi prodáváni také jen po 4 denárech, toť za našich asi 12 haléřů.

V době velikonoční naše kuchařky strojily ptáka jeřábka, jenž prodáván po 2 groších (našich 46 haléřů). Ale někdy nebylo lze toho ptáka ani za peníze zjednat. Pišit r. 1600 trutnovští konšelé pěknou češtinou do Jaroměře, že nemají jeřábků, „kterých k slavnostem velikonočním pro uctění dobrých pánův a přátel potřebujete“.

Za onoho času však mnohem častěji nežli dnes jedění „ptáčkové“ malí. Snad v každém městě byli čiháři, a ti lapali ony ubožáčky. Byli lapáni a pojídáni i slavíci, drozdi a jiní zpěváčkové a s nimi ovšem také vrabci. Ptáčkové strojeni obyčejně v jise s kořeněním a dušení dokonce i v kopřivách.

Krocán (indián), bažant, páv a kapoun byli k stolum bohatým. Byltě kapoun pětkrát i šestkrát dražší kuřete, koncem XVI. věku prodávali ho po 11—12 krejcarech, což vydá za půl třetí koruny naší. A krocán neb indián byl po 45 krejcarech, což našich 9 korun; indiánka však jen za 24 krejcary, což vydá u nás teď asi 5 korun.

Ptáme-li se všední kuchyně na zámku jindřichohradeckém, v kterém pořadí pernaté maso oblíbeno, shledáváme, že za půl leta snědeno 64 liber husí — toť páčím na osm krmných husí po 8 librách. Čeledi dostalo se z toho jen 14 liber, a to na sv. Martina. Větší ostatek snědla vrchnost. Dnes husa domácí na stůl panský se nedostane snadno. Liček nebo kachen snědeno 55 kusů, slepic 988, kuřat 1015. Drželo tedy kuře v kuchyni hradecké první místo, slepice druhé, kachna třetí a hus jest naposledku.

Mnohem častěji nežli ptáci, ba pravidelně, ryby dostávaly se k všedním obědům měšťanským. A to nejen v postních dnech, kterých bývalo hleděno mnohem úzkostlivěji nežli dnes, ale i v jiné dny. „Hospodář“ mistra Veleslavína radí, kdyžby v mase dostatku nebylo, ať se dávají čeledi, zvláště v pondělí a ve středu, ryby. Tím asi vznikla ona pověst známá, že v Čechách čeledi nechce jísti ani lososů. Bezpochyby nechtěla jísti ryb, vidouc, že páni jedí maso jiné. Taková už čeledi jest odjakživa.

Na odpor tomu s radostnou ochotou přijímal rybu v masitý den onen staročeský veršovec, jenž v Knížce rytmovní o hospodářství napsal:

„Blahoslavený člověk ten,
který mívá ryby v masitý den,
dvoje dobré víno k tomu
a pěknou hospodyňskou ženu v domu.“

K obyčejným obědům podávána ryba, jejíž příprava stála hospodyně nejmenší práci. To byla ryba v některé jíše vařená. Někdy vařili jíchu v kotlíku zvlášť a pak rybu tím polévali. Byly jíchy na ryby z cibule, česneku i z máty; prostinká jícha byla z perníku a octa; někdy kuchařka polila rybu smetanou se žlutky smíšenou; prostičká příprava k všednímu stolu byla vaření rybu v semenci. I hňupa (štofíša) tak vařili.

Víc námahy kuchařské dala asi ryba v jíše, která skládala se z úkropu mandlového, z fiků, hrozinek (řeckého vína), z koření a z cukru nebo medu a vína nebo piva. Toť naše nynější „černá“ ryba vánoční, kterou lze klásti za krmí starodávnou a bezpochyby ryze českou. Ta tuším nebyla pro všední den. Hospodyně také balívaly ryby moukou a na oleji

smaživaly, a to nejen naše ryby, než i zámořského uzeného „štokfiša“.

Třetí způsob ryb k všedním obědům byla ryba pečená, pak olejem dřevěným nebo makovým v postě polévaná; ve dnech masitých polila hospodyně pečenou rybu máslem. Ryb s olejem nechťivali mnozí lidé jísti; nechutnal jim olej. Již r. 1456 náříká Martin Lupáč, že „ryb s olejem nemůže s domácími jísti“. A povědomý Šimon Lomnický o půl druhého sta let později píše: „My Čechové nerádi hrubě s olejem jídáme, neb nemnoho zdravého oleje zde máme, leč ten semenečný nebo lněný, ale jest velmi drsný a nezdravý, nehodí se než do lampy aneb do kolo-mazi.“

Pro nenadálou potřebu hospodyně mívala k všednímu stolu připravenu rybu v huspenině nebo v rosole i také rybu uzenou. Podivná chuť staročeská snesla uzenou rybu se smetanou. Nakrájen-li kapr do rosola, s mlíčem jeho dala si někdy hospodyně práci, aby se mlsnému chotí zalíbila. Mlíčí upravila „stopeničkami, s kořením, s květem“, jakž svědčí o tom jedna z mělnických knih r. 1576. Ostatně pro zlepšení chuti kuchařky kde jakou rybu, ať pečenou, ať smaženou neb uzenou, obkládaly jablky smaženými. V postě ovšem jablka smažily na oleji.

Ze všech ryb kapr nejčastěji se ocital na stole. V Hradci Jindřichově za půl roku (1631) snědla rodina panská s čeledí 2913 kaprů a 368 kaprů dáno do udírny; 1225 štik, 411 vokounů a 160 vokounů uzených dostalo se jen k tabuli panské. Tedy kapr oblíben nejvíc a po něm štika. Sestavil jsem si z ryb hradeckého stolu ještě další řádku, ale neosmělím se tvrditi, že je to stupnice obliby větší či menší. Takž zapsáno 120 platejzů, 111 herynků, 56 karasů, 48 tlouští (15 věder tlouští a jiného „drobu“ — drob-

ných rybiček necháno pro čeled), 30 hňupů, 5 pstruhů, 3 ouhoři, 1 parma.

Ale ze zápisu těch ryb lze přece o leccčems se dosuzovati. Nejprv čteme, že koupena herynků celá tuna, obsahující 549 herynků; snědno-li u stolu jen 111 a ostatek rozdán, tož zjevno, že se panské kuchyni do herynka tuze nechtělo. Měšťanská a hospodská kuchyň však oblíbovala herynka nadmíru. Zvláště v hospodě i v krčmě býval herynk vždy na hotově, nebylo-li nic jiného. Bez okolků šenkérka vyňala ho z tuny a pekla s cibulí. Totéž lze říci o hňupovi, který k nám vozen uzený, a o jiných mořských rybách, jichž kuchyně hradecká nezná, které však u měšťanů při obědích jidány. Význačno jest nepatrné číslo pstruhu. Stojí-li při tom čísle psáno, že ti pstruzi byli jen pro tabuli, lze souditi, že si jich vážili, ale proč jich tak málo snědli?

Také úhoř těšil se malé oblíbě. Snad že v ten půl roku, z něhož kuchynský počet znám, nebyla saisona úhoře, ani pstruha, či snad kazili panstvu chuť doktoři, kteří ryb nepochvalovali; jmenovitě škodné jim byly ryby z vod bahnitých, ryby z pražské Vltavy, kteráž byla na obou březích obklíčena hnoji. Jestli se však doktoři s rybami čistých vod přece smiřovali, ouhoři neodpustil žádný z nich. Tenť za všech poměrů škodil lidskému zdraví.

Některý rok — na př. 1570 — byla libra kaprů stejně drahá jako libra hovězího masa, totiž po dvou krejcarech (toť za našich 40 hal.). Jindy však, a to častěji, bylo maso dražší. Libra štiky platila za dvě libry kaprů; r. 1570 prodávána po 4 krejcarech (80 haléřů našich). Týž rok úhoře libra stála 10 peněz, což asi za našich 35—36 haléřů. Herynk nebyl drahý, ale do polovice XVII. věku vzrostla cena jeho až na 3 krejcarey (což našim 60 haléřům odpovídá). Žejdlík

mřeňu či jiného drobu kupován po 9 denárech (asi 31 našich haléřů).

Losos býval za všecken čas velmi drahý. Mám zprávu, že losos stál až i pul druhé kopy grošů (20 až 21 korun). V XVII. věku prodávána libra lososa po 24 krejcarech, což vydá za naše 4 koruny a 80 haléřů. Na pražském trhu nemíval pro svou vzácnost vůbec sazby pevné, nýbrž bylo nařízeno, aby při každém trhu zvláště byl usazován. Za Rudolfa císaře býval losos jednou v týdnu na stole císařském; Pražané byli povinni v trhu 2-3 lososy pro císaře kupovati. K stolu obyčejnému solva se losos dostal. Proto je pohádkou, že čeleď nechťvala jísti lososu.

V postní čas na měšťanský stůl podáván místo ryby bobří ocas v jíše. Bobří v českých řekách dosti bývalo. Snad proto, že žili ve vodě a u vody, kladení na postní stůl místo ryby, a kněží nic nenamítali. Byli v přírodopise slábi.

K postním krmím náležel také rak. Kopa raku bývala i v Praze pouze za groš (našich 20–23 haléřů). Pochybují však, že byl jídlem obecným.

Na konec podotknouti jest, že všecka uvedená masa, od hovězího až po kteroukoli rybu, bývala někdy i k všedním obědům upravována tak, že kuchařka je v hmoždíři utloukla nebo na drobno rozsekala, kořením a zeleninou prosypala, vejcem a moukou uhnětla v šišky čili v knedlíky. Šišky se pekly nebo jen vařily a zastupovaly některou z dvou masitých krmí měšťanského oběda. Ale nezdá se, že by takové šišky, které daly přece dosti práce, byly na obědě všedním. Vypravuje se v pražském soudě roku 1605 o nějakém hrubém manželu, kterému žena strojila telecí šišky, že tu krmí shodil se stolu, řka, „že nechce to tak po panskou míti mnoho“.

Nejobyčejnější krmí všedních obědů měšťanských bývalo „vaření“. Sedlák, když neměl masa, přestával vůbec na „vaření“. Vařením rozumí se hrách, kroupy, krupice, jáhly, pohanka, čočka, rejže, kapusta, zelí, řepa, mrkev, řěřicha a jiná zelenina i houby a tvaroh, vejce, pokud byly na rendlíku krmí samostatnou.

První místo ve vaření u nás držel hrách. Tent byl právě české jídlo, aspoň cizinci i naši spisovatelé už v XV. století ho vyhlašovali za obyčejnou navyklou krmí českou. K prostému obědu kuchařka podávala hrách prostě. Uvařila ho, zalila sádlem, v postě olejem, u bohatšího stolu máslem. Lidé na stravě, tovaryši řemeslní a čeleď, zhusta naříkali, že se jim dává na stůl hrách tvrdý. I u pana Václava z Říčan, nejvyššího sudího (r. 1594) toužily služebné, že hrách „jest tvrdej, že nedobrá louh na něm udělán“.

A ještě hustější bývaly nářky do toho, že jest hrách málo maštěný. Mastnota ani za oněch dob nebyla tak lacinou, jak by mnohý chvalitel starých časů se domníval. Na počátku XVI. věku byla libra sádla za 2 groše (toť silou a měrou našich peněz asi 46—50 haléřů); v polou století byl žejdlík sádla po čtyřech krejcarech (toť za našich 80 haléřů). A žejdlík másla býval v ty doby po 2 groších bílých, tedy jako prodáváno tehdejší kuře; toť téměř za naši korunu, což zajisté není láce. V polovici XVII. věku byl žejdlík přepouštěného másla i žejdlík „putru“ (t. j. másla čerstvého) po 6 krejcarech, což za naši 1 kor. a 20 hal., zač tehda bylo lze koupiti 2 3 kuřata. Tedy lakomí hospodáři nikdaž mnoho nemastili a čeleď vždy nadávala.

Někdy k obědům prostným vstaven na stůl hrách na roště sušený nebo na plechu pražený, což sluje pučalkou Toť se ví, měl-li takový hrách lehce sklouz-

nout v hrdlo, musil býti také drobet zalit mastnotou. Doktorům byla pučalka krmí tuze hrubou.

Kroupy zápasily v české kuchyni s hrachem o přednost. V jindřichohradecké kuchyni za onoho půl roku (1631), z něhož mám soupis kuchyňský v rukou, kroupy dokonce nad hrachem zvítězily. Snědenof hrachu 8 strychů a krup 16 strychů, tedy jednou tolik. Obyčejně se kroupy spojovaly u věrné manželstvo s hrachem, vařivány pospolu, což nebylc a dosavad není zlé spojení: hrách jest hrubší chuti, jest jako mužský, kroupy jsou jemnější, ženské. Nic tomu nevadí, říká-li národní vtip, že hrách a kroupy, to je hloupy. Horší kroupy bývaly ječné; ty se hodily tak chudým a čeledi; páni radš jídali kroupy pšeničné.

Čočka se netěšila té oblibě jako hrách. Mívala pověst, že břich nadýmá a zatvrzuje, což arci hrách také tropil.

Stejně tak často jako hrách bývalo na stůl při obyčejném obědě kladeno jiné české vaření starodávné — zelí. Kuchařky je strojivaly dvojako, buď jen vařily, buď smažily. A zelí braly z hlavatic buď čerstvé nebo je strojily, v octě nakládané. Zelí vařeno obyčejně se špekem nebo s máslem, cibulí a s topinkami; byl-li půst, nalila kuchařka do něho oleje; zelí smaženo také na smetaně a mlsnější měšťan chtíval, aby mu do něho upravena byla jácha z mandlí. Že zelí obyčejně cukrováno, to už z oné smetany a z mandlí vysvítá. I do zelí touženo často, že hospodyně dosti nemastila.

„Není zelí jako zelí,
některý je zeličko,
některý je nemaštěnv,
některý jen malíčko,“

tak štípe národní vtip lakotnou kuchařku.

Kapustu hospodyně podávala na stul prostě vařenou a pepřenou; dala-li sobě víc práce, sesekala maso jakékoli, nasypala je mezi listí kapustové hlavice, svázala je nití, uvařila v polévce, pak rozřezala listí a posypala krmi vším kořením. Hlávka kapusty, když byla v XVII. věku hodně drahá, stála krejcar, což odpovídá našim 20 halěrům.

Řepa a mrkev, medem a kořením strojené, dostaly se časem na oběd měšfanský, aby zastoupily hrách. Jako mrkev i houby mívaly svůj čas a zastaly obyčejné jiné vaření — přes to, že je doktoři všecky všudy vykládali za krmi škodlivou, kterou lze trochu spraviti kořením a křenem. Proto také houby na rendlíku smažené bývaly o to jinačí krmí nežli dnes, že kuchařka nejprv je svařila s kmínem, jalovcem a pepřem, vsypala do nich šafrán, hrozník, zázvoru a ví bůh čeho ještě, a na konec je smažila v másle nebo v oleji. Také dělány v houbovém období k stolu všednímu šišky či knedlík ze sekaných hub, do horkého másla vložených a vínem zalitých.

Asi často vytrhlo z rozpaků kuchařku a hospodyně vaření, které podnes mívá touž nouzovou úlohu. Mínil vejce na rendlíku, do sádla nebo másla rozbité. Toho jídla doktoři nechválili; překážel jim onen omastek. Vejce bez omastku prý zdravější.

Chtěla-li sobě kuchařka dáti k všednímu obědu větší práci, ustrojila „drštky“ z vaječného těsta s kořením a polila krmi medem. Vejce bývalo obyčejně vaření laciné. Shledal jsem v městech venkovských téměř v každý čas XVI. století, že za jeden malý peníz byly i tři vejce, toť vejce asi za náš nynější halěr; za tři groše (asi 70 hal.) byla kopa vajec v Jindřichově Hradci r. 1564 i v Trutnově r. 1533. Jenom r. 1562 ke korunovací krále Maxmiliána na-

řízeno prodávati kopu vajec po 6 groších bílých, toť za vejce přišlo dáti jako naše 4 halěře. Drahé dost.

V sobotský den dávány na měšfanský stůl k obědům pravidelně kaše. Ty jsou také „vaření“: Z kaší některé byly velmi prosté. Z těch je kaše z mléka a z chleba nejprostší; též taková byla kaše z jáhel a s medem, postní kaše ze semence, z máku, i prostá kaše z hrachu. Takového druhu kaše stávaly v sobotu nejspíš na stole chudiny, ve špitálech; ve školách byli jimi krmeni žáci mendikové či žebráckové. Měšťané raději mívali v sobotu kaši krupičnou, která strojena stejně jako dnes; s mlékem, vejci, cukrem. Specialitou, kterou by dnes sotva kdo jedl s chutí, byla krupičná kaše s olejem a kořením vařená, šafránem barvená. Také nevím, „chutnal-li“ by kdo dnes kaši z chlebových topinek, ve víně třených a vařených s kmínem, jalovcem a medem.

Spíše k snědku bývala kaše ze sýra (tvarohu), míchaná s krupicí a vařená s máslem. Tu lid obliboval při svatbách selských, ale měšťan jídal ji také, stejně jako selské knedlíky, robené z mouky, krupice, vajec a másla; kořením do nich byla cibule, pepř a šalvěj nebo petržel, což by mohlo i dnes zcela dobře chutnati.

Některé kaše, připravené z rostlin a mnohého koření, byly k stolu panskému a k hodům. Ani kaše rejžová nebyla všední. Vždyť rejže, kteréž libru dnes obdržíš za 36 halěrů, v XVI. věku platili po 15 krejcarech čili za naše tři koruny! Platili ji stejně jako libru hrozinek. Byla tedy rejžová kaše mlsáním.

Konečně i mouka samostatně poskytovala všednímu stolu měšfanskému a ovšem i selskému svůj způsob „vaření“. Z mouky přimíšením vajec a kvasnic dělány šišky nebo knedlíky; z těsta, vyváleného na stole, dělávány fleky a řezance (nudle); z těsta

tenkého lity do forem líhance, z těsta kynutého robeny koláče, měchury, bochy a bochníky, nadité kořením, povidly, odvárkami. Do koláčů dáván tvaroh i jáhly a koření. Koláče a bochy kořeněné bývaly k posvícení.

O vánocích pekány calty, o Veliké noci mazance (v nich byl hřebíček, šafrán i tvaroh); o masopustě smaženy koblihy. Ale ty byly jinačí nežli dnešní. Dnes je to kynuté lehké těsto osmažené, uvnitř s povidly. Za starodávna ke koblihům kuchařka vzala tvaroh, smíchala s vejci, nasypala veň pepře, uhnětla v knedlíčky a ty naložila do měděné formy a usmažila nebo upekla na másle. Jiné koblihy byly strojeny ze žemle a z perníku; to se dobře smísilo, položilo na oplatky, jiným oplatkem přikrylo, stočilo „jako klobása“ v trubku a upeklo. V mladších časech vyskytují se na stole masopustním i koblihy marcipánové, čtyřhranné, nadité mandly a cukrem. Prostší druh koblih, po venkově oblibovaný, byly pečené kuličky medové ze sladkého těsta. Ty sluly ve východních Čechách hajduláčky.

Vdolky a buchty dostaly se do měšťanské kuchyně bezpochyby od lidu selského, a to sotva před věkem XVII. U věku XV. znám v městských knihách sice slovo buchta nebo buchyně, ale to znamená ránu do zad.

Naposled nelze nezmíniti se, že k všednímu vaření také náležela už v XV. věku „pečená žemlová bába“, krmě, která po tu dobu žije. R. 1465 opsal si recept na tu bábu farář šebířovský Jan z Lukavce. Tomu tedy chutnala.*)

Byly rozmanité kaše ovocné — či lépe řečeno — kapalice, povidla, která jídala se při jiných krmích

*) Truhlář J. nalezl to v theol. rukop. klement. III. B. 22.

nebo po nich, jako dnes tomu posluhují zavařeniny ovocné. Také „chřen“ a saláty bývaly na tu službu. Nejobyčejnější v létě salát krájen byl z okurek, cukrem sypaných a do octa kladených. V zimě předkládány okurky kvašené, s koprem nakládané. Na jaře v postě bývala řeřicha salátem. Syrové ovoce i ředkev a sýr naši měšťané jídali při obědích naposled, aby všecky předchozí hrubé krmě s úspěchem byly stlačeny dolů do žaludku a z něho do života.

Z týchž krmí, které podávány na obědích, snad každá posluhovala i k večeři. Jenže k obyčejné večeři měšťanské stačovala polívka, jedna masitá krmě a jedno vaření. Řemeslná chasa mívala v Praze na mlýnech k večeři polívku, vaření a kus masa. Nutno však ukázati k tomu, že přechasto bývalo součástíou večeře syrové ovoce. Toho naši předkové jídali mnohem víc a pravidelněji nežli dnes. I v kuchyňských vydáních zámku jindřichohradeckého čteme nejednou o hruškách a jablkách k večeři. Jednou r. 1564 zapísány také tři funty broskví do fraucimoru (ženským) po 6 groších (libra tedy za našich asi 138 haléřů).

Pořádný soused měšťan, když se navečeřel a skromně se napil, na konec vycucal kalíšek některé pálené nebo destilované vody, čemuž Veleslavín říkal „truňk na podušku“ (a Němci šlaftruňk), a šel na komoru spat.

Tolik tedy o kuchyni všedních dnů i obyčejných dnů nedělských.

Kterakou cenu v penězích mívala všední strava, o tom zachovalo se ze XVI. věku zpráv dosti, ale jdou různě od sebe. Poměrně málo odlišují se od sebe jen sazby, policejně usazované na obědy a večeře v hospodě. Takž r. 1543 usazeno, aby za 2 groše bílé (asi za našich 92 haléřů) host obdržel polévku, nějaké maso v koření, pečení, hrách, sýr;

v postní dni měly hostu se dáti za 3 groše bílé (asi za naši 1 kor. 38 hal.) mimo polévku dvě rybí krmě a trojí vaření, tedy šestero jídlo. R. 1562 usazeno, aby v hospodě dostalo se hospodáři za 6 krmí obědních tři groše, za čtyři krmě půl třetího groše. A to v onom případě musil hospodář dáti hostovi trojí maso, v tomto případě dvojí.

Ale při tom vtírá se pořád otázka, jaké a kolik masa šenkář mohl přinést, když v týž čas (1562) kuře samojediné stálo 2 groše, tedy o groš méně než všecek oběd, a kapoun 5 grošů, zajíc 8 grošů, tedy mnohem více nežli všecken oběd o šesti krmích. A na droboulinké porce nynějších hostinců staří naši jedlíci nebyli zvykli!

Na stravu do hospody vcházeli jen přespolní lidé, hosté. Domácí neženatý člověk musil stravovati se soukromě. A tu arci zůstávala strava na soukromé smlouvě. Z Dvora Králové z r. 1524 znám smlouvu, v níž oceněna celá strava na týden s dvěma poloupintami piva denně čtyřmi groši českými (as naše 1—2 koruny). R. 1530 Trčka, konšel v Kouřimi, chtěl od nějaké ženy za týden stravy po 16 groších míšeňských, toť dvakrát tolik než ve Dvoře. Třicet let potom shledal jsem v Praze týdenní stravu po 20 groších, zač by byl v hospodě obdržel málo víc než tři obědy.

Proto lze souditi, že taková laciná soukromá strava záležela spíš z laciného vaření nežli z masa. Však na kom bylo si co vzít, ten nepuštěn lacino, ani tak zhola. Tak měla do r. 1562 Anna, lazebnice z královny lázně, dvě vlaská pacholata na stravě. Ten rok jedno uteklo. Pilností Aninou však druhé pachole chyceno, a Vlaši pražští musili za každé pachole na týden stravy položit 15 kop grošů bílých — což vydá za našich 400—420 korun!

O něco dražší, než bylo v hospodě, chtěl r. 1574 žítí malostranský soused Hanuš Turek jakéhosi Daniele Pilgrama. Smluveno, že „od každého stola stravy“ za jídlo, víno a pivo dá Pilgram 8 krejcaru (za naši asi korunu 60 hal.). Kdyby žádal jídlo pouze s pivem, dá jen 5 krejcarů. (Toť asi naše koruna.) Ode dvou psů, které choval, měl platiti za jedno jídlo po 2 krejcarech. Když za sebe a za své dva psy Pilgram po 2 leta a 12 neděl neplatil, Turek ho zažaloval pro 348 kop grošů míšeňských projedených a propitých (toť kupní měrou asi za naše 4000–5000 korun). V žalobě jedna poznámka, rozumím-li dobře, zajímavý zvyk ukazuje. Čtemeť: „Ačkolivěk někdy při jídle nebýval, však se naň strojívalo; k tomu hosti vodíval, za kteréž se nic nepočítá, a tak se mu to vynahradiło.“

Kdo by se sháněl po českosti kuchyně, nejspíš najde české krmě právě v těch prostějších jídlech všedního dne na stůl podávaných a jmenovitě v oddílu, jenž zván „vařením“, ačkoli v přípravě masa bez valného plýtvání kořením také lze leckterous rázovitou českou krmí postřehnouti. A že byla uznávána česká kuchyně za charakteristickou, o tom i z historie dosti důkazů. Tak na příklad stojí psáno, že r. 1433 poslové basilejští byli ctěni českými krměmi. R. 1516 císařským poslům na radním domě v Praze podáno 18 krmí, „po česku připravených“. A když dostal se r. 1561 biskup bratrský Augusta k jesuitům do vazby, dali mu „českou stravu“. Bezpochyby jejich vlaské by byl nesnesl. Možná, že ta česká strava českému bratru byl také jen hrách.

Od všedních našich krmí lišily se v XVI. věku „krmě pyšné“, krmě při slavnostech a kvasech nebo „panketech“, či také již při „kolacích“, jakž nevinně zvány menší hodokvasy. Bankety byly pořizovány

nákladně a nejspíš dle cizinských receptů, jakých v kuchařských našich knihách zapsáno hojně. Bylo mi zajímavé, že jsem postihl v našich knihách kuchařských v první části XVI. věku cizinské recepty (nemnohé) polské a uherské; v době Rudolfově recepty a součástky kuchyňské vlaské, po nich španělské a v XVII. věku francouzské. Kdo by neuhodl, že je tu časová souvislost s modami a kroji, které současně s krměmi k nám se tlačily.

Arci nejdříve uváděny cizinské mody i krmě u panstva. Množství Vlachů přicházelo do Prahy a usazovalo se při dvoře. Ti měnili české zvyky. Španělské dámy do Čech provdávané, již postaraly se o to, aby jim kuchař přistrojil, co jídaly a vídaly doma. R. 1588 naříká mravokárný kněz Štelcar, že pání a měšťané už nechťejí jísti po staročesku, nýbrž po vlasku. Při tom uvádí jakožto vlaské krmě paštiky, dorty, cukrové a mandlové koláče. Kněz Zámrský stejným smyslem vyčítá, že žádný národ nedělá se krojem a jídlem i nápojem čímsi jiným jako národ Český; již neumějí se Češi obléci, najísti, napítí po česku, ale po vlasku a německu.

Měšťanská kuchyně se po panské zcizila také. Především kořenila víc než v krmích všedního dne. To dělo se pro dráždění chuti a žízně. Pro svou prudkou, ostrou povahu zvláště nespořili pepřem, ale také ne muškátem, květem, a šlo-li o zlatou barvu na jídle, nespořili šafránem. Kuchař brával koření na hrsti, a to ne koření jediné, nýbrž knihy kuchařské k nejedné krmí „při velikých hōdech“ nařizují vsypati koření v š e c k a, ale ovšem snaží se některé koření pro jeho intensivní a individuální chuť v určitých kombinacích obmeziti, aby výslední chuť byla libá. To svědčí o rafinovanosti.

Do „pyšných“ krmí, k panketům strojených, dostaly se z vlaské kuchyně pomoranče, jmenovitě jejich kůra, citrýny, limouny a kapary (kaprlata) k salátům. Dnes nečiní tyto plody jižní u nás dojmu pražádného; dnes kupeckou podnikavostí a světovým obchodem shromážděny u každého onačejšího kupce za peníz poměrně nevalný plody z celého světa a když se leckteré z nich dostávají i na chudý stůl (káva, čaj), kdož sobě toho všimne, že tu posloužila Asie nebo Amerika?

Ale za onoho času, kdy pomoranč a citron (citrýn) prodáván u nás po 3—4 groších (což vydá za našich 69—92 haléřů), ba v XVII. století i po 7 krejcarech (toť za naši korunu a 40 hal.), byl pomoranč vzácné, pyšné zboží, které ozlatilo hodokvas.

V době Rudolfově u nás začínávaly se hodokvasy některou silnou kořalkou nebo silným pelyňkovým vínem. Potom hosté jídali polévku. Po ní hned naléváno pivo, jakož se dovídáme z musejního Zrcadla marnotratných. Víno podáváno až po pečitém nebo již po krmích s kořeněnými jíchami. Maso domácích zvířat i ryb a zvěřiny do jíchy kořeněné dostávalo se k hodokvasům pilně upravované, a to buď tlučením v moždíři nebo rozsekáním na štoky; tedy ve způsobě šišek nebo klobásů či později řečených „karbanatů“, ve formách pečených či smažených. Zvláště podotýkám, že i vemeno v té způsobě dostávalo se na pankety panské. Některé ryby byly před rozsekáním z kůže vyvlíkány a sekanice pak do téže kůže znova vpravována, smažena a jíchou z fíků a hrozinek polévána. Nejedno maso kuchař zavčas před panketem naložil do vína, jablek a koření a na stůl je pak připravil dušené „v jeho páře“, to jest v hrnci hermeticky uzavřeném. Uzavření bylo arci prostinké. Kuchař hrnec a puklici

omazal těstem. Masa zsekaná a dušená v kořených jíchách byla první, silnou a podstatnou kategorií hodokvasných krmí.

Druhou bylo pečité. Hodokvasné pečité nebývala prostá pečeně. Byl to sic kus pečeného masa často celé zvíře na rožni nebo na rošti pečené — ale skoro vždy kus nadívaný masem jiným, rozsekaným, smíšeným „mandly“, hrozkami, kořením a medem, měla-li krmě býti výslednou chutí nasládlá; jináče zvíře nadili slaninami, petrželi, šalvějí, vejci a kořením, měla-li býti peprná a slaná.

Mrzutá věc přihodila se při takové nějaké nádivce r. 1592 v Praze v které kuchyni. Upekli dva kuchaři celá dvě prasata, jež vstavena k banketu; a když vyndávána nádivka, vyndán spolu z jednoho i z druhého prasete — „šat“ — tedy snad nějaký hadr kuchyňský. Kterak hostům prase, hadrem nadité, chutnalo, nedí se, ale to stojí v soudní žalobě, že kuchař Šimon, přišed do kuchyně, pravil kuchaři Janovi: „Čistě ste udělali, k hanbě jsme přišli, že šat vstal v praseti, Jan vynímal šat z jednoho prasete, Šimon z druhého!“ Potom sobě v hrdlo lži nadávali a natloukli si oba kuchaři lžící „přes houbu“.

Ze zvířiny byla nejčastěji k panketování brána srna a daniel či daněk. Hodokvasný pták již od staré doby býval kapoun a bažant, jež Čechům Bohuslav Lobkovic vyčítal již r. 1489. Prý krmí vroucí žaludek skvostnými bažanty a kretským vínem, kterážto nádhera se sv. Václavu v nebi nelíbí. Někdy vyskytl se i tetřev při hodokvase.

Od polovice XVI. věku stal se „pyšnou krmí“ panketovou krocán či indiánský kohout, který se dostal poutí od Španělska konečně až k nám.

K pečitému náležely ryby při panketech. Na ten konec bývaly pekány v těstě či v kabátě, do něhož dán zázvor, šafrán a med. Někdy také vyplnila místo na stole štika nebo pstruh v huspenině nebo v rosole s limouny nasolenými.

K rybám o hodech dávána vyzina, jejíž centnéř stál r. 1564 půl páté kopy (nad 60 kor. našich). Po té se král Ferdinand I. rád sháníval, dávaltě dosti často fedrovní listy těm, kdo ji vozili. Podle ryb vyskytují se na panketech našich urozenců od Rudolfovy doby ústřice čili *austrie*. Vozeny sem z Benátek, a zdá se, že se dlouho neuchytily k hustějšímu požívání. Bohatí šlechtici objednávali si je na soudky jen k hodům. Jídali je osolené a s pepřem i s jiným kořením rovně tak jako hlemýždě, kteří se na hodokvasech vyskytují častěji teprve od XVII. věku. Kopa šneku r. 1650 stála 9 krejcarů (což asi za naši korunu a 80 hal.).

V době Rudolfově -- snad o něco dřív -- dostaly se mezi masa na hodokvasech paštěky. Paštvtáři neboli paštykáři dělali paštyky po způsobě vlaském, francouzském a španělském, tedy dle zemí, odkud k nám přicházely. Arci naši kuchaři naučili se tomu brzo. Paštyky strojeny z masa kteréhokoli, z ptačího i rybího (i ze hňupa), z hovězího, telecího i ze zvěřiny všeliké. Maso rozbito v hmoždíři nebo jemně nasekáno, sítkem obhouštným protlačeno, vínem, kořením promícháno a obaleno moučným těstem, do něhož dána sůl, omastek a koření. To celé se peklo.

Větší paštyky robeny ve formách. Forma se uvnitř vymazala tuhým paštykovým těstem, do toho vlito horké máslo a vloženo maso rozbité nebo zsekané a procezené. Svršek přikryt zase těstem, v němž byl vyvrtán otvor malý pro trychtýř; a tím zalé-

váno maso uvnitř vínem a kořením tak dlouho, až se dopeklo.

O svatbě bavorského vojvody Vilíma r. 1565 porídil kuchař tak velikou paštyku, že se do ní vešel trpaslík arcivévody Ferdinanda, mužiček něco nad tři pídě vysoký. Když paštika na stůl vstavena, vydrápal se mužiček z obalu těstového „a jsa pěkně připraven v kyrys, chodil po stole, zpíval a s „mravnou reverencí“ knížecím osobám podával ruku.

Touto zmínkou dospěli jsme v ličbě banketů k pyšným krmím, které na stůl vstavovány obyčejně po masech před kašemi. Byly to krmě ani ne k jídlu, jako na podiv; cizí i naši lidé jim říkali šauesen. Z těch jest vlastně již ona svrchu řečená paštyka, z níž vylezl trpaslík. Z jiných nádherných paštyk, když se otevřely, vylítli ptáčkové živí; pochybuji, že urozenci z oné paštyky, v které se potil trpaslík, a v které ptáčkové v smrtelných úzkostech zanechali trusu, byli jedli; takové kusy byly asi jen na podívanou.

Obyčejným parádním kusem na podívanou býval při velikých hostinách páv. Maso jeho nestojí za mnoho, ale páv má nádherný ocas, a proto právě na pávu kuchař ukazoval svoje umění: vycpal jeho tělo jemnými paštykami, hrdlo mu ozlatil a ocas, v půl kolo rozevřený a v těsto vpevněný k tělu přistavil, nebo do těla vbodl. Viděl jsem také obrázek, na němž znázorněna veliká paštyka bez páva a ocas páví trčel z ní. Patrně vždy šlo o ten ohon.

Kuchaři robívali na podívanou z těsta i architektury, hrady, jejichž síně a příkopy naplněny sekani-nami rozličných mas a jinými mlsnotami. Za hlaholu trub a zvědavosti všech jedlíků kuchařici na nosítkách vnášeli tyto svoje velké umělecké kusy do hodovní síně. Tak dělo se u velikých pánů a králů, kteří pro ta-

kové umění pozdvihovali své kuchaře až i k šlechtictví. R. 1571 Michal Šnábl, kuchař, obdržel od Maxmiliána erb, ovšem že v listině, kterou mají v klášteře sv. Tomáše v Praze, čte se, že kuchař dostává erb pro svou „tugent a vernunft“ (ctnost a rozum).

Při našich měšťanských hodokvasech, pokud ze skrovných zpráv lze pochytili, dělo se tou příčinou skrovněji. Svědčí tomu v pražských inventářích vyskytující se zápisy, že ta ona domácnost má ve svém nádobí „formu na šauesen“; to jest, pokud se obmezovalo kuchařské dílo pro podívanou jen na formu, toť zajisté nebylo nic tuze velikého.

Z řádu tohoto druhu prostších krmí na podiv byly bezpochyby ty některé, jež staří zvali podivně „kyselicemi“, ač v nich sotva co bylo kyselého. Dle nejstarších slovníků zove se kyselice latinsky polenta. Z těch kyselic, které mohly dobře posluhovati za „šauesen“, jest na příklad ona z masa rozmanitého sekaná a čtyřmi barvami malovaná; jednu část té kyselice obarvily smetana a mandle na bílo, šafrán ožlutil část druhou, švestky očernily část třetí, zandalem na červeno obarvena část čtvrtá. Byly kyselice i na způsob šachovnice skládané, barvené, zlačené a postříbřované.

Asi do téhož druhu pyšných krmí panketových náležel pozlacený mandlový sýr svatební (jakýs dort); také na podívanou býval v měšťanských domácnostech o Veliké noci beránek z těsta nebo z rýže modelovaný s růžky a kopyty pozlacenými.

Přes to však nepru, že měšťanský hodokvas mohl uměleckou prací kuchařskou napodobiti hodokvasy panské; i měšťané pražští i venkovští chovali množství pávů, kteří na podívanou mohli posluhovati, a v kuchařské knize Bavora z Hustířan (r. 1591) jest aspoň jeden obšírný recept k architektuře kuchař-

ské. Radí, kterak postaviti celého beránka, na rožni pečeného, do zahrady neboli do obory a s oborou pak na stůl. Beránek měl míti místo rouna bílé cukrové konfekty po všem těle, obora měla míti příkopy a věže z těsta zformované; do věží měl kuchař dáti rozličné krmě; stromy v oboře měly býti větvice jehličnaté, polité těstem a pečené. Všecko mělo býti oživeno ptáčky a figurkami z těsta, upečeného v příslušných formičkách.

Po masech dávány k hodokvasům na stůl kaše s rozmanitou družinou příbuznou. Kaše arci jen zase „pyšné“, honosné, které kuchařce daly práci, ukázaly její dovednost a lichotily jazyku mlsnému. Po našem smyslu nejjednodušší kaše panketní byla rýžová, teplá nebo studená. Ještě r. 1622 našel jsem ji při hodech na faře sv. Martina v Praze o pouti; tu jest připravena z jedné libry rejže, posypána dvěma loty cukru a dvěma „táflemi“ perníku.

Pyšnější byla „kaše“ z bílků, šlehaných metlou drátěnou neboli moutvičkou. Byla to kaše „z mlhy“. Měla-li ta mlha dojít až lokte výšky, a to bylo pro takovou parádní kaši nutno, ubohá kuchařka musila šlehati celou noc nebo celý den a při tom úzkostlivě hleděti, aby jí mlha náhle nesplaskla v nic.

Ostatní všecky nádhernější kaše robeny z ovoce — jmenovitě z višní, hrušek, jablek, gdoulí, ořechů, z malin, ostružin, z fíků, broskví — nebo z květů — často z růží, z bezinek a jiných — v hmoždíři roztloukaných a směřovaných s kořením, s vejci, mandlemi, cukrem nebo s medem, s přimísením žemlí nebo topinek, před tím u víně rozetřených. Celek na konec zalit smetanou nebo máslem a také malvazím nebo jiným sladkým vínem.

Naši předkové květy jídali jako kaše. Po tu chvíli jídají se bezinky — kosmatice — ale obalené

těstem a smažené; v Němcích leckde upravují tak květy akátové, v Itálii květy tykví. V orientě a teď také v Americe mlsní lidé jedí květy ocukrované.

Hrachovou kaši v starší době naši předkové hostiny končívali, v XVI. století se hrachová kaše na hodokvas nedostala, leč v pyšné úpravě takové, jako strojeny růže a jiné květy: nejprve odřeli ho ze slupek, rozetřeli v kaši, vpravili doň koření, víno, růže nebo jiné květy; někdy ho uhnětli v kuličky, usmažili, ocukrovali, zalili smetanou a vsypali do všeho hrozinky.

Poslední krmě, jimiž stůl hodokvasný býval obkládán, byly dle Rešelova Syracha (r. 1574 tištěného) „koláči, vaječníci, líhanci, lektvaře, perník, sýr a ovoce“. K tomu dodati jest pouze, že ty koláče bývaly jiné nežli nynější naše selské. Byly z mandlí, z cukru a z koření. Pak ještě dodati jest, že ode dávna k tomu všemu družily se rozmanité konfekty ovocné a cukrované, které kupovány v apatyce. Však k svatbě panu Griespekovi r. 1572 přišel apatykár malostranský Felix připravit konfektů přímo do kuchyně pánovy.

V době Rudolfové rozmnožil se uvedený druh posledních krmí o cizinecké přírůstky. Z těch byly nejprve piškoty (biškoty), které byly složitější nežli dnes; slovník Veleslavínův zve je „dvakrát pečeným chlebem“. Pak se k stolu našich bohatců dostaly benátské cukrpány či marcipány, kteréž brzo naši kuchaři a cukráři robili také. Takový marcipán bylo těsto mandlové, kořenné a cukrové, upečené ve formě. Byl to jakýsi druh dortu, kteréžto jméno všelikým sladkostem takovým vyskytuje se hojně teprve v XVII. věku.

Mimo ovoce domácí bývaly k banketům kladeny pomorančí jablka, fíky (ale jen sušené) a kaštiny,

jichž počátkem XVII. věku libra stála 18 grošů (to jest asi za naše 4 koruny). Z jednoho banketu z roku 1599 v Lounech vím, že tam jedli „ukrutně hrubě dobrej meloun“.

Pro uzavření žaludku končil se banket sýrem; tedy tím jídlem, které dnes v Rusku se pojídá před banketem. Myslím, že se končovalo sýrem domácím, obyčejným, jehož libra v Lounech r. 1596 stála 4 krejcare, toť asi za našich 80 haléřů.

Při banketech hostitel snažil se příjemně zaměstnati všechny smysly svých hostů. Vůni budil kadidlem neb ambrou, i také květy po stole rozestřenými; sluchu lahodily muziky, byť často jen prostinké o dvou hudlařích; oko mívalo zábyvku barvami a formami předkládaných krmí a pohledem na skvostné, třpytné nádoby, číše, parádní koflíky, slánky stříbrné, umělecky tepané, figurami zdobené.

Chuť ovšem měla zaměstnání hlavní. Nemůže býti pochybnosti, že právě pro tu chuť byly krmě jednotlivé nejen rafinovaně strojeny, ale staráno i o to, aby pro pachůf, která bývá z fyziologických příčin dosti vybíravá, krmě následovaly za sebou nějakým promyšleným pořádkem, což již Štítný v XIV. věku vyčítal, tvrdě, že mistrný kuchař vaří tak, že ani břicho plné pro rozličnost krmí jednak sladkých, jednak pepřených obtížení svého nečije a zapomíná, že je syto.

Při tehdejší kuchařské rafinovanosti však chváliti jest upřímnost staré kuchyně co do názvů jednotlivých krmí. Když ustrojila vemeno, slulo to i u banketu vemeno. Dnes v hotelu po zvukném jméne francouzském nepoznáš, jakou ničemnou věc ti donesou.

Co do úhrnného počtu krmí dnešní bankety — ani císařské a knížecí — nemohou se přirovnávati

k banquetům XVI. a XVII. věku. Moderní banquet krměmi jest jemnější, ale počtu krmí nedosahuje, poněvadž jich dosáhnouti nechce. Jest kulturnější. Za onoho času starého bývala pýcha, chlouba hostitelova právě v tom velikém množství krmí. Čím víc krmí, tím větší slavnost, čím větší slavnost, tím plnější stoly.

Těm stolům plným však nutno dobře porozuměti. Staří mívali jiný způsob posluhování k stolu nežli dnes. Dnes služebník nebo několik osob posluhujících vejdou s misami, na nichž na všech jest složena krmě jednotejná, příhodně pro jednotlivé osoby nařezaná. Ti služebníci jdou od hosta k hosti, a každý si na svůj talíř vezme s mísy, sobě od zadu podávané. Při banketech „hotelových“ stává se, když někteří nestydové nahoře sedící vezmou si mnoho, že na dolejší hosty nezbývá nic. To umějí v hospodách u moře zvláště Maďaři a Němci. Ale o to tu neběží.

V XVI. a v XVII. věku vyhrnuli se služebníci pojednou s misami rozličných krmí, arci charakterem sobě aspoň poněkud příbuzných, a vstavili všecky mísy na stůl, až se prohýbal. Některé z těch mis a krmí platily za hlavní, ostatní za vedlejší. Na každé míse byla vidlice (jednotliví hosté do konce XVI. věku vidlic neměli), a tou hosté brali si. Každý zajisté bral nejprve z mísy, která mu byla nejbližší. Měl-li chuť na krmí v míse jiné, musil se natáhnout nebo prosit, aby mu jiný host mísu přistrčil.

Že tomu tak, to vycítíš z hrubého napominání kněze Rešela (r. 1574), jenž tou hrubostí miní vésti mladé lidi k jemným mravům. Pišef: „Najprve jsa pozván, nemáš hrdla svého tak otvíratí jako nesytá svině... a nemysliž: Tuto jest dosti jísti, tutof své břicho naplním, žeť bude naň moci jako na jiný

buben bubnovati. A nejsi také proto pozván, aby všecko sám pojésti, a, jako říkají, i po čertu droby sežrati měl. Nesahej ke všemu, což vidíš, jako nestydatá moucha, chtěc všecko osmrkati, ale sáhni pěkně dvorský před své místo a nevztahuj ruky naschvál k nejlepšímu kousku, aby tebe za mlsného smrkáče neměli. Nebeř toho, co před hospodářem anebo hostem na míse leží; to jest po pesku, neb pes též jeden druhému k tlamě klapá. Jez, co tobě předloženo bude, čekaj až co tobě jiný položí, potom vezma to od toho, jestliže jest dobrý a pěkný kousek, polož jej také před jiné, a to pěkně uctivě nožem a nebeř v ruce jako nedvěd. Když se sejra, ovoce nebo jiné takové věci k posledku na stůl staví, nic nebeř odtad, leč malíčko sejra pro zavření žaludku. K těm pak lahodným pamlsným kouskům nesahej, pakli něco před tebe položí, drobet od toho vezmi aneb zhola nic, zvláště jestliže to ještě v celosti jest.“

Z toho všeho zajisté plyne, že hodokvasný stůl všecek pokryt krměmi rozmanitými na ráz. První takové pokrytí, první přínos náležel masům v koření a v šalších i v polívkách, rozličným masitým paštěkám i rybám. Když hosté již nebrali s mis, vše odklizeno, talíře vyměněny a za chvíli přineseny opět hromadně a pojednou mísy jiné a stůl obložen po druhé. To byl druhý přínos, „druhý stůl“. Na tom „druhém“ stole bývala obyčejně masa pečítá, odvářky, saláty, ústřice (kterými banket dnes začínají!).

Když po druhé dojedeno, obložen stůl třebas jinými pečeněmi a vedlejšími misami. To byl stůl „třetí“ a třeba naloženo ještě na stůl po čtvrté. Přínos poslední neboli „stůl poslední“ býval věnován kaším, kyselicím, moučným krmím, cukroví, perníkům a ovoci. A teď počítejme!

Bylo-li přínosů nebo „stolů“ — neb abychom jmenovali moderně a špatně — každý „stůl“ nebo přínos „chodem“ — bylo-li tedy „chodů“ jen tré, každý o pěti mísách hlavních a deseti vedlejších, tož vstaveno na hodokvas úhrnem 45 krmí rozmanitých! A to byl, podotýkám znova, banket pouze o třech přínosech, o třech stolech! Což bylo-li přínosů šestero!?

Teď už je nazbyt jasno, že našich banketů k starým co do počtu krmí přirovnávati nelze.

A nutno říci, že většinou to byly krmě zbytečné, přes to, že se mnoho jídalo. Kde která příležitost vyhledávána, aby se mohlo panketovat. Tu byly rodinné slavnosti, svatby, křtiny, pohřby; byly tu svátky, hodý boží, masopust, posvícení; oblíbeny byly nejrozmanitější kvasy úřední, soudní, literátských pěvců, kvasy akademické a cechovní. A což v tom byla ztráta národohospodářská! Teď rozumíme lékaři krále Rudolfa, Guarinonovi, an ve své knize počítá krmě při takových slavnostních příležitostech zbytečně strojené. Na příklad při 300 pohřbech pohlcuje pohřební hodokvas jen o dvou stolech s 12 krměmi 7200 krmí; je-li do roka jen 50 námluv s dvěma „stoly“ o dvaceti krmích, promarňuje se ročně 2000 krmí; svatby bývají o šesti i osmi „stolech“ (přínosech, chodech), každý aspoň o 20 krmích, což opakuje se obyčejně po dva dni, tedy se promarní 24000 krmí. A tak doktor hádá a počítá, že v městě malém do roka zbytečně se vyhazuje 138.200 krmí. Potom radí počítati a uvažovati při městech větších, při městysech a vesnicích, které dobře za čtvrt zbytečného jídla maloměstského vydají. To mu jde do velikých tisíců zbytečných krmí; a kdyby krmě stála jen 6 krejcarů (toť za naši 1 korunu 20 hal.), vypočítal si Guarinoni, že by při 15 městech a 300 vsích ty

krmě promarněné stály za tři miliony rýnských zlatých, což silou kupní by dnes vydalo za 36,000.000 korun.

Omlouváme předky své. Neměli za oněch dob skoro nic toho, co se dnes rovná společenským zábavám, koncertům, divadlům, přednáškám, kde se lidé scházejí bez drahého a zbytečného panketování. Chytali se tedy slavností rodinných a církevních i všelikých příležitostí (úředních, soudních), k nimž by dnes věru nikdo banket nestrojil. Arciže slabost lidská, obžerstvo, jímž člověk nad zvíře daleko předčí, vedla k banketům také. Vždyť i při všedních obědech vařilo se víc než potřebí. Však to staří věděli, že přemršťují. Vyčítal jim to kde kdo. Butzbach, jenž žil po nějakou dobu v Čechách, r. 1487 vypravuje, že Češi pijí středměji nežli Němci, ale že jídají víc; mnoho prý Čechů vídal tak tlustých, že měli břich na popruzích na krku zavěšených.

Bohuslav z Lobkovic nařiká, že Čechové břichu slouží a nad jídlo a pití ničehož na světě žádostnějšího neznají. Český bratr Kabátník, jenž cestoval po východě (1491), vypravuje, že se v Egyptě tolik nevaří jako u Čechů, „kteří jsou v tom převýšili všecky národy“. Jeť ovšem zcela přirozeno, že čím jižněji, tím méně se vaří a jídá.

Také doktoři vyčítali Čechům obžerstvo. Kopp, životní lékař Ferdinanda I., krále českého, napsal svoje pozorování, že „český národ u větší nestřídmosti a zbytečnosti živi jsú nežli jiní národové“.

A což nahromovali se dvojtíhodní velební páni, což se marně nakázali proti obžerstvu českých lidí od pánů až po sedláky. Nic snadnějšího, než sebrati z postil kněžských hromadu takových výčitek; není kněžského kázání bez nich. Tu jeden v polovici XVI. století volá, že v národě českém i německém mnozí

za jeden den propijí a projedí, než za týden mohou vydělati. (Rešel.) Jiný vytýká, že lidé se tak přepilňují, až tratí, a psi z toho svůj díl mají (Bavorovský). Konec století XVI. jiný kněz naříká, že se obžerství rozmáhá; jest teď největší kratochvílí žráti a píti od rána zase až přes noc do svítání (Rvačovský).

Toť se ví, že obžerství bylo heslem tehdáž po vši vzdělané Evropě. Náš Vodňanský, překládaje *Theatrum mundi* z francouzštiny, líčil českým slovem a českými přídatky v gruntu poměry francouzské. Píše: „Člověku ani potravý zemské, ani ovoce a byliny, ani ryby mořské, ani ptactvo nebeské, ani zvíř lesní nepostačují než aby všecko pojednou pohltil, požral a rozptýlil. Bože věčný, kterak sobě člověk rozmanitě vymyšlenými kuchařskými mustrý vyhledává lahůdky, přirozené věci kazí, takže ubohé hrdlo, jsouc tím nezpůsobným obžerstvím porušeno, musí mimo povahu a potřebu bezděčně pokrmy a nápoje do sebe cpáti, líti a se ožírati; žaludek pak, jsa přeplněný, škodlivé páry k nejpodstatnějším nástrojům smyslů lidských vypouští a je zatemňuje. Jest se také čemu podiviti, že mnohejm břicha od přílišného žrádla a pítí neshnijí.“

Velební páni rádi uváděli také následky hanebného obžerství. Znali je ze zkušenosti, ale také z latinského Vergilia. Tak kněz Šimon Valecius Lounský, farář u sv. Petra v Praze, r. 1614 vyčet v jednom kázání, že to, co obžerní lidé tropí o rozkošných panketech, nerozumná hovada by nečinila, hrozí takovým všem, že dle Vergilia budou mít breptavý jazyk, oči nečisté, nohy klesající a šmatlavé, závrat, hryzení žaludku, třesení rukou a hlavy, rychlou sešlost věku.

Je také vůbec známo, kterak Komenský drasticky líčil následky obžerstva. I on mluví o nečistých očích, třeslavých rukách a přidává o shnilém břiše a podagrovitých nohách. Kde kdo uznával, že kuchařka a lékař jsou sobě tuze blízcí, ale nikdo se nelepšil.

Na konec, aby nebylo nedorozumění, nutno oznámiti, že staročeské pohlaví ženské mívalo v obžerstvu svůj dobrý podíl. Mistr Jan Kherner Plzeňský r. 1595 viní jmenovitě vdovy „hodokvasné“, že žádné dobré vůle (hostiny) nezameškají a z jedněch hodů na druhé téměř každého dne přecházejí. Ovšem týče se ta výtku nejen českých dam, ale i německých; neboť Kherner výtku vzal z Erasma Roterodamského, který měl na mušce Němkyně hodokvasné.

Ale nejen vdovy než i vdané naše paní strojívaly sobě často a rády „kolace“, to jest hody soukromé a menších rozměrů nežli pankety. Chodívaly „k družičkám“, tak jako mužští „k družinám“. Aspoň tak něžně zajímavě jmenoval ty hodokvasné schůzky kdosi v Lounech (r. 1578), obhazuje nebožtíka Celestína Špechnu z Berouna proti ženě jeho Dorotě, která ho vinila z obžerství a marnotratnictva. Právil: „Kdo jest více pangetoval a po hodech neb snůškách každodenních častěji chodil, on-li k družinám, čili ona k družičkám, o tom Berounští lépeji vědí, an mnohdykrát přijda domů, byl by rád jedl, kdyby co hotového měl, když tehdáž paní Dorota při kolací a kořenných vaječnicích a koláčích s truňkem dobrého vína seděla.“

Takových paniček, které chodívaly mezi družičky, bývalo vždy dost, a jsou po tu chvíli. Jenže za onoho času byly na stole jejich kořenné vaječnící a víno, dnes káva, čaj, „čokoláda“ a likéry, a likérů raději víc, v kterémž pití pak pokračuje se

i o samotě s bláhovým přesvědčením, že o tom nikdo neví. Ó, takových tajných hříšnic je zvláště v Praze mnoho!

*

*

*

Při banketech pilo se statečně již za jídla, po jídle arci ještě víc. Ještě v XV. věku, ba dokonce ještě v počátcích XVI. století platili Němci za větší pijany nežli Čechové. V XV. věku to vypravuje Butzbach, který v Čechách za delší dobu žil. Němcům ještě r. 1541 vyčítá Luther, že všickni jsou oddáni opilstvu, toť jich národní vlastnost; prý každá země má svého ďábla, ďábel německý však že jest ochlasta.

Ale proběhem XVI. věku se čeští pijáci německým vyrovnali. Čeští pitelé nedali se žádným mravokárcem přesvědčiti, že voda jest dar nebes, tedy lepší nežli víno, nehnul jimi text Písma, že duch Páně vznášel se nad vodami a ne nad vínem, ani nad pivem; také jich nenapravilo tvrzení, že sv. Ivanu u Prahy v jeskyni vytryskl pramen čisté vody a ne pramen vína; nic nedali na Šalamouna moudrého, jenž tvrdil, že ti, kteří se vínem přepíjejí, zchudnou; nedbali historií, že skrze své ožralství Holofernes zamordován. Mluv si co mluv, kdo mohli, pili vždy raději více. A lidé všech stavů. A co těch úředních zákazů! Ani Velikému pátku neodpouštěli píané. Dí řád novoměstského hejtmana a purkmistra z r. 1555: „Ten den od starodávna ve vši střídmosti zachováván jest byl, ale již lidé téměř vůbec ten den ráno počnouc k ožralství sou sobě obrátili, protož žádný toho dne ožralství zřetelného aby se nedopouštěl.“

Při kvasech nejprve naléváno pivo, po něm víno. Obojí se chladilo. V onačejších domech mívali „vanu k vystuzování nápojů“. Tedy umívali již po této stránce také lahoditi hrdlu a jeho splavu.

Pivo píváno především české, domácí. To pivo doktor Kopp, v knize králi Ferdinandovi věnované, vyhláší za „blahoslavené“. Znalecky vysvětloval doktor, že pivo v přirození svém rozdílné jest podle obilí a míry chmele. U nás se vaří toliko z pšenice (bílé), nebo z ječmene, což jest pivo černé, husté, kterému říkají staré. „České obecní pivo, jakožto pražské, velmi příhodný nápoj jest i také zdravý, kterýž životům slušně dobrou živnost i také hojnou krev dává a masitého činí, však aby rozuměl, že toliko těm lidem, kteří je dobře zažítí mohou, nebo těžce se zažívá, břicho nadýmá, větry je vyplňuje. Ječné pak pivo to více chladí než bílé a ne tak dobře živí, než toliko že krmě skrze ty těsné žilky lépe vede, aniž játry a žíly zacpává tak, jako ono; lépe také moč žíne, krev čistí. Ale držím, že toliko tlustým lidem, kteří více počišťování nežli živnosti potřebují.“

Mlsnější pijané chtívali pivo přespolní. Z těch bývalo všude, zvláště v Praze, oblíbeno rakovnické a z cizích hořké freiberské a svidnické. O rakovnickém a svidnickém napsal Kopp doktor, že dávají mnoho živnosti, jsou každému zdravá, zvláště nejsou-li příliš sladká, ani příliš hořká nebo kyselá. Když zkušený královský doktor pivo tak velmi chválil a tu chválu velikým nákladem tiskem vydal, ký div, že naši dobří předkové piva tak rádi a tak mnoho píteli.

Na velikých hodokvasech brzo dávali se hosté do vína všelikého. Pokud byli střízliví a společnost vážna, pijané krotili svoji rozpustilost. Stálým ne-

rozumným připíjením a sázkami, kdo víc pojednou vypije, opíjeli se muži brzo. A když vstoupilo víno do hořejších pater, při leckterém hodokvase pak pili již ne ze sklenic a koflíků, ale z všelijakých figur na to strojených, i necudných, ba naposled i ze střeviců, ze štoudví, ze škopků, jakož svědčí Veleoslavín i kněz Štelcar, očití svědkové.

Vtipkaři a mluvkové, kteří bývají v každé společnosti, pouštěli se všelijakými oustípký a posměchy do lidí tichých, neveselých, zovouce je rušivkasy.

Za takové nálady rozvazovalo i ženské pohlaví; dvorný flirt s paními měnil se v smělejší útoky, které neodmítány, smělí mužští leccos plískali, čehož by se na počátku panketování byli neopovážili, začalo se zpívání a i u stolů vysokých pánů docházelo k potyčkám a k rvačkám. Proto také pan Oldřich z Hradce, aby zamezil přepíjení a bitvy, vstával v příhodnou chvíli u banketu a připil hostu Kristu Pánu a tím snad konec hodů byl. Přišli sluhové s nádobami, hosté si myli ruce, vyplakovali ústa, což arci bylo nechutné, a šli domů.

U nádherných stolů pili o hodokvase vína cizí, sladká; nejčastěji malvazí, kteréž jako všecka jižní sladká vína bylo složené (dle starých zpráv) z vody, medu, koralů, droždí pивného a šalvěje. Z cizích vín nesladkých oblíbena byla vína moravská, uherská a rýnská. Z uherských shledal jsem „togajské víno“ v zápisech pražských výslovně nejprve r. 1583 u Kašpara z Lebentálu na Koňském trhu. Česká vína domácí bývala pívána spíš o všedních dnech. K panketování honosnému zdála se mnohým býti kysela. Ferdinand I. král, když jel z Vídně k sněmu českému, vždy poslal vůz, dva vozy svého vína (asi

rakouského) do Prahy napřed, jemu české nechutnalo, a cizích nechtěl tu kupovat.

Ale české víno mělo také své zastánce. Z nich je Stránský, spisovatel doby bělohorské, jenž píše, že někteří spisovatelé, nic neprozkoumavše, dle Sylvia a Münstera českému vínu se posmívají; ti by zasloužili, aby je kvasnice prohnaly.

DIVNÁ SNÍDANĚ.

(Ruch; 1885.)

První čtvrt věku šestnáctého není doba naší slávy. Ovšem sláva nevzešla ani potom nikdáž více. Ale už v oné první čtvrti bylo u nás bídně. Kdo s koho, ten s toho. Byl tu neutěšený, neupřímný boj stavů jedněch proti druhým, v němž pan Zdeněk Lev z Rožmitála, nejvyšší purkrabí, zvláště od r. 1508, provozuje na místě králově vrchní moc, nabíjel sobě a svým přátelům měšce rukama oběma. Spolu byl tu nekrvavý boj panstva s králem navzájem o to, kdo uchvátí moci víc a neneslo platnosti, že mladistvý král Ludvík r. 1523 pana Lva a jeho čisté soudruhy s úřadů sesadil. Sesazení páni rostli nahoru přece a marně psal král: „Jejich oumysly jsou, pod záminkou svobod zemských snaží se podvrátiti mocnost naši a uvésti nás v ono ubožství opět, ze kterého jsme sotva vynikli.“ Králův odpor umořil se v nic, neboť již v lednu 1525 bylo mu dáti psáti nový dekret panu Lvovi na purkrabství zase.

Do těch dějů, v nichž marně hledáš myšlenky ušlechtilé, aby míra byla dobře vrchovata, přibyly sem první počátky luterské víry, takže spojil se velice vřele politický fanatismus s náboženským.

Věru není to doba slávy naší. Právě tenkrátě poroba českého lidu měrou vzrostla nahoru nebývalou i nelidskou, a zpupnost i bujnost panská byla zholá bez udidel. V těch časech provedl na Krumlově mladý pan Jindřich z Rožmberka skutek zvlášt-

ní a neslýchaný, že se mu Čechové za sto let podívali. O činu tom jest sice zpráva nedlouhá v knize Bartoše písaře, otec našeho dějepisu, Palacký, vedle původní zprávy zmiňuje se o tom poněkud šíře, také jiní někteří spisovatelé z Palackého vyvažovali, ale všecko vždy jen podáno jest nade vši pochybnost kuse. I protož jsme se odvážili toho, že zprávy, dosavad na světlo vyniklé, doplňujeme, líčíce věrně dle relace původní, složené v archivu pražském ve sbírce: „Chaos rerum memorabilium“.

*

*

*

V pátek po sv. Valentinu r. 1526 brali se tři holomci z ouřadu nejvyššího purkrabí pražského na Nové Hradě do městečka, ležícího při českém pomezí v Budějovště. Holomci nesli listy obranné. Nad jménem jich nebež nikdo pohoršení. — Bartoš je zove komorníky, jiní služebníky, a my očistíme to jméno filologicky. Není-li velikou urážkou slove „holka“, nebude jí ani „holomek“. Je to nevinné masculinum k onomu nezávadnému femininum. Nesli tedy listy obranné, jimiž hodlal pan Křištof ze Švamberka a na Zvíkově z rozhodnutí soudního ujeti všecko Novohradské zboží a statek druhdy od nebožtíka pana Petra z Rožmberka, jenž byl umřel 9. října 1523 na Krumlově, sobě odkázaný.

Ovšem byl k tomu dědictvu přístup zlý. Synovci nebožtíka Petra nebyli nijak s kšaftem, radou páně Lvovou psaným, spokojeni a poznávající při sobě velmi světle, že by bylo po slávě Rožmberských pánů veta, kdyby dopustili rozházení statku osobám cizím, i protož činili mu nemalý odpor, a nejbujnější

z nich i nejmladší — Jindřich — ujal mocně ono zboží cizímu člověku — panu Švambergovi — odkázané. Dalo se ovšem tedy již předem na to očekávat, že vyslaní tři poslíčkové z desk a z úřadu purkrabí pražského přinášející písemné zprávy, že se dává ve všem všudy právo Švambergovi proti Jindřichovi, nebudou vřele uvítáni. Ale že se jim tak zle zvede, jako zvedlo se, toho se do smrti nenadáli.

Když přišli na Nové Hrady do městečka, zastavili se nejprve v hospodě, a tu nechali, jakož za řád bylo, svých zbraní. Po té šli vzhůru k zámku. Zámečtí nechtěli jich do vnitř vpustiti. I jme se vůdce poslů, Tomáš Šilhavý, přísežný holomek úřadu purkrabského, nahoru volati: „Pan purkrabí toho zámku kde že je?“ Kterémuž vrátný odpověděl: „Je u pana z Rožmberka na Krumlově.“ Tu Šilhavý volá zase: „Komu jest poručeno v jeho nepřítomnosti tu v zámku nebo v městečku?“ I ztropil si z něho vrátný smích volaje zase v odvetu: „Nám všem poručeno, mladému i starému!“

Tomu ovšem nemohli poslové pražští porozuměti. Ještě jednou zkríkl Šilhavý: „Komu zejména jest poručeno?“ Ale ani k tomu nedostal odpovědi moudré. Čeleď páně Rožmberkova tahala „komorníky“ pražské za obojek. Ale když nad tím pohoršení jsouce holomci dolů se vraceli, voláno za nimi, že jest poručeno panu Johanesovi, písaři v městečku. Pan Johanes tedy zastupoval pána a po něm tedy šli. Došli jeho u nějakého zlatníka. Šilhavý spustí: „Jsme vyslaní s obrannými listy od pana purkrabí, abychom teď uvedli pana Křištofa ze Švamberka v to všecko, což listové obranní v sobě zavírají,“ a to mluvě podával panu písaři listy.

Pan Johanes zajisté divně sobě posly prohlížel, pak přečetl jeden z listů od desk, druhého páně purkrabího nechtěl čísti: „Mně ta věc nenáleží,“ pravil, „mně v tom nic poručeno není.“ Poslové se tedy volali k purkmistrovi. Pan Johanes jim poradil: „Jděte k rychtáři, rychtář vám purkmistra obešle.“ Kdo ví, jak dlouho rychtáře pohledali. Když ho konečně našli, opatrný muž jim pravil: „Purkmistra vám obeslati nemohu bez toho pana Johanesa, leč se s ním prve poradím.“ A šel k panu Johanesovi.

Zatím poslové měli ovšem dlouhou chvíli. Z porady rychtář přišel děl poslům: „Milí tovaryši, chcete-li čekati, my k pánu svému posla na Krumlov pošleme?!“ I pravil Šilhavý od ostatních: „Toho nepotřebí, sami tam půjdeme!“ A již šli. --

Bylo to v první sobotu postní, když vyslaní stanuli na krumlovském předhradí. U předního mostu oznámili jakémus „dobrému člověku“, kdo jsou a čeho chtějí, spolu žádajíce, aby jich příchod pánovi oznámil. Dobrý člověk opověděl je. Pak vrátiv se k nim, zase kázal jim jíti ke druhému mostu na hradě, tu aby počekali, „neničky že ku pánu přistoupiti nelze“. Ale v tom již tu byl purkrabě a přívětivě děl: „Tovaryši, kteří jste z Prahy, pojdte nahoru!“ Při tom pan purkrabě pokynul „pěším čili holomkům“ hradeckým a ti provodili tři pražské holomky k věži okrouhlé, veliké, která podnes nad zámek pne se imposantně. Tu spatřili vyslanci páně purkrabího před sebou vyzděný otvor u věži, kterým zločinci na kladce dolů bývali spouštěni do vězení dolejšího, nejhoršího. Rozumí se, že jim to stisklo dušičku. Šilhavý jal se s podivením k purkrabímu hovořiti: „Pane purkrabě, co se nám to děje, však se nám toho nikdy jinde v takové věci nedálo!“ Ale pan purkrabí mluvil dnes jen velice kra-

tičce. „Již já nevím,“ tak odsekl kyná svým pěším, kteří již vyslance popadli. Šilhavý zvolal honem ještě: „Ale račte listy obranní, s kterými jsme posláni, přečísti!“ K čemuž on ještě kratčeji odvece: „Nepotřebí.“ Jeden z hradeckých pochopu přitáhl provaz, vstrčil kladky Šilhavému mezi nohy a již spouštěly mohutné ruce ostatních drábů nešťastného mluvčího a ouředního posla do hluboké jámy. Po něm spuštěn druhý, třetí.

Rozumí se, třebaže to v pramenech nebylo psáno, že hradečtí pochopové měli z toho pěknou švandu. Konečně odešli. Nade děrou bylo ticho — a dole, kterak bylo vyslancům v mysli, kdo ví. Dobře asi ne, poněvadž nedostali nic jísti ani píti a trávit jim bylo za celý večer, celou dlouhou noc s myšmi krumlovskými na hromádce rumu pospolu. Hlásný na téže věži troubil každou hodinu — což ten čas byl asi dlouhý! Ráno jali se pověžní děrou dolu volati: „Proč to činíte, že s falešnými listy chodíte a špehujete po městě?“ Z dola bránil tohoto neupřímného nářku od sebe za ostatní Šilhavý řka: „Takoví nejsme a ufáme pánu Bohu, že se toho nebojíme.“ K tomu oni: „Již po obědích zle se míti budete!“ Šilhavý vida v duchu již mučednickou korunu pravil pěkně po křesťansku: „Buď pánu Bohu chvála, a co se nám stane, nám bez viny se stane.“

Tak poseděli o hladu a žízni, až bylo na zámku po obědích nedělních. V tom zahlaholí k nim dolů hlas: „Který má listy, nechať dá se vzhůru vytáhnouti!“ I vskočil Šilhavý na nohy a vsednuv na „knytl“ dal se vytáhnouti, jakož mu kázáno. Když ocitl se hlavou a ramenoma v díře, popadl ho nějaký veliký pacholek za pravou ruku — Šilhavý se nadál něčeho zlého — jal sebou tedy se zamítati — ale v tom postaven na nohy, na pevné půdě, a sám

Rožmberský vládce pan Jindřich dodal poslovi myslka: „Tovaryši, neboj se!“ Stál pražský posel opravdu teď před samým pánem.

V následující scéně nelze sobě pána ani jinak představit nežli že, co mluvil, mluvil s přívětivostí opravdu ďábelskou. Udělal hned k Šilhavému řeč: „Víte o tom dobře, že já pana Lva za purkrabí nemám a nechci míti, pokudž jest on purkrabím, ani s panem Švamberkem též také nic činiti nemám!“ Zdvořile odvece Šilhavý: „Já, Vaše Milosti, nevím; než vy víte, co máte spolu činiti.“ Po těch slovech kázal sobě pán vydati listy obranní. Přečetl, odtrhl pozorně pečeti, aby se nic neudrobilo, složil papíry na sebe a přese sebe a jal se je rozřezávati na stejný dvacet jeden podíl. Že by tak nevážně někdo směl zacházeti s ouředními listy váhy tak veliké, toho Šilhavý nikdáž nikde neviděl. I nemoha toho snést, posel purkrabího jal se mluvit horlivě: „Pane milostivý, co se nám to děje, však jest se nám nikdy od žádného toho nepřiházelo, co s takovou věcí chodíme!“ Pan Jindřich rovnaje rozřezaný papír ve tři stejné hromádky po sedmi kusech pravil poslovi: „Mlč, však je jísti musíš.“ Toho se teprve ulekl Šilhavý přenáramně! Jal se žalostivě prositi: „Milostivý pane, neračte toho činiti, však jich nemůžem jísti, pro pána Boha neračte na nás toho dopouštěti!“ Zatím už pán i pečeti voskové spravedlivě rozdělil na tři. Pak se vzpřímil a popadnuv kyj pravil po nejprv zhurta: „Již ty jez a nebudeš-li jich jísti, budu tě hned tím kyjem bít!“

Ve zprávě, z které čerpáme, stojí psáno viastními slovy Šilhavého, co sobě v tu chvíli pomyslnil, vida před sebou sedm kusů velice podstatného papíru staročeského na jedné straně a kyj na druhé. „Pomyslnil jsem sobě,“ dí Šilhavý, „mám-li kyjem bít

býti a na to mi potom přijíti, jedl jsem je.“ Ta myšlenka byla rozumná. Nechutné jídlo bez bití jde přece spíš k duhu nežli s bitím. Zatím co podivnou stravu Šilhavý s námahou polykal, pravil rožmberský pán zase velice přívětivě a dobrácky: „Však jsem vám křivdy neudělal, neb jsem vás i o ty pečeti spravedlivě rozdělil i o tu největší svatého Václava, žádné jsem vám křivdy neudělal.“

Lze sobě pomysleti, když Šilhavý teď uslyšel, až pozře papír, že bude mu nad to i vosk polykati, kterak na to valil udiveně oči. I pozoruje tu nesnáz pán, pobídl svého hostě zdvořile: „I jez před se, však káži přinéstí vína sklenici dobrého, a jez a zapíjej!“ Za chvilinku byl tu sluha s konvicí vína. Šilhavý a jeho dva soudruzi z jámy už také nahoru vytažení pojídali každý svůj úděl teď mnohem snadněji, poněvadž víno posluhovalo. Jaké posunky při tom provozovala všechna hromada přítomných, lze snadno sobě pomysleti. Když snědli poslové všechno všudy, co byli přinesli, pravil Šilhavý s komickým vzdechem: „Pane Bože, rač mi odpustiti, že jsem musil svatého Václava pečef snísti.“

Ale tím hostina neskončila se ještě. Začal se přívětivý hovor a vzkazování do Prahy: „Tovaryši,“ zvolal pan Jindřich Šilhavému, „kterakt říkají?“ „Tomáš!“ odvece uctivě přísežný sluha purkrabího. K němuž vece pán z Růže vesele: „Nu, Tomáši, budeš pravíť pánům svým noviny. Pověziž takto svým pánům, že se právu neprotívím, ale držení nepouštím, než nepřátelům svým obrániti se smím a chci. A děkujž pánu Bohu a jednomu svému příteli, že jest se vám tohle tak stalo, měli jste jináč trestáni býti. (Tím přítelem nebohým jatcům byla prý žena páně Jindřichova, kteráž jim hrdlo vyprosila.) Kdožkoli-
věk přijde s jinými listy na Rožmberk aneb na

Krumlov, aneb když Kašpar komorník od desk přijede, budu se uměti jinak zachovati nežli k vám, a potom když Chrt (purkrabí hradu Pražského) přijede, na toho věžníky (psy) pustíme, neb na chrta nesluší než věžníci!“

Po této přátelské řeči aby zas tedy honem stalo se něco nepříjemného pro střídání! Pan z Rožmberka ustoupiv stranou zvolal: „Nu, tovaryši, již koštujte práva dvořského!“ a obrátiv se k biřicům kázal: „Zvrhněte na kůži každý šestkrát!“ Drábové hradní bez okolku položili na zemi hned tři pražské posly a učinili věrně, jakož pán byl poručil. Bartoš písař vzpomínaje toho dí: „Potom na kůži jim dosti tuze metali.“ Nu, po šesti ranách není snad zrovna mnoho. Poslové narovnali se zase, a bujarý pán, aby veselé věci slušně střídaly se s tvrdšími, pravil k Šilhavému velmi čtverácky: „Tovaryši, ty jsi podobný k pánu z Pernštejna, rovně tak tím okem zamrkuješ jako pán z Pernštejna.“ Přisežnému holomkovi zdá se, že zalichotilo toto pěkné přirovnání. Pravil skromně: „Nejsem já ku pánu z Pernštejna podobný, tolik statku nemám, já jsem chudý pacholek!“ A s tím měli se k odchodu. Pán je propustil laskavě, dada jim radu, aby šli po zadu Krumlovského zámku, a do města jim jíti nedal. Když se tři poslové pražští s veselým pánem a jeho druží zajisté veselou mnohými poklonami byli rozžehnali, poslal pan Jindřich po nich na rozloučenou ohaře.

Tím se skonává zpráva původní, v pražském archívě složená. Bartoš písař dokládá: „Když ti komorníci se vrátili a zprávu v soudu učinili, mnozí se tomu smáli a někteří to obtěžovali.“

Kteraký konec věc vzala, neví se. Jisto je, že král dopustil, aby se zpupný pan Jindřich ve zboží Rožmberské uvázal, pokud již je držel, a že pana

purkrabí Lva, jenž chystal se na Jindřicha i tažení válečným, aspoň potud skrotil, že toho nechal. Nám se podobá, že se Křištof ze Švamberka i potom s Jindřichem tuze soudil. Jeť celá zpráva, z níž jsme čerpali, zapsána v „starých registřích relací holomků“, s takovým titulem, že ta relací má sloužiti Švamberkovi proti Jindřichovi z Rožmberka. A to patrně, že na soudě.

Sic jináče i znamenitý pan Jindřich z Rožmberka téhož léta umřel. Jeho skutku nade děrou věže krumlovské podivovali se lidé za celé sto let. Nuže, kdo chceš, div se po třech stech letech znova. Sprosfáctví panské a zbabělé to bylo.

V PRAŽSKÝCH SKLEPÍCH
VINNÝCH.

(Květy; 1887.)

Valné zásoby vín domácích i cizích v sklepech pražských měšťanů až do rány bělohorské dokazují, že se vína pilo hodně mnoho. Do některých sklepů vejdeme. Jan Skrejšovský z Lovčic († 1603) u Zlaté podkovy 167 věder vína bílého a červeného, většinou pražského. Víc měl soukenník Prunar, je- muž náležela vinice Nebozízek († 1610). U toho spočítáno 195 věder, většinou domácího vína i „nedozralého“ a ostatek vína moravského a lounského. Když zemřel r. 1610 Jan starší Goliáš, majitel tří domů v Praze, spočítalo se u něho 191 větelů vína (větel po 4 vědrech), tedy 764 věder, vše vína u Prahy zrostlého.

Předposlední sklep pražský, jejž ohledáme, byl soukenníka Víta Bohemického. Bohatý měšťan tento, v jehož domácnosti neshledali jsme knihy ani jediné, míval dům na uhelném trhu, tři soukenné sklepy v kotcích, několik kusů polí a konečně vinici „na červeném lise řečenou“. Z té vinice našli páni po smrti soukenníkově v sklepě 147 věder vína, což v sumě 1452 kop a 26 groších ocenili, některé vědro počítajíce za 2 kopy, jiné za 6.

Jan Kropáč z Krymlova, z největších vinařů před Hospodinem, majitel tří domů, majitel mlejna Kropáčovského při jezu Šitkovském, majitel tvrze Letek, chalupy u sv. Jakuba v zahradách a jiných pěkných příjemností toho pomínutelného světa, tenť míval čtyry vinice, kdes za Holešovicemi dvě, třetí Mou-

řenínku za Oujezdskou branou a čtvrtou Růžovskou čili Hřebenku za Koňskou branou. Když odebral se pán na budoucí svět r. 1613, shledáno ve sklepích jednoho domu 28 sudů vína čili 252 věder bílého i červeného moravského a domácího. V druhém domě složeny byly 23 sudy o 176 vědrech. Vědro šacovali páni ve třech i v šesti kopách. A jakoby nebožtík pán od svých sklepů vinných odloučiti se nemohl, zhasnuv, složen jest na tu dobu krátkou, než kněz přišel s kantorem svatohavelským — do sklepa, kde „byly kantnýře, necky, radlice, krojidla a sudy“.

Na těchto návštěvách dosti buď. Vybrali jsme k nim sklepy vinné, jako bývaly v době slávy pražských vinic. Viděli jsme, která velká moc vína bývala v domech pražských nákladníků. Že v pozdějších zlých dobách pobělohorských v Praze všeho toho umenšeno jest až na míru žalostně skrovnou, o tom nebude nikdo na pochybách.

V sklepích mívali nákladníci s vínem potíž. Sklep sám působivá v jakost drahocenného toho „stvoření božího“ na dobré i na zlé! A víme z knih perkmistrových o tom, že neřídkokrát měl nákladník na zlost a lítost svou víno v sklepě „vláčkovitě“, „zmantlované“, trpké čili „zavřesklé“, nehodné, „barvy dunajské“ anebo jináče zlé a nepříhodné k pití ani k trhu. O vláčkovitém víně čteme v Paprockém již k r. 1447: „Pražané množství sudů vína vláčkovitého vytáhnouti dali z sklepů na rynek a poručili všecko osekati, aby se ním lidé neřávnili, takže struhami teklo.“ Název „dunajské barvy“ k označení kalnosti a nečistoty našli jsme u Doroty Hebnštrejtové; ta poslala vinaře Strnada o víno k sousedovi, že by koupila sud. Strnad „okoštovav“, vyřizoval paní: „To víno je „kalny, dunajsky barvy“, kdybys ho chtěla ujít, dražěji přes bílý groš šenkováno

býti nemůže.“ Naši dobří sousedé vídeňští by mohli z tohoto výroku Strnadova poznati, že už roku 1609 neměl Dunaj té „krásné, modré“ barvy, o níž ducšní valčíky jich s pochlubou pějí.

Nákladníci v sklepích vína opatrovali, dolívali a k nim často dohlídali, obzvláště na to péči majíce, aby na sudech obruče nespukaly.

Když pak víno přese všecku starost se zkazilo, opravovali je, čistili a všelijaké podle knížek procedury podnikali. Vláškovitost zaháněli větráním sklepa. Aspoň k tomu radil Šebastian Péro podle zprávy Jana Güncle, rychtáře na právě Matky Boží pod řetězem, kteráž zní: „Fizýroval jsem víno Bolonioví a když jsem fizýr z sudu vytáhl, viděl jsem, že víno vláčkovité bylo. Šebastián Pero řekl, že nic není, jen aby Bolonio dal brzy okno u sklepu otevřítí, aby víter do sklepu vjíti mohl.“ Apatyka Huberova radí, aby se vláčkovité víno opravovalo mechem zemským do sudu pověšeným anebo trnkami v moždíři stlučenými a do vína uvrženými.

Některé rady na opravu vína přečteme sobě z knihy starobylé v Musei českém chované; dovíme se, že naši otcové nebývali ani v těch věcech vybíraví a že tak leccos snesli. „Aby víno v sladkosti zůstalo, dej do něho čtyři kusy volova.“ Toť prostředek opravdu dravý. Nevinnější byly tyto recepty: „Kalné víno učišť stlučenými mandly nebo popelem rývovým; smrduté víno oprav třískami jalovce, yzopu, lejkem dřeva smrkového; vláčkovité — to jest, když vláčky neb rosol co niti nebo co kolo-mašť táhnou se ze sudu — oprav vinštýřem a popelem anebo vezmi charpy žitné hrst a pověš do vína. Vápenost vínu odejmeš bukovým dřevem, to mi pověděl jeden Němec z frangony země, a tu jsou vína velmi dobrá, kdo je rád pije jako já. Které víno

se bouří, míšej je a dej mu písku drobného.“ Slanský měšťan Václav Kněževský zapsal si v paměti svého života na „šmakovité“ víno tuto opravu; „Hrst šalvěje, chmele spráženého hrst, to zašij do pytlíku a pusť hrdlem do sudu.“

Strach míval nákladník o víno své nemalý, když blížila se bouřka nad Prahu. Věřili tomu, že také hřímáním se víno kazí.

Předcházeli tu zkázu podle tohoto receptu: „Aby se víno nezměnilo hřímáním, vezmi kvas z těsta a jím a luňným šátkem zacpi díru v sudě.“

Bývalo tedy víno velice choulostivé stvoření boží, kteréhož musíval dobře šetřiti nákladník, nechtěl-li, aby mu naposled „zvocťelo“ nebo dokonce nechtěl-li jeho dle Paprockého dáti vylíti na rynek nebo do stružek pražských ulic.

Nákladníci ovšem také snaživali se nejen opravovati zlá vína než i zlepšovati dobrá. A na to četli jsme leckde recepty. Dávali do vína lekořici, ořechy vlaské -- ba i starý sejr. V musejním rukopise jednom čteme: „Chceš-li míti víno lahodné, dej bílé hořčice 1 libru do svidnického sudu; vezmi hrnec mléka a hrst čisté mouky a soli, zmíchej to všecko, vlej do sudu a míchej dřevem i kvasnicemi a bude lahodné.“ Neměli jsme tohoto receptu opisovati. Naši nynější vinaři, bojím se, že k svému obyčejnému bryndání také těchto starých rad užijí. Běda pak!

Ovšem dobré a poctivé víno už také tenkrátě dobře poznávali.

Versiculi salernitani, zdravotní veršíky lékařské proslulé školy vlaské, v té příčině anglickému králi povídaly: „Vina probantur odore, sapore, nitore, colore --“, což náš Adam z Veleslavína r. 1587 takto českým veršem vyjádřil;

„Barva, kořen, chuť, vůně, čistota :
vína dobrého jistota.“

Rozumí se samo sebou, že nejvíce naši otcové šetřili toho, aby, kupující víno na celé sudy, neopálili se. Tať ztráta byla z větších. I protož radívalo se kupujícímu, aby nešel kupovat vína o žaludku lačném ani o plném, sic že chuti dobře nepozná — a chuť hlavní znamení.

Kniha tištěná od perkmistra Hada dí: „Kupci vína bývají opatrní, nekoštují, leč ústa vymyli a snědli tři skyvy chleba vomočené u vodě.“ Při tom ohledávání i toho šetřití bylo, kteraký odkud vál vítr. „Při větru poledním vína se proměňují a ukazují mdlobu, mají-li jakou,“ tak dí vinařská kniha, „když vítr půlnoční věje, tehdy jsou vína při své chuti.“ I protož prý snažívá se prodati nákladník víno o půlnočním větru, ale kupec nechať víno „koštuje“ za větru poledního.

Tedy takové všelijaké péče mívali se svým vínem nákladníci viniční. Ale nejen vláčkovitost, dunajská barva zlý sklep, lstný kupec, polední vítr bývaly pražských nákladníků nepřátelé odvěcí a spřisáhlí, nade všecko větší nepřítel bývala pražským vinařům vína cizí, jimž říkali hostinská.

Od založení pražských vinohradů až po jich záhyn bývala vína hostinská zdejšími vínům na překážce.

Už to bývala zlá věc, že sám císař kázával, aby pro dvůr a cizí dvořeníny vína hostinská do Prahy se vozila. Tím kladena bývala cizí vína nad pražská. A že kladena bývala za lepší, to vyčísti lze z majestátu Ferdinandova (r. 1562), v němž se káže, „aby přes celý rok pro dvořany, pro přespolní

a z jiných zemí legáty, posly, nemocné dobrá cizí vína nalezena býti mohla“.

Dokavad Pražané sami v rukou měli správu viničnou, zakazovali, kdykoli se jim vidělo, vozbu cizích vín do Prahy. R. 1496 purkmistři i rady tří měst Pražských a s nimi Martin od Svině, perkmistr hor viničných, i nákladníci „znamenavše mnohé nedostatky, které běží při horách viničných a škody“ svolení a snesení rozmyslně učinili toto: „Aby do měst Pražských žádných vín neznámých nevezli, jakožto vína uherská, rakúská, moravská, lithoměřická, anižto z hor jiných, kteréžto by hory nepřiležely k horám okolo těch měst Pražských ležícím, a to od sv. Ilavla až do Svátostí.*)

S tím zase nebyli obzvláště vyšší stavové spokojeni. Čteme v letopisech, kterak r. 1502 „žalovali páni, rytíři a města králi, že Pražané vína hostinského do Prahy vézti nedadí, ješto jest toho jindy nebývalo a k tomu vína rozličně čistí a kazí, ješto pro to mnoho lidí k nemocem přivodí“. Oporu těchto překážek, jimiž nákladníci pražští spolu s úřady stíhali vína cizí, brávali sobě z královských majestátů, z nichž nejstarší před rukama z roku 1370 a 1373. Král v nich zapovídá vozbu cizích vín „od vinobraní až po provodu“. A král Vladislav, z jehož kanceláře vyšlo majestátů nepočítaných, aby ten nevydal Pražanům majestátu cizím vínům nepřívznivého! R. 1497 v červenci tak učinil opakuje v zásadě zákazy Karlovy. Cizímú vínu vyřknut v Praze čas a opozdil-li se kdo s cizím vínem do sbírky, mohl snadno ke škodě přijíti; perkmistr chodíval

*) O svátek Svátostí ukazovány bývaly obecnstvu v krásném chrámečku, uprostřed Dobytčího trhu stávavším, líšské svátosti — odtud jméno zůstalo, i když po vojnách husitských ukazování přestalo.

dům od domu, šenk od šenku a konfiskoval víno cizí, čehož dva díly poslal do sklepů královských a dílu jednoho zanechal sobě. Z těch příčin už za starší doby bývalo mezi měšťany druhdy hojně křiků a nevole.

Za přesporní vína pokládal majestát r. 1373 tato: Uherská, rakouská, moravská, franková, švábská, slašská, římská. Ze záповědi týž majestát vymíňoval víno „wernatsche“, malvazí, romanie, vlaská vína, pocinské, rivoli. Stran českých vín, která by se za cizinská klásti měla, v tom kancléř Zdeněk z Lobkovic r. 1607 sněmu, komoře a perkmistru se takto vysvětlil: „Toliko vína okolo měst Pražských zrostlá za vína domácí se pokládají a sbírky sněmovní se osvobozují, a to proto, že nákladníci perkrecht (daň) dávají, jiná vína, v království Českém zrostlá, buď litoměřická, třebenická, mělnická a jakákoliv ta že se za vína přesporní pokládají a z těch sbírka sněmovní se má odvozovati.“ Vozívána bývala do Prahy mimo vína tu jmenovaná též lounská, rýnská, tarant, turecká, řecká (r. 1566), sremská (1526).

U Pavla Žlutického z Třebokova r. 1575 v sklepe bylo v domě u Hřebena: víno slove tarant, a sud vína slove „puntwein“; a Martin Šmertoš z Řisnalu měl r. 1625 s komorou při, že prodává ve svém domě na rynku (proti radnici) vína španělská.

Cizí víno přiváželi obchodníci cizí sami anebo pražští měšťané jezdívali si do Lipska, Normberka, Zhořelice, až kam jim cizí víno bylo dopraveno. Do Uher a na Moravu jezdívali Pražané sami přímo k prameni.

Někdy přivezli zboží falešné! Naříká kdos roku 1611: „Muškatel víno nebylo to, to bylo nákým kořením opravované víno.“

Císař Ferdinand I. potvrzuje privilegia pražská, ještě to nadal r. 1549, aby ze všech cizích vín, mimo vlaská, ze žejdlíku platilo se k dobrému obce po jednom penízi, z kteréhož důchodu aby permistrovi co rok 15 kop se vydávalo. Důchod byl dosti hojný, a přes to neustávali Pražané stěžovati si do hostinských vín.

Když r. 1548 někteří z nich arciknížete Ferdinanda prosili, aby směli ke slavnému příjezdu císařovu opatřiti se víny cizími, protestovala proti tomu Pražská obec listem, v němž patrný jest strach Pražanů z vína cizího. Nejprve nařikají na ten „nešťastný a těžký pád, kterýž z dopuštění božího na ně přišel a je zavedl“ — míní se revolucí roku 1547 — a pak dí: „Proti předešlým létům příliš mnoho jest ve všech řemeslích a obchodích lidu zmenšeno a již žádných jiných živností než samé ty bídné viničné nemáme a těmi toliko jakž takž ještě v městech Pražských chudý lid se drží... a kdyby jiné jaké v městech Praž. živnosti byly, nadějeme se, že by mnozí opustíce ty stízné a nejisté práce a náklady viničné raději by se něčeho jistšího a bezpečnějšího chytili...; častokráte s strachem škody od krup a jiných neřestí očekávati musíme, jakž pak i letos mnozí z nás od krup škody na svých vinicích nemálo okusiti jsme musili.“ S následující do budoucnosti podívanou končí se dlouhá lamentací pražská: „Což jest jiného očekávati, než jakž Hory Kuthny pro předešlou nesprávu a nešetření nákladů, tak také okolo měst Praž. pro cizích vín uvozování vinic spuštění; neb již jiné městské živnosti jako piva vaření nám jsou odňaty, takže již všudy okolo měst Praž. pivovarové se stavějí, a řemeslníci se po vseh sadí, že sotva sladovníci, což svaří piva, toho doma odbývají, jinam vystavovati nemohúce.“

K tomu arcikníže odpověděl po přání opatrných Pražanu, že „povezeli kdo cizí vína, aby vezl na svou škodu“. Co se touto řečí rozumělo, pochopil dobře jakýs Jan Maryn, jejž postihli, že nočně a ukrytě drahně sudu do Prahy vpravil. Sebrali mu je -- a vypili pro jeho zdraví.

Také císař Rudolf vydal r. 1593 (pondělí po sv. Petru a Pavlu) přísný majestát, aby vína uherská, rejnská, rakouská a moravská perkministr s dvěma konšely „po sbírce v týmdni pořád zběhlém“ po domech sbíral v pokutě. V témž majestátě dožila se česká vína mimopražská nemalé urážky ani k tomu nehledíc, že jim vstup do Prahy stížen velice. Dít o nich majestát:

„Strany vín českých mimo pražská jako litoměřických, lounských, mělnických a všech jiných, ponevadž ta na žádný vyměřený čas, ale hned někdy přes celý rok do měst Pražs. pro záhubu týchž měst a falšování nimi vín pražských i přespólních, ta vezena býti sem „na věčnost“ nemají.“ Kdo prý chce pro sebe cizího truňku, ať jde o dovolení k perkministroví.

Lze mysliti, že lounští vinaři i mělničtí zlostí pukali, čtouce tuto pochvalu. Vždyť mají dosud Lounští paměť toho, že sám Václav král — a ten byl přec trochu znalec — dopsal si do Loun o víno, an prý dostal nějaké hosty — a teď tohle úřední prohlášení, že mělnickým a lounským „falšuje“ se pražské!

Tedy Rudolf císař vzal pražská vína pod svoji ochranu. Ale proto přece hojně dával císař těm, kdož byli přátely jeho nešlechtných komorníků anebo že v komoře za to poplatili, privilegia na vozbu cizích vín. Na příklad čteme, že Adam Lehnar z Kouby, doktor v lékařství, a Jan Škréta ze Závo-

ric dostali r. 1586 šenk a vozbu vína uherského tak totiž, „aby vína ta dobrá z Uher vozili a ne tady kupovali a toho vždy dostatečnou jistotu ukázali, že vína ta moravská a rakouská nejsou, než právě uherská“. A Pražané staroměstští sami ve svém sklepe obecním na rychtě vždy k čepu mívali také vína cizí a podle nich „šenkovali“ královským majestátem (r. 1560) i sousední dvě města Pražská v obecních sklepech vína cizí. Ba roku 1616 dává purkmistr a staroměstská rada samému panu perkmistrovi, Kašparu Loseliusovi, list sedrovní, aby nikde, chtěje vypravit se na skoupení cizích vín do Moravy, Rakouska i Uher, nebyl cly ani daněmi anebo dluhy cizími stěžován podle privilegií císařů římských a králů českých.

Také na postranních právech cizí vína bývala přichraňována, a to tak tuze, že r. 1570 prohrál při pan perkmistr i purkmistr a konšelé Malostranští soudice se s velebnými pány maltánskými o cizí vína i piva. Václav Zajíc z Hazmburka a na Strakonících, nejvyšší mistr převorství sv. Jana „Jerozolimitanského“, ukázal totiž při komorním soudě majestát prvního Vladislava z roku 1100 a majestát druhého Vladislava na svobodu cizího vína, které rytíři Jerusalemské dávali šenkovati po Újezdě a jinde leckde kolem kláštera svého. A soud nalezl: „Poněvadž ukázali majestáty, že kostelu konec mostu ležícímu ty požitky „věčným právem“ dány jsou a „provedli svědomím, že jsou v těch místech na Oujezdě vína přesporní a piva stará více nežli od 40 let bez překážek šenkovali, proto dává se jim za právo tak, že jsou purkmistr a rada na ty grunty vysílati a pivo bráti dáti neměli.“

Lépe dařovalo se cizím vínům v Praze, když vinohrady zdejší některého léta neurodily. To lo-

kální neštěstí událo se na příklad r. 1593, v kterémž roce přinuceni byli nákladníci, perkmistr, purkmistři a obce Pražské v společném shromáždění snést se a veřejně dáti vyhlásiti a vybubnovati cizímu vínu milost. „Že těchto časů velmi těžkých již po několik let pořád veliké neúrody vína na vinohradech pražských byly, protož my purkmistr a rada Starého města pro dvůr, cizí národy ke dvoru přicházející, ano i pro domácí obyvatele v tomto Starém jakožto předním z měst Pražských, a nad to aby se J. M. C. důstojenství neurazilo, anobrž také sněmovnímu snesení o Kontribuci zadosti se stalo, některé prostředky jsme obrali: nejprv, kdykoli ještě která vína hostinská podle předešlého dovolení do města navozená má, tomu se milost činí, aby je do památky tří králů l. 1594 vyšenkovati mohl; druhé, že taková vína hostinská mimo dům obecný, jenž slove stará rychta, ještě na dvou místech, totiž v domě slovutného Jana Plateyza z Platněstějna, u Holců řečeném, blíž kostela sv. Martina a v domě Jana Meykha z Maywertu u Žábův, v osadě sv. Mikuláše ležícím, s kterýmiž osobami o takový šenk obecní jistá smlouva učiněna, dávána a v hojnosti za peníze dle náležitosti každého času nalezena býti mají.“ Datum v pond. po Moudrosti boží 1593.

Kterému měšťanu za této neúrody povoleno bylo do Prahy vnést cizí víno a šenkovati je dáti v neobvyklý čas, každý takový šťastný muž vydal od sebe z poručení panského revers obšírný, z něhož jen toto vynímáme: „Že roku devadesátého druhého pro hříchy naše vína jsou se neobrodila, anobrž i ta, která bůh komu nadělil, na větším díle nedošla a nedozrála, pročez p. purkm. a páni . . . některým měšťanům toliko za jeden rok až zase do sbírání vína

v létu přítomném 1593 dovoliti jsou ráčili, podle čehož mně dovolení se stalo, abych taková vína do domu svého uvéstí a vyšenkovati dáti mohl. Připovídám, že takového dobrodiní za budoucí příklad na jiná léta sobě bráti nemám; druhé, že jakýkoli počet sudů se poveze, že to před tím při úřadu p. purkmistra opověděti a v mírnosti lidem šenkovati chci, třetí, jak se který sud prodá, hned k úřadu šestipanskému se dáti najíti, z každého žejdlíku po dvou penězích malých k obci odvésti nepominu.“

Viděti, že i při té milosti vozba cizího vína byla na útraty zajisté jen konsumentu velmi stížena, neboť co tu platu jen městu! Mimo to bývalo za každý čas clo mostní z koní po třech krejcarech (60 našich haléřů), ze sudu po 10 krejc. A k tomu ještě bylo přinéstí cedulku z ungeltu, od perkmistra, což také nedělo se zadarmo.

Že pak si přes reversy od sebe vydané mnozí v obyčej vzali vína hostinská na škodu domácích, i když byla se obrodila, do měst sem voziti, byly zákazy Vladislavovy obnoveny a to r. 1599 a 1604 zase. A když konkurence neubývalo, zase valná obec staroměstská a malostranská s perkmistrem a s konšely i s oběma purkmistry sešli se roku 1610, aby to stavili. Novoměstští přistoupení k schůzce nechtěli.

V téže schůzi ustanovili si také, aby nikdo o vína se židy a s cizozemci, kteří s městem trpící nejsou, obchodů ni spolku neměl; neboť oni z pouhé všečnosti tu svobodu sobě zosobiti chtěli, že pod rozličnými praktikami a partytami vín jakýchkoli docházejíce, jich do domů svých fortely svými židovskými dostávají: „...oni lidé glejtovní toho hodni nejsou... privilegia slavná, Jeho Milostí Císařskou potvrzená, na samé měšťany pražské a ne na tu glejtovní sběr se vztahují.“

Tehdáž také snažili se zákazem přítrž učiniti „formanskému handli“, majíce moudře za to, když už musí ta neplecha konkurenční býti, ať jí požíjí pražští měšťané a ne cizinci. Ustanovili tedy: „Mnozí handlěři neb formané, zvláště cizozemci o to pokusili se směli, že skupující jinde hostinská vína, v času privilejemi zapověděném je přivéztí dávali. Kdoby za branami aneb na kterémkoli právě vína přivéztí dal, v pokutu mu pobrána budou.“ Rovně zapověděli podvody dvořanů a pánů, kteří „zhusta k svému trunku cizí vína vyjednáváli, a potom se našlo, že jsou více jich k vyšenkování a k zisku svému prodáváli“. Na cedulku prý smí sobě každý pro své požití 1 neb 2 soudky přivéztí dáti, nic víc.

Leckohos by mohlo zajímali, v kterých kdy cenách bývalo všelikteraké víno. Největší láce vína a všeho všudy jiného v době pohusitské byla vedle zprávy kronikářů r. 1454. Tenkrát, když prodáváli 13 vajec za peníz, strych žita za půl druhého groše, putnu břeskvi za 2 peníze, putnu hrušek za 4, libru lososů za tři peníze, kožich liščí za tři kopy a „ocasy od kun a lišek na břehy metali“: tenkrát žejdlík malvazí byl za 6 peněz, žejdlík uherského za 4 a vína domácího za peníz. Takové láce už potom nebylo nikdaž. A já kronikářům nevěřím, že taková láce vůbec kdy byla.

Na počátku století 16. tržili sud vína za 8 kop míš. Byl-li to sud svidnický o 256 pintách a platila-li tenkrát míšenská kopa za našich 13 až 14 korun, byla vína pinta za 40–50 haléřů našich. R. 1520 prodáváli sud pražského vína po 12 kopách, tehda byla by pinta vína již dražší. Pozorujeme, že tedy vínu priskočilo. Kteraký byl rozdíl ku konci toho století? R. 1590 strženo domácího vína vědro za 7, 6 tolarů. Jiné za 5 zl. rýnských, jiné za 3 toлары —

a pintu prodávali tenkrát nejlacinější za 2 groše bílé — tedy za našich asi 92 haléřů; a cizí víno vzácnějšího rázu bylo i dvojnásob draho. R. 1624 byl žejdlík domácího vína po 7 krejcarech, což vydá naši asi korunu a 40 haléřů. Byl tedy žejdlík dražší nežli dnes litr dalmatského.

DOKTOŘI A LÉKAŘI V XVI. VĚKU.

(Lidové rozpravy lékařské; 1901.)

I. Doktor i.

Abychom se hned na počátku bez učených předmluv dohodli, kdo v XVI. věku je doktor a kdo lékař.

Doktor měl vědecké vzdělání medické a universitní grad nebo hodnost; lékař léčil bez gradu a bez vědeckého vzdělání universitního.

Nejprv slovo o doktorech v medicíně.

Titul a oprávnění jejich vzniklo s universitami. Než se to stalo, léčili nejobyčejněji kněží a židé. Ti byli předními lékaři. První vzdělání doktoři medicíni byli v Italii. V Salerně byla lékařská věda podávána již v XII. století. Za Alpy do Němec a k nám stěhovala se o dvě stě let později. Tu pořád léčil kněz a žid, a vyskytli-li se mezi těmi a jinými lékaři doktor, byl to doktor v Italii učený a k doktorství tam povýšený.

Když Karel založil k své cti a slávě i k pohodlí českého národa vysoké učení v Praze, vycházeli doktorové pak z učení domácího, ač návštěva studia v Italii nepřestala ani potom: bylyť university všesky všudy dohromady jeden učený cech a k cechu náležel vandr. V husitské světoznámé slavné Čechů obraně zašly v universi Pražské všesky fakulty až na filosofickou, a medikové tudíž musili pro grady chtěj nechtěj do ciziny zase. Doma odbyli si filosofii, některý si rok, dvě léta zaučitelo-

val na latinské škole a pak se vydal za studiem medickým. Znamý Matěj Borbonius (Burda) prve po-
byl při gymnasium v Meziříčí (nad Osl.) za učitel-
ského „kollegu“, než v r. 1591 odešel do světa za
lékařskou vědou. A filosofský běh míti musil každý
medik; zkouška bakalářství filosofského byla mu
jako dnešní maturita; tou ukázal, že umí latinsky
(o víc beztoho nešlo), bez té latiny byli by ho na
fakultu medickou nikde nepřijali.

Kterakými zkouškami v cizí universí medik do-
byl sobě doktorátu, o tom dovidáme se ze zápisů
téhož Burdy svrchu dotčeného. Studoval medicinu
v Heidelberce. Sem dostal se s urozeným chlapcem
Janem z Vartenberka jakožto informátor, praeceptor,
vychovatel. Jináč nebyl by měl asi prostředků k po-
bytu v cizím městě a k drahému studium. Vpra-
vuje latinu do svého svěřence, k lenosti nakloně-
ného, po dobrém i bitím, studoval Burda usilovně,
až mohl přihlásiti se k zkoušce doktorské.

R. 1597 v lednu Borbonius oznámil děkanovi
university basilejské, že hotov jest podstoupiti
zkoušku na doktora, zkoušku mistrovskou v medi-
cině. Ihned byl vyzkoušen soukromě; na druhý den
poslán k professoru Platerovi a tu byl soukromě pro-
zkoušen dvakrát. Potom teprv byla dvouhodinná
zkouška veřejná. Při obojích zkouškách dotazován
kandidát o rozdělení medické vědy, o žloutenici (icte-
ritia flava), o podstatě člověka, o principech smyslů,
pocitů, o vlhkostech, o dně a šlaku, o zimnicích,
o dávkách lékařských. Pět profesorů ho zkoušelo.

Disputaci veřejnou potom podnikl, vyzvav k hád-
kám o podagře. Pak byla promoce slavná a hodokvas.
Od promoce dal s dvěma kollegy promovanými pro-
fessoru číši stříbrnou za 24 zlatých a jiným profes-
sorům ještě dvě číše dal mimo taxy.

O české doktory v cizině promované zavadiš v našich pramenech leckdy, ale poněvadž jsou prameny kusy, nedovedeš určitě říci, bylo-li těch doktorů úhrnem mnoho či málo. V pražských knihách gruntovních v XV. století v každé najdeš některého českého doktora, že si kupuje nebo prodává dům. Za doklad uvádíme „doctora facultatis medicinae“ a magistra Jana z Krčína, jenž r. 1464 kupuje sobě a ženě dům; totéž činí r. 1497 Vít, doctor medicinae at artium liberalium (filosofie), po něm vyskytuje se v knihách bakalář mediccký Jan a jiní někteří, z jejichž jmen mnoho nevysvítá.

Celkem lze hádati, že doktorů pro vzdálené a drahé studium ani v XVI. věku nebývalo příliš mnoho. A také nač sháněti se po dalekém a drahém studium, když lékaření bylo možno i bez studia a titule a když obecenstvo — i bohaté obecenstvo — spokojovalo se s lékaři ledajakými, i s babami, poněvadž je pokládalo za lacinější a stejně umělé.

Na doktorech mediciny poněkud plnilo se slovo písma: „Umění lékaře povýší hlavy jeho, od krále vezme dary a před obličejem velikých lidí bude chválen.“ Ano, králové a dvorstvo bez doktoru nechtěli býti, ani velcí páni. Těm byl tento světský živůtek tak vzácný a drahý, že stálou o něho péči skládali na muže vědy a umění lékařského. Tu měl doktor zajištěnu existenci skoro honosnou. Chovala v sobě sic rozmanité svízele, jako každá panská služba, jejíž příjemnost a nepříjemnost závisí na rozmarech panských, a ty zase často na tom, kterak v ten den pracovaly droby v urozeném pánovi a jeho vnitřní stroj, za nějž byl medikus odpověden: ale doktor měl aspoň čestné postavení, „byl před obličejem velkých lidí chválen“ a měl stálou gáži, kdežto jiný medikus, stejně vzdělaný a graduovaný, jemuž

nepodařilo se dostati ke dvoru, byl nucen vydělávati si živobytí volně. Býti volným jest sic z moderního stanovíště lepší nežli sloužiti, ale v starých dobách při ohromné konkurenci všelijakých mastičkářů byl to život perný. Jiných stálých míst doktorských mimo dvorskou a panskou službu nebylo; teprv ke konci XVI. století vznikají u nás tu a tam služby městských lékařů a pro časté mory císař Rudolf nařídil čtyři lékaře zemské.

Gáže stálého doktora u nejbohatšího kavalíra českého Viléma z Rožmberka byla r. 1591 200 tolarů a „se třemi koňmi a čtyřmi osobami“ slušné opatření. Na tento plat zjedнан doktor Jindřich Kunrát z Lipska, cizinec. V Jindřichově Hradci dáno r. 1599 doktoru Michalovi Hiršfeldarovi od vrchnosti „roční služby“ 150 kop; Florián z Lampštejna přijat byl r. 1568 za lékaře dvorského v Praze na jednu kopu grošů českých týdně; to 52 kop českých nebo 104 kopy míšeňské ročně, což vydá kupní silou asi našich 1500 korun.

Ten plat není valný, ale vypadá slušně, přirovnán jsa k platům jiným. Takž na příklad fořtmistr všech císařských panství (Abraham ze Strojetic) měl r. 1528 120 kop míšeňských ročně. Vedle stálé gáže měl fořtmistr ještě příjmy vedlejší. Ty měl doktor dvorský a panský také. Měl stravu a byt a při tom mohl provozovati praksi. Slavný doktor Tadeáš z Hájků, lékař dvora Rudolfova, praksi měl tak valnou, že dlouho císařské komoře trpěl, aby mu gáži zůstávala dlužna. Vzrostla ta nezaplacená služba do roku 1579 až na 1200 zl. rýnských, což vydalo tisíc kop míšeňských. Ale k zkrácení nepřišel. Když roku řečeného se s důrazem ohlásil, císař poručil hejtmanu do Poděbrad, aby doktorovi „na vejražku“ zadržalé summy vydal dvůr Marvanovský (jenž ce-

něh přes 3000 kop), ale na revers, že doktor se vystihá myslivosti a zastane z toho dvora povinnosti manské.

Není pochyby, že někdy jevil se panský vděk i mimo stálou gáži. Z těch vděčných pánů připomínáme sympatického našeho krále Jiřího, jenž r. 1463 dává doktorovi Janovi de Krain „za mnohé služby“ dům u sv. Haštala po Kříži, brníři, odmrtný a na krále připadlý. Někdy vděk k doktoru přetrval jeho život: takž na příklad český král Ferdinand I. r. 1562 poručil staroměstskému rychtáři, aby vydal z pokut, králi náležitých, 100 kop grošů českých Adamovi Lehnarovi „pro platné služby někdy Voldřicha otce jeho, kteréž jest dvořanům v lékařském umění mnohá léta činil“. Král tak poručil, obdržev zprávu, že mladý Adam v témž lékařském umění začátek dobrý má, aby tedy mohl pokračovati a lépe se cvičiti. Rok potom dává týž král Lehnarovi odmrtný dům darem.

Něco přivydělal sobě dvorský a panský doktor tím, že, stroje apatyku, denně podával pánovi všelijaké posilnění, lék, počištění, a když pak nastalo někdy opravdu bolení a stonání, nevěděl, kdy apatyku zavřít. Vypravuje o tom dvorní lékař Rudolfa krále r. 1610, Hippolit Guarinonius, způsobem svým, poněkud neomaleným. Vypravuje ve své veliké knize, že knížecí medikové pokládají sebe za dovednější ostatních doktorů, a to z té příčiny, že knížata a králové mají k nim důvěru. Ale vari, aby měli ti doktoři svá knížata a kněžny nějak ve zvláštní lásce: z jich žaludků a těl robí samé živé apatykářské pušky, hrnce a rendlíky, a kdyby záviselo na nich samých, učinili by z knížecích žaludků hmoždíře, v kterých se lékařství tlouká; kdož by nevěděl, že při mnohých znamenitých dvorech po celý rok medik tělesný nic jiného nečiní, nežli že podává dnes

pilule, zítra prášek, pozejtří nějaký nápoj, jindy pustí žilou, potom zase dá španělské mouchy nebo brouky, potom zase nějakou pálenou vodu, pak to, pak jiné předpisuje a nařizuje, takže ty panské osoby, beztoho něžné a subtylné, musí sestárnouti a zvadnouti brzy. Nic se v knížeti nehne, aby medik nešturmoval purgujícím lékařstvím. A to jsou špatní fechtýři, kteří umějí zápasiti jen jedinou zbraní, a to zbraní nejnebezpečnější, nejhrubší. Medik opravdu umělý, učený mívá víc všelijakých zbraní na hotově proti denním případnostem a nemlátí do toho hned hrubým českým cepem — totiž purgujícím projímacím lékem — nýbrž běře na pomoc začasťe rapír a dýku, totiž stravu příhodnější a dietu, tělesný cvik, zvláště když potentát je melancholicky a nevesele naladěn.

Na konec svých výtek, které nejsou snad pomluvy, Guarinonius upozorňuje čtoucího na to, aby si všiml a povážil, kolik ti učení medikové, kteří tolik umějí předpisovati, kolik léků sami užívají! Zdali pak, když jsou nemocní, také tak mrštně a ochotně do sebe dryáky a pilule soukají, jak to jiným kázali; zajisté shledává se pravdivost přísloví, že nikdo se méně k právu neutíká jak doktor práv, nikdo méně neužívá jako doktor medicíny, nikdo méně v Boha nevěří nežli doktor theologie.

K nepříjemnostem dvorské a panské služby lékařské nenáleželo snad ani to, že medikus co den musil ohledávati moč panské rodiny a že pocífoval vrtochy urozených; hůř bylo zajisté, když se rozstonali. Nebyli a nebývají ani dnes pacienti tvorové roztomilí: většina chtějí zdraví míti vráceno hned anebo brzy; i ti bývají netrpěliví, kteří plnou rukou své zdraví vyhazovali na všechny strany. Doktor teď jim ho honem seshberej a vrať.

U vysokých pánů jakožto choulostivějších bývalo o to hůř. Což brzy opouštějící lékaře svého volávali jiné, aby rychleji pomohli; a nepomáhali-li ti, sháněna pomoc i u lidí neumělých, neučených. V satirické knize XVI. století dobře líčen byl Cicero jakožto netrpělivý pacient, jenž myslil, že doktoři jeho nemoci nerozumějí: „když ho kdy v nohách ciprle loupaly a chyragre mu obě ruce sklíčily, tehdy jako jiná běhlá ženka plakal, a nařikaje, na svou vejmluvnost, jakoby mu ona z toho pomoci mohla aneb jeho z té nemoci vysvoboditi nechtěla, s velikým pláčem zkríkl: „Ó, že sem se kdy té vejmluvnosti učil, kéž sem se na doktorství raději dal, byl bych toho, co nyníčko trpím, netrpěl; snadno mu bylo Katilinam pryč z města Říma vyštěkati, dokud na něj ciprle nepřišly, ale jakž se ho jen dotkly, rád by byl všecky z Říma vypověděné zase přijal, jen aby ho ciprle nechaly.“

Jest již to osud doktorského stavu, že při práci zhusta nepřijemné se stejnou se potkává nelibostí jako s přízní. Tohle poznal a vyřekl výbornými slovy již veliký Amos Komenský: „Přistupující (k nemocným), do shnilin jim nahlédali, puchu od nich jdoucího čenichali, v nečistotách vrchem i spodkem odcházejících se párali, až ošklivo; pak vařili, pařili, pražili, studili, pálili, sekali, vázali, mazali, mezi tím pacienti přece jim hynuli, nemalý díl s nařikáním na ně, že od jejich buď neumělosti buď nedbalosti scházejí. Viděl jsem, že, ač milým těm hojičům umění jejich zisku něco přinášelo, však také mnoho, velmi mnoho úsilné a na díle ošklivé práce: naposledy nelibosti tak mnoho jako přízně. I nelíbilo se mi to.“

Doktoři facultatis medicinae, kteří se na stálou gáži nedostali, musili hledati živnost volným výděl-

kem při veliké konkurenci. Bývali sídlem obyčejně v Pražských městech; v městě venkovském málokdy doktora najdeš. O lékařskou pomoc obraceli se k nim pouze lidé bohatší, a ti jen, když bylo hodně zle. Z té příčiny nejeden doktor snažil se o to, aby honorářem pořádným využítkoval situace. Ať platí zámožný pacient titul doktorský a větší umění. Dr. Škat z Prahy, když byl r. 1606 povolán do Jindřichova Hradce k nemocnému pánovi Jeho Milosti, požádal a obdržel „za práci“ 200 tolarů neboli 220 kop grošů; na zvláštní poručení milostpánovo přidány mu ještě 33 kopy a za apatyku dáno mu nad to 40 kop. Tož tedy vzal pražský doktor při jedné návštěvě v Hradci (která ovšem mohla trvati mnoho dní) dvakrát víc, než tam dostával tělesný lékař za rok. Rok potom (1607) rozstonala se paní, psáno zase o dra Škata, kterýž přijal za práci 150 kop, za apatyku 24 kop 30 grošů; k tomu přidal pán 10 kop doktoru „na zpropití“.

Stejně tak značný honorář chtěl a dostal jiný doktor (bezpochyby pražský), Stromer jménem, když r. 1606 hojil urozeného malého Adámka z Hradce „na kámen“. Dali mu sto dukátů, což vydalo 181 kop grošů, což vydá za našich asi 2530 korun.

Rozumí se, že nebyl každý pacient urozenec ze zámku Hradce Jindřichova a že honoráře uvedených sum nebyly tak docela obyčejny. Ale málo platno: honoráře doktorů medických byly výškou svojí pověstny, lid si o nich s přirozenou nadsázkou vypravoval, literatura, uvádějíc zprávy o doktorech cizích, pomáhala pomlouvati doktory své. Kolikrát u nás otiskli z knihy Filipa Kameraria, že ten onen slavný doktor „nemírné záplaty za hojení požádal“! Zvláště citováno o Thadeovi, doktoru ve Florencii, a o Petru Apponenském, doktoru v Padové, „kolikrát-

koli k nemocnému jezdívali: že za každý den 50 korun (t. j. dukátů) míti chtěli; Apponenský, byv jednoho času od papeže povolán, za každý den 500 korun žádati směl“.

Takových a podobných anekdot chytila se i u nás satira, kteráž byla za onoho času velmi neotesaná. Piečka Smržický ve své knížce satirické (Rozepře mezi filosofem) uvedl některé zprávy o vysokých honorářích a přidal k tomu líbezné soudy o neumělosti doktorské. Píšeť: „Nebyl-li jest onen Melanthius, doktor, tak lakomý, že když zhojil koliku žen v zemi Řecké, směl za to půl království mzdy žádati? Neměl-li jest se Petrus Apponensis za svou lakotu v hrdlo stydět, že směl od Honoria IV., papeže, tisíc hřiven zlata darem vzíti? Proč jsou se nestyděli Vulgirates a Divus Florentinus, doktorové, od Jana XXIII., papeže, nesčíslné summy peněz přijímati a sebe nejináč než jako sami papežové v rovné takměř ceně držeti? O životy naše losy metají, skrze smrt lidí ubohých zkušeností nabývají, aby lidi trávili, v tom největší svobodu mají, proto že vědí, že se nikdež netrescí, a by je pak vrchnost trestati chtěla, nesmí, nebo žádné pokuty právy městskými ani zřízením zemským na ně vyměřeny nejsou (což kdyby bylo, medle mnoholi by kde doktorů bylo viděti?). A proč se to děje? Proto, že jejich nepravost a poblouzení spolu s umrlými do hrobu se klade; aby zase jejich pacientové z mrtvých vstali, je z peněz a životů svých vinili, toho se oni nebojí, neb mají pro sebe Písmo, jež dí: „Kdo hřeší Pánu, upadne v ruce lékaře.“

Tak satira. Ubozí doktoři u nás! Takové odsudky o sobě, o svých „nepravostech a poblouzeních“ čítali, slyšali, aniž za to měli ony papežské tisícové zlaté honoráře. Nikdo nechápal, že doktor, zavolaný v nej-

nuznější nouzi, byl samému sobě povinen oceňovati svoje umění poněkud jináče, nežli žid, bába, nunvář a jiní lékaři takoví. Drahota vyčítána všem doktorům učeným bez rozdílu a aby zabořelo, přidávána k tomu kritika o neumělosti. I Dačický si zaveršoval o našich doktorech tím rozumem.

„Doktory pak medicinae
také známe, o nichž víme,
žeť umějí s dátí
i měšec vypurgovati:
buď uzdraví neb udusí,
přece doktoru dát musí.
Smiluj se pán bůh nad duší.“

Z té obecné pověsti a z nářků obecenstva vznikaly doktorům od konce XVI. století v leckterých zemích sazby. Sněm v Kraňsku usnesl se r. 1570 o taxe, kteráž jest, tušíme, z nejstarších. Platy v té sazbě za doktorské umění a práci jsou opak stkvělosti; od hojení šlechtické osoby denně jest bráti po 20 krejcarech (asi naše 4 koruny), od zámožného měšťáka po 16 krejcarech, od obyčejného souseda po 12 krejcarech; jede-li doktor z města přes pole, ať bere od míle 30 krejcarů a denně 20 kr., jakož i zaopatření ať má on i sluha a koně. I když se ví, že tehdejší krejcar byl peníz, do něhož vešlo se a náleželo šest malých peněz, přece tím nevzroste na očích našich taxa dotčená do valné výšky; ale nám slouží za příklad, kterak v nedalekém sousedství práci doktorskou oceňovali úředně.

U nás doktoři dlouho nedávali se ničím vázati. Spíš naopak, nežli začli hojiti, začasť činili zvláštní smlouvu o své hojení a práci, kteráž smlouva řídila se pacientem a váhou nemoci. A tu nutno také na druhou stranu k hanbě pacientův oznámiti, že ne-

jedni doktorům zůstávali tak tvrdě dlužni, že se až do historických pramenů dostalo pro věčnou ostudu a pamět. R. 1592 čte se v pražských knihách, že kdos pozůstal dlužen za lékařství dokonce i Gintherovi Jiříkovi, „doktorovi, království Českého zřízenému medikovi!“. Až i císařskou důtku stržil sobě r. 1602 hejtman kolínský, Boleslav Voděradský na Sukdole, že smluviv 200 kop s doktorem Horatiem Gualteriusem Romanem, přivede-li ho k zdraví, a když se tak stalo, nic mu nedává.

Zvláště s chutí a ochotně jednáno proti smlouvě, když doktoru hojení se nezdařilo. Jaroměřští r. 1606 nuceni psáti purkmistru do Trutnova žalování, že souseda jejich, Dorota Votýpkova, doktoru Antoniu Dobrciusovi nechce dáti smluvených sedm kop, poněvadž prý manžela jí nevyhojil; podává teď jen čtyři kopy. Také z dědiců někteří byli tak nestydatí, že nechťivali doktoru od hojení nebožtíka příbuzného nic dáti. Z takových chytrých a dobrých lidí uveden budiž za doklad urozený Absolon Sobek z Kornic a v Trhové Kamenici. Jeho krevní strýc Zdeněk z Kornic, leže všecken dnou polámaný, smluvil s vídeňským doktorem Jiříkem Tiburcím Gramaterem, když se uváže v jeho hojení, že mu dá 500 zlatých za práci. Vídeňský doktor se nutil; prospěl pacientovi prý tou měrou, že rukou i noh všelijak užívati mohl, i na kůň i s koně volně sedati; ale potom „přesycením sobě uškodiv“, do nové nemoci upadl a sešel z tohoto světa. Načež dědic Absolon nejprv nechťěl doktoru dáti nic, pak se s ním smlouval, odbýváje ho 50 zlatými. Hádali se tak dlouho, až r. 1565 neslušná věc ta dostala se do komorního soudu, kdež urozený Absolon z Kornic, držitel statku strýcova, odsouzen k placení honoráře 500 zlat., které nebožtík slíbil, ale platiti otálel.

Nepříjemně čte se, když i korporace veřejná, konšelé staroměstští, r. 1606 musili býti tuze napomínáni, aby tak ledabylo neodbývali doktora Antonína Riccia, jenž v ránu morovou v Pražských městech práci nebezpečnou vedl při nemocných a mnohým lidem k prvéjšímu zdraví pomohl.

Aby čtoucí nemyslí, že učení doktorové pokaždé si diktovali valné stovové honoráře, z nichž jim některý obecenstvo také dlužno zůstávalo, nutno pověditi, že slavný doktor Matěj Borbonius r. 1598 vzal také jen pár vajec za léčení. Takovými malými dárky bývali někteří lidé svým doktorům ještě nejspíš vděční. Víme to ze soukromých dopisů bohatého městského notára rakovnického Šimona Žlutického, jenž měl rodinu zhusta stonavou. Psával doktorům na všechny strany, plátil honoráře ne veliké, někdy stačil dukát za přesporní písemnou radu doktorskou, ale často, aby doktor „poznal jiskřičku vděčnosti“, po poslu přidával doktorovi k honoráři nějaký dárek ze světa zvířecího. Takž na příklad r. 1606 jedenkrát zajíčka posílá do Žatce vysoce učenému a ctihodnému Janovi Stodoliusevi z Požova, v lékařství doktoru, jenž mu léčil synka, v Žatci ve škole pobývajcího, od vodnatelnosti a hluboce vkořeněné žloutenice. Potom témuž doktoru Štědrého večera odeslal „indiána nehrubě vykrmeného a nepěkně od kuchařky opareného a jednoho kapouna na živě“.

Někdy shledáš, ale řídko, že vděčný pacient pamatoval doktora v poslední vůli svojí. Takž na příklad slavnému dru Tadeáši Hájkovi z Hájků pražská měšťanka Anna Urticellová z Hradištka odkázala roku 1564 25 kop, „poněvadž práci vedl při ní vedle svého umění lékařského“; a před tím muž její tolikéž 25 kop slavnému doktoru oddal kšaftem.

V prvních letech panování Vladislava Poláka několikrát vyskytuje se v kšaftovních knihách pražských „umělý mistr lékař“ Jan Albi. R. 1479 mu Dorothea Štrupína manželka „za jeho věrnou práci“ koflík pozlatitý, dvojitý odkazuje a prsten. Pochybujeme, že ten umělý mistr byl doktor; ale pro vzácnost vděčnosti patientské stůj tu.

K vděčnosti pacientů přičísti jest také jeden skutek historicky povědomý. Svrchu řečený doktor Matiaš Borbonius z Borbenheimu, zemský lékař, po bitvě bělohorské pro maličkost odsouzen byl od vítězů hrdla, cti i statku, i ujali se ho někteří z velmocných, které hojíval; ujal se ho Karel Lichtenštejnský i pletichář Pavel Michna, jemuž Borbonius pomáhal i od francouzské nemoci hanbivé; prosili za něho též jiní mocní pacienti. Život mu z vděku přichránili, vrácena mu na čas i apatyka soukromá a dům na Koňském trhu, ale když slavný doktor nechtěl se zříci své víry, vyhnán ze země i s ženou r. 1627. Tu byli mocní pacienti proti vídeňskému rozkazu slábi.

Skoro všickni z předních povědomějších doktorů sháněli výdělek a živobytí ještě jináče nežli lékařstvím; z toho také lze usuzovati, že učenost doctorská dobře a bezpečně neživila. Slavný Zalužanský ze Zalužan spíš vydělával apatykou, a zůstal-li za nájem apatyky, kterou r. 1593 si zřídil v universitním domě (Karolinum) dlužen, důkaz, že penězi neoplýval; povědomý autor ohromné knihy lékařské (Regiment zdraví) dr. Jan Kopp z Raumentálu byl samý dluh a samá nouze a soudy.

Doktor Jiří Handschius tak zle pochodil v Praze se svou praxí lékařskou, že úsilně prosil povědomého dvorského doktora Mathiola, aby ho učinil u sebe famulem, poněvadž nelze mu uživiti se střídmě a

kupovati na sebe šaty ani prostřední. V té prosbě českolipský rodák ten, aby si odlehčil, urazil pražské obecenstvo. Psal, že ho mrzí déle v tom městě medicinu provozovati, neboť skromné a nehodné odměny bere pro nevzdělanost (barbaries) a nevděčnost lidu, a Gallienus prý napomíná, že barbarům nemá se sloužiti medicinou. Prosil, aby ho slavný auktor herbáře velikého přijal v byt a pojistil mu ročně 100 zlatých důchodu, sliboval, že bude sloužiti věrně a pilně, a to nejen při práci herbáře podnikaného, ale při všech jakýchkoli pracích literních bez výjimky. Vína prý u stolu nechce, leč v dnech rybích, a to mu stačí jen málo podle Demosthena, jenž radí víc spotřebovati oleje než vína.

Mathiolus přijal doktora k sobě za pomocníka, načež r. 1568 Handschius stal se sám tělesným lékařem arciknížete Ferdinanda a spanilé Filipky Welsеровy.

Z doktorů méně známých, kterých povolání medicke samo o sobě nedovedlo uživiti, představíme čtoucímu jednoho, jenž k doktorství a lékaření svému chtěl přibrati gymnasijsní učitelství.

Panu Vilému Rožmberskému nabízí se kdys kolem r. 1580 jakýs nejmenovaný doktor medickeý za učitele. Také není psáno, do které školy. Přijal-li pán požadavky doktorovy, to měl pak ten doktor jakožto správce školní na svou dobu bydllo dosti stkvělé.

Nejprv chtěl, aby výživa školní byla mu pojištěna bezpečná; bude-li volán k nemocnému, aby směl jíti, neboť professionem medicam chce si zachovati, kollegové prý ho zastanou, ne quid detrimenti respublica scholastica capiat. Salár chce roční 100 kop míš., tolik že sobě jináč snadno vydělá. Chtěl míti byt mimo školu, kde by si složil nádoby medicke! Chtěl akcidencie, jako prý měl v předešlé své

praefektuře. Šest grošů aby dávali školního platu žáci jednotliví. Toto didaktron prý rozdělí na tři; sobě nechá tři gr., bakaláři dá dva, sukcentoru jeden. Z každé „vigilie“ chtěl 6 grošů, z Votivy“ groš, od žaltáře 10 gr., chtěl také rekordace, o ty že se sdělí stejnými díly s kolegy.

Stravu chtěl s muzikanty a se sukcentorem, aby prý viděl, co se dává; bakalář a kantor ať jedí na faře; ale kuchyň, chtěl, aby vedla jeho žena. K tomu prý aby živena byla kuchařka a chlapec na posluhu. Kuchařka aby měla plat zvláštní. K tomu všemu vymíňoval si soudek piva „ad praebendam“, a žádal, aby mu vydáván byl týdenní plat (expense) na nákup k stolu; přidá-li farář něco k stolu muzikantů, že budou vděční. Ostatně aby moc měli nad učiteli ostatními, a to tak, kdyby který byl nepolepšitelný, že ho smí vyhnati. Na konec sliboval všechno dobré „ve jménu svaté Trojice, kteréž čest a slávu in saecula. Amen.“

Naskýtá se otázka, kterak sobě vedli učení doktorové při svém umění hojivém. Ačkoli v této rozpravě nelze o tom šířiti se zevrubně, přec na druhou stranu zhola se vyhnouti té otázce nelze. Odpoví za nás stručně slovný dr. Albert. „Spousty prostředků, bylin a odvarů, nerostů a zvířecích látek užity, povstaly prášky, pilulky a mediciny; dávalo se pro pocení; užívalo se tepla i zimy, povstaly recepty a formule a jsou toho celé knihovny.“

Pro začátek nemoci dobrý princip mívali, převzatý od starodávných mediků. Václav Cyrill mladší z Kyršfelda Pražan r. 1591 při bakalářské promoci v universitě pražské vykládal moudrý princip ten v této thesi: Mluvil-li Celsus dobře, tvrdě, že mnohé těžké nemoci hojí se klidem a zdrženlivostí? Doufám, že pražský bakalář o své promoci Celsovo tvrže-

ní uznal správným, neboť málo let potom (1618) sám rektor universitní doktor lékařství Jessenius palatinovi uherskému vykládal týmž rozumem, řka, že lékaři nedostatky lidské hojívají nejprve dietou, to jest nařízenou mírností v jídle a pití.

Kdyby byli doktorové na tom prvním prostředku přestávali, byli by, třeba bezděky dostali se na cestu, ku které došla moderní medicína teprv nedávno slavným Škodou, nepřítelem medikamentů. Ale staří nepřestávali dlouho na dietě. Ba nepobyli při ní ani chvíli, hned obtěžovali žaludky „lékařstvem“ nejrozmanitějším. Pravit Jessenius palatinovi, že lékaři lékařství podávají nejprv z kuchyně domácí, ze sprotých bylinek, ale pak že přechází se k lékům v apotékách strojeným. Při tom charakterisoval Jessenius ty léky s naivností učeneckou: prý „s těžkostí který člověk neduživý jest tak zmužilý a žaludku záživného, aby mohl jich užívati bez oškliivosti a stýskání“. Ovšem prý zkušený lékař začíná i při tom dle rady Hippokratovy od prostředků mírnějších, neujímaje se léků prudkých a odporných, leč by nebylo naděje, nemoci nebezpečné nějak jináč přetrhnouti a zhojiti.

Aby nemoc byla radikálně popadena se všech stran, podáváno vždy kolik léků najednou. Tak vznikaly ony sáhodlouhé recepty starodávné, v nichž uvádějí se věci nevinné vedle nechutných a nezdravých. Máme před rukama recepty z r. 1583, které začínají se od rebarbory a obsahují až třináct ingrediencí apotéčných pospolu k jednomu užívání. Některý recept zaplacen až 1 rýnským a 25 groši (nad 17 korun našich!). Nelze pochybovati, že vedle receptů doktorových také do pacienta vpravovány prostředky všeliké domácí z lékařských knih a herbářů vyčtené.

Aby měly recepty spolehlivější účinek, chtívali vzácnější pacientové a jich okolí, aby doktor byl také znatel astrologie, hvězd, planet, neboť vůbec věřeno, že každý člověk má v sobě signaturu slunce, měsíce, Saturna, Marsa, Venuše a j. Každé pak planetě podřízeny jsou jisté byliny a medikamenty, a neví-li to doktor, marny jeho recepty. A takž ne jeden doktor nucen hověti pověřivé době; musil i Kepler, hlava z nejbystřejších, matematik a realista nejtvrdšího zrna, chtěl-li si uhájiti dvorského živobytí, ať mu libo nebo žel, císaři Rudolfovi chutě předpovídati osudy z hvězd, ačkoli v nich nic jiného neviděl než fysiku a matematiku.

Kdo by se tedy divil, shledá-li, že často náš dr. Borbonius dělá pověřivé lékování; proti moru totiž do pečetního vosku otiskoval štíra, v jehož nebeském znamení na ten čas slunce stálo.

Když léky nepomáhaly, byl smutek. Doktoři, vidouce svoji mdlobu, prý pacientů nedbají. Píše o tom kněz Cikada: „Umělí lékařové při nemocných bedlivě sedmého dne rozstonání jejich ušetřují; jestli umenšení bolestí poznávají, dobrou naději o nemocném mívají, líky mu k chuti dávají; pakli rozmnožení neduhů shledají, tu o životu nemocného v pochybnosti bývají a nepřilíšnou péči o něho mívají.“

Možná, že tomu tak doslovně nebylo, jak farář svatojindřišský tady praví, ale psychologicky by to mohlo býti správné. Čtoucí nesmí sobě starodávné doktory představovati zhola za nějaké slepce v medicém umění. Dr. Albert zajisté správně napsal: „Staré lékařství nebylo jenom pouhé mluvení, že za jistých příznaků lidé se uzdravují, za jiných umírají, jaké kombinace příznaků se za živa naskytují, jak se nemoci rozšiřují, takové a podobné zkušenosti byly ode dávna. Avšak co za těmi pří-

znaky vlastně vězí, o tom lékařství staré nemělo a nemohlo mítí vědomostí.“

Ty vědomosti přinesla teprv nová doba. Doktora v XVI. století ani nenapadlo, aby se podíval do vnitř těla lidského, aby v něm, když nemoc byla život z něho vyhnala, hledal stopy té nemoci a její práci. Doktoři sic znali zdravé tělo jak tak. Tu a tam provedli kus anatomie, ale vždy za účelem deskriptivním, Jesenský v Praze (počátkem XVII. století) také jen za účelem chlubným, divadelním, neboť zváni hosté k tomu a ne medikové.

Ale i k té řídké povrchní anatomii bylo potřebí v XVI. věku odhodlání. Ani by nestálo za zvláštní zmínku, že lid na ulici pražské proklínal Jessenia pro jeho anatomické představení, přeje mu, aby ho kat čtvrtil (což se vyplnilo), horší jest, že inteligentní lidé mívali proti anatomii předsudek až fanatický. Michal Piecka vystudoval universitu a ve své knize satirické dí o anatomii přímo zlostně: „Co pak dím o té pekelné těl lidských katovce anatomii, kterouž se doktoři nad nebohými mrtvými katané dělají? Vlk vlka nežere, ani pes psa... A jak lev tak i medvěd, kdyby potkali člověka s nějakým zvířetem, tehdy člověka nechají a do zvířete se dají: a což pak člověk: má-liž nad tak ušlechtilým a spanilým stvořením božím, a nad tím divným oudův jeho spojením katanem po smrti se dělati, a pro nějaké umění, nevím jaké, všecku vlídnost s sebe svléci a horší než hovadskou ukrutnost provoditi, člověka inventovati, nad těmi, kteříž jim nic neublížili, anobrž kterých ani snad jak živi neviděli a neznali, takové tyranství provozovati a hůře nežli to vzteklé hovořeno s hovadem zacházeti? Přísloví jest: Homo homini lupus. Ale v pravdě to se na doktora nejlépe trefí, že doktor homini lupus, ne ledakdos kromě

samý doktor udělá se nad člověkem vlkem. Sám Vesalius, císaře Karla V. životní doktor, ponejprve se toho v těchto krajinách opovážiti směl, kterýž, byv ještě malé pachole, myši, krtice, žáby, kolčavy, psy, kočky rozřezával a střeva v nich ohledával.“

Tak píše člověk, v němž tkvělo tehdejší vzdělání vyšší! Nehledě k tomu, že by byl doktor anatom k studiu neměl ani dosti materiálu, neboť dle odstrašující theorie spravedlnosti zločinci odpravení musili zůstatí na šibenici tak dlouho, až je ptáci roznesli (a výminku byla by vláda často nepřipustila), při takovém přesvědčení, jako měla tehda intelligence i lid, byl by doktor, hledající cestou anatomickou pathologii, zaplatil svoji moudrou myšlenku životem. Byli by ho zabili na ulici.

Pohlédneme na konec v domácnost doktora medického.

Dr. Švancara v Praze, když r. 1548 umřel, za nechal po sobě osm peřin velikých, 16 menších, cích a prostěradel 46 kusů, hromadu truhel, konvic deset, mis devět, talířů šest, umývadlo cínové, medicen pět, zbraní všelijakých několik kusů.

Stran šatstva byl opatřen takto. Měl pět košilí kmentových, čtvery poctivice (kalhoty) kožené, punt šarlatový, sukni hřebíčkovou, dva kabáty (jeden aksamitový, druhý feřtatový, hedbávný), dva liščí kožichy, dva birety na hlavu, z nichž jeden sobolím podšitý, a mimo to měl i čepici ocasovou.

Peněz hotových zanechal doktor ten 435 kop míšeňských, což je tolik, že mohl za to koupiti v Praze dum prostřední velikosti.

Knihovnu měl na svůj čas dosti hojnou. Z knih měl jednu s názvem *De locis affectis*, od Galena měl *Speculum* čili Zrcadlo a ještě jinou knihu od téhož knížete starodávných mediků. Také měl spisy Avi-

cennovy a Hippokratovy; měl chirurgii od Jana de Vigo, herbái Otty Brunsfelsia a knihu, jež slula *Castigationes pharmacopolarum* nebo po česku Trestání apatékárů.

Pohřeb tohoto vzdělaného doktora stál veliký peníz. Nad 30 kop grošů; jen svíčky stály 8 kop!

Dojemno, že položen list na doktorství nebo mistrství lékařské do pokladnice staroměstského radhouzu, aby tu byl chován do té doby, až sirotek, po doktorovi zůstalý, dojde svých let. Je viděti, že takový list, jehož sobě doktor dobyl zkouškami, ještě dlouho po smrti jeho měl svou váhu a cenu.

V XVII. věku v Praze obnovena medicická fakulta, bylo tedy lze doma nabýti titule doktorského. Kolik stál, kolik bylo platiti zkušebných a promočních tax, to povíme také na konec. Jsou to sic taxy vídeňské, ale v Praze si je opsali a bezpochyby se jimi řídili. Za první examen k doktoratu mediciny bylo profesorům zkušebným platiti kolem r. 1750 osm dukátů čili 33 zlatých (krejcary všude vynecháváme); za druhé examen 12 dukátů čili 50 zl., za disputaci 6 dukátů čili 25 zl. rýnských. Zlatý rýnský počítej asi za našich 10—12 korun. Pedellovi bylo dáti za jeho právo a za psaní diplomu 6 zlatých, za to že při disputaci musí se obléci do šatu slavnostního, dá se dukát, do kassy fakultní 3 dukáty, na vdovy a sirotky té fakulty 3 dukáty, notáři fakultnímu 6 zl., za pečetění diplomu 4 zl., rectori magnifico, děkanovi a kancléři od promoce po dukátu; promotorovi dukát, ale mají se professoři střídati, aby měl každý ten užitek. Promotorovi dukát za upuštění od přednášky, o níž disputovati se má, kancléři dukát od přísahy, že kandidát drží o nepoškrvněném početí beatae Mariae virginis. Stál tedy doktorát medicický celkem 179 zlatých rýnských (což

platí asi za našich 2148 korun). Doktorát medicíny opravňoval vykonávat praxi svobodně ve všech „dědičných zemích císařských“. Který z doktorů chtěl být členem fakulty, musil složit ještě 100 dukátů, o něž se členové fakulty rozdělují. Pražané si opsali také taxu porodních bab a chirurgů i apatykářů, kteří toho času musili do university k zkouškám. Bába platí examinátorům 18 zlatých, kdyby propadla, dá od druhé zkoušky již jen polovic. Pedellovi platí od psaní diplomu 6 zl. Od pečetění 4 zl., notáři fakultnímu 4 zl., kasse facultatis 3 zl. Stálo to tedy babičku všecko všudy 35 zl. Chirurg, barbír, lazebník platí 4 examinátorům od dvou zkoušek 33 zl. a dvěma přítomným při zkoušce chirurgům po dukátu. Ostatní platy měli skládati jako bába. Venkovskému chudému chirurgu polovice mohla být odpuštěna. Apatykář musil dělati dvě zkoušky latinsky, jednu z botaniky a medikamentů, druhou z chemických komposic. Ty zkoušky byly po 25 zlatých. Třetí byla praktická, musil zhotovit praeparáty medicíny. Taxa za to 12 zl. Ostatní platy (pedellovi atd.) jako při babách.

II. Lékaři.

Kdo se dal na konání lékařské praxe bez universitního titule, byl lékař. Lékař je starší než doktor. Lékař byl praktik a praxe vyvinula se dřív nežli věda. Zajisté lékařství bylo již od počátku lidské kultury; v nejdávnějších dobách a posud u národů pránížkých jsou počátky lékařství. Člověk proti nemoci a smrti vždy bojoval; zkoušel to, ono, když se podařilo, sdělovalo se dál, šíře, vznikala zkušenost; někdy jí pomohl k pěknému výsledku dobrý

nápad, některou léčbu provedla smělá, bezohledná i obratná ruka -- a takž vznikali praktikové lékaři a s nimi ovšem i všelijací rádcové lékařští, chytří i hloupí, neboť nebylo a není na světě mimo lékařství druhého odboru, do něhož by se lidé nepovolaní tak rádi a tak směle pletli.

V XVI. věku byli mezi lékaři obojího pohlaví dle dovednosti i dle smělosti rozdílové. Doktorům učeným nejbliž stáli ti lékařové, kteří sobě přikládali od starodávna jméno *fysiků*, též mistrů a začasťe obojí. V XV. věku, možná, že některý z nich měl mediccké vzdělání učené. Platitě mistrský titul jako doktorský. Proto neosmělili bychom se upíratí odbornou učenost onomu Sigismundovi, jenž se zove r. 1451 v knize soudní jednou *phiscus*, po druhé mistr lékař a po třetí chlubně „lékař vnitřní“. Též tak r. 1480 čteme-li o Laurenciovi de Rokycan, že jest *magister phiscus*.

Jen to nás zaráží, že ti a podobní nemají při svém jméně nikdy název „doktor *medicinae facultatis*“ jako skuteční praví doktorové a mistři. A jestliže někdy odpadne od takového muže i slovo *fysicus* a na místě jeho objeví se „mistr *oculist*“, soud na snadě, že ti *fysikové* v XIV. a v XV. věku byli praktikové, specialisté bez universitního vzdělání a gradu. Však to jeden z nich r. 1378 poctivě vyznal, kterak přišel k svému lékařskému titulu. Byl to Johannes Gurlicz z Erfordu; ten vyložil pánum v konsistoři, když ho byli pokládali za lékaře neoprávněného, že sic nestudoval nikdy *medicinas*, že jest vlastně *okulista* a do jiných *medicin* že se pouští „*ex practica*“.

V století XVI. již nejsme s takovými lékaři nikterak na rozpaku. Tu již hromada dokladů o tom, kterak vznikali a kdo byli. Největší jich počet byli tuláci, kteří táhli od města k městu; vstoupivše do obce,

brali sobě na rathouze dovolení hojiti lidi; když dosti pohojili, vstoupili zase na radní dům se svědky svého zdárného hojení (o nezdárném asi nemluvili) a vyžádavše sobě písemného svědectví o svém umění, brali se dál.

Ty listy o šťastném hojení byly jich titulem, jejich oprávněním; lidé na to dali; lidé všech stavů; a nikoho nenapadlo pátrati, kolik hojení nešťastných měl přichozí ten cestující lékař na svědomí, a vyslo-li pak po jeho odchodě z města na jevo, že pacientů vyhojení bylo jen zdánlivé nebo dokonce se škodou, nu, byl lékař přes hory a dolů.

O těch vysvědčeních některý příklad. R. 1539 přijde na plzeňský rathouz pekař Jan Vodička s lékařem Fridrichem Veytem ze Šimperka a konšelum vypravuje, že na dvacet let byl nezdravý na noze, žádný ho zhojiti nemohl než tento Veyt. I nepomeškali Plzeňané a vydali Němci „Fejtovi“, lékaři, vysvědčení, že zhojil nohu Vodičkovi, na niž stonal dvacet let.

Pěkné vysvědčení r. 1562 vydali Nymburští „slovutnému mistru Štěpánovi, lékaři ze země Spišské“. Na jeho prosbu vysvědčili mu pod pečetí městskou, že podle svého umění na průtrže mnohým lidem věku dětinského i také staršího řezáním prospíval; nad to výše týž mistr že zhojil jednoho sedláka, kterýž měl od přírody pysky zaječí a s tím se byl narodil. Na konec mu vysvědčili, pokudž mezi nimi v Nymburce byl, že se chvalitebně, jako na dobrého a poctivého člověka náleží, zachoval. Když s takovým attestem dotčený mistr vešel do jiného města; to jistě všichni průtrží trpící i oni o zaječím pysku mohli okráti.

Bartoloměj Planck z města Kotvic v markrabství Dolních Lužic r. 1585 přivedl někteří lidi, před tím

na oči choré a teď uzdravené, na radní dum v Kutné Hoře s prosbou, aby páni ty osoby vyslyšeli a jemu pak listovní vysvědčení vydali o tom, že jest zde působil a koho zhojil. I vyslechli páni a vydali tomu Planckovi, „v hojení rozličných neduhů lidských doktoru, jak po světě jezdí“, vysvědčení, že zhojil havíře, jenž na oko čtyři léta neviděl a teď vidí, že zhojil pana Poláka z Kaňku, jenž dvě léta na oko byl snížen a neviděl nežli blesk toliko; ale toho prý zhojil jen na jedno oko; na druhé, které mu pryskejř pokazil, prý uzdraven býti nemůže; vysvědčili mu, že Anně staré sňal běhno a tak dále. I povědomý Mikuláš Dačický, jenž z doktorů mívál své posměšky, vysvědčoval, že mu ten doktor zhojil rychtáře z poddané vsi Kbela.

Trutnovským konšelům osm svědků vysvědčilo, kterak zázračně uzdraven jest Mikuláš Arnt, stařec 79letý, řemesla svého barbíř. Měl od r. 1595 jedné oko metlou vymrštěné a druhé měl obtížené „bělmem vnitřním, albugine sive nubecula interiore“; slovem, dědeček byl skoro sedm let slepý, až tu do města přibral se r. 1601 Jan Kytner z města Hally v Saské zemi, slovatný muž, v svobodném lékařském umění zběhlý, a ten pomohl barbíři z takové slepoty: zhojil oko metlou vymrštěné a bez bolesti sňal vnitřní bělmo s oka druhého. O tom dal sobě slovatný muž Jan Kytner vysvědčení dáti, kteréž pro něho mohlo míti cenu za deset jiných: neboť uzdravil lékaře barbíře! Barbíř byl také kus doktora! To už něco platilo!

Některý potulný lékař buď nějakým podařeným léčením, buď jen přímluvou a protekcí dvorskou získal císařský patent na provozování své živnosti; a takový patent ovšem platil nejvíc. Někdy ten patent vyplýnul jako souhrn mnohých vysvědčení sou-

kromých. R. 1577 obdržel kýs Mikuláš Schubart od císaře Rudolfa patent, v němž se čte, že týž Schubart skrze své umění mnohým lidem na rány, kámen, na zrak a jiné nedostatky netoliko v svaté říši (německé), ale také v království Českém spomáhal. Z té příčiny prý se mu propůjčuje, aby v království a též v zemích, k němu příslušejících, mohl „řemeslo a umění své“ provozovati svobodně.

Že se některý lékař zval rád doktorem, to slabost lidská (podnes živá) a nic podivného. Ostatně obecenstvo začasťe provozovalo opravu toho titule tím, že říkalo a psávalo o takovém muži „lékař, jenž se doktorem jmenuje“. Ale to věc divnější, že takový tulák lékařský mohl se státi také někdy životním lékařem urozených pánů. Tak se pochloubal lékařský šarlatán Samuel Mylius, když ho nechtěli v Norimberce za měšťana přijmouti, že sic grad akademický nemá, ale mnoho praxe, a že, když v Praze byl (1595—96), zvolen jest od Ladislava Popela Lobkovic za lékaře tělesného a šťastně zhojil dceru jeho.

Vysvědčení lékařů bývala, když léčení se nedářílo, podezírána, což rozumí se samo sebou. Gruntovně to pověděla v Kutné Hoře r. 1575 Manda od Koudelků o lékaři Řehořovi, „jenž se doktorem jmenuje“. Zažalovala ho u konšelů, že ji léčil, ale špatně. Lékař se hájil. Prý ví, že jen Bůh sám uzdravuje, on že není doktorem, nýbrž lékařem, a hned vyložil se s listy od místodržících, konšelů novoměstských a jiných a podal i vysvědčení od osob urozených. Jazykem obratná Manda od Koudelků však, ukazující k listům a vysvědčením, v odvet řekla, že ten lékař předkládá listy jen od těch, které uzdravil, a nikoli od těch, které umořil; těm, co vyhojil, prý jistě nedával a necpal bavlnu do očí jako jí cpal, tak že teď nevidí na žádné z očí, přišla o zřítelnici

a za to vzal od ní futra králiková, prostěradlo, cejchy a jiné věci.

Konšelé však byli o výtečnosti doktora Řehoře tak přesvědčeni, že Mandaleně kázali, aby se ještě 14 dní hojiti dala. Po tom čase oznámila pacientka, že už teď nevidí docela nic, a doktor Řehoř oznámil, že nechce míti s ní nic činiti, poněvadž ho neposlouchá a současně se hojiti dává barbířem.

Barbíři nebo barvíři a lazebníci byli druhá kategorie lékařská, která s doktory závodila. Měli ovšem i vlastní hlavní obor svůj, totiž byli oprávněnými ranlékaři a operatéry. Oprávnění k praksi lékařské toho chirurgického rázu nabývali řemeslným cechem, do něhož náleželi a v němž podstupovali mistrovský kus, když se byli dvě, tři léta učili a nějaký rok za tovaryše pobyli. Práce lazebníků a barbírů byla tedy úhrnem vzato kadeřiti a pálení vlasy, stříhati, holiti, topiti lázeň, pouštění žilou, sázeti baňky, trhati zuby, obvazovati rány, vytahovati z ran kulky střelné a odřezovati choré oudy od těla. Lázně měly od nejstarších dob středověkých pověst zlou, poněvadž posluhovaly začasťe týmž světským radostem jako nynější pokoutní vinárny a kavárny. Ta pověst zlá přenášena na lazebníky, a jiná řemesla nechťela jich pokládati za sobě rovné. V privilegium krále Jana z r. 1330 čte se ustanovení, že nemá býti konšelem nižádný lazebník ani barbír, pištec ani hudec.

Ubozí chirurgové! Ještě že je házeli do jednoho koše s hudebníky, s umělci! Tím získávají na očích našich, ale v staré době neměli z toho nic.

Zevrubně líčiti lazebníky a barbíře, dělení jich práce a živnosti, jich lázně a způsoby nenáleží do této studie. Tu přestaneme na mále.

Navštívíme-li r. 1587 v domě u Vilímku v Praze bradvěře Bernharta Mona, poznáme z jednotlivého ná-

radí a ze svršku všecku pestrout činnost takových barbírů. Pět medenic (mis) mosazných měl na bidle visutých před domem. Znamení, že se tu myje a holí. V světnici měl bradýř konvic měděných a medenic devět; kotlík mosazný k hlavy mytí, konvic cínových 9 (z nich jedna desetižejdlíková), sedm pušek cínových (na lékařství a drváky), v jedné bylo půl libry oculorum cancri (očí račích), pušfadel v krabici třicet dvě, nůžky jedenácté a jedny pozlacené, břitvy čtyři. V almaře choval vidličky železné, mosaznou lžičku k pozdvihování čípku; měděné tři kloboučky k hlavám sušení; v jiné almaře měl plno cínového nádobí, lžičky k hřívání oleje, pouzdra bradýřská, flašky, desatero klíštěk k zubů trhání, štetku bílou s kostěným držadlem, pouzdro se zrcadlem ohnivým, druhé zrcadlo ohnivé a dvě skelná, hřebeny slonové tři, jeden rohový řídký a ještě nějaký jeden, instrumenty dva, jež slovou geystfuss, hodinky přsečí, krabici na masti, truhličku s mastí hojící, nožnice železem obložené s instrumenty bradýřskými, brusy zelené a černé k břitvám, tři černé k nožům, vodní kameny dva k břitvám, stříkačky mosazné ke klystirování. Stolicе se čtyřmi polštáři, jak na nich sedají, když se holí, měl bradýř jen dvě. Židli víc.

Knih měl bradýř ten dost. Víc než jiný mnohý měšťan. Měl jich 56. V nich byly knihy lékařské tištěné i psané, ale zevrubněji nejmenované; jen jedna slove zřejmě: Ehestandt arzneybuch. Také v těch knihách bibli; český herbář Mathiolův, Lutherova Postilla.

Lazebník měl o štoudve a sudy s vodou víc i o drbací kámen a oblázky, jimiž rozpálenými vyvozovala se pára k lázni. V lázni také bylo lze naléztí podle pušfadel větší sbírku baněk, jimiž lazebník konával praeventivní lékařství, pouštěje krev sou-

sedům a sousedkám v roční určité časy. Baňkami pouštěl krev řídkou, ne tu hrubou. Zvláště lidé, kteří snadno omdlévali, vyháněli „zbytečné vlhkosti“ baňkami. Tlustým lidem baňky nepomohly; na ně byla pušfadla.

Barvíři i lazebníci mívali ve svém domě vždy také nemocnici; místnost — třeba jen pokojík, v němž ležel pacient, který se k nim na hojení dal. Barbířka nebo lazebnice strojily pacientovi jídla. S některou ranou poležel si člověk u barbíře dlouho.

Kterak ti dobří chirurgové starodávni si při svém umění vedli, o tom bylo by mnoho psáti. Učení doktorové zřejmě podezírali lazebníky a barbíře tvrdíce, že přemnozí nerozumějí ani onomu přednímu úkonu svému, totiž pouštění žilou. Lékař Rudolfa císaře Guarinonius vykládá, že se pouští jednou nebo dvakrát do roka (na jaře a v podzimu), a to nejobyčejněji že otvírá se žíla na rameni, kterou barvíři ve své vysoké latině zovou mediánou. Ale když ta mediána neleží jim právě na povrchu a není dobře viditelná, vezme barbíř bez váhání žílu kteroukoli nejbližší, kterou vidí, byť to byla některá žíla hlavní. Však ani tím se nespokojují. Aby prý osvědčili, že jsou ti krvežíznivci smělí a odvážliví, vrhají se taky na žíly vzácné, jemné na rukou, nohou, na čele, pod jazykem, za ušima, chtějíce přírodu předělati. Tím vydobývají dobré krve z těla a onu zlou, hrubou, nemocnou krev tam nechávají. Tisícere jsou žaloby po vší říši, že po vykonaném puštění nenastalo polepšení stavu, ba spíš zeslabení, zemdlení těla a leckdy i zahynutí. Nařiká-li někdo na hlavy bolení, barbíř sekne ihned do hlavní žíly na ruce mezi palcem a ukazovákem; nařiká-li někdo na závrať, barbíř prosekne bez rozmyšlení žílu na čele; má-li někdo špatný „flus“ v krku, naseknou mu pod jazyk. A co je-

ště nedělají? Když se žila jak tak začala hojiti, týž den večer přichází barbír a šfourá v tom i seká znova, aby ukázal pacientovi, jakou má péči a práci o jeho zdar, při čemž ovšem myslí jen na honorář.

Guarinonius dí rozhněvaně, že by měl býti při pouštění žilou vzdělaný doktor přítomen, ale ani v tom případě mnoho polepšení nedoufá, neboť ti barbíři jsou tak svévolní, že sekne kam libo jako kat.

Doktoru Koppovi z Raumentálu se zase nelíbí při barvířích (ale počítá k nim i „apatykáře, popy a báby“), že dávají pořád a mnoho purgací, neohlížejíce se na vliv nebeských planet ani na zemskou náchylnost. Neomaleně píše: „Kdož má medle ty voly, abych selským příslovím pověděl, naučiti, aby ostré a subtilné řeči Ptolomea rozuměti mohli, kteří jedva rozumějí, co jest v jejich Luminare maius nebo minus napsáno a snad i tomu českému herbáři jedva čtvrtý z nich rozumí.“

Kolik nezdvorilému doktoru diktovala žárlivost, kolik zkušenost, těžko uhadnouti. Je to ostatně pochopitelno, měl-li barbír dělati ze sebe doktora „vnitřního“, že mnoho neuměl. Tu byla purgací prostředek nejbližší. Naproti tomu v ranhojičství podařilo se barvířům leccos. A byli odvážliví. V universitní knihovně jest lékařská kniha stará, v níž vzadu namalováno tělo s nápisy vysvětlujícími, které rány vyhojiti lze, které nie; tu čteme na příklad, že nemůž se vyhojiti spánek, krk, pravá ruka u ramena, loket, břich, u luna, koleno, kotník. Pochybuji na základě mnohých zpráv, že by lazebník nebo barbír byl se které rány lekl. Dokud člověk dýchal, barvíř na všecko měl flastry, všecko vázal, všecko hojil. Neubrání se laik údivu a obdivu, čte-li v knihách soudních ona četná dobrozdání barvířská o ranách, které sobě naši předkové, zvláště mladí, v hospodách a jinde byli sdě-

lali a které barvíři šťastně zhojili. Co kostí z hlavy vytahali a člověk zase běhal.

S ranami uvnitř ovšem bývali v rozpacích. Vypravuje barvíř Florián Matys r. 1592 v soudě, že mladík Šuster byl nožem uboden na to místo, kde plíce leží. Prý to vázal. Nazejtří, jak se knot vyndal z rány, duch proti barvíři vyšel, „jakoby jej měchem vydejmál“ a dobře asi žejdlík krve z rány vyšlo. Kolik neděl tak dělo se; vždy žejdlík krve a veliký smrad vyšel — a pacient se nelepší, naopak je pořád mdlejší. Na konec barbíř znalecky soudí, že ten mladík „jest skrze plíce proboden a to v něm hnije“.

Jiný barvíř byl všecek mrzut a zoufal nad probodeným pacientem, když z jeho rány nemohl dobytí krve. R. 1578 vypravuje barvíř Melichar pražskému soudu, že není možná, aby ten pozaunár byl živ od té bodené rány; co mu koliv traňku dává, že z něho žádné krve vytáhnouti nemůže, že musí mezi slezinami a střevy proboden býti, nebo když barbíř takové traňky jiným dával, kteří mnohem větší rány měli, vytáhl z nich krev a zhojil je, ale z toho pozaunára nevytáhl krve ani s vaječnou skořipku.

Traňky na vytažení krve byly robeny buď z mumie a vína, nebo častěji byl to odvar řebříčku, nebo diviznový kořen ve víně červeném.

Někdy podařilo se barvířům zahojiti ránu, kterou i doktor medicíny prohlásil a uznal za smrtelnou. Dr. Kunštat z Paumberka r. 1570 sám vysvědčuje se staršími bradýři tří Pražských měst, že šenkýř Slivka byl po pravé straně pod samou mázdrou, která slove diaphragma a dělí plíce od jater a žaludku, poboden nad druhým žebrem dolů; krev jest do něho při větším dle šla a ta rána byla skrze mázdříčku, kteráž se drží uvnitř žeber a slove pleura; i udělaly se mu dvě bouly, jedna pod ranou a druhá

v straně nad ranou u samého důlku, a to proto, že ta krev vnitř v hnis se obrátila a tudy těmi boulami průchodu hledala, kteréž potom musily propuštěny býti s velikým nebezpečenstvím života. Končí doktor a barvíři svou zprávu: „Že jemu se to tak trefilo (šťastně), již ne umění, ale obzvláštní božské milosti a štěstí přičítáno býti musí; rána byla smrtedlna.“

Kterak konali barbíři chirurgii, o tom r. 1618 vypravuje doktor Jessenius z Jesenu, rektor Pražské universí, uherskému palatinovi. Vykládá, že doktoři pomocí barvířů oudy neduživé a nezhojitedlné ohněm a železy rozpálenými připalují, pikami a břitvami odřezávají a odsekávají, a to s přenáramnou člověka nemocného bolestí a trápením, tak že člověk začasté spolu s nemocí bývá z světa zprovozen aneb při nejmenším chorcem do smrti zůstatí musí.

Není pochyby, že těm starým chirurgům leccos se zdařilo. Ale nástroje měli k svému umění primitivní a z obrazů zachovaných patrně, že i procedura s pacientem byla svrchovaně primitivní, prostá, naivní. Při amputaci pozorujeme na obrázku škopek, nad škopkem nůhu, a barvíř klidně řeže pilkou jako dříví lesní. Při tom krev potokem. Na obrazci, kde představeno řezání kamene v XVI. věku, jest plný pokoj lidí, z nichž někteří drží a svírají pacienta, aby se nemohl hnouti, po zemi rozházeno všelijaké chirurgické náčiní, barvíř párá se v těle — a dva učení doktoři universitní v talárech přihlížejí, stojíce.

Z toho obrazu samo vysvítá, že i při intervenci akademického doktora byl barvíř chirurgickým vykonavatelem. Doktor se rukama nedotýkal — nemusil-li — toho umění, které jest dnes svými výsledky parádou moderního lékařstva.

Operace, které dnes konají se hravě, lehounce, že pacient o nich ani hrubě neví, za onoho času bý-

valy vždy spojeny s nebezpečím života. Proto nedivno, najdeš-li v knihách městských tu a tam poslední vůli, psanou před operací. Takž na příklad r. 1569 přišel jakýs Němec ze Sonfichtu, Martin Michal, do Prahy, onemocněl nohou. Lazebníci uznali nutnost amputace rychlé. Psal tedy Němec ubožec: „Já Martin... znamená škodu nezhojitedlnou na noze, pro kteroužto příčinu s radou starších pánů mistrů barvířských tůž nohu sem sobě odnítí a řezati dal; i nevěda, jakby v tom řezání pán Bůh se mnou naložití a působiti ráčil, protož o svém statečku řídím...“

Dosti zhusta stávali se z lazebníků a barvířů lékaři; to jest, takový mistr z jakýchkoli příčin nechal lázní a posluhování obecnstvu širokými služebnostmi a přidržel se některého snazšího odvětví nebo, vyniknuv dovedností při některé operaci, dal se jen na vykonávání takových operací, jiného všeho pomíjeje.

Za příklad první kategorie poslouží z Jindřichova Hradce lazebník Mates. O tom stojí psáno r. 1610, že lázní netopí, baňkami nepouští, vlasů nestříhá, ani ran nehojí — než toliko **léčí**; jinak, kdyby se sešlosti jeho neušetřovalo, že by se vědělo, jak k němu přikročiti. Byl tento lékař, z lazebníka vyvinutý, as nějaký starý lenoch.

Za příklad druhé kategorie jest v Hoře r. 1550 Hanuš, mistr barbír, jenž „lidi na kámen řeže“. Tedy specialista. Dělal jen to. Přišli vůbec barbíři zvolna sami k tomu dělení mezi sebou, že jedni obrali si chirurgii samotnou, a druzí ovšem zůstávali při obyčejné práci barbířské. Další rozvoj pak přirozeně byl ten, že se chirurgové od cechu barbířského trhli, a to stalo se již v XVII. věku nejprv ve Francii. V Německu a u nás však dlouho zůstávalo při starém.

Že barbíři a lazebníci druh proti druhu při své lékařské praxi byli žárlivi, toč jisto, i kdyby to v pramenech nebylo psáno. R. 1592 v Praze řekl lazebník o druhém, jenž lékařil: „Šelma ten sakrmentský hudler, aby prve do kolleje šel, a kázal sobě pardus dáti!“ Kritika to zlá, ale drobet směšná.

Před hojením činili i barbíři a lazebníci smlouvy s pacienty o zaplacení. Také závdavky brali. Honoráře byly všelijaké. R. 1564 dostal v Jindřichově Hradci barvíř, který Její Milosti paní Mandě trhal zub, dvě kopy grošů, což plat znamenitý; když myl pánovi barbíř hlavu, dali mu jednou 5 grošů, po druhé 10. Tedy od téhož výkonu nestejně.

Malostranský bradýř Daniel Markrabě r. 1591 vázal a hojil sedláka Josefa z Přílep, jenž ulovil si v Praze ránu v hlavu dosti škodnou a druhou v ruce. Ten dal od hojení 6 tolarů, tovaryšům na pivo; za první vázání nad to dal půl tolaru; v domě bradýřově měl stravu a byt, za to dal manželce principálově dva tolary a půl strychu pšenice.

Jako doktorům tak i jejich nižším a nejnižším oprávněným kolegům chirurgickým dobré obecnstvo zůstávalo leckdy spravedlivou mzdu dlužno. Od barvíře Hanuše Eldringka z r. 1575 dostali se dlužníci až do posledního pořízení, ovšem s úmyslem, aby dědicové dluh z nich za stravu a hojení dobývali. V Kutné Hoře líbí se nám urozený Jan Kordule ze Sloupna. Beneš barvíř hojil ho na ruce, začez měl dostati 5 kop, ale urozený pán neměl se k placení a raději se nechal žalovati soudně. Barvíř Beneš honoráře se nedočkal umřel. Žalovala vdova. Rytíř z prvu nechtěl soudu nad sebou uznati; pak tvrdil, že nebožtík barbíř neudal správně rytířovo jméno a konečně jal se dokazovati, že barvíř ho dobře nezhojil.

Mezi barbíři, věc podivná, u nás přemnoho, snad většina, byli Němci. Také byla mezi nimi všelijaká cháska, zvláště mezi pohyblivým jich živlem, mezi tovaryši. Přejde r. 1568 na soud pražský Matouš Pěnkava s žalobou, že Hanuš Bartnštejn a ještě jeden tovaryš bradýřský, když v nemoci jsa krtice měl, učinili s ním smlouvu, že ho zhojí za 12 kop. Ty peníze jim dal, ale oni oba vykradli se, ušli a jeho na poly mrtvého odběhli. Teď, došed šťastně toho Bartnštejna, miní se na něm hojiti. Ale tovaryš zatčený sváděl na mistry. Prý ať honí si ošizený pacient mistry Filipa a Křištofa, kteří utekli také. Tedy čistá německá družina. Soud skutečně pustil tovaryše jakožto nevinného — a mistři byli ti tam.

Třetí druh lékařů, kteří se doktorum do díla plichtili, práce jim ujímali často s větší pacientu škodou než s užitkem, jest směs lidí obého pohlaví velmi pestrá.

Nejprv kněží. Z těchto starodávných lékařů ještě v XVI. věku najdeš tu a tam některého, ale jsou jakoby na vymření. Tesák Mošovský ve své mravokárné knize O lakomství sic píše, že mnozí kněží biblí a Zákonem opovrhše na noční louch více hledí a prachy (prášky, medicíny) dělají nežli o Zákoně přemýšlují. Nadává jim proto penízolíbáčkův.

Ale v historických zápisech mnoho jich nena jdeš. Pravda-li, co Tesák psal, pak výklad ten je, že kněží farní, zvlášť po venkově vedle své duchovní správy, aby k bídnému důchodu si přivydělali, hotovili ty prachy a pilule, ale zůstávali s nimi jen doma. Lékařské pověsti přesporní došel málokterý.

Radu farářských lékařů zahazuje v XV. století muž slavný. Jest to „osvícený a velmi dospělý hvězdář a lékař vnitřní“ mistr Křišťan, farář od sv. Mikuláše na Starém Městě.

Spíš by se podobalo, že podle svých starodávných tradic klášterníci zabývali se lékařstvím a hotovením prachů, pilulí a všelikých traňků. Ale v XVI. století klášternictví u nás bylo sešlé, až nepodobno k víře. Tudíž marné pátrání po lékařích. Jenom z plzeňského kláštera dominikánského máme z roku 1543 bezpečnou zprávu o lékaři řeholném a bohatém.

Píšeť totiž městský úřad plzeňský do Tachova na prosbu převora bratří kazatelův a všeho konventu plzeňského, že bratr Henrik s povolením převora lidem lékařstvím posluhoval s pochvalou, těchto však časů že v Tachově, skrze smrt tělesnou ze světa se odebrav, po sobě dosti drahnou summu peněz, posluhováním lékařským nabytou, pozůstavil a při tom i zanechal některých lékařských nádob a jiných věcí; aby tedy konvent klášterní o to nepřišel.

Ze starodávných lékařů hojnější a patrnější měrou drželi se židé. Marně si zbožní právníci středověcí trudili hlavu otázkou, „také-li lékař, jsa žid, potřebován býti má“, načež většina odpověď dávali, že nemá, poněvadž „takoví více usilují člověka o hrdlo připraviti, také že nemocného, jakž na křesťanského lékaře náleží, k pokání a polepšení života nenapomínají“.

Opatrné právo kanonické k té otázce o lékařích židech odpovídalo, že v čas potřeby, když žádného jiného lékaře před rukama není, poněkud se propouští a dovoluje, aby žid za lékaře byl volán. A toho se drželo obecnstvo i klerikové. Dost byl kněz, které hojil žid „v čas potřeby“. R. 1600 dostal se pražský žid lékař Šalamoun až i k soudu s převorem kláštera sv. Markety, knězem Martinem Lípou, jsa viněn, že předešlého nebožtíka převora ošidil. Vyšlo na jevo, že Nisenus, převor předešlý, rozsto-

nav se (nač, neví se), k Šalamounu dal se na léčení; peřiny odvezeny k židovi na saních, nemocný ve voze krytém. Deset kop dáno závdavkem. U žida převor ležel nahoře tak dlouho, až umřela židovka. Tou smrtí znechutilo se převoru ležeti v domě Šalamounově a chtěl pryč. Však již nebylo možno. Umřel sám, a pak se klášter soudí s Šalamounem o peníze a věci, které nebožcovi pobral.

Židé jako lékaři uměli se obestříti jakous rouškou tajemnosti, chytráci byli; léčili všecko, ale v XVI. století v Praze nejraději se oddávali léčbě francouzu (syphilis). Bylo to léčení nejpohodlnější a poměrně při práci nijaké nejvýnosnější. Žid lékař měl na to „světničku“ a v té vyháněl z pacientů velikým horkem francouze. Vyhnal-li, dobře, nevyhnal-li, také dobře: měl pacient „dát se do světničky“ dřív, než francouzi tolik zaseděli a zastarali.

Podářilo se zhojiti i veliké rány na těle. R. 1570 přišel pražský krejčí Ondřej k Isaku lékaři, maje nad okem „hrubou díru“; ta škoda až do očí mu sáhala. Isak ho měl tedy hojiti na oči. Isak však znalecky děl: „Nemůž to zhojeno býti, až se do světničky dáš, neb jsou francouzi!“ I dal se krejčí k židu do světničky a zhojen jest.

Mrzutá věc nastala, když lékař žid spletl si nevinný nějaký lišej nebo jinou kožní nemoc s francouzi. Z pražských knih známo několik o tom soudních líčení. Jednoho si všimneme, poněvadž vysvítá z něho, kterak valnou žid měl ve „světničce“ praxi. Z té praxe bezpochyby vyvinulo se v židovi sebevědomí, kterým se v soudě bránil proti doktorům. R. 1570 totiž jakýs Ondřej Trost vinil Isaka Tlustého žida, že ho tak nezdárně hojil, až ho připravil o oko; prý měl Ondřej na čele lišej, Isak připo-

věděl zhojiti ho za půl čtvrté kopy grošů, ale na lišej ho nezhojil; oko pryč.

Žid soudu odpověděl, že na lišej nehojil, než toliko na france; Ondřej neměl lišejův než france; a francům že žid rozumí dobře, zhojil na ně osob do šesti set (!); Ondřej se před tím s franci tajil, kupoval sobě mast, jí se mazal, až se mu do kostí projedla; potom vida, že zbytí není, utekl se prý k židovi, dal se do světničky a ve dvou nedělích byl z franců vyhojen; ostatně prve než k Isakovi přišel, rok chodil „s zavěšeným okem“.

Z té řeči obranné konšelé nerozeznamenali, kde pravda. Volali na to tedy znalce, pravé doktory (kteří se v knize jménem neuvozuji); avšak když doktoři vyřekli znalecky, že Ondřej měl lišej a ne francouze, Isak pyšně na to, „že ti doktoři těm nemocem a francům nerozumějí“. Kdo naposled vyhrál v soudě, o tom schází zápis, ale i kdyby žid byl pohořel, mnoho se mu nestalo. Soudíme z analogie. A 1570 viněn Řehoř, lékař v témž soudě pražském, že špatně hojil Kristiánku na oko; jak ji pomazal, hned ji na zrak porazil: že teď nic nevidí. A soud odsoudil ho, aby ze sedmi kop honoráře smlouveného vrátil Kristiánce šest. O náhradě škody ani muk.

K další pestré hromadě lékařů všelijakých nelze pominouti lékárníků. Již od XIII. věku jsou zmínky, že se lékařům v léčení pletli, ale zdá se, že jen samovolným strojením a podáváním léků a nikoli vykonáváním lékařské praxe jako jiní nepovolání. Lékárníci mívali svou apotékou, v níž obecnstvu prodávali konfekty a cukroví, výdělku hojně; jim nebylo potřebí namáhati se lékařskou činností.

Prostý lid mívá v lékařských věcech také zhusta důvěru ke katům, hrobníkům, nunvářům. I ty nutno přičísti k lékařům XVI. věku. Když Jan Illahola, prodavač soli v Kutné Hoře, r. 1571 uhnał si franckou nemoc, jak pravil, „z leknutí“, dal se na hojení k nunváři kutnohorskému.

Kati byli pokládáni za zvlášť umělé při operacích. Matěj Dušický, hlásný v Pardubicích r. 1581 konšelům oznamoval, že na hlásce nohu sobě nastudil, tak že se mu zapálila, i prosil pro Boha, aby mu ta noha od mistra popravního byla ufata, a katovi za tu práci aby podle smlouvy dáno bylo 12 kop z peněz špitálských, on, Dušický, jsa chud, že platit nemůže. Z té zprávy mimochodem vysvítá, že kat nepožádal honoráře právě maličkého. Dvanáct kop je peníz! (Našich asi 170 korun.)

K lékařům XVI. věku nutno přičísti také sedláky mnohé. Lid selský doktorům málo vydělati dával; hojil se sám a prostě. Právě doktor Jan Chocenský ve své lékařské knize r. 1512, že česnek jest selskému lidu nad apatěku a „hrubost sedlská, lékařství neobvyklá, cibuli s octem za dryák chválí“. Ne jeden sedlák uměl hojiti a spravovati rány a získal tím hojením i pověst široko daleko.

Do jižních Čech zhusta přicházeli lékaři z Moravy novokřtenci, řemeslníci a sedláci komunistického rázu a náboženství našim bratřím podobného. O jednom takovém lékaři píše r. 1581 Jan Tučap z Tučap Štěpánu Vratislavovi z Mitrovic, prý nemohli barvíři jeho ženě na nohu pomoci, až ji dobře hojiti začal novokřtěnec v Pacově; ale prý stroje se novokřtěnec domů, do Mikulova, chtěl, aby paní jela s ním, že ji dokonce zhojí; to se stalo, ale pisatel míní, že již nebylo té jízdy potřebí, a že novokřtěnec chtěl pánovi jen měsíc natáhnouti.

Nadmíru mnoho pletlo se doktorum do lékaření ženské pohlaví. Byly v něm rozdíly, stupně. Na nejnižší stály ony ženy, které buď prostou a hloupou věrou či naopak potměšilou chytrostí nemoc léčily zaklínáním a všelijakým říkáním.

O té ženské hloupé chytrosti a chytré hlouposti byla by knížka. Ukázka jen, kterak nemoci takové zaklínavé báby hojily. Na vyvinutí kloubů nebo na zlámání kostí dle zprávy Matěje Poličanského z roku 1613 říkaly: „Ve jméno sv. Duchá, jel pan Ježíš na oslíčku, sv. Petr na koníčku, Petře, pospěš, pane, nemohu, zlámal mi kuň nohu: nu, sejdíž se kost ke kosti, kloub k kloubku, srst k srsti, ať jest zase tato bolest celá jako kámen, dejž to Duch sv. Amen.“

Toť se ví, nepomáhala-li bába rukama a všelijak jináč, kost ke kosti v pacientovi nešla, ani srst k srsti.

Ty ženské žehnačky byly při těžších nemocech rozumnému lékaření tím na závadu, že se valná většina nemocných obracela k nim i v těch případech, kde bylo potřebí rázně zakročiti a nemoc popadnouti jináč než rouhavými a hloupými slovy. Pak překážely ty báby doktorum i přímo tím, že pověřiví i vysocí pacienti za zády doktorovými přece také povolávali začasť žehnačku; pokud jen žehnala, ne kazila nic, ale podala-li lék svůj, snadno pokazila nebo zdržela hojení doktorovo.

Mravokárci i v pověřčivém věku XVI. tepali ty ženy; Rešel kněz (v knize Sirach r. 1574) nadal jim čertovských opic a zlobil se, že tolik lidí k nim běhá, aby svých nemocí se zbyli — ale na konec přece věří, že ty báby babským lékováním, hadačskými klevetami spomoci mohou: „Mnohý zdráv bude skrze žehnání, však není to božské ale ďábelské zdraví, neb tu budeš falešně, způsobem podvodným

zdráv učiněn na těle, ale smrtně budeš nemocen na duši a takž dáváš kuň za píšťalu a vola za pláka.“

Vyšší stupeň lékařek byly ty ženy, jež nabyvše nějaké zkušenosti praktické, daly se do provozování praxe. Na prvé místo právem stavíme „báby pupkořezné“, při nichž bývalo v XVI. věku všechno porodnictví. Vzdělány na tu veledůležitou úlohu nebyly; kdo ví, kolik jich znalo naši první knihu o babení, kterou vydal r. 1519 lékař Klaudian v Boleslavi Mladé; zkoušek nedělaly, úřad městský ani státní jim nedával zvláštního ustanovení ani oprávnění, ale babky přinášely a rozhojňovaly zkušenost, od sebe samých začínajíce.

Některá byla i přes pole dobře pověstná: Kateřina, bába v Hoře, byla r. 1548 volána až do Jindřichova Hradce k urozené paní. Vůz pro ni poslali a dovolovali, nemůže-li hned, aby přijela aspoň ten týden.

Ženské snažily se výše nežli býti pomocnicemi při nejtěžší chvíli svého pohlaví: ony hlásily se ke všemu lékařství. Urozené dámy, nevykonávající praxe lékařské vymýšlely aspoň recepty, z nichž některý se dostal i do tištěné knihy. Uváděje do veřejnosti sádelnou mast, kterou si vymyslila urozená paní Velemická z Maličína, spisovatel, praeceptor dětí panských, Matouš Valkenberger z Valkenberku, dí, že ta paní od pána Boha mnohé dary sobě propůjčené v lékařství má.*) To slovo, že paní má od Boha dar lékařství přirozený, řekl praeceptor z podlízavosti, ale souvěkovci byli

*) V knize Zahrádka růžová žen plodných. Chtěl v té knize ukázati »pobožně fabriku a složení lidského těla«. Ubohá vědo anatomická!

o tom přesvědčení a uznávali, že může býti žena tak dobře lékařem jako muž a ochotně přikládali nejedné osobě ženské titul lékařky a dávali se od ní léčiti i v nemocech těžkých a choulostivých.

Konšelé připouštěli lékařky k vykonávání praxe a přijímali úředně v soudě od nich dobrá zdání a zprávy lékařské.

Lékařkou se státi mohla žena velmi lehounce. Stejně jako muž. Vědy nebylo k tomu potřebí pražádné, spíš trochu nestydkosti a smělosti. Uměla-li čísti v herbáři, to byla už vzdělaná lékařka. K nabytí titule lékařky stačilo, když se smělé ženštině povedlo jedno nebo druhé léčení.

Nepovedlo-li se, začala bezpochyby znova, neboť ženy jsou namnoze houževnatější při svých plánech nežli muž. Z Kutné Hory známe jednu, které se to lékařské rigorosum hned nepovedlo. Historie ta je zajímavá proto, že v ní zřejmě vidíme, kterak lékařky vznikaly. Přejde r. 1545 na soud kutnohorský Salomena Tuliska a pohání Martu „lékařku“, že od hojení dítěte jejího vzala půl kopy, ale hojila je tak, že by bylo málem umřelo. Na to vece skromně kandidátka lékařství, že není lékařkou, ale když ji Salomena velmi prosila, řekla prý jí: „Nejsem lékařkou, ale což dovedu, ráda udělám!“ Když pak dítě ohledala, poznala, že mělo v ústech franckou nemoc, poněvadž prý mu čípek otekl a hnil. Hojila je tedy na franckou. Dítě začalo už jísti, kdež před tím nechtělo, a byla by je prý vyhojila, kdyby matka nebyla před dohojením jí odňala toho dítěte. K tomu zas matka jme se vykládati, že dítě dala Rendlíčkové na zhojení, ta uznala, že franckou nemá, a že by je byla Marta umořila. Rendlíčková patrně už měla titul lékařský uznaný. Aspoň její kritika připravila kol-

legyni začátečníci odsouzení. Při tom někdo pánům připomenul, že i Charvátka po lékařství Martině zemřela a protož vyřekli ortel, že Marta, davši se v lékařství, ač s tím nic neumí, vlastně provozovala šejdířství a tudíž ve vězení poseděti má do vůle konšelův a se Salomenou nechť se vyrovná.

Tušíme, že neměla každá kandidátka to neštěstí, aby se při prvních nesmělých pokusech jí v cestu postavila alternativa, buď titul lékařky, buď šatlava. Také na druhou stranu tušíme, že Marta po prvním neštěstí lékaření nezanechala.

Lékařky se nebály žádné nemoci. Stejně jako lékaři. Nejvíce jich však shledávalš při nemocech zevnitřních, jakož se rozumí skoro samo. Hojně nacházíš lékařek očních. V Praze se připomíná jedna již r. 1365.

Ranhojiček taky dost. Roku 1544 jedna, Marta Kačovská, staroměstská měšťanka, směla svůj znalecký referát podati až i v soudě komorním, tedy před velikými a urozenými pány. Vypravovala, že hojila Martina krejčího, který měl ránu bodenou v kyčli a suchými ranami byl ubit tak, že hlava mu otekla a byla modra a několik dní krev z nosu mu tekla. Kladla mu do rány knoty a ve čtyřech nedělích ho zahojila úplně.

Že lékařky rozuměly francké nemoci, není ani divno. Když r. 1629 v Chocni jeden soused druhému vyčetl onu nemoc, ani nepodivujeme se, že sobě uražený přinesl písemné svědectví od lékařky Anny, truhlářky ze vsi Řezova, jímž dokazováno, že ho na jinou nemoc hojí. Proč by neměla bystrá truhlářka rozeznati lyšej od franců? To nedivno. Ale nad tím se přece nutno aspoň drobet pozastaviti, že lékařky v XVI. století byly i specialistkami oné nemoci venerické.

A nehojily snad jen své pohlaví, ony hojily i muže. Byl to pokrok! Sic Kutnohorští konšelé mu nepřáli. Dorota Beránková nunvářka měla na france světničku, řekněme léčebný ústav, sanatorium; hojila statečně, ale r. 1575 volali ji konšelé na radní dům a tu jí zle vyčítali, že se dělá doktorkou, neučivši se tomu, a že už několik lidí u ní se světa sešlo, jako na příklad pan Smetana, kterého hojila na francskou nemoc, a on ji jakživ neměl a dobře se choval. Beránková však bránila svého umění. Prý by nehojila, kdyby lékaření nerozuměla, prý má listy o tom, že mnohé zhojila. Po několika letech zas ji někdo udal na rathouze, že chová ve svém ústavě čtyři muže, a páni ji potrestali špalkem! Pro svoje umění a humanismus byla na několik hodin přikována k špalku, a mládež horská měla z ní radost.

To byli v Praze pokročilejší. Téhož času (r. 1585) úředně v soudě konšelé dovídají se, že léčebný ústav má lékařka Marta, že v něm mimo jiné muže hojila na suché france zedníka Adama Loubského, od hojení že vzala tři kopy. A neříkají tomu nic. Vzala-li Marta jen tři kopy (našich asi 42 kor.), tož nebylo u ní tak strašně draho jako v dnešních sanatořích.

Asi nebyla Marta lékařka jediná v Praze, která konkurovala se židy „o světničku“. Ze soudní pře, do níž se dostal Adam Loubský pro nezaplacený dluh, dovídáme se ještě, že ležel Adam u lékařky čtyři neděle, lékařka strojila mu jídla. Jeden ze svědků vypravuje, že pacient „více snědl masa než by já ho nyní snědl po třikrát; dával na stravu peníze, a jest tam nespórá hospoda.“

Aby však někdo nespravedlivě nepodezíral léčebný ústav ženské lékařky, v témž soudě a týž rok vykládá Anna Piknusková o tom, kterak vesele vedl

si její muž, když byl na léčení v světničce u mužského lékaře. Vykládá, že hojil se na tu zlou nemoc, měl tu lékaře a spolu malvazí pijívali a hodovali a tu peníze utrácel. Zdá se tedy, že v těch léčebných ústavech všude bylo dosti veselo.

Na provozování lékařství dávaly se jen dospělé ženy, dívky ne. Ale jednu přece známe, jenže, nedoufajíc u pacienta důvěry, lékařství podávala pod cizím pláštěm. Když totiž r. 1566 v Praze stonal Matouš Pěnkava hrnčíř, napadlo dívku, dceru hrobníkovu, Dorotu, že by se hojením něco dalo získati. I přinesla mu podle zdání svého nějakou medicinu jménem slovutného pana Adama z Kelče; potom donášela lékařství dále, až vymámila od hrnčíře 12 kop. S tím se potom dostala na soud, a konšelé ji dali do vazby, poněvadž „se do hojení dala, tomu nic nerozumějíc a podvodu se dopustila“.

Vylíčili jsme dle starých pramenů lékaře a lékařky, lidi, kteří v XVI. století proti doktorům vzdělaným mívali větší část lékařské praxe ve svých rukou, kteří důchodům vzdělaných doktorů bývali na překážce a pacientům často na škodu. Nelze nám rozpravu zavřítí, aniž na rozloučenou aspoň u výtahu uvedeme jeden hlas, kterak soudil intelligent souvěký o samozvaných těch osobách lékařských, umělé a učené doktory v ochranu bera.

Piečka Smržický ve své satirické knize horlivě vykládá totiž, že nemá se přičítati mužům, v umění lékařském výborně vycvičeným, lehkomyšlnost a nestydatost některých neučených doktorů nebo raději dryáčníků, kteřížto vyzdvihující se titulem doctorským, mnohé podvozují a oklamávají, kdyby se z nich ti titulové snali, jako kumánský lev, kterýž byl svlečen z kůže, osli by zůstali. A ti takoví pokladači lidští ne jináč dobrým lékařům než jako havrani

zpěvavým ptákům škodí. A rovně jako koukol a stolklas mezi nejlepším osením své místo míti chtějí. tak i ti tlachaví dryáčníci chtějí mezi poctivými a vznešenými doktory též neposlední místo držeti. Pravda jest, že nynějšího času žádných řemeslníků víc se nenachází iako „doktorů“, však nicméně mezi nimi veliký rozdíl. Někteří provozující své umění troštují lidí dobrým zdravím, byť v největším nebezpečenství bylo, a jakživi se žádnému umění nenaučili, leč někde v apatekách aneb u bradýřů slouživše, přepsali sobě některé recepty a lékv, kterýchž ani příčin ani podstaty neznají, aniž, kde by své místo míti mohly, nevědí. Kdo jest tak nestvdatým, abv se směl vvdávati za zpěváka (kantora), kdyby zpívati neuměl? A kterak ten hráti bude na varhany, který se na žádný jak živ instrument neučil? Což netrpí-li se v této věci tak lehké, mnohem tedy méně ti nedoukové lékařští, kteří s doktorstvím zacházejí, trpěti se mají. Pročež velmi rozšafně činí vrchnost v některých obcích zapovídajíc, aby žádný lékařství neprovozoval, leč by prve byl examinován a zkoušen od doktorů přísežných, tak aby lidé v potřebách zdraví své mohli bezpečně jemu svěřiti, aby místo lékaře mordéřem se neopatřili: nebo menší jest nebezpečenství od nemoci nežli od neumělého a nezkušeného lékaře. Což kdyby se všudy a zvláště v Čechách zachovávalo, lépe by se s nemocnými, než se dře, dalo. Kdyby takovv řád zde byl, musily by naše baby doktorky s svým bobrovým strojem, bobkovým olejem zadu zůstatí. Ale proč pak zde v Čechách těch zkušených a učených doktorů tak málo máme? I proto, že se domníváme, že žádného učeného muže nepotřebujeme, a že na těch shnilých, svodnických a proklatých babách (tím míní všecky lékařky) také barvířích aneb apatykářích, kteříž lé-

kaři rádi by slouti chtěli a sotva pravých lékařů kuchtíkové býti mohou, dosti máme, tak že u nás o žádném dobrém, učeném, zkušeném doktoru takměř nic nevíme. A proč? Protože učených lékařů a neučených rozeznati a jednoho od druhého právě odděliti neumíme, než mníme, když jest ledajakýs žid, neučený pop aneb jiný zkušený lékař, ledajakás baba, kteráž dojde nějakých knih a někdy nenadále jeden neb dva nemocní sami od sebe se zhojí, tehdy že hned znamenitým doktorem, znamenitou doktor-kou jest, a on pak bude lehkomyšlným lidským mor-deřem a ona proklatou hadačkou. My zdraví svého svěřujeme ledajakýms padouchům, kterýmž bychom ani zlámaného peníze svěřiti neměli.“

Tak ne právě zdvořile charakterisuje v XV. věku spisovatel Piečka Smržický samozvaný onen houf lékařův a lékařek, k nimž obecenstvo mívalo větší důvěru než k doktorům.

Dnes splynul titul lékařský skoro docela s dok-torským. Doktorů, a dovedných doktorů, máme v Čechách dost, skoro o něco víc než dost, lékařská věda i umění činí netušené, ohromné pokroky, ale lidská hloupost, která přijímá zázračný lék z rukou všelijakých, nevymřela ani do konce dvacátého století, co den oznamují se novinami zázračné mediciny, a lidé je kupují, dosavad lékařství rozumí každý člověk, a nerozumí-li, tož aspoň dovede v něm pora-diti.

DOKTOR KOPP.

(Hlas Národa; 1887.)

»Cti lékaře pro potřebu, nebo i toho stvořil Nejvyšší. Muž moudrý nebude pohrzeni jím«.

•Písmo sv. Ekl. 38.

Pan doktor Kopp z Raumentalu byl v první půlce století šestnáctého v Praze lékařem. Po jistou dobu byl i tělesným lékařem krále českého Ferdinanda I. Kopp není osobou neznámou. V české literatuře mluví se o něm dosti vážně: sepsalť Čechum „Regiment zdraví“, knihu velikou jako missál. Tu obšírnou knihu, poněvadž neuměl Kopp dobře česky, sepsal po německu, ale originálu nevydal nikdá, než pan Hynek Krabice z Wajtmile r. 1535 vyložil všecko na česko a proto náleží pan doktor Kopp literatuře naší, české a to tím více, poněvadž nákladem na „Regiment zdraví“ svůj měsíc tolik vykuchal, že už nikdá se nevzpamatoval. Věřitelé ubohého doktora připravili i o dům, kterýž míval na staropražském náměstí, takže „stajskal sobě a plakal statku svého litujíc“.

Toť všecko povědomo: Literární historikové všimli si Koppa doktora pražského, jehož historie vzbuzovala outrpnost upřímnou, však více, než svrchu pověděno, o něm nevěděli nebo nepověděli.

Ale doktor Kopp — a to ukáže tento článkuček — býval nešťasten nejen po stránce nakladatelské a spisovatelské, než pohořel jedenkrát velmi tuze i v lásce, v lásce zapověděné. A zdá se, že nebyla

to láska nejprvnější, kteráž ho r. 1553 připravila před soudnou stolicí. Byltě asi Kopp až do své staroby galantní pán rázu epikurejského. Znajíce jeho při v soudě komorním, teď teprve pořádně rozumíme slovům Koppovým, jež vstavil do předmluvy svého „Regimentu“. Prý se touží na lékaře, že jsou drazí, řídci a „že freje a trunku a cos jiného hledají“. Kopp své kollegy — a tudy i sebe — hájí v první příčině tím, že hodni jsou mzdy lékaři pro důležitost práce své; řídci jsou, poněvadž v naší zemi jich neumějí oceňovati; a k třetí výtce odpovídá doslovně: „Mníš, že lékař člověk není, aby žádné radosti neměl, nežli s tebou i s jinými vždycky v smradu seděl?“

Toť bylo Koppovo přesvědčení a pravidlo života, do praxe obzvláště tenkrát uvozované, když proti druhému kusu předepsané žaloby přec naskytla se některá sličná dušička hladkého pohlaví, kteráž „v naší zemi uměla doktora aspoň drobet ceniti“. A taková sličná dušička byla paní Bohunka z Výškova, choť urozeného Hendrycha Bechyňského z Lažan.

Doktor hojil pána, hojil paní, když nemocí strádali, býval vítán v domě Lažanských vždy přívětivě, často si ho zvánali na dobrou vůli a milé posezení, pili spolu nejednu číšku pražského i uherského vína, mívali spolu žerty; doktor znalý světa uměl pěkně povídati a povídal česky, hovory doctorské a šprýmy bývaly paní vděk a pánovi za dlouhý čas rovně tak — ale se džbánkem chodí se tak dlouho, až ucho povolí.

O Hromnicích r. 1553 paní Bohunka urozenému svému panu manželu — utekla. Zmizela, jakoby ji země byla zhltila. Panu Hendrychovi se pro zmizelou paní sic neutrhlo srdce, neměltě asi Bohunky

tuze rád: bil ji — ale kladl outěk ženin za posměch sobě a všemu urozenému kolenu do šíře i hloubi. A proto rozlítíl se z míry. Nejprve byl bit rukou páně sluha Jakub. Z něho vybil pán zprávu, že asi čiperný medikus paní vyloudil. Nastala teď sháňka po průvodech tohoto zlého nařknutí: pán zobracel ruby kde kterou příhradu paniných truhel a jarmar, shledal starých a mladých receptů Koppových, tu a tam namátl se mu v prsty ledajaký papírek podezřelý — na jedné škartici dokonce stálo psáno rukou doktorovou, „aby s tím Hendrychem, bláznem, nebývala paní Bohunka“, v jiné škartici hovořil doktor — snad žertem — o nějakém řebříce, kterýž aby paní k oknu přistaviti dala. Toť bylo průvodů proti Koppovi dost. I sekret doktorův nalezen v švadlin-ském panině nádobíčku, nu, sekret — pečeti dlo cizí — u věcech paní Bohunčiných, toť přec výmluvné corpus delicti. S tím vším běžel pan Hendrych k prokurátorovi čili advokátovi, s řečníkem běželi pak na hrad k hejtmanovi a k arciknížeti Ferdinandovi a tu vyžádali, aby ubohý medikus byl bez odtahu dán do vězení, poněvadž je strach, aby také nezmi- zel jako paní Bohunka.

Byla to asi pořádná ostuda a hodně vody na mlýn lidských pomlouvačných hub, když mocí práva veden byl doktor Kopp z Raumentalu na pražský hrad. Tu ho věznili drahý čas. Dvakráte stál v ko-morním soudě a dvakráte tento odložen, poněvadž nebyl na hotově s odvody své nevinnosti, aniž to div.

Člověk vězený, byť najal sobě advokáta, nemíval vždy pohodlně obran svých po ruce. Ze žaláře sháňka po dukazech vždy zlá.

Ve středu po sv. Bonifáci roku 1553 konal se s Koppem doktorem poslední soud.

Seděli na tom soudě vzácní páni. Nejprv ovšem arcikníže Ferdinand na místě královském. Pod ním seděli: kníže Hendrych, purkrabí v Mišni, hrabě Herstenštejn, kancléř, purkrabí Volf starší z Krajků. Ti byli u prostřed. Na straně pravé zasedli čtyři z panstva, šest z vládyk. Z oněch pozorujeme Jana ml. Lobkovice, komorníka; podle něho Lobkovice staršího ze Zbiroha, jenž byl sudím. Podle něho usedl Petr Švamberk a Jindřich Plánský z Zilberka. Mezi vládyky povědom nám Jiřík Gerstorf, podkomoří na ten čas. Pak tu byl jeden Vratislav z Mitrovic, Malovec a Václav Bechyně z Lažan, patrně soujmenovec a snad příbuzný žalobcův.

Na levou stranu posadilo se pánů šest, z nichž nás zajímá poněkud Jan z Valdštejna na Rabí, Jan z Říčana a Jan Švamberk. Mezi čtyřmi vládykami pozorovati zvlášť Dubanského, Chotka, jenž byl prokurátorem v království, pak známého Viléma z Klenového. Poslední — Jan Beneda z Nectin na Libni — zajímá svým podivným jménem.

Tenť byl soud, jenž měl nalézt, uloudil-li doktor Kopp pěknou Bohunku, čili neuloudil.

Hendrych Bechyně z Lažan začal přelíčení. Skrze svého prokuratora oznamoval i zdůvodňoval doktorovu vinu, řka: „Původem toho Jana Koppa z Raumentalu, v lékařství doktora, nepořádně, nenáležitě a nekřesťansky Bohunka z Veyškova, manželka, z obydlí jest vylouzena.“ Ukázav pak psaní některá na Bohunku se vztahující, též i doktorův sekret, mluvil dále: „Ty listy Kopp po Jakubovi odsýlal, co v sobě zavírají, tomu dobře Vaše Milosti srozuměti ráčili; také on Kopp nočním časem do obydlí jeho Hendrycha chodíval s ručnicemi a co tu působil, týž Jakub vysvědčuje. Také jest i to provedeno svědky,

když při Hromnicích manželka Hendrychova se ztratila, že se s ní Kopp scházel. Sekrét ten také u ní nalezen, kterýž jí Kopp dal, kdyby co jemu psala, aby tím pečetila. Tedy manželku uloudil, praktkoval; žádám od Hendrycha z Lažan V. Mstí, abyste to, co se jest tu nekřesťanského a nepobožného zběhlo, k srdcím svým připustili a k spravedlivé nápravě přivéstí ráčili, neb ne toliko on Hendrych sám nad tou příhodou těžkost má, ale i všickni přátelé jeho, že jim takový posměch se stal. Kdyby lékaři pod jménem hojení takové věci obmejšleti měli, nebezpečné by věci všem manželům a dítkám jich nastaly.“

Když advokát tuto řeč od žalobce skonál, jal se Kopp brániti takhle:

„Slouže Hendrychovi a manželce jeho v obydle jejich i v domu svém a jim oběma mnohá dobrodiní ukázav, že jest pod tím vzat od Hendrycha v domnění, čeho se nenadál. Svědkové jeho že se nesrovnávají. Jakub ve svém svědomí (svědectví) dokládá, jak od Hendrycha byl svázán a bit i do vězení dán, a tak jsa v strachu pod tím to svědomí že dal. Ta psaní ukázaná, od kohožkoli jsou, nedostatek veliký v sobě nesou a to v tom, že v nich datum ani nápisu, komu svědčí, ani podpisu, od koho vycházela, se nenachází a tak se jimi nic neprovozuje. Co pak v těch psaních jest psáno a při nich i lékařství posíláno, není se čemu diviti a to tak, jako by neslušným způsobem se psalo, vykládati. Dávalť jí naučení, jak toho užívatí. Některá psaní mezi nimi snad před rokem se dála, a tu mezi sebou Kopp a manželé Bechyňovic z Lažan prý mnohé kunšty a žerty mívali, však tomu Hendrych nic neříkal.“

Po těchto omluvách pustil se advokát Koppův do některých svědectví. „Co se svědomí Anežky Bechyňové dotýče, jakoby Bohunka nějaké přiznání na doktora Koppa učinila, jakým způsobem k tomu přiznání přivedena byla, bude se ukazovati.“ A vytáhnuv z opasku psaní, advokát četl soudním páňům Bohunčiny žaloby psané Koppovi a ženě jeho Ludmile, z nichž patrno bylo, že s paní Bohunkou manžel nenakládal právě zdvořile. „Ona Bohunka oznamujíc jim veliké a těžké trápení od manžela svého,“ tak mluvil hlasem vyšším řečník, „pro Pána Boha prosila Koppa a manželky jeho, aby jí od něho pomohli — ale při tom sama ušla.“

Na tu řeč teď zase položen jest od manžela ztracené Bohunky odpor, replika, že všechno to řeč marná: „Svědkové vysvědčují, že doktor v nepřítomnosti manželově tajně v obydle se nacházetí dal, a Bernart Polák svědectví vydává, že v pondělí po Hromnici Koppa s Bohunkou do jedné vsi svedl a ona potom hned v outerý se ztratila! Mimo to stojí v psaních, aby ona s tím Hendrychem, bláznem, nebývala! Také v nich Kopp rady a naučení dává, jak se má Bohunka od muže svého strojit a na vozy klásti! Toť ji nade vši pochybu vyloudil on sám! V těch psaních žertu ani kunštu není: jest tam naučení, jakým způsobem se s ní shledati má, aby jemu řebřík přistaviti dala; učil ji také, jak se v tom opatrně míti a listy jeho páliť. Že datum a podpisu není, to v té příčině nic divného, neb kdož nějaký ouklad skrze psaní obmejšlí, opatruje to tak, aby jemu tím uškozeno nebylo, přišlo-li by na jevo; však jeho ruka vlastní jest! A psaní, které Kopp od Bohunky ukázal, Vaše Milosti ráčí to poznati, jak ta psaní doktorský skrze něho samého jsou smyšlena, neb se tomu, aby je ona sama z svého

rozumu psátí měla, odpírá. A lidé sedlští vysvědují, pokud u něho za celed byli, že Hendrych ji nikdy nebil.“

Ještě hodně se namluviv, právní přítel Hendrychův svoji repliku skončil obyčejným při všech soudech příkladem: „Prosím Vašich Milostí za spravedlivé uvážení, příklad dává na Janovi Kunšovi a Zikmundovi Troskovci, když se podobných věcí dopouštěli, k jakému trestání přišli.“

Když to byl propověděl, pokynul arcikníže, vstali páni soudcové a sestrkavše hlavy dohromady uradili se spolu, poněvadž na věži Svatého Víta hodina obědu již odbila, že by teď měli moudře jíti domů. A šli. Doktor Kopp asi smutně dal se zavést do vězení zase. Přesice neztratil — zejtra teprv bude rozhodný den — ale ti prožluklí svědkové mu velmi přitěžovali a hřebík do mozku vráželi. Bylo několik ženských od pana Hendrycha k svědectví vedeno, a ty Bůh ví co všechno viděly a neviděly. —

Nevyspí-li se do zejtrka právní přítel na ty přísné soudce lépe nežli dnes, zle bude, zle bude zejtra.

Nazejtří když soud zasedl a žalobník i pohnaný se svými juristy stáli u šraňku, na rozkaz knížete Ferdinanda promluvena od Koppa duplika v těchto slovech: „V psaních Bohunčíných, která ukázal Hendrych, jest ten nedostatek podle práva, že někda jsou doktora nedošla a tak psala-li paní co na svou těžkost, na jeho těžkost, poněvadž o tom nevěděl, se nevztahují a proto k zkáze poctivosti jeho místa míti nemají.“ V další řeči přiznal se advokát, že nepoložil Kopp originálního dopisu Bohunčina sobě zaslaného o tom, že Hendrych ji tepe a zle týrá; že položil a četl soudu pouhý přepis nějakým žákem školním pořízený a to proto, že Bo-

hunčino písmo bylo — velmi špatné. Přiznání to hodno pozor. Ne snad proto, že Bohunka špatně psala, ale proto, že tehdejší žáci, žebráci, ke všemu byli příhodni.

Na konec řeči své Koppův řečník také s analogiemi a příklady se vytasil. Které příklady vyčetl řečník Hendrychův, ty prý se nehodí; „ten příklad na Kunšovi jest věc od toho daleko proměnná — Kuneš ohavných věcí zjevně se dopouštěl — naproti tomu jiný nález soudu komorního ukázal advokát Koppův, a to nález mezi Jiříkem Medickým a Levou Zruckým o vylouzení ženy — a tenkrát prý nalezeno jen, aby Leva ženu vrátil — Kopp by ji taky vrátil, jen kdyby ji měl, však kdyby tu Bohunka byla, snad by nevinnost obou oznámila a pokázala sama.“

S tím obě strany pozůstavily svoji při rozvázení pánů soudců. Namluvily se až dost.

Soudcové vešli v radu. Vyvolili ze sebe relatory té pře, ti sestrkali hlavy své oužěji dohromady a po dlouhých, dlouhých odtazích dali psáti nález čili „vejpověď“; nález prohlédl arcikníže na místě králově, přečetli ho i ostatní páni a vládykové a zkorigovavše se, co kde se komu moudrého vidělo, konečně oběma stranám dali ho nahlas čísti.

A ten zněl: „Poněvadž jest on Hendrych z Bechyně a z Lažan vlastní rukou psaním jeho Jana Koppa doktora i také jí Bohunky mnohými listy i svědky dostatečně provedl, že jest mu Jan Kopp manželku jeho nenáležitě z domu vyloudil, z té příčiny Jeho Milost arcikníže a páni jemu Bechyňovi proti Koppovi za právo dávati ráčí a pro takovou velikou a nenáležitou věc Jejich Milosti téhož Jana Koppa v kázeň bráti ráčí a več mu to obráceno

bude, toho v moci J. M. arcikníže na místě krále sobě pozůstavovati ráčí.“

Tak se dostal slovutný lékař Jan Kopp z Rau-mentalů, spisovatel českého díla zdravotního, jež jest veliké jako pořádný misál, pro Bohunku, která kdo ví kde byla, do Bílé věže na pražském hradě.

Tu mohl přemýšleti o tom, kterak jest někdy prakse lékařova nevděčna.

Kdo bys chtěl obšírněji o tom neštěstí doktorově čísti, vezmi si „registra nová červená arciknížecí“ v soudě komorním. Tu jsme to četli nevěříce svým očím.

DOKTOR OKULISTA.

(Světobzor; 1890.)

Eliška, dcera urozeného Václava Elsnice z Elsnic, ubodla se r. 1575 v oko nějakým dřevem. Ani nevíme, byla-li dívčička hodně malá nebo dospělejší. Než na tom nezáleží; hlavní věc, že ubodla se v bělmo oční tak, až načervenaló tuze.

Rodiče sháněli se po lékaři. Od některého času měl na Malé Straně v Praze velmi dobrou pověst doktor Mikuláš Šubart. Jemu tedy Elsnic svou dceru v opatrování dal, smluviv s ním napřed slušnou záplatu. Nejsa z laciného kraje, doktor Šubart žádal nejprve padesáte kop grošů míšeňských, tedy tolik, zač bylo toho roku lze koupiti pět krav anebo slušný domeček na předměstí.

Po některém smlouvání slevil doktor. Pan Elsnic uvolil se mu dáti 27 kop, hrnec másla a dva strychy ovsá. Několik kop grošů vydal Elsnic hned závdavkem.

Slavný doktor Šubart na ubodnuté oko vymyslíl sobě lékařství docela prostičké: přilípl děvšce na oko veliký flastr a zakázal rodičům, aby ji kolik neděl myli; užil tedy takového způsobu léčení, jímž děvče neomylně musilo přijíti o zrak, poněvadž pod ochrannou střešou mastného flastru nemohla než shromážditi se všecka neřest, kteráž oko rozjedla. Ale tím nikterak nepravíme, že by jiný doktor tehdejší doby kloudněji děvče uhojil. Neuměli toho; tehdáž na tělo byly jen flastry ze sádel, do těla byly dryáky po pintách a konvích.

Elišce oko vyteklo. —

I přihnal se urozený Elsnic k městskému soudu do radního domu malostranského, a tu před purkmistrem a pány konšely obvinil milého lékaře těžkou žalobou, „že dceru Elišku, kteráž v oko, v bělmo pod zřítelnicí, se ubodla, k hojení jemu dal, ale on že ji hojil, že již na obě oči málo vidí, což lidmi zkušenými a umělými obvedl, a ti uznali, že nepořádné hojení při tom zachováno, a nepilností lékaře k tomu přivedeno, ano i z flastru nezpůsobného se najde, že nelékařsky flastry i s vlasy jí odtrhoval, že pro takové těžké opatrování naříkala a křičela — a poněvadž ji i o druhé oko připravil, protož aby z toho práv byl, a čím spravedlivě povinen, aby trpěl“.

Ovšem nešlo tou žalobou doktorovi o život, ale šlo o velikou peněžitou náhradu, kterouž by doktor byl obloupen jako lípa nebo vrba býval. Elsnic zajiště mýnil oko své dcerušky prodati velmi drazé.

Vyslechnuv dlouhou na sebe žalobu, Šubart v odvet pravil, že tomu všemu „odpírá“. Prý nebylo vyjednáno, že bude hojiti děvče na obě oči; alebrž připověděl prý jen, že „flus z oka zastaví a to tak, aby co ho zůstalo, nevyteklo, čemuž zadosti učinil, a jestliže na místo zhojena není, jemu se to přičísti nemůže; neboť když k němu — k Elsnicovi — o záplatu posýlal, té jemu dáti nechtěl, jeho zhaněl, dále ji jemu vázati nedal, a tak sám učiniv dceři své škodu, to by teď na něho vecpati chtěl“.

Nejvíce hnětlo doktora to, že dal Elsnic zkažené oko své dcerky obvésti čili komisí znaleckou vyšetřiti bez přítomnosti Šubartovy — a jakými lidmi! Za onoho času byli konkurenty lékařů v universitě promováných „barvíři“ čili barbíři, lázebníci. U nich byla všecka chirurgie. Pozval sobě tedy Elsnic bar-

bře malostranské, k nim přizval ještě jakéhos lékaře Štěpána, a ti páni uznali proti Šubartovi.

Tedy Šubart hněval se, že ho do konsilia nepozvali. Podle tehdejších zvyků soudních na odpověď obžalovaného měl námitky své činiti žalobce nebo advokát. Ten děl stručně: „Šubart, jak peníze vzal, sám o sobě k dcerce Elsnicové za tři neděle nepřišel a kdyby se jednou byl u něho zastavil, nebylo by mu toho líto — ale posýlal k ní svého marštaléře — a tak sám vinen nedbalostí.“

Replikou v odvet děl Šubart dosti moudře, „že Eliška oko měla vybodené, a tak umělý že není, aby uměl oči zase sázeti, a kdyby to uměl, byl by divný na zemi“.

Když pak žalobce tvrditi se jal, že oko nebylo vybodené, než jen „červenost“ že v něm byla, konšelé odložili stání, oběma stranám uloživše, aby se opatřily svědky.

Sháněl tedy svědky doktor, sháněl je Elsnic. Obojí svědkové musili v knihy městské býti za plat zapsáni. Doktoru měli svědci vysvědčiti, že zkázou oka vinen Elsnic svou nedočkavou neposlušností; Elsnicovi měli svědci dokázati, že vinen doktor svou nedbalostí.

Když došlo zase k stání, v němž zapsaní svědkové se čtli, odpíral doktor nejvíce svědectví bradýřův a svrchu psaného Štěpána, doktora, tvrdě, že jeho věcem nerozumějí. Děl: „Svědění (svědectví) jejich jest platné k tomu rovně, jakoby někdo jeho, Mikuláše, k vysvědčení bradýřských věcí potřeboval, neboť jiný jest opthalmista a okulista, jiný bradýř, a tak doktoři a bradýři očím a jinému hojení nerozumějí; nebo když v městě tomto Menším mládence jednoho na prsech řezati měl a hojiti, bradýři jeho se ptali, jak ho řezati chce: i poněvadž se ho

dotazovali a tomu nerozuměli, kterak že by rozuměli mohli, že by oči zkažené byly?"

Po té řeči kázal čísti doktor svědky na to, že panna byla proti jeho zákazu myta. To prý také škodilo oku. Jestliže prý marštalér něco ublížil při hojení, nechať prý si ho Elsnic popadne a soudem viní. A teď spustil doktor chloubu: „Jest pak hojení dar, kterýž ne od lidí, ale od Pánaboha přichází, jakož pak i při něm shledáno, že osobu jednu v devadesáti letech, druhou v osmdesáti letech zhojil, ano i také osobě jedné, která od dvanácti let ve špitále při městě tomto neviděla, uměním svým spomohl, že již viděti může a ta osoba přítomna. Mohl bych mnoho jistot o tom ukázati, ale pro ubytí zaneprázdnění toliko tři předkládám.“

Po té čtena „jistota od děkana facultatis umění lékařského v učení erfurtském, pak od práva města Kamenice, konečně od Václava Valkouna“.

Ukázav tyto „jistoty“, doktor Šubart jal se znova soudu vykládati, že hromadu lidí zhojil, nač i listy má — „ano i v Starém městě jednoho mládence u Hebenštrejta, tolikéž u zlatníka Arnolta zhojil a zřezal“ — protož na konec že žádá „od práva absolvován býti“ a žalobce aby mu nahradil škody i to, že mu na poctivosti ublížil.

K této předlouhé řeči replikou odpověděl advokát Elsnicův touto štipkou bodlavou: „Když praví, že hojení na oči jest dar boží, jest s podivením, že on připověděl dceru jeho ve dvou nedělích zhojiti a na to že přijal peníze.“

Tof se ví, že s touto špičkou doktor okulista nebyl spokojen. Snažil se ji vyvrátiti slovy, že hojení je sic dar boží, „ale nicméně člověk svou prací se přičiňuje“; on sám že konal svou povinnost dobře, však „když někdo raněn jsa se sám neopatruje,

umře li, ani ten, který ho ranil, nebývá mordem povinen!“ Z té příčiny žádal zase, aby soud od něho upustil.

Obě strany řečí potýkaly se ještě za hodnou chvíli. Zajímavého již neřekly nic, opakovaly stále totéž. Konečně již toho měli i konšelé soudcové do syta; kázali tedy stranám ze síně ven a jali se ortel skládati.

Ortel zněl: „Poněvadž od Elsnice z Elsnic dostatečně provedeno jest, že Dr. Mikuláš Šubart Elišku, dceru jeho, na oko zhojiti připověděv a, co by mu za to dáno býti mělo, smlouvu jistou učiniv a díl peněz vzav — netoliko na též oko ubodené jí nezhojil, ale i druhé nepilností a nedbanlivostí svou nedohlídáním, též lékařství k tomu nepříhodného přikládáním zkazil: z těch příčin dává se panu Václavovi Elsnicovi proti panu doktoru Šubartovi za právo, tak že předně, co jemu na hojení dáno, Elsnicovi zase navrátiti a potom o takovou škodu na očích se smluviti jest povinen, a to ve dvou nedělích. Purkmistr Christof Funck.“

Když tento ortel oběma zvaným stranám purkmistr přečetl, poděkoval slušně za spravedlivé právo Elsnic — a doktor Šubart oznámil, že odvolává se na právo vyšší.

Táhl se tedy proces o zmařené oko ještě za celý rok!

Teprve r. 1576 v pátek po sv. Matěji došlo od císaře Maximiliána II. konečně rozhodnutí, že nemusí doktor Šubart platiti ničeho, poněvadž Elsnic nedby jeho nedokázal; „tolikéž neprokázal, aby Mikuláš Šubart jemu se uvoliti měl, že ji v jistém a jmenovitém čase zhojí, což samému Pánu Bohu vědomé a možno jest; nýbrž to se nalezlo, jak Eliška proti poručení jeho ven z domu chodila a hlava že jí myta

byla, též i to se nalezlo, že jest on, Elsnic, pokudž Eliška ještě u Šubarta v práci byla, pro jiné lékaře bez jeho vědomí a dopuštění posýlal, jich rady užíval a dcery své služebníkům jeho více vázati nedal.“ Z těch příčin není Šubart ničím povinen podle práva.

Pan doktor okulista vyšel z rathouzu, kde mu apelaci u přítomnosti druhé strany přečetli, zajisté vesele, s uspokojením — a léčil oči i nadále flastery čili — jak jeden slovář z roku 1715 říkáti velí — „ránokladkami“.

RAKOVNICKÉ PŘÍSPĚVKY
K DĚJINÁM LÉKAŘSTVÍ.

(Lumír; 1883.)

„Ze všeho konec smrt“. David Krinit napsal na rubrum jedné z knih rakovnických roku 1563.

Za starých zlatých časů bývali doktory v Rakovníce — jako leckde jinde — lazebníci, barvíři neboli barbíři a baby. Odbyl-li lazebník nějakou latinskou školu, býval pak chlapík nad jiné. Obyčejně však týral dobré konstituce našich milých předků beze všech studií. Dědiltě lékařskou moudrost a praktické umění syn po otci. Ba i žena v „nebytí doma muže“ lékařstvím ráda posluhovala. Tomu aspoň svědčí zápis v rakovnické knize svědomí, pochodící z r. 1564: „Apolena barvířka svědčí na kříži: Bylo v neděli, tovaryš, Hans Stein, doma nebyl, přišel Tauš žejdlíkem uhozený, já ho vázala; byla ranka pro to až do kosti podýlná.“

Rakovničané utíkávali se — ovšem jen v nouzi svrchované — k lékařům přespólním, na slovo branným, když jim domácí aeskulap nepostačoval. Tak jsou zapsány v knihách tu a tam zprávy, že za radu lékařskou i pomoc písemně požádán byl do několi kráte „urozený a vysoce učený pan doktor Tadeáš Hájek z Hájků“, jenž obýval v Praze; r. 1584 Martin Lohovský, jenž doktoroval v Litoměřicích, roku 1603 doktor Gelenius, o němž neumíme bytu udati, a roku 1606 „vysoce učený pan Jan Stodolius z Požova, v lékařství doktor“ v Zlatci. Více jmen lékařských

asi s těží kdo v archivu najde: Rakovničané ptávali se jen řídkokráte. Obvyčejně všecko spravil lazebník anebo baba.

Shánky po slušné pomoci lékařské užívali zajiště i mnozí podvodníci k tomu, že se za lékaře vydávající světem toulali a lidi na nemoci hojili, při čemž asi nikomu lépe neposluhovali, jako svému opasku. Tak dostal se nám do rukou zápis v knize rakovnické z r. 1574 o lékaři nejtěžších nemocí, kterýžto mastičkář podvodný přišel z německé, „svaté“ říše léčit osleplých i kamenem stížených příslušníků národa českého. Věc se má takto: Pan Krištof z Vartenberka na Královicích, hejtman kraje čáslavského, jemuž bratr oslnul, dověděl se totiž, že týž pan doktor německý, vysoce učený, svojí návštěvou poctil i město Rakovník, dopsal sem o dotčeného doktora a obdržel ku svému dotazu následující naivní a přece říznou odpověď:

„Před několika nedělemi byl jest tu nějaký neznámý člověk německého národu, který po krajích jezdě mnoho sám o sobě vypravuje, jakoby kámen, slepotu a jiné těžce zhojitedlné nemoci napravovati uměl, čehož jsme my vskutku, neb jest toho na jednom člověku u nás, na zraku nedostatečném, koštoval, při něm poznati nemohli, a jináč usouditi nemůžeme, než že více při tom člověku, jakž mnoho se podobných nachází, řečí a vychloubání nežli skutečného v lékařském umění poznání se nachází.“

I rakovničtí lazebníci a barbíři bývali po většině národa německého. Vímeť to bezpečně ze zpráv, jež podávali na úřad po německu, kdykoli bývali dotazováni o „ranách modrých nebo červených, natrh-lých uších, rozražených nosech, rozvrácených hlavách anebo jiných těla ohaveních“, jimiž dařivali se

rváči o posvácení aneb i mimo slavnostní posvácen-skou náladu.

Však i leckteré jméno o původě rakovnických lazebníků a barvířů svědectví vydává. V polou století XVI. v soudních knihách nejčastěji se jmenuje Hons barvíř; r. 1564 Apolena barvířka a její tovaryš Hons Stein; ku konci téhož století r. 1591 Ondřej Seebald. V témž XVI. věku děje se jedenkrátě zmínka o apatekáři, jenž se na čas do města sem vstěhoval. Byl to Jakub Postys ze Slavkova. Když r. 1589 přijel, zle žaloval na cla, jimiž cestou byl stěžován. Rakovníčtí ujali se ho listem, jež psali do Jesenic: „Poněvadž pro pohodlí netoliko obce naší, ale všeho kraje k nám jest se obrátil, že by příkladem jiných měst průjezd svobodný míti měl (se domníváme), tak aby v novotě osazení svého polehčení užiti a velikých nákladů sobě uskrovniti mohl.“

Ve století potom následujícím, sedmnáctém. prostřídá se více jmen lazebníků, kteří měli buď lázeň svoji anebo najali sobě městskou, koupaliště i hojice trpící měšfany. Je tu Antonín Amon, lázně hospodář; přišed ze vsi Mnichova od Kladrub přijat r. 1622 za měšfana. Téhož léta vstoupil pod ochranu obecní — tedy ne mezi měšfany — Jakub Slepeyš, barvíř, jenž za sebe postavil dva rukojmí, že naučí se „povinnost svou jazykem českým vykonávati“.

To bylo dvě léta po bitvě bělohorské. Sedmnácte let po ní už nebylo potřebí vykonávati povinnost jazykem českým. Jakub Hegner přišel r. 1637 z Plané, a upraviv lázeň přijat byl za měšfana. A téhož roku vstěhoval se v Rakovník Křištof Essen z Kreuzu a říkal slib měšfanské povinnosti po německu. Oba tito lidičky byli v řemesle svém soky nesmířitelnými; žalovali druh na druhu přes tu chvíli. Nesnášenlivost chirurgických řemeslníků. R. 1656 učinil juramentum

fidelitatis obci rakovnické Samuel Rozyn z Bavorníka, jenž byl spolu apatekář. R. 1681 Rakovničané ulovili konečně svému městu zkušené „felčary“: pana Augusta Krameriusa a Jana Kundráta Burkhardtta, pro něž kázal purkmistr Šimon Rejček dvě fůry na Postoloprty odeslati. Burkhardtovi dali páni byt na radnici. Ale felčar Burkhardt utekl z Rakovníka brzy, a potomci Krameriusovi nechali felčarství hned v prvním koleně, takže bylo měšťanům našim zase svěřovati zdraví svoje jenom barvířům a lazebníkům.

V prvních letech století osmnáctého obdržel právo měšťanské Josef Karel Emele „kunštu barvířského nebo bradyholič“ z říše (r. 1717). Po dalších jmenech menšího stáří již nesháněli jsme se. Koncem téhož předposledního století měli Rakovníčtí již stálého lékaře, a cech lazebníků touže dobou asi všude osta-ven pomalu na vymřenou.

Lazebníci netěšili se příliš velké vážnosti. Co prospělo lazebníkovi přesvědčení, že se lidem prací svou prospěšně propůjčuje, když nevděční lidé toho neuznávali? Asi málo platnosti neslo Essenovi barbíři (1635) upřímné vědomí, řekl-li: „Pánbůh mne v poznání takového umění poctíti ráčil, abych mohl lidem všelikého řádu se v práci prospěšně propůjčovati“, když jiný kollega jeho (1639), jména nám nepovědomého, na soudě rakovnickém líče lékařství svoje, na komsí provedené, konečně o své vlastní osobě vyznává pravdu také snad upřímně, řka: „Mikuláš Fišer, písař polesní na Křivoklátě, přijel ke mně maje ruku z ramena vylomenu; prosil mne, abych mu ji zase do kloubu vpravil, tu jsem já mu na ni nemálo rozličných sádel a olejů, též mastí vymazal, i s sebou jemu jich domů drahně dal; on pak nemaje peněz u sebe prosil mne, abych mu na víno jednu kopu míšenskou zapůjčil. Tak jsem učinil;

on rukou dáním pod poctivostí svou zakázal se jest mně. Poctivosti své však nevyvadil. Já ačkoliv na tomto světě před lidmi jsem opovržený, však když komu co připovím, hledím splnití.“

Bradýři nebo barvíři hojili hlavně rány; do hojení vnitřního se neradi pouštěli. Byl zajisté každý as postaven na míře zlé. Sedláček a měšténin, ať rakovnický ať přespólní, onemocněv nalil do sebe džber nejrůznějších lektvarův, a teprv, když se údové začali od sebe rozklížovati, poslal k lazebníkovi. Ten pak ovšem pomoci neuměl. Ba ani s ranou, vida, že nespomůže, chytrý bradýř Jan r. 1581 v poslední chvíli pacienta do šetření sobě přivezeného nepřijal, než odmítl. Křesťanská láska toho ovšem utekla. Čteme v knize svědomí totiž, že v neděli po sv. Bartoloměji r. 1581 v noci přivezli k bradýři Janovi Jakub Hladihlávek ze Strašecího a Matěj Zajíkavey, podruh z Lišan, postřeleného rakovnického sládka Václava. Jeden ze svědků dí: „Postřelen byl pod levým prsem naskrze skrze život; bradýř ho nechtěl přijati, že netrvá mu spomoci.“ Nebožec sládek Václav zůstal tedy postřelen na trakaři v rynku rakovnickém noci ostatek, a když noc odcházela, vzala ho s sebou. Tohle doktorské zamítnutí bylo nekřesťanské, ale chytrácké. Bradýř dbal cti umění svého a neobtěžil pověsti svojí nezdárným léčením a mrtvolou.

Zvědavému čtenáři zajisté padlo na mysl, kde že a jak že sládek Václav uhonil sobě těla svého zlé naskrze provrtání?

Mohli bychom ovšem říci, to že není úkolem přítomného pojednání líčiti, kterak někteří z našich dobrých otců leckdy o posvícení druh druhá pohlazovali. Ale vezmi to nešf!

Když už jsme prozradili věc napolo, vyložíme dokonce. Nebožtík Václav, nasedev se dlouho na posvícení luženském v Hostěnici, pobídl konečně Hladihlávka domů jíti, řka: „Však máme již čas; máme u švagra mlátiti v pondělí po posvícení rakovnickém!“

I vyšli. Hladihlávek měl kord, sládek palici. Byli veseli, zpívali, výskali. Konečně se dali v šerm. Podruh oháněl se kordem, sládek palicí, až padli oba na hromadu. Rychtář luženský, Jan Černín, jich dohonil, a hned prý začal „s huřtem“: „Co děláte, lotři?“

A již pral ručnicí oba dva. Konec historie ať vypravuje sám Hladihlávek. „Sládek řekl: Tak, Jene, nemáte bítí! On: Chceš, šelmo, přidám druhý! Zaboď k němu kůň; sládek popadl kůl, uhodil po Černínovi, až kůň vrávorál. Černín chtěl ujetí, on po něm hodil kulem, ale nevím, trefil-li jest ho ve hřbet či v sedlo, než luplo jest hrubě. Černín: Počkej, lotře, udělám, zač stojí! A odjev sobě dobře opodál, spravil svou věc, udeřil k němu z ručnice a zastřelil ho. Václav padl na ruce: Ach, bože, otče náš všemohoucí! Odepněte ten kabát, je mi těžko! Ach bože otče — a už se převrhl.“ Václav umřel na rynku. —

R. 1601 potkáváme se s bradýřem v Rakovníce, jenž s velikou odvahou vzkázal urozenému panu Adamovi Nosticovi z Nostic na Kounově, berníku kraje rakovnického, že mu nepůjde pustiti žilou, byť pro něho i koně poslal. Píšeť radní písař Šimon Žlutický dotčenému pánovi: „K bradýři jsem poslal a s ním promluvení měl, mohl-li by se k vám zejtrejšího dne vypravit a žilu zatíti, že byste pro něho, nemohl-li by pěšky jíti, klepríku odeslati chtěli. Dal v odpověď, že nebude moci pro jiná svá zaneprázdnění.“ Tomuhle bezejmennému doktoru bradýřovi ne-

stalo se za zpupnost, že urozenému pánovi nedbal posluhovati, nic, poněvadž vstoupiv v řád měšťanský, byl pak v ochraně městské a proto bráněn všech panských protimyslností. Když však padla na mysl lazebníku Jakubu Hegnerovi r. 1636 myšlenka velmi smělá, ale náramně hloupá, aby totiž odepřel lékařstvím posluhovati i městské vrchnosti své: dali ho rakovničtí páni beze všech okolku vsaditi za nohy do klády na tak dlouho, až mu vůle změkne.

Stojíť zajisté v knize rychtářské o tom psáno takhle: „Jakub Hegner, lazebník, dostal se za kládu, že jest nechtěl rychtáři ani jinším řemeslem svým sloužiti, k tomu důtklivá a trucovitá slova vzkázal, 20 říšských pokuty. Februar. 1636.“

Z těchto 20 tolarů zdá se, že Hegner byl z bohatších, aneb aspoň tolik za jisto, že byl potrestaný doktor s to, aby oněch 20 tolarů — sumu na trest velmi slušnou — rychtáři v pokutu položil.

Zámožným zdá se nám býti také apatykář — tedy půl doktora — Filip Rydeberg z Loun, jenž hrdluje nebohou vdovu Kateřinu po nebožci Matouši Fleminkovi, zvonáři a konváři rakovnickém, r. 1618 o sto vydlužených kop tak tuze, že mu páni povolí zabavit či „zábavu“ (jakož naši juristé dobrácky zovou) všeho zvonářského nádobí, což bylo v sumě 90 kop.

Který apatykář mohl v oněch dobách půjčiti 100 kop, nebyl právě z nejchudších.

Bylo by však marno trudití mysl svou tím, bylo-li tehdejší lékařské řemeslo (sit verbo venia) výnosné čili nic, aneb kteráká byla hmotná míra tehdejšího vyššího i nižšího cechu lékařského, kdybychom nezeptali se, kolik že platívali lidé „honoráře“. R. 1560 hojil lazebník Dorotě Zachové kříž za kopu; tolikéž platil „líkařovi“ od hojení Martin Vančura, jenž ro-

ku 1577 „vejtrzně Jana Talafousa zranil na oudu jeho, na nose, a mimo to dal raněnému za meškání a bolest kopu“ (asi 14–16 našich korun).

Za škodu i lékaře dal r. 1589 Vávra, posel rychtářský, jenž komusi ochromil ruku, 10 $\frac{1}{2}$ kopy míšeňské. Jen čtème list, jež píší rakovničtí páni do appellací: „Do vězení dostal se Vávra, posel rychtáře našeho, za tou příčinou, že jest všed do jednoho domu šenkovního mezi obecní lid, netoliko pil, ale také s jedním pacholkem ze dvora obce naší ve hru se dal, v kteréžto hře svadiv se, téhož pacholka šavlí na ruce přes loket škodně ufal, takže chromcem na tu ruku zůstatí musí. Dotčený posel rychtářův rozuměje, že se k dobrému dočinění jeho vztahovati nebude a nemůže, smlouvu s raněným jest učinil a jak za škodu na zdraví jeho provedenou, tak za opatrování lékaře do 10 $\frac{1}{2}$ kopy míšeňské odvésti od sebe jest se uvolil.“ Ovšem nad to stihl Vávru trest ještě jeden; vždyť biřičovi „jakožto nepoctivému a od poctivých odřezanému obecenství s poctivými míti, s nimi píti a hráti nenáleželo“. Za to byl tedy z města vypráskán. Ale po tom nám vlastně nic už není. Jsme v lékařských honorářích. Naskytne-li se nám ještě později zpráva o platech lazebníkům spravovaných, nezapomeňme, že to bylo za léky, pomoc i protrávení nemocného: pacient obyčejně přistěhoval se k lazebníkovi na byt a stravu i léky.

Graduovaní lékaři, jakož po právu a spravedlivosti, bývali odměňováni lépe než barbíři. Pan Šimon Žlutický za všecken čas svého padesátiletého písárení v Rakovnici platíval doktoru za každou poradou, kdykoli o ni požádal, červenými dukáty. Tak píše týž Šimon, o ženu svou nemocnou pečlivý, roku 1603 Davidovi ze Třebeska, kmotru svému, neví-

me kam: „Poněvadž s panem doktorem Geleniusem dobrou známost máte, že k němu přimluvu skrze psaní učiníte, služebně žádám, aby z vody její pulnoční a ranní nedostatky její vyšetřil a na prostředky od pána boha zřízené pomyslel, je vyhledal, recepta proti nim způsobiti dal a při ukazateli psaní vašeho odeslal. Na dokázání vděčnosti panu doktoru dukát a na medikamenta tolar odsýlám. Bude-li co vejš na ně vynaloženo, zapraviti rád chci.“ Bylo by lze v listech Žlutického několik dukátů sečísti, jež dárkem podával doktorům; bylo mu věru velmi často tak činiti, neboť měl dvě manželky po sobě a dvanácte dítek přes tu chvíli stonavých. Leckdy, trvala-li nemoc za delší čas, přidával pan Šimon k dukátům i některé ždibce do kuchyně. Píšeť ctihodnému a vysoce učenému panu Janu Stodoliusovi, v lékařství doktoru, do Žatce, jenž hojl tam synka jeho na žloutenici, v ten rozum: „Služebně za to pana doktora prosím, že raddou svou i pomocí časně přispěje a to zlé s pomocí boží odejme. Jak za práci tak prostředky k tomu náležité panu doktorovi s manželkou svou platni býti rádi chceme. Nyní aby pan doktor jiskřičku vděčnosti poznati ode mne mohl, při ukazatelkyni psaní tohoto zajíčka odsýláme. Pán bůh rač vám dáti to v dobrém zdraví spotřebovati. Pondělí po sv. Ondřeji 1606.“

V těch a jiných listech, které se nám později ještě namanou, je účta k učenému lékaři na jevě. Ostatně o živůtek se každý bojí, pán nepán — pán však více. — Odtud ona účta k lidem, kteří smrt zahánějí. Ještě dobře, že dosud nenalezen mystický kvítek, jímž bylo by lze zahnat smrt od lidí na věky věky!

Prve nežli se dáme do sbírky rakovnických pamětí o nemocech, jest nám povšimnouti sobě na ko-

nec i starých žen. Ať už díme galantněji báby nebo nezdvořile baby: staré ženy bývaly všude při nemocích rádkyněmi někdy jedinými, někdy i nad doktory prvnějšími.

Dosti zlostně píše o tom v kalendáři na rok 1656 Jan Křištof Daysynger Mostský, umění hvězdářského i lékařského mistr, an praví: „Mnohému se zdá, když ve 24 hodinách k svému zdraví pomocí lékaře nemůže přijíti, tehdy doktora zavrhne i jeho léky, staré baby na pomoc volá, k hádačkám posílá, černokněžství, kouzel se dopouští, nechť je pomoc domnělá od žida, baby, koření, slov říkání aneb ďábla a jeho matky třeba samé; což na jejich odpovídání přijde.“ Rakovnické báby bývaly živé herbáře, živé apatyky. Proti každé nemoci věděly něco, a když nevěděly spomoci, žehnaly alespoň. R. 1556 praví stará Mandalena Máčková v radnici rakovnické: „Poslali pro mne, abych mu žehnala na hlavu, byl traudney.“ Báby vařivaly lidem „v počištění“ proti nemocem nejrozličnější koření.

Snad ani jediný člověk nezemřel v Rakovnici, aby nebylo při tom báby. Když umíral mistr Jan Thermantyk, bohatý měšťtín rakovnický, přišli k němu l. 1614 z radnice páni sepsat pořízení posledního, o čemž sami v knihu zapsali: „Přiševše (!) jeho jsme v ložních šatech na zemi ležícího našli; byl u velikém nedostatku zdraví postaven i manželka jeho nedostatečna“ — a baby u něho.

A teď konec. Když nespomohl naposled už nikdo, ani Pán Bůh sám, přicházel k našim otcům umírajícím kněz s tělem božím; nemocný leckdy ještě v poslední chvíli na odpuštění hříchů svých učinil, měl-li z čeho, odkázání kostelu, někdy také chudým do špitálu — o čemž hojně zápisů v knihách — a pak smutně opustil slzavé údolí. Někdo, ač

moha, ani v poslední chvíli smrti přestrašen neuhodil se mnoho přes kapsu. Tak na příklad paní Barbora Raflová umírajíc řekla r. 1576 dceři svojí Anně: „Vezmi klíče, natoč konev piva a vezmi pecen chleba a dej do špitálu, ať prosí za mne pána boha, ať mi hříchy ráčil odpustiti a hodinku dáti!“

*

Nejprve položíme o nemocech, které na lidi přicházely jako samy přirozeně.

Všechněch nemocí lidských udávali naši předkové trojí býti původ. První theologický. Nemoc jest trestání za hřích. Oznamující těžkou nemoc Davida Krinita Nepomučana, básníka, písaře i sládka rakovnického, páni rakovničtí píší r. 1577: „Pán Bůh ho v trestání vzíti ráčil.“ A pan Šimon Zlutický, nástupce Krinitův v písařství, prose doktora za radu, praví r. 1603: „Příčiny pak těžké nemoci manželky mé mimo hřích jsou tyto.“ Obšírněji o tom rozhovořil se Jan Daysynger v kalendáři svém na r. 1641 an dí: „Zdá se, že Pán Bůh v těchto zarmoucených časech neduhy čím dále tím více zostřuje; když pak na příčinu ptáti se budeme, tehdy najdeme, že váha spravedlnosti božské právě v glejchu jest, že křivda se nám neděje. My hlasu jeho uposlechnouti nechceme, příkázání jeho svaté nezachováváme, z těch příčin morni bolesti nositi musíme, zimnici, souchotiny, nakažené povětrí zakusujeme a mnozí o svá hrdla přicházíme. Za starých let, když slyšeti bylo, že jest někdy ve čtyřiceti, padesáti letech rána morová panovala, nemohli se tomu lidé nadiviti; nyní pak každoročně u nás vkořeněné jsou takové nemoci procházejí.“

Bůh seslal nemoc, Bůh chce, On pomůže. Tím těšivali se pacienti, a dosud těšívá se člověk, jenž víry se nestrlhl. U našich předků tato důvěra v Boha měla dvojitý následek. Poprvé ten, že přemnoží, svedše nemoc na boží trestání, jako Jobové trpělivě nesli všecko a nezoufali. Změkčilý a rozmazlený potomek ani neuvěří, kolik tichounce unesl předek jeho. Druhý následek však býval ten, že nechávali leckdy Pána Boha sama, aby postaral se, když nemoc seslal, o její nápravu.

Druhý původ nemocí, jakož od nejstarších dob býval vykládán, byl žaludek, břich, kuchařka. Římský eklektik Seneka již vyložil, že do žaludku lidského pochovávají se mrtvolky zvířat a proto lidé stonají a zmírají. To u volném překladě na česko vykládá kalendář Daysyngerův z r. 1656 takhle: „Což od ptactva v povětrí vysokém se vznáší, což od ryb ve hlubokých vodách se skrývá, co od zvířeti na zemi se prochází, to všecko v našem břiše jako v hrobě pochovává se; ptejte se tedy nyní, odkud tak všelijaké nemoci, odkud tak náhlá smrt? Odtud, že samotnou smrtí život svůj zdržujeme.“

A jinde praví též svrchupsaný filosof: „Innumerales morbi, innumerabiles coquos numerant“ — nesčíslní neduhové nesčíslnou sumu kuchařů počítají.

My také tedy nemoci do sebe vpravujeme za ochotné pomoci žaludka. Příkladem trochu nezdvořilým totéž povídá již dotčený astronom a doktor v lékařství Křištof Daysynger, redaktor kalendáře, roku 1648: „Čehož zakusili masa hltaví synové israhelští, když jin mana v chřtánu přisedala, s křepelčím pak masem mnohé nemoci sežrali.“

Třetí hlavní původ nemocí bývaly hvězdy. Tať tedy příčina astrologická. Z postavení hvězd hádalo

se — ba co dím? — směle a bezpečně předpovídalo se, kteréké kdy nemoci budou lidi trápit. Planety Hladolet, Smrtonoš bývaly největšími vinníky. Onen uděloval studené, dlouhé nemoci, tento v opak palčivé a jízlivé. Však ani ostatní planety nebyly nevinné. Saturn vládl-li slezinou a ji často „melankolickou jakostí“ napouštěl, a Mars provozoval-li sobě zle nade žlučí, za to Venuše týrala ledví, Merkur „navěťřoval“ plíce, a Jupiter stěžoval játra.

Podle planetu i na poetickou lunu sváděna celá řada hříchův; obzvláště prý do mozku vlévá studenost a vlhkost. Ba ani nádherného slunce božího nenecháno s pokojem; prý potřásá srdcem. Snad poetovi na jaře.

Nemoci podle planetu zcela určitě rozdělil často zmíněný Daysynger r. 1656: „Hladoletovy jsou souchoť, svrab, rak; Kralomocovv šlak, křeč, chromota a cokoli z větru, smradu a ze shnilosti přijíti může; Smrtonošovy morové boule, jedovaté vředy jménem fistule; Slunečné nemoci jsou omdlávání, křeč, v očích flus; Venušiny jater mdloba a jiných koliksi; Dobropánova jest spanilá nemoc, pomíjení se smyslem, chrápavost, mozku ubývání, fantasia, měsíčné nemoci, flegmatické a vlhké vředy.“

Z konstellací hvězd prorokoval tedy astrolog, ba císaři Rudolfovi a snad i jiným pánům pořádný astronom. V pranostikách kalendářních skládali mistři v astronomii všeobecná o nemocech předpovídání obecnstvu nejširšímu a to ještě ve století předešlém.

Taková orakula bývala leckdys i hodně směšna. Něco toho vyběřeme sobě na poučenou. Kdežto kalendáře slovutného mistra Bacháčka ve století XVI. po stránce té ještě dosti skromně si vedly, vědí kalendáře doby následující už tuze mnoho. Bacháčkův kalendář na r. 1592 jenom udává dni, ve kterých

je „pouštění dobré, pouštění výborné, kdy vlasy stříhati, aby nerostly, kdy stříhati, aby rostly, kdy dítě odstavit, kdy počištění v piluli nejlépe“.

Naproti tomu mistr Albin Miller ze Straupic, v markrabství Dolejších Lužic, starý hvězdář v pranošice r. 1630 dí: „V zimě, zvláště před a po novém létě nastanou hlavní nemoci s palčivými zimnicemi, tak podobně i na den obrácení sv. Pavla.“ „Z jara větších neuhů jest se obávati, obzvláště pak nerozumného tvorů (!) před a po sv. Jiří.“ „Podzimem nápodobně hrozí nemocemi a smrtí, zvláště národům pod štírem a střelcem zůstávajícím za příčinou zlého paprskování vyšších planet; pročež bude tehdy potřeba jistě opravdového pokání a života zlého a převráceného polepšení, neb tehdy mnoho jedovatých mhlí se spatří a ukáže.“

Kalendář r. 1641 postrašil velmi nelidsky všechny tlusté lidi, prorokuje: „V létě hrozí šlak a ukrácení života, obzvláště těm, kteří tlustí jsou.“

Pranostika z r. 1639 dělala mimo jiné smrtelníky i vysoké potentáty, kunstlíře a soldáty. Právilať: „Kdyby ten rok bez morních nemocí pominul, bylo by veliké štěstí. Hladolet a Smrtonoš, oba lidského zdraví nepřátelé, této zimy budou na znamení. Něco palčivých zimnic, zvláště na starých lidech, rozličné nemoci na hnátích a nohách se vyskytnou, tak že lidé na podagra naříkati budou; nechť se pozor dá, co to spojení Hladoleta se sluncem v neděli čtvrtou po třech Králích přinese: hrozí mnohou melancholií, těžkou nemocí noh a cyprlemi. Však Jupiter těší téměř uprostřed nebe na desáté linii domu nebeského polepšením. Velcí potentátové mohou se opět toho času před všeliakým neštěstím, nemocí, vězením jedem, zradou dobře opatrovati. Spojení Hladoleta a Venuše na den památky Hromnic hrozí

ženskému pohlaví všelijakou nepřítelostí. Ať se bedlivý pozor dá, co čtverhranník Hladoleta a Smrtonoše, obou zlostných planetův, v neděli kejhavou s sebou přinese; obávám se zimnic, zvláště pak třesoucích, načež ženské pohlaví velmi sobě stěžovati bude. V sobotu po Velikonoci čtverhranník Hladoleta a Dobropána učeným lidem a kunstlířům, přes celé jaro i soldatům, jizlivými nemocemi, ano i hlízním morem hrozí.“

Někdy se zmohl vydavatel kalendáře, chtěje z hvězd věštiti, až i na nesmysl. V pranostice hvězdářské a filosofické na „jovialní, veselý rok 1654“ čte se toto květnaté bláhovstvo: „V létě slunce neznámé bude na raku v X. domu. Znamená, že králové, kteří pod rakem jsou, se zelenati budou a v květu své velebnosti na trůn sednou. Venuše poběhne od slunce — znamená, že smrt v létě šípy své obrátí obzvláště na ženské pohlaví a zhoubu velikého dobytka.“

Šimon Partlicius ze Špicberka, jenž vydával od roku 1570 pranostiky kalendářní, uznal konečně roku 1630 za dobré omlouvati svá proroctví, jestliže kdy selhala. Práví upřímně a poctivě: „Prosím tebe, laskavý čtenáři, že tuto práci mou na dobrou stránku obrátíš. Šedesáte let kalendáře mého beze všech pověrek se jest užívalo, s tou však při tom vejmkou, poněvadž Pán Bůh všemohoucí moc má nad živly dolejšími, že může rozkázati hvězdám, kteréž bez vůle jeho nic sobě provésti nemohou, také lidé opatrností svou mnohému vyvarovati se mohou. Jestliže by v čem kdy poblouzeno bylo — člověk jsem byl!“

Ale lidé chtívali pranostik. Ba chtívali více. Toužili zvěděti z kalendáře, zdali a kde bude vojna, aneb byla-li už, kteraký že konec vezme. Selhala-li pranostika o zdraví, mohl se astrolog přece tak jak

vynluviti. Prorokovaltě beztoho opatrněji nežli delrická bába. Ale o vojně bylo velmi nesnadno prorokovati. V kalendáři r. 1648 zlobí se na to Daysynger: „Já sice co pranostiky vydávám, v tomto místě jsem se ohlašoval, že vedle přirozenosti nic věděti se nemuže o válkách a pokoji, ale obecný lid, když kalendář vidí, v kterémž kapitoly o válkách není, hned ho nekupují. Aby se pak těm všetečným lidem zadosti stalo, hvězdáři kapitolu o válkách přidávají.“ Mundus vult decipi. (Svět chce šizen býti.)

Zajímavo snad jest, čteme-li, že tehdejší lékařové nemoci lidské rozdělovali také geograficky, prikazujíce každé zemi nemoc zvláštní. Čtete jen, co píše se v kalendáři r. 1656: „Každá země obzvláštními nedostatky a obtížnými nemocemi obtížena jest a může nakažením jiné všecky podělití. Na příklad Židé jsou od Boha na větším díle soužení malomocenstvím; Holandská země shnilými dásněmi; Polsko rulíkem, to jest zlým vlasem; uherská země hlavní nemocí (tyfus); francká země rozjídavými vředy; Sicilia prašivinou; Španělsko melankolií; německá země apostemou, sražením krve; Grančany běhalkou; anglická země smrtelným potem, a česká souchotinami. Kde se podagra vyléhla, já od osoby své věděti nemohu, já smejšlím, že hnízdo své má v městech, střevní dna ve vseh, dna v rukou u duchovních, střevní kámen na tumplacích a v ležení. Každý ví, kde ho co bolí. Metla musí býti a trestání, děti jsou zlé, musí Bůh všemohoucí někdy celým koštištěm pěkně svět povyměsti.“

Teď podíváme se do starého Rakovníka, abychom poznali některé z tamějších nemocí. Začneme hned od dětí. Jeníčka Žlutického r. 1584 přetrhl psotník. Píše o tom zarmoucený otec Šimon příbuznému Mrázovi do Staného: „Jan, druhý syn můj milý, in die

Jacobi nestonav nám nikda umřel a pohřben; ve spaní psotník ho ukrutně napadl a jeho nepustil až přetřh' a umořil.“

Za nedlouho potom roznemohla se témuž panu Žlutickému Dornička, dceruška, zlou nemocí, kteréž znalec z obšírného referatu Šimonova snad porozumí. Šimon Žlutický píše totiž r. 1584 paní Salomeně, manželce Václava Koperuckého, do Litoměřic: „Z důležité potřeby oznamuji, že Pán Bůh všemohoucí Dorničku, dcerku naši, těžkou nemocí navštívití a v též nemoci na jedenáctou neděli postavenou mítí ráčí, proti kteréžto, co se léků vedle rady dobrých lidí činí, žádné platnosti poznati nemůžeme. Abyste pak o nemoci věděti mohli, krátce o ní dotknu. Nejprve přicházela na ni zimnice a ta ob jeden den zjevně i tajně okolo čtyř neděl ji trápila; proti té když se dávalo, dříve než jí přestala, velmi často na břicho nařikajíc, divně sebou sem tam zmítala, vyrozuměli jsme tomu, že by jí kámen překážel, neb se to na ní očitě spatřilo, že byla s odpuštěním ráda vodu pustila, však nemohla, pakli jest co upustila, tehdy něco málo a to s velkým pláčem. I jest jí také s pomocí Pána Boha a dobrých lidí radou z toho spomoženo, tak že na ten čas ani na břicho ani na lůnko nenařiká. Z toho se jí opět nešťastně urodila nějaká nemoc, kteréž se rozuměti nemůže, neb když jí zimnice a kámen přestaly, nemohla choditi, a že čím dále mdlejší jest, srozumívá se, že nějaká obzvláštní těžká nemoc býti musí, a ta jí v rukou a nohách ustavičně jest, kteráž tak ji ztrápila, že ručičky i s prsty i nožičky v kolínkách sklíčený má, a když se jí kdo těch míst, zvláště kolínek dotkne, tehdy křičí. Někteří praví, žeby jí žilky schnouti měly, jiní, žeby se jí krčiti měly; však proto prsty na rukou se jí narovnat, v kloubu ohnouti mohou; sama také k úst-

kám ruce přinese, ale nemnoho a téměř nic v nich držeti nemůže. Nápoj její jest pivo ječné. A tak jest uschla v té nemoci, že se všechny kůstky, jak kterému oudu spojeny jsou, téměř spatřiti a sčísti mohou. Nyní k tomu přistoupilo, že jazejček prymem těžce se jí povlík', ale proti tomu se prášek nějaký dává, ano také často vymejvá.“

Na konec pan Šimon žádá, aby to Salomena všecko oznámila doktoru Martinovi Hlahovskému.

Tenkrátě však doktor Martin nepomohl. Dornička brzy potom složila se do studené postélky na hřbitov rakovnický.

Malý Mikuláš, pastorek Zlutického, uhonil sobě žloutenici a z ní i vodnatelnost. Doktoru Stodoliusovi, jenž hochu hojil, odpovídá tou příčinou pan Šimon: „Z psaní Vašeho jsem vyrozuměl, že nemoc Mikuláše pastorka pomalu oblevuje, z čehož Pán Bůh pochválen budiž, že prací vaší, pane doktor, jak začátky vodnatelnosti také té zavilé a zastaralé žloutenice vostatky pomálu odnímati ráčí.“ Na konec slibuje, že za hojení poplatí.

Jiným listem pan Šimon prosí paní, u níž Mikuláš stonal, aby nemocného hochu na vítr nepouštěla: „Ctné a šlechetné paní Kateřině Kohoutové, měšťánince v Žatci. Nic nepochybujíc, pokudžby pan doktor potřebu toho uznal, aby se ještě na vítr pastorek můj nevydával, že mu v příbytku Vašem za některý den místečka popřejete a tudy zdraví jeho uhovíte, za to štědrého večera posílám indiana a dvě slepice na živě, za to žádaje, že dárek práci Vaší nerovný a chatrný vděčně přijmete.“ Datum 1606.

Pastorku Holárkovi však nebylo léčení v Žatci, kdež na studiích byl, na dobré. Konečně otekl a ochroml tak, že otec nevida zbytí poslal pro něho kočárek a učiteli Holárkovu, mistru Janovi Kolumel

lae, následující list: „Vyrozuměl jsem, že Mikuláš Holárek v nebezpečném nedostatku zdraví od Pána Boha postaven jest, takže nemohouc se volně do punčoch obouvatí a střevícema na noze tepati ani dobře choditi nemůže; a tudy by se měl do Teplice vypraviti a mejti, bylo by se obávati, aby mu se ten otok do života nevehnal a z toho srdce neudusil... Vidí se tedy za slušné, aby domů vzat, a pokudž v tom vůle Boží jest, uléčen byl; protož na schvále pro něho kočárek s koňmi a pacholkem od-sílám. V neděli Jubilate 1606.“

A už ve středu, den sv. Valentina, r. 1607 otec děkuje mistru Ondřeji Herciniusovi z Radonova, správci školy žatecké, za básně, složené k pohřbu Mikuláše Holárka. Pastorek Šimonův tedy zemřel, a učitelé i druzi nebožtíkovi na poctivost ukuli verše.

Poslyšme teď, kterak stonala roku 1584 paní Mandalena Žlutická. Muž její píše Mrázovi do Slaného: „Mandalena velmi neduživa na hlavu; na obrácení přichází na ni nějaká mdloba hlavy, srdce a žaludku, že by omdlela. Musí se v tom pilně šetřiti a od ní neodcházeti.“

Paní Žlutickou však hlava boleti nepřestala, takže zoufalý manžel, nevěda už sobě v té příčině rady dáti, chtěl utéci se do Litoměřic k Martinu Lohovskému nebo Hlahovskému, lékaři, jakož list svědčí, přes svět chodícímu.

Psaltě paní Salomeně nahoře již vzpomenuté: „Službu svou vzkazují, slovutná paní Salomeno, přítelkyně mně v dobré přízni milá, z důležité potřeby k Vám se za příčinou velikého nedostatku zdraví Mandaleny, manželky své, utíkám a za to žádám, pokudžby pan Martin Lohovský doma nalezen býti mohl, že k němu práci vážití budete a vodu její jemu k spatření, aby tudy ten nedostatek zdraví k po-

znání přijíti a coby proti němu děláno býti mělo, vyrozuměti se mohlo, přednesete. Jakýby pak to nedostatek byl, rozuměti se nemůže, neb někdy mimo naději veliká bolest hlavy se jí vzbouří; praví se míti bolest srdce, v žaludku nechutenství a dávení, a když se jí na chvílku ukrotí, zdá se jí býti, jakoby zdráva byla. Čím dál tím častěji, za den dvakrát, třikrát i víc, na ni přichází, a co se jí proti tomu buď v počištění neb jináč vařilo a přikládalo, žádné platnosti nenese. Praví se takovou těžkošť míti od času sv. Martina roku pominulého 1583. Posílám také jeden tolar panu Martinovi za práci a jestližeby se co od něho odeslalo, za to prosím žádejte, aby se poznamenalo, jakby se kdy čeho mělo užívatí. Pán Bůh mně ráčil dáti s Mandalenou syna, kteréhož nám zase odnítí ráčil; ještě z svých neděl nevyšla, neb teprve v outerý nejprve příští se jich vyplní.“

Obšírného listu toho pan Šimon však neodeslal; nemoc paní Mandaleny pohoršila se tou měrou, že odhodlal se prositi ženě své pomoci „od professora z Prahy“.

Žádal za radu autoritu lékařskou, známého mistra Hájka, jemuž psal: „Z důležité potřeby k Vám se za příčinou velikého nedostatku Mandaleny, manželky mé, utíkám a za to prosím, pokudžbyste nedostatku jejímu vyrozuměti ráčili, coby se proti němu činiti, neb čeho, kdy a jak užívatí mělo, že poznamenajíc do apatyky odeslati ráčíte; nedostatek pak zdraví jest takový, že mimo naději přichází na ni bolest hlavy veliká, tak že, kdyby se jí v tom nešetřilo, snadby omdlávala a praví, jakoby jí též v hlavě fúčelo a s ní jakoby všecko vůkol chodilo; praví se také těžkost velikou míti na srdci; neb hlavy bolest, když se ukrotí, tehdy stěžuje na srdce a mluví, to

že se jí zdá velmi těžké jako kámen býti; obojí nedostatek v hromadu spojený velikou mdlobu na ni provozuje, v žaludku nechutenství, dávení, ano také i stolice přivodí.“

Můžeme radostně oznámiti, že tentokráte doktor Hájek vrátil zdraví matroně rakovnické. Přestalo „fučetí a s ní všecko vůkol jíti“. Vystonala se. Ale roku 1603 paní ta, která před tím patnáct dítek porodila, při šestnáctém útězku poražena byla nemocí horší, smrtelnou. Žlutický Davidovi Píseckému ze Třebeska, kmotru svému, děkuje co nejvřeleji, že s ním outrpnost má nad Mandalenou manželkou v hrubé nebezpečné nemoci postavenou, pak že sám prostředky k spomožení vyhledává, a konečně, že upřímně pečuje, aby se skrze zkušeného pana doktora v lékařství nemoci její vyrozuměti mohlo a na medikamenta pomyslíti.

„Příčiny pak těžké nemoci její,“ píše Šimon, „mimo hřích jsou tyto. Byvši obtížena dvěma dítkami s nimi pracně chodila, žádného starého piva dokonce nepila, vína a bílého piva zřídka a velmi na mále užívala, v pokrmích velmi skrovná proti předešlému způsobu byla, k tomu málo spávala, křeč v nohách velmi často trpívala. 10. julii před večerem odebravši se dosti záhy na odpočinutí, velmi sobě na ledví stýskala; domnívajíc se, že by jí kámen překážel, oves sobě pražiti s pokropením bílého piva přikládati dala.“ Nemoc zhoršila se, když paní Mandalena život dala dvojčatům. Ke všemu i božec ji napadl a zmítal jí k veliké žalosti přistojících přátel. Nějaká bylinka, již poslal kmotr z Prahy, a k níž nějaká bába přidala nápoj, pomohly na chvilenku.

Žlutický píše o tom v témže listu: „Také božec dvakrát ji těžce napadl, ale Pán Bůh buď pochválen, že jest brzo přestal, neb když jest věc od Vás posla-

nou buď v levé neb v pravé ruce držela, zahrívala a k ní voněla, trochu silnější a bezpečnější byla... Ale ne dokonce, však veliká mdloba přece se jí přidrží, velmi málo jí, nejvíce dvě neb tři lžičky zupníčku aneb z brzlic telecích polívčičky sní, od slepic, kuřat, telecího masa a jehněčího málo víc než nic; nápojův, bílého a červeného vína, malvazí i piva (jakž mu říkáme freyberk), item vína bílého s přimíšením čerstvé vody studničné užívala; nyní k žádnému z těch nápojů chuti nemá; žízeň náramnou, takže časem pro ni mluvit nemůže, snáší: bolest hlavy, mezi lopatkama a v ledvi trpí, obzvláště, že jí v pravém uchu hrubě bolí a fičí, nařiká; dosti málo spí; jak se ze sna probudí, ihned těžkost a časem omdlávání sen její následuje. Mléko ku pokrmu dítek míti počala, nyní dokonce žádného nemá.“ V konci listu Šimon prosí kmotra svého za přímluvu u doktora Jeleniusa.

Paní Mandalena však umřela. 14. srpna 1603 píše o tom manžel její slovutnému Adamovi Veydišovi, měšťenínu, do Slavkova: „Hned od začátku nemoci dobré paměti Mandaleny, manželky své milé, vždycky jsem dobrou naději měl, že jí táž nemoc její k smrti nebude, ale jsa v ní zmejen, poznávám, že jest uložení boží bylo, aby z tohoto světa za svou milou dcerkou vykročila a se mnou se smrtí rozloučila; nad jížto smrtí nemohu než žalost míti; však věda, že jest v tom vůle boží bylo, pravdivým propověděním trpělivě jako Job se těším, že jak jest mi ji Pán Bůh dal, tak že jest mi ji Pán Bůh vzal jako své vlastní stvoření; buď jméno jeho svaté pochváleno v té nepochybné naději, že mne v mém vdovství s dítkami a skrovným statečkem mým sám opatrovati a pomocníkem býti ráčí.“

To bylo v srpnu.

V prosinci téhož léta pan Šimon však oznamuje senátoru v Kadani, panu Valentinovi Neyperkovi, „že předsevzetí své při poctivé paní Sibylle, pozůstalé vdově po Janovi Smardochovi, někdy měšťenínu města Rakovníka, s pomocí a vnuknutí Pána Boha všemohoucího a s radou poctivých pánů a přátel k místu a ke konci přivedl, takže jest podle žádosti srdce jeho milou a věrnou jeho manželkou býti se zakázala“. Ku konci žádá, „aby jemu dobrého bílého vína v Kadani k svatbě dva větele koupil“.

Ale pan Šimon nemocí nemohl se zbýti. I paní Sibylla sotva rok po svatbě roznemohla se. „Tajiti Vás nemohu,“ píše těžce zkušný muž švagrové svojí, paní Alžbětě, manželce Martina Wintra, měšťenínu Starého města pražského, kdež slulo „u flaš-nýřů“, „tajiti Vás nemohu, že jest Pán Bůh nena-dálou a těžkou nemocí paní Sibyllu, manželku mou milou, navštívití ráčil. Nejvíce na bolest srdce, klání pod lopatkami proti srdci, z toho na mdlobu a bolest kostí po všem těle nařiká, k jídlu a pití jakýž taký oumysl přikládá, praví, žeby jedla, avšak jak maličko něco pojí a se napije, tak těžkost s mdlobou na ni přichází, že se od obojího, pokrmu i nápoje, zdržovati musí, a co se jí po domácku s radou dobrých lidí a s volí její dovnitř i zevnitř dělá a dává, špatný prospěch přináší. I aby jí časně s pomocí Pána Boha spomoženo býti mohlo, odesílám k Vám s odpuštěním vodu její ranní i půlnoční, kterou že některému zkušenému panu doktoru přednesete a prostředkův od Pána Boha propůjčených při něm vyhledávati budete, což můž prospěšno býti, prosím. Tolikýž prosím, že jí dobrého rejnského vína flaši po poslu naplniti dáte, zámečkem zamknete, klíček od zámečku do listu Vašeho zapečetíte, pět nebo šest jablek pomerančích koupíte, panu dok-

toru za práci jeho zaplatíte; zprávy psané, kdyby se kterých a jak mnoho užívatí mělo, požádáte a co nejdříve možné odeslete. Cokoliv na to všechno od Vás vynaloženo bude, připovídám Vám neprodleně peníze odeslati.“ Datum po neděli Laetare roku 1604.

Nebylo však zle. Paní Sibylla osvěžila zase a byla zdráva za mnoho let jako ryba. Teprve r. 1616 bylo panu Šimonovi zase psáti o radu do Prahy. I tehdá psal nábožné a poctivé paní Alžbětě Wintrové od „flašnýřů“: „Oznamuji Vám, že jest se Eibylla, manželka má, od Vás z Prahy poobčerstvena navrátila a mně, že k předešlému zdraví navracena bude, dobrou nadějí učinila, ale velice v té naději jsem zmejen: nebo mnohem těžší mi se zdá býti, nežli když jest do Prahy k Vám odjeti měla. Po tom lékařství, kterého s sebou z Prahy domů přivezla, žádného polepšení při ní se nenachází. Na srdce sobě stejně, že ji bolí a mdlí, v prsích že tlačí a ji dusí a v hřbetě mezi lopatkami píchá, s pláčem nařiká. Dnešního dne dala sobě vanu přistrojiti podle rady pana doktora, v ní dosti málo poseděvši velmi zemdlela, potom se s velikými těžkostmi složití musila. Odesílám pak posla na schvále k Vám, pokud pan doktor v městech Pražských zůstává, že mu o nynějším způsobu její nemoci zprávu učiníte; odesílám také příležitostě dukát a za to žádám, že jí lot neb dva dobré žluté vody s cedulkou k ní, voleje muškátového, flaši dobrého rejnského vína a dva žejdlíky bílého medu objednáte. Vše rád s poděkováním zaplatím a nemaje Vám na ten čas co jiného odeslati, dvě husy na živě ne hrubě vykrmené odsílám, při nich čtrnácte kozích syrečků; nemáme čím krmiti, proto že ovsu žádného dostati nemůžeme a jiné obilí hrubě drahé i toho pomálu jest.“ Datum o sv. Jakubě 1616.

Paní Sibylla se zase dobře vystonala. Ba sama prve uložila po několika letech svého muže pod kámen kostela děkanského v Rakovnici. Ale sotva že zasedla na poctivé vdovské stoličce: dvě armády — královská a císařská — přihnaly se k Rakovníku, a paní Sibylla na večer svého života slyšela i viděla začátek osudné bitvy, jejíž konec dobojován na Hoře bílé. Roku 1628 císařský rychtář, zlopověstný Chroust z Velechova, do Prahy psal: „Nežli by katolickou víru přijala, Sibylla Žlutická, vdova po Šimonovi, raději od všeho státku upustila.“ Ale na svoje štěstí umřela hned potom. Jináče byla by musila paní Sibylla svázati uzlíček a ostavíc tu dům i hojné dědiny, odejít do ciziny, žena opuštěná, stará, ochuzená.

Z nemocí, o nichž v archivu rakovnickém už jen krátké zprávy se přiházejí, stůj na předním místě nemoc hlavní, hlavnička. Mimo tyfus nejčastější zmínka bývá o dně. Starší lidé podagrou stonají. I císař pán, Maxmilián II., mandatem veřejným sněm pro „potagru“ odkládá. „V jistotě a v pravdě,“ tak vzkazuje stavům, „věřiti můžete, že jsme se ustanovili, abychom vedle toho odkladu, kterýž jest se strany sněmu obecného do čtvrtka po Hromnicích státi musil, k tomu času mezi Vás i jiné stavy království Českého na hrad Pražský přijeti, ale však milostivě Vám věděti dáváme, že nás tyto jminulé časy dna neb potagra velmi těžce složila, že se nám k tomu času odsud hnouti a nadepsaného sněmu, leč bychom se, jakž se na tom všickni doktoři naši zároveň snášejí, netoliko většího nedostatku na zdraví, ale ještě něco nebezpečnějšího (čehož byste nám vedle naší milostivé naděje nepřáli) opovážiti chtěli, nikterakž možné není, a protož Vám opět sněmu poodkládati ráčíme“ atd. Datum ve Vídni, úterý po novém létě 1575.

Jinou nemoc v Rakovnici měl Volf (Volfgang) Freyka roku 1669; byl dušný. Privil druhovi: „Tak daleko pěšky jíti nemohu v to horko, jsem velmi dušný.“ Knězi děkanu Cerasýnovi roku 1589 „vyvrhly se nežity na pravém stehně“. Lidí bezvlasých, oplešatělých, o hlavě oblezlé či prašivé naskytuje se v archivních zprávách řada nemalá. Také nařikají mnozí lidé na bolest zubů. Nechtějí se prý stvrditi.

Následující žaloba školského subkantora Josefa Šmitaliusa roku 1686 svědčí tomu, že i umělé zuby lékařové v ústa lidem bezzubým vpravovali. Šmitalius žaluje do Jiřího Jeřábka: „Udělal mi škodu a defekt na řeči mé a zpěvu mém, který nyní nésti musím; nebo přišed asi hodinu na noc s Janem Malikovským, švagrem svým, a s Andresem, perníkářem, k Václavovi Hniličkovi na trunk piva, já jsem řekl Jeřábkovi, že jsem jednou, a to již dávno, za něho krejcar na pálený dal; když bude miti po chvíli, aby mi za něj cvočků udělal; proti čemuž on hned opovázlivě ke mně s hurtem a broukáním pravil: Já jsem vám blunkus dlužen! A tak tou svou špinavou řeči proti právu městskému příčinu podal a sám také, když jsem jemu toliko na to řekl, že vždycky svou vyžvýkavičnou hubou jeti musí a pokoje nedává: on mne hned zrádně udeřil a velmi platný zub z úst mých vyrazil. Chlubil se, že jest subkantorovi dva zuby vyrazil a že se rád podívá, kterak nyní zpívati budu. Na rynku mi řekl: Počkej, kluku, já tě budu učiti zpívati! Jsa od něho tak škodně udeřen, však odměnu bych mu učinil, ale pan Hnilice s jinšími osobami nás roztrhli a abych domů šel, nabízeli. Abych já se před někým honositi měl, že ten zub již dávno vyražený mám a jej vyndati a zase sobě vsaditi mohu, tomu světle odpírám, nebo jednoho času pádem jsem sobě ten zub nalomil, a

felčar Danyel Sekol mne zase zhojil, že se mně svalil, však jak náleží upevniti nemohl, toliko že se hejbal; on chtěl mi jej dokonce vyníti a jiný slonový vsaditi, však jsem to učiniti nechtěl.“

O lidech smyslem pominulých je v minulosti rakovnické také řeč. Na ně byl nejobyčejnější medicinou žalář nebo sroubek. R. 1597 úřad rakovnický píše: „My purkmistr a radda města Rakovníka vyznáváme, že jest před nás předstoupila Regna, Valentina Otranského manželka, dávajíc nám toho zprávu, kterakby v městě Volkenštejnu do vězení šatlavního za příčinou pošetilosti Valentin, manžel její se dostal, v kterémž až posavad zůstává. Nechtíc mu toho důvěřovati, aby měl na mysli tak tržený býti, požádala jest nás za to psaní otevřené pro lepší toho jistotu, že jest to tak. I nemohše žádosti její oslyšet i o něm vysvědčujeme, že jest před kolikasi málo nedělemi z přepuštění božího smyslem se pominul, takže semo tamo po světě běhá a fantuje, nemaje smysly své spokojené: protož se za dotčeného spolusouseda našeho přimlouváme, jestli by se kde mezi poctivé lidi dostal, aby mu příčinou těžkosti jeho fantováním nebyli. Pro lepší toho jistotu pečť naši městskou dali jsme přitisknouti.“

Roku 1575 Nyklík to byl, poddaný pana Křištofa Šlovského, jenž v pošetilosti pobodal ženu. Rakovničané neodsoudili zběsilce za to v pokutu, nýbrž propustivše ho napsali: „Nenacházíme při něm i na ten čas ještě zdravého rozumu, pročež pustili jsme ho, aby ve vězení k dokonalému třeštění nepřišel.“ Kolik lidí potom zbodal, kdo ví.

Sáhl-li sobě člověk nepřičetný na hrdlo sám, býval podle drsného zvyku starých dob kladen za samovraha a pro to ještě po smrti přísně trestán.

V pamětech městských zapsáno jest: „Křištofa Ernesta manželka byvši v těžké nemoci od Pána Boha několik neděl postavena, potomně zase povstala, jakoby na mysli stržena byla; v outerý pak na nebevzetí Panny Marie v témž domě jeho se oběsila. Nazejtří po hodině na noc od mistra popravniho u šibenice jí hlava sfata a potom zahrabána jest.“ (Roku 1611.)

Směšně dojemná jest úřední pečlivost o zločince, roznemohl-li se, prve než z Prahy pánů došlo potvrzení ortele na smrt odsuzovacího. Nešťastník byv na řebříku nebo na jiných mučidlech, útrpně dotazován a nad to hozen ve vlhkou díru podzemní, kterak by se k smrti nerozstonal?

Roku 1588 poslal urozený rytíř pan Ferdinand Renšperger na Petrovicích, hejtman kraje rakovnického, do města muže, jenž se mu dobýval do truhly. Poslal ho zle zmláceného. Páni rakovničtí urozenému rytíři dávají na rozum: „Jsme ho vězením opatřiti poručili, kterýž poněvadž v hlavu a nohy zraněn a stlučen jest, nebude moci kládou opatřen býti, aby mu hlava nepodešla. Bylo by zapotřebí opatření skrze lékaře, zvláště poněvadž, kterého due popravce u nás bude, nevíme.“

*

Nebude snad zle, učiníme-li také nějaké sebrání neduhu, které sobě způsobili lidé samým sobě, nebo druh druhu ze svévole.

Děvčat i vdov, které „násilnými traňky“ utěci chtěly hanby světské, začez pak v nemoc i trestání pánů městských upadaly, je v soudních knihách rakovnických bohužel trochu mnoho.

Hrubé poranění ze samé lásky utržila sobě roku 1606 Kateřina Joachymová, mladá vdova a majitelka velikého domu rakovnického, od mistra Thermantyka, jenž býval s počátku školním bakalářem a potom řezníčím. Zamilovav sobě vdovu a našed vyslyšení, bil pak ubohou nekřesťansky. K víře nepodobná surovost milencova vyhlíží z těch listů, jež paní Kateřina o svém bití vlastní rukou panu mistrovi vždy nazejtří po bitvě napsala. V jednom stojí: „Och. Bože, co já sobě mám počínati, že mi všechno všudy bolí, nejvíce hlava a nos. Aby tu Vaši ruku Pán Bůh nemiloval! Krk jste mi odřeli, že maso viděti! Bože, tresci sám! Mějte se dobře; Bože, rač mne z tohoto světa vzíti!“ Jindy píše: „Hlava bolí, žeby mi mohly někdy oči vyskákati z čela; přísahám věčnému Pánu Bohu, žeť není nižádný vinej než Vy!“

Židovka Rosina Šalamounová roku 1869 byla od rychtáře i od Židů do modra zbita, a to ze žárlivosti obchodnické. Žalujeť městské radě: „Žalobu sobě vedouc na Židy rakovnické, kterak oni proti mně nějaký kvalt učinivše, a to pro 12 grošů, které jsem kantoru židovskému dáti a jeho při tom tři neděle na stravě míti měla, a mne i rychtářem sbíti dali, takže jsem až posavad na zádech modra; druhý den mně dům i komoru zapečetili. Mimo to Žid Jukl a Jindra mne sbili, neb mně hrubě nepřejí to punčochářské dílo, nýbrž já na žádný jarmark nejeďu ani žádnéj velikej handl nevedu. Zůstávám za Vaše Milosti dnem i nocí na svých nehodných modlitbách Pána Boha prosící Rossin Judin Ssalamaunin zue Rackonitz.“

Největší pláče a nářky bývaly pro poranění ruky, „oudu nejušlechtlejšího“. Roku 1571 Filip Pryxman, Němec páně Kolovratův, nočně sám druhý do při-

bytku Jiříka Klempíše ve vsi Řežích vešel a napomínal Jiříka z nějakého dříví. „Tu Jiřík Filipovi na jeho oudu nejušlechtilejším, na ruce, dva palce ufal, čímž provedl pych. Lazebník a Hanuš barvíř, služebníci obce (nevíme které), viděli, jak Jiří sesekán byl.“ Za to Němec Čecha později zabil.

Na Jana Čapka tkadlce vzal roku 1572 Matěj Holý, děláje s ním na struhách obecních, pro nádvku rasů, unflotů vidly, „až on potom“, tak žaluje na soudu, „vida, že není zbytí, chtěl mu se hojiti i zavrhl se rukou, v tom jest mu ruku přerazil; protož prosí, že ho ráčíte litovati jakožto potřebného tovaryše, když mu ruku přerazil Matěj a na oudu nejspánilejším mu škodu učinil“. Matěj hned podával podle možnosti své osm kop raněnému, čehož on přijíti nechtěl. Ale pak smluvili se přece.

Velmi hrubá odpověď k nevinnému slovu německému „berdo“ podána byla roku 1595. jakož o tom zapsal svědek rakovnických pamětí: „Za pana rychtáře Václava Obrmana v pondělí den památný sv. Doroty Václav Obešlo Jičínský, soused zdejší, v ulici svatojilské po 4. hodině na noc Jana Zahrádku sekýrou v čelo nedaleko od židovin škodně beze vší příčiny, toliko že k němu promluveno bylo „berdo“ (wer da?) uhodil, ale Pán Bůh zachoval ho z pilnosti lékaře, že zase zdraví nabyt, tak že témuž Václavovi vina odpuštěna.“

Mikuláš Sedlčanský, řezník, přišel ke krámu svého kollegy Moutvičky roku 1571 a mluvil mu, že prodává dvoje maso, což bylo proti řádu cechovnímu. Za tak těžkou výčitku Moutvička uhodil ho železnou librou za ucho. Raněný žaluje: „Obviňuji Vavřince Moutvičku z vejtržnosti v krámcích řeznických librou železnou, na kterouž maso váží. Zrádně, když jsem od něho šel a na něho žádné péče neměl,

touž librou vyhodil, a mne v hlavu nad uchem udeřil, až jsem na zem připadl. Předkem Pán Bůh jest mne ráčil zachovati, že jsem tu hned nezůstal, ale tak na sobě srozumívám, že těžce na jedno ucho slyšeti budu a to skrze jeho zlý a svémyslný účinek.“ Mikuláš zůstal hluch.

Rýchtář Jan Vřetýnko roku 1580 přivedl večer z pranice pekaře Václava Těšíka do šatlavy. Ráno přišel se naň podívat a našel ho, an byl hrozně sbit. „Když jsem přišel do šatlavy,“ vypravuje rychtář, „měl oči zandány fačalitem;*) řku, ký vodundej toho fačalitu, ať pohledím jaks spravedlivý! Měl oči všecky modry, krví zalité a vysedly ven hned; oznamoval, že Jiřík Lišanský po něm šlapal a prý někteří kováři tu byli a stloukli ho.“ A přišed na soud Jiřík oznamoval: „Těšík z Klatov vyšel na dvůr, kde se mu dobře líbilo, vzav nákej ouvojen od vozu a přijda od zadu mne vrapil z obou ručí.“ Za to tedy byl stlučen ode všech, že nemoha hleděti, oči vyvracoval a že sebou téměř hnouti nemohl „do kolikýho dne“ — a měl „znamenitě mnoho pěn na houbě“.

Týž řezník Mikuláš Sedlčanský, jemuž pro zlý a špičatý jazyk ucho železnou librou ochrnulo, Kristině ženě své vztekla v prsa kousl. Maryana Studničková na soudě vyznává o tom: „Kristina kojila robátko, pak prs svůj vyložila, a já se jí optala, co jest jí; to ona, že jest ji zkousal manžel její. Viděla jsem, že jest měla černej co hlaveň.“

Otrávení z úmyslu naskytuje se zaznamenáno v listinách dvakrát za století šestnácté.

Anna, řezníka Blba manželka, hněvala se s Alžbětou Strípkovou. V masopustě roku 1550 poslala

*) Z italského fazzoletto, šátek na nos.

Anna Alžbětě „smírného“ několik koblihů v poléváném hrnečku. Alžběta, muž její a někteří jiní, též přítomný pes, jedli. Ale kdo jedl, žádný koblihův nezachoval, všickni po nich trátili a je od sebe vraceli. Anna dověděvši se toho neštěstí i na sebe zlého domnění, přiběhla všecka ustrašena k Blbovům a pravila: „Přinesla jsem je jako sestra bratru, koblihy byli dobří!“ a ohledavši je ihned jedla. Přítomná Moutvičková ji varovala: „Milá Anna, nejez jich, však jsou tu dosti dlouho se pováleli, an někdo mohl na tvůj šlak něco udělati. Jedla, a nebylo jí nic. Nicméně byla brzy potom před čtyřmi lavicemi soudu rakovnického z travičství žalována. Moudrý nález soudní byl tento: „Poněvadž se velikých věcí do-týče mezi přátely a příbuznými a ze svědků se do-statečně nevyhledalo, aby Anna s Reginou (dcerou) jaké trávení činiti měly, ani také se nenachází, aby kdo skrze ty koblihy z světa sešel, z těch příčin se toho k budoucímu uvážení v té při odkládá, až strany s čím jistějším ku právu přistoupí.“ Když se otrávení odvolali, potvrdil král Ferdinand ortel stolice první.

Druhý případ travičstva roku 1560 je vlastně hloupost lidská. Starý Plichta, žárlivý na ženu svou, paní Annu, naleznuv jedenkrát v polévce dva pavouky, obvinil manželku, že ho chtěla ze světa vyprovoditi. Anna však travičkou nebyla, byla jen neopatrnou kuchařkou a nevkusnou; neboť ani v nejstarší knize kuchařské nestojí, že by pavouk dobrou byl přísadou do polévky.

Jeden zeť zmačkal tchyni tak, že na smrt se rozstonala. Byl to roku 1576 Šimon Rejček. Zapsáno jest, že nebožka Barbora Raflová naříkala: „Jest mi těžko. tak mi ten bídník můj zeť ztlačil, opral, vystrčil z domu, až skoro znak byla bych upadla!“

Z toho hrubě nemocna byla a umírajíc poslala pro Šimona, „a tu se smířili a prosili se oba pro Pána Boha“.

Konečně našli jsme ještě zmínku o jedné nemoci, kteréž nevíme, nejsouce vědy lékařské nic povědomí, kam vpraviti. Není-li nemoc ta urážlivým klepem lidským, je ze strachu válečného, choroba duševní. Pana Václava Kaplíře ze Sulevic, hejtmana Hrádku krivoklátského, obroční písař Martin Bruncz-wik na soudu rakovnickém roku 1639 takto vyličil: „Když poručení J. M. Cís. přišlo, aby pan hejtman sám osobně za regimentem nejvyššího pana Kapauna jel a lidem poddaným a odnětým od téhož regimentu koním a klisnám dopomohl, on se toho poručení tak hrubě ulekl, až do nemoci upadl, nohy sobě kožemi divokých kocourů obvázal a břicho peřinama, takže jako medvěd anebo rousnej holub chodil, a já duchodní doma nebyl, vypravil na místě svém písaře polesního, který se vrátil — bez valacha.“

K této kapitole připojeno budiž několik „dobrozdání“, kteráž podali rakovničtí doktoři soudu o rozličném zranění, k němuž bývali voláni.

Šimon Mastyk, sedlák ze vsi „Čermného“, z pračky přišel roku 1540 napřed na Ledec k starému Vobořilovi sedlákovi dát se „uvázati“. Vobořil dí na soudě: „Stlučen přišel, že oka mu nebylo viděti; prosil, abychme mu zjednali lékaře dobrého, my mu zjednali Wolfa z předměstské lázně, který se odstěhoval do Žlutic.“ O raněném Mastykovi pak svědectví vydává „dobrý lékař“ Wolf: „Toto jest mi dobře vědomo, že Šimon Mastyk ten úterý po Hromnicích ke mně přišel stlučenými ranami i také sekanými, a na žádost jeho jsem ho zhojil.“ Když pak nevděčný sedláček doktoru nic platiti nemínil, obžalován jest z toho v Plzni na soudě, kamž Wolf po-

slal širší „parére“: „Já ho ohlídal, byl proboden na skrze pod pravejm cecykeim až pod levejm zase vyšel šavlí, až mu duch z obou stran šel; málo dýchal ústy, všecko mu duch tudy šel. Uvázal jsem ho; dal mi od toho vázanie 10 bíl. groš.; potom v středu po sv. Duše přivezli ho ke mně, byl u mne 6 neděl, potom jsem ho nechtěl vypustiti od sebe, aby se mnou smlouvu učinil, a tu uručil Jakub Vlk. Slíbil mi 8 kop.“

Krejčí Šlechta šel se Samkem v noci z posvícení ze Senomat roku 1569. „Byli oba při opilém času.“ Branný je pustil do města. U Chyterků strčí Samkem Šlechta do nějaké strouhy, až upadl do bláta. Samek dobyl kordu, a neštěstí bylo tu. Šlechta byl „ufatý“. Eliáš Stehlík, jenž se k tomu byl zahodil, vypravuje na soudu: „Já mu řku: Ale, Samku, kdyby ty ho byl tak trefil, nebylo by dobře! On: Však jsem ho přece zasáhl. Potom sedí tu ponocný před Valatovic, dí mu Samek: Hynku! prej Šlechta běží, strkal mnou, vem ho do vězení! Ponocný šel k Šlechtovi a my domů.“ Horší však jest, co o tom psal Hanuš barvíř: „Přišel ponocný po sv. Vavřinci tu středu v třetí hodinu na noc a prosil mne, že krejčí Šlechta sedí před Seneckým domem, abych ho vázal. Šel jsem a vzal ho do světnice, a on svlékl šaty, okázal mi tu ránu na levý ruce. Já řekl: to je škodná rána, řku, budeš rovně chromej na ruku. I vzal jsem mu od článku kost a tu k svědomí kladu; potom mu hned té noci tekl glidwossr až do dvanacti dní pořád; pravil, že jest mu to švec Samuel Háčků udělal, poněvadž na něho vždycky, jda s ním cestou ze Senomat, broukal. Šlechta jest od té rány chrom.“

Téhož roku v jiné příčině svědectví vydává lazebník Křištof, an dí: „Ten jistej nebožtík, podda-

nej pana Čelechovce, měl ránu na pravé noze právě v koleně v česce a na levé noze pod čéškou, a nad kolenem delší než pídí ránu a od těch ran umřel, nebylo možno, aby se mohl zhojiti.“ A druhý soudní znalec — Hanuš barvíř — dí o témže muži k smrti zraněném: „Měl ránu přes koleno a ta byla smrtelná, druhou nad kolenem v mase velikou, že jsem jí vypídit nemohl.“ Tohoto nešťastného muže známe už. Je to onen Jiřík Klempiš, o němž dotčeno nahoře, že Němce poranil na ruce. Za ruku noha a s nohou život. Jiřík však umřel mstivě. Privil: „Umírám na toho Filipa Pryxnara. Nechci, abyste mne litovali v té věci a peněz (rozuměj od vraha na smířenou) nebrali žádných, nýbrž mstili: aby bylo hrdlo za hrdlo.“ Toť sic biblické, ne však křesťanské.

Zpráva Hanuše barvíře roku 1578 o Flešnarovi zní: „Poslal pro mne Flešnar, abych ho vázal, měl sedm ran na hlavě, z jedné rány, která na levé straně, vzal jsem malé čtyři kosti; ta rána byla až na mázdru; ostatní byly tlučené; rozražena kůže i maso.“ Vystonal-li se Flešnar, byl zajisté hlavy přepelné. A možná, že vystonal se. Vávra Veteška roku 1665 utíkaje z Křivoklátu z vězení spadl s vysoké zdi, vyrazil si nohu a utekl přece. Vypravuje sám: „Osoby v tom zámku zůstávající přišly, co jim dám, že mně z toho vězení pomohou, mluvili. Jimž jsem tři zlaté dal, a oni dvěře od vězení vyhlámali a mne na schody na zeď vyvedli, dvě obruče a provázky malé dali a odtud odešli. Já svážíce je, se zdi jsem se spustil a nohu vyrazil a tak přec utekl a v revíru křivoklátském dva jeleny, jednu laň a jednoho srnce zastřelil, kůže z nich vzal a maso do kupek zastrkal.“

Tak vyznával na soudě rakovnickém; však když před tím kdys to vypravoval rybářce zvíkovské, po-

divujíc se ona, řekla jemu: „Vy jste musili teplé žemličky jídat, že vás nic nebolelo!“ Proti rakovnické šibenici chudšasovi žemličky nepomohly.

Na konec této stati budiž ještě zmínka učiněná o tom, že v 16. století — totiž r. 1573 — přihodil se v Rakovnici také partus monstrosus. Zapsáno v knize pamětí: „Regina Máčková porodila dvě pacholátek rameny k sobě srostlých v domu Mikuláše Křivoústého.“ Tato srostlá dvojčátka rakovnická uváděna byla za velmi důležitou vzácnost v kalendářích za mnoho let.

*

Slovo o nemocech z čar, o nemocech strojených a morních.

Báby uměly čarovati nejen na lásku, než i na nemoci. I protož nebyla ještě z nejhorších stará Babylonka (snad nadávka pro dlouhou figuru a ne příjmení), řeklo-li se o ní roku 1606:

„Ta baba učarovala ženicha sobě, ona umí víceji než chléb jísti, od koliker se to slyší!“

Horší byla podle soudu lidského Ludmila Klaudka. Tať prý vlasy dítek umrlých střádala a čáry strojila obzvláště na záhubu Alžběty Střípkovy, své nepřítelkyně. Naváděla pořáde pekařku Káči, aby některý kus šatu z ní dosáhla, že jí poslouží co může nejhorším.

Zrádná pekařka, přišedší k paní Alžbětě, řekla: „Milá paní, nemohu pokoje míti před tou Lidou Klaudovic; vždy chce, abych jí něco od tebe dala.“

K tomu odpověděla velemoudrá paní Alžběta: „Počkej! Zabijí u Lišanských vepře, obarvíme nějaký kousek šatu a dáš jí, kdybychom jakej šat měly, aby nebyl z živého člověka; mámť kus ru-

kávce nebožky Káče Petříkovic, měla jsem v něm peníze, ten nabarvíme a dáme jí vlasů z umrlého člověka: to nebude škodit žádnému nic!“

Mimo to Klaudka, čarodějnice, sháněla u Doroty, dcery Tomáše Horsáka, nějakou pomoc „na udělání“.

Dorota vypravuje na soudu:

„Vždy za to prosila, můžeme-li se kde toho doptati, aby Alžbětu Střípkovic kozel udávil, že nám to chce dobře zaplatiti; matka ji z toho trestala, aby se na takové věci neptala a jí o hrdlo nestrojila.“

Lida jí řekla:

„Mlč ty, voškrde starej, však Důře koupím mantlík za 13 kop a tobě dám 10 kop!“

Já řekla:

„Já se na to ptáti nechci žádného, je to hřích.“

Ona:

„Hřích sem, hřích tam, zlého přece z světa sprovodit! A co dřív, to líp! Však jest pan Jiřík nechal černejch knih u nás, umíte-li co s čertem, udělejte přece!“

Konečně prý Klaudce jakás žena dodala vlasův Alžbětiných, a stará Střípková opravdu ulehla a vysýchala. Páni sebrali Klaudku a zavřevše ji v žalář, psali do appellací roku 1570, že ji zavřeli „za příčinou těch čar a toho kouzla, lidem na zdraví v této obci školení, jakož pak patrně spatřilo se na nebohé ženě Alžbětě Střípkové. Lidé jsou schli skrze kouzly“.

Co se stalo Klaudce za ty zločiny, nevíme. Právo městské chtělo, aby muž nebo žena čarodějnice byli upáleni; žena kouzelnice mohla však též i k zahrabání za živa býti ortelována.

Anna Sedmerová řekla Káči Bolehlavovic r. 1581, že „jí na zdraví škodila, ano také v komíně sušila“.

A skutečně prý Anna byla těžkou nemocí všecka zmámena. Ale snad ne sušením v komíně. Soud rakovnický sám tomu nevěřil, protože uložil ubrmanům, aby spor smluvili. Ti pak obě ženy na soudě smířili, takové „nestatečné řeči mezi stranami vy-zdvihše a zbořivše“.

Jakás ubohá Oršila zaplatila pověru lidskou roku 1630 smrtí. Senomatští měli ji za čarodějnici, která lidem zdraví ujímala, a proto podali ji do Rakovníka, kdež bez dlouhých odtahu jest hrdlo propadla. O kata píší Rakovničtí do Slaného:

„Slovutné poctivosti p. Kašparovi Pryamovi Věroveckému, purkrabímu a p. purkmistru i radě města Slaného! Majíce jednu ženu zločinnou, kteráž se těžkého hříchu, samým Pánem Bohem zapověděného, dočinila, jménem Oršilu, někdy Chýnovskou, nyní Martina Vošta manželku, poddanou naši z Senomat, ve velikých zlých věcech lidem škodila, pro kteréžto její přečinění na jiném nejsouce nežli skrze mistra popravního ji na hrdle strestati dáti, i nemívajíce my takového člověka naschválně vyslané naše do Slaného vypravujeme, že nám takového mistra propustiti odporní býti neráčíte, se důvěřujeme. 10. juli 1630.“

Obyčejně svádí se čarování jenom na staré ženy. Baba a čarodějnice jsou pojmy, jež se mnohým nezdrožilým lidem docela shodují. Ale co díte tomu, najdeme-li v archivu rakovnickém mladou holčici čarodějnici, aniž bude Stázou ze známé písničky národního pěvce? Čtete v knize rychtářské roku 1584: „Anna děvka sloužila u Matouše Běstenského; do vězení se dostala, že jest pivní děvce šaty vyřezovala, sádla u mydlářův prosila, od hrnčíře hrnec a pokličku, chtějíc těmi věcmi čarovati a kouzlit, a dru-

hou věc, že jesti chtěla manželku Matouše Běstenského nožem bósti.“

Za to ji z města páni na šest mil vypověděli, a biřic za bránu vymrskal.

Teď trošek ještě stůj o lidech, kteří se nemocnými dělali, nejsouce. Byli to sami téměř stupkové a pobudové, kteří přes svět chodíce a krvavými šaty se obvazující na lidech milosrdenství žebrali. Dlouhý by byl seznam všech takových neupřímných chodců, s nimiž se badatel seznamuje v rakovnickém archivu. Jeden chodě po jarmarcích žebře a obvazuje si nohy, ruce omalovanými hadry; jiný sebou hází, jakoby stonal na nemoc sv. Valentina -- a oba přetvařují se. Jednoho takového šibala žebráka „letitého, našedivělého a obličejem počernalého“, jenž stavě se nevidomým, lidi žebrotou stěžoval, Rakovničtí potresta'i dosti komicky. Nalezše u něho devět kop peněz, sumu ne právě maličkou (toť as tolik, kolik platí 126 korun našich), nejprve bohatého žebráka zavřeli. Právil se býti z Poděbrad. I doptali se pak listem pana Křištofa Proka z Velnic a na Zásadce, hejtmána na Poděbradech, zná-li ho. Ten, že zná. Je prý to podle vypsání Michal Závora, „jenž má doma mírné opatření strany živnosti, na kterémžby mohl přestati a lidi holdováním neobtěžovati, ano což bezbožnějšího jest, velebného jména Pána Boha našeho, kterěz pobožné lidi k milosrdenství nakloňuje, na darmo nebrati“.

Když tohle Rakovničtí přečetli, rozdělili se bez odkladu se Závorou o jeho kopy. Vzali mu víc než polovici. Pak s dvěma pacholky rychtářskými poslali ho domů, dávše mu do ruky následující účet:

„Strava dávána samému druhému 13 dní; každý den na osobu 3 groše míšeňské — učiní 1 kopu 18 grošů. Potom Michalovi samému jídla a pití za

9 dní, den za 4 groše, učiní 36 grošů; od vězení od Michala za tři neděle a dva dny, za každý den a noc po 2 groších, učiní 46 grošů. Od druhého za deset dní a nocí 20 grošů — vší sumy 3 kopy. Mimo to dáno dvěma poslům 44 grošů 4 denáry. Závorovi na cestu 40 grošů — přebíhá tedy ze všeho 4 kopy, 25 grošů, 3 denáry — a ty jsou dány poslovi Blažejovi Tittlmilovi. Martin Divůšek, rychtář.“

Viděti, že Závorovi bylo platili též za nějakého neznámého druha, který ho snad vodil.

Všem na cestu dali pečliví páni rakovníčtí následující věřící list:

„My purkmistr a rada atd. vyznáváme tímto listem obecně přede všemi, že ukazatele listu toho Blažeje Tittmila a Jiříka Brandýského vyslali jsme, aby Michala Závoru ze vsi Hořatve, z panství poděbradského, který za příčinou sešlosti zraku a jiného zdraví nedostatku, jakž spravuje, po žebrotě chodí, zase do příbytku jeho doprovodili. Protož žádáme všech vůbec, že jim v tom překážky a stížnosti činiti nebudete. Toho my se Vám zase touž měrou i jinak všelijak odměňovati chceme. Dán v pátek o vigil. sv. Vavřince 1577.“

Rozumí se, že Závora do Rakovníka vícekrát nepřišel, a Rakovníckých až do smrti zle vzpomínal, kterak mu odlehčili.

Obzvláště r. 1594 Rakovníčtí začali se poněkud horlivěji sháněti po paličích, kteří strašili celé království, a ochotní měšťané blízkých i vzdálených měst rádi posílali do Rakovníka všecky své pobudy o plných druhdy vozech, tak že konečně Rakovníčané nestačili jich věšeti. A v konduítě téměř každého z nešťastníků bylo udáno, že některou skutečnou neb strojenou praví se býti stížen nemocí. Už

z dávných dob středověkých mívala lidská společnost čím dále tím větší svízele „s lidmi neužitečnými, stupky, čtveráky, kayklíři, žebráky a chodci“. Městské i zemské právo stavovalo jim toulky, strojené nemoci, žebrotu, tresty všelikterakými, ale nic toho neneslo platnosti. A kolik proti pobudům vzešlo v pozdějších dobách z královské české kanceláře mandátů! V naší příčině poněkud zajímavější zdá se nám býti tento z doby mladší:

„Jeho M. Cís. rady a komorníci, královští místodržící známo činíme, že k tomu zavázání jsme pozor dávati, aby chudí a neduživí lidé do špitálů bráni, zdraví pak žebráci, tuláci, zahaleči a jiní chodci pryč puzeni byli. Vynalezli jsme v skutku, že veliké množství lidí žebravých se nachází, a předešli příkladově to ukazují, že pod způsobem týchž chodců od nepřítele všeho křesťanstva najatí paličové procházivali, tak že skrze jich štarcování domů časem i morového nakažení jest se obávati, k čehož odvrácení následující artykule a řád do měst jsme uvedli.“

První článek dotýká se žebravých studentů. „Za druhé všickni žebráci obojího pohlaví na jistý den a místo shromáždění a vyptávání býti mají: kde a jak často se zpovídal i velebnou svátost přijímal? jaký má ouraz? atd. Opravdový žebrák dostane znamení s erbem toho města, v němž se mu almužny přáti bude, a jméno jeho v registra, kteráž k tomu cíli se založí, zaznamenáno býti má s dostatečným napomenutím, aby sobě toho, že k almužně svaté připuštěn jest, mnoho vážil. Ti pak jsou povinni se neožírati, almužen neprohrávati a každého dne ke mši svaté choditi.“ „Šesté. Poutníci, ranění vojáci, s listy fedrovními přicházející na kostely pohořelé,

neb v jiných nešťastných příbězích pomoci vyhledávající lidé, vyslaní křesťané, jichž přátelé od Turků zajati zůstávají, kteří by buďto od J. Sv. papežské, J. M. Císařské neb jiné vrchnosti pořádného vysvědčení neměli, od branných a vartujících do města pouštění býti nemají. Pakli by kdo vysvědčení v bráně ukázal, o tom se poroučí, aby skrze mušketyra k ouřadu purkmistrovskému pro examinování passportu a osoby doprovoben byl.“ — „Za sedmém. Zahaleči, povaleči, silní, zdraví a nestydatí žebráci z města puzeni býti mají. . . pakli by se na některého vyhledalo, že znamení s erbem města někomu jinému pro jakýkoli fortel odevzdal neb prodal, tehdy takového biřicem ven z města vyvésti, pokudžby přes to zpátkem se navrátil, podruhé postiženého v poutech na šancích při práci, dle uznání držeti, neb bláta z ulic jemu kliditi, a byl-li by poťretí v tom shledán, od popravce ven z města metlami vymrskati rozkázali.“ „Desáté. Často se přitrefilo, že někteří žebráci smýšlenými bolestmi jméno boží nadarmo berou, rány sobě prudí, nebo šeredné, staré a okrvavené hadry na rány aneb okolo nohy kladou. Takoví jako i monstrosi partus z ulic hlavních, z mostu pražského, kudy jak z vyšších stavů páni, tak i stavu městského manželky chodí a skrze to by snadně ourážku v pohnutí mysli dosáhnouti mohli, vybyti mají býti a za branou almužny žádati. A pro snadnější vychovávání takových se nařizuje, aby v každém městě jeden elemosinarius v oděvu barvy téhož města a na témž oděvu po levé straně plechové znamení, na kterémž by, k jakému cíli taková almužna se žádá, většími literami napsáno bylo, s pokladnicí tak opatřenou aby z ní ani jednoho peníze vysejpati a tak zamčenou, aby od téhož elemosinaria odmykati se nemohla, též s zvoncem nařízen byl

a ten aby pokojně takovou almužnu před domy stoje vyhledával.“ Na Hradě pražském 23. září 1661.

Morem bývali Rakovničané navštěvováni dosti často. Jinde mřeli „na hlízy a pryskejře“ morní; v Rakovnici mřeli také tak. Ale naši dobří měšťané mívali nad to svůj neduh, periodicky zuřící, z bahen kolem kol města nevysušených a v létě tuze zapářených. Z těch blat jim přicházívala „malaria“. Zimnice strhla vždy s sebou několik obětí.

Moru býval, jako všechněch nemocí, boží trest původem. Mimo to vídali v něm hostě cizího, jehož přivlekli lidé sami od východu. Do vlasti naši vcházel nejčastěji pokud jsou zprávy, z Polska, kamž zanesl ho vítr zlý neb všetečný člověk z asijské lidstva kolébky. Roku 1591 po sv. Diviši ve čtvrtek — a téhož i příštího roku ještě několikrát — vydán byl z cís. kanceláře mandát do všech našich zemí, aby z Polska, kdež jest „infekcí“, nikdo žádného člověka nepřijímal do hospod ani do příbytkův.

Když pak „přímoří“ či „přímorky“ přece šířiti se začaly, tušili naši předkové příčinu valnějšího jich rozšiřování: 1. v nečistotě domácí, v nečistých šatech ložních, v hnoji, v blátě a vůbec v nevonných věcech. 2. Na hřbitovech, v šachtách, odkudž „zlá pára vystupuje a infekcí rozšiřuje“. 3. V jarním zlém a nezpůsobném povětří, kdy země rozkvašena jsouc se otvírá a časové se mění. 4. V Židech. Židé koupající se prý „tělem svým vodu otravují“. Kteroužto vodu i s morem křesťané vypijí.

Aby nákaza nebyla rozhojňována, užívalo se následujících opatření: Poprvé isolovali zdravé místo neb osamocovali místo nakažené. Před zdravé město postaveny „varty“ ku branám, a do měst nepuštěn nikdo, nebo jen po všelikterakých překážkách. Mandát r. 1585 rozkazuje, aby „pro uvaro-

vání většího nebezpečnosti do měst Pražských žádný puštěn nebyl a lidé handlovní a kteří po svých živnostech přes svět pracují, aby do žádných měst, kde rána boží morová prochází, ven z měst Pražských nevyjížděli; pakli by kteří z míst, kde dobré povětrí se nachází, kdykoli jsou do měst Pražských pracovati chtěli, ti všickni aby povinni byli s sebou jisté, pravé a nesmyšlené kundšafy, kteréž potomně jistým osobám při branách, aby je purkmistrům ukázali, odvésti mají. V Praze, čtvrtek po povýš. sv. Kříže.“

I ve století následujícím chtívali takové „kundšafy“. Dvěma Polákům dává rakovnický úřad městský r. 1652 vysvědčení o dobrém povětrí v ten rozum:

„My rychtář, purkmistr a rada města Rakovníka známo činíme, že poctivý Valentin Zmolenský a Jan Textor, oba dva ze slavného království Polského, nás za to snažně žádali, abychom jim o způsobu povětrí zdejšího pro jich bezpečnost listovní vysvědčení vydali... vysvědčujeme, že chvála Pánu Bohu žádná pestis nebo morové nakažení zde v městě negrasiruje, nýbrž z milosti boží zdravého povětrí požíváme.“

Z Prahy, byla-li morem navštívena, nejprve vystěhoval se dvůr a za ním všickni úřadové. Všickni ti pánové utíkali v města a kraje zdravější — jedenkrát i do Rakovníka — a tam se pečlivě ohrazovali. Vizme o tom císařský majestát, vydaný roku 1599:

„My Rudolf atd. všem stavům věděti dáváme. Jakož jsme rady naše zřízené komory, též kancelář, puchaltery a jiné k dotčené komoře náležející ouřady a služebníky naše za příčinou této v městech našich pražských trvající rány morové, tak aby též raddy s pomocí Pána Boha dobrým a zdravým po-

větrím před morovým nakažením ochráněni býti mohli, do města našeho Rakovníka obrátiti a týmž raddám našim poručiti ráčili, aby oni přijedouc do téhož města podle uznané potřeby, obzvláště co by se morového nakažení dotýkalo, dobrý řád v témž městě nařídili, a do města z těch míst, kdež toho času morová rána proskakuje, žádného pouštěti nedali. I zprávu toho míti ráčíme, že by přijíždějící a přecházející mnozí více na projíždbu a procházku, nežli z nějaké potřeby z měst našich pražských i odjinud k Rakovníku na oznámení jim při branách učiněném, aby do města bez dovolení rad našich nejezdili a nechodili, nepřestávajíc do města se přece bezděk nutkati, mocí a svévolně vskakovati, ano i na bráně na osoby při branách nařízené zbraněmi se potřásati a jestliže jich do města nepustí, jim proto pohružky činiti jměli... protož všem, kdož za komoru naši českou do města Rakovníka jedti chcete a musíte, abyste opatříce si a vyjednajíce sobě z toho místa, odkud pojedete, jistotu, mrou-li na morní bolesti neb nemrou, touž jistotu po braněm do města týmž radám našim odeslali a při tom za dovolení, aby do města puštění byli, požádali... poslové aby na odpověď v předměstí očekávali (poroučíte ráčíme). Poněvadž město potravinami zásobeno není... vůkolní sousedé žádných nevozí, tím mandátem obzvláště Hendrychovi Prolhoferovi z Purkersdorfu, hejtmanu křivoklátskému, poroučeti ráčíme, abyste to při poddaných svých nařídili, kdož co od pšenice, žit, ječmenův, ovsů, též jiných věcí mimo svou potřebu na prodej má, aby to k městu Rakovníku a ne jinam vezl. Dáno v Plzni, pátek po sv. Lukáši 1599.“

O sto let později bylo Rakovníku hrozně zle. Přišla rána morová r. 1680 a město bylo za naka-

žené od sousedů těžce sklíčeno. Obzvláště přísně je „blokýroval“ pan hejtman krajský, jehož zvali Rakovničané Matějem z Rosenfelda na Olešné. Hejtmanky strážce — ozbrojení sedláci — postavily se nedaleko čtyř bran rakovnických na silnici, a vyhrožující ručnicemi i klacky, nepropustily z města Rakovníka živé duše, tak že tu lidé zmírali nejen morem, než i hladem. Rakovničané žalovali panu purkrabímu:

„Podobně jinších měst jsme navštíveni tou metlou morovou, takže již drahá částka osob vykročila ze světa. Očekáváme vůli Boží. Pro kterouž příčinu z jakékoli zakyselosti a nelibky od novotného J. M. král. krajského hejtmána Matyáše Leopolda z Rozenfelda a na Volešné, netoliko zavření jsme, že nejmenšího k obživení nic do města dostati nemůžeme a proti vši lásce křesťanské a citelnosti, když jsme sobě svůj průduch míti pokládali, náš statek obecní Senomata, k tomu špitální mlejn, z kterého chudí ve špitále své vyživení míti mají, od města odňaty, cesty zasekány jsou, poddaným našim senomatským pod ztracením hrdla i statku do města Rakovníka jíti a nám naše vlastní hospodářství visitirovati zapověděno s tím nařízením, pokudžby kdo z nás, byť i primas byl, aby jej sbili, stloukli, žebra přeráželi i dokonce na jeho pana Rozenfelda odpovídání zabili, mušketýři k vartování zásek nařízení jsou! Jinším královským městům, kde infekcí grasiruje, jsou nejbližší místa nařízena k dodávání viktualii — nám nic.“

A majíce podati assignací umrlých od 6. do 31. srpna r. 1680, Rakovničti píší žalostivě:

„Infekcí se zmáhala, na větším díle sousedi v nemocích postaveni; od nich co vzíti a vyupomínati možné nebylo; nemohli jsme tedy shledati panu hejt-

manu na porci k jeho vychování (kontribuci). Handle zavřeny, město vůkol plocquirováno jest, že jsme neposílali denně specifikaci umrlých. Když se přimoří zmohlo a lidé strachem i zármutkem obklíčeni byvše, ani při úřadě purkmisterském se neohlašovali, nýbrž vesměs toliko o prkna, kterýchž veliký nedostatek bylo, na truhly, a hrobaře, kteří přinuceně arrestem pro obávající strach k tomu přidržání býti musili, starost měli. Že jsme se opovážiti směli J. M. hrab. excell. panu nejvyššímu purkrabí pražskému sobě na místě celé obce pro zavření města a našich obecních statků, mlejnu dvou a třetího špitálského vlastního, řečeného Červeného, odkudž každého téhodne chudí svůj chléb míti mají, ujímání, od vlastních užtkův odmršfování, byli jsme nuceni pro dosáhnutí jakéhož takéhož luftu a zaopatření forotu, též přetržení takového nás sevření a s námi příkře začatého procedere sobě stěžovati, což nám žádný za zlé vykládati nemůže. V Senomatech sedm nácte i více osob beze zpovědi a opatření velebné svátosti z toho světa vykročiti musilo. My v tom sevření zůstáváme, chudí sousedé a řemeslníci nesmějí pro vyzejskání některého krejcaru do okolních míst, nemajíce vychování, hladem a žízní vycházejí z tohoto světa. Poddaní pak naši, což nám nejlitostivěji přichází, bez svaté zpovědi mřítí musí.*) Varta všudy osazena jest, vojáky živiti musíme, vojáci u mlejna červeného koně vyprahují, lidi šacují, bijí; našemu sousedu jednomu na čerstvém povětrí zůstávajícího valacha za 26 tolarů vzali. Jsme tak plocquirováni, že pro trunk vína k občerstvení nikam poslati ne-

*) Pražskému arcibiskupovi Rakovničtí píší z té příčiny prosbu německou, aby sem poslal kněze. Děkan Johanese Ignace Summa de Vlastislavic že morem schvácen, a karmelitáni že utekli.

smíme. Chtěj neb nechtěj mnoho souseduv crepírovati a zahynouti musí, což Pánu Bohu požalováno buď a jeho milostivému trestání poručeno.“

Poslední slova, totiž: „aby to Pán Bůh milostivě strestal“, honem z konceptu zase opatrní Rakovníčané vyškrtli. Byla by to ovšem rebellie, kdyby se nějakému zbrklému i drsnému pánovi přál boží trest.

Proti nečistotě, z níž mor „posylek“ brával, prikazována za lék čistota. Rozkazováno i císařskými mandáty větrati místnosti bytů lidských, odbedňovati okna, páliť ohně, aby stravovaly puch ze vzduchu. Z několika takových zdravotních mandátů poslužíž nám na poučenou tento:

„Rudolf — věrným milým království Českého — vědomost máte, kterak Bůh pro vejstupky naše království nakažením morovým navštívití ráčil i majíce my nad tím žalostivou lítost, k jeho svaté milosti té celé naděje bejtí ráčíme, když jedenkaždý od hříchů svých přestane, že takový hněv svůj ukrotiti, a od nás odnítí ráčil, jakž pak knězi a farářové lid k tomu vésti mají... Aby snad z jara, když zase teplí časové nastanou, skrze neopatrnost a nečistotu v šatech ložních a chodících, jak se to na mnohých místech stávalo, takové morové nakažení zase se rozmáhati nemohlo, protož zvláště purkmistróm a konšelóm měst našich tímto listem otevřeným poroučeti ráčíme, aby při lidech poddaných žádné rozpustilosti nedopouštěli a v každém městě jisté a přísežné osoby k tomu nařídili, které by na to pozor měly, aby jedenkaždý pod skutečným trestáním všecky šaty chodící i ložní pěkně vyprati, vyčistiti a vyvětriti, pokoje vykouriti, hnoje, bláta a smradlavé věci nyní i potom z domův a ulic vyklízet, z města ven podál od lidí soukromí vyvozovati, též také na krchovích na ty šachty, v kterých jsou

mrtvá těla pochována, něco náspu navézti, na nich i jiných místech postranních z jara za některý čas dnem i nocí oheň pálití dali, aby ta zlá pára z týchž šacht minouti, povětří skrze takové ohně se také čistiti a každou neděli, ve dni svátečním, když se lid do kostelů k službě boží scházeti má, též dadouc okna odhraditi a otevřítí, dobře kouřiti dali. Ve Vídni, v pondělí na den sv. Alžběty 1582.“

Také zakazováno, aby mimo kostel nebývalo nikde mnoho lidí pohromadě. Z této příčiny odkládaly se za moru sněmy a vždy bývaly stavovány zemské soudy, k nimž do Prahy mnoho lidí se scházelo se všech stran a koutů českých. Stojí na příklad v mandáte, r. 1568 o slavnosti hodu narození Páně v příčině moru vydaném, že soud dvorský a komorní se odkládá, poněvadž by „raddy naše a jiní lidé za tou příčinou k nim sjeti se strach měli a bydlejíce spolu v teplých světnicích, jedni druhých nakazili, ač boží rána se poněkud ukrocuje a umenšuje, táž infekcí znova by se rozmnožiti mohla.“

A konečně proti Židům, nevinným moru původům, mívali naši předkové prostředek jediný, nemilosrdný. Kdykoli infekcí nastala, buď „plocquirovali“ je aneb z měst vybíjeli a vyháněli do lesův.

Panu Albrechtovi Krakovskému z Kolovrat, nařízenému hejtmanu kraje rakovnického, měšťané rakovničtí roku 1680 16. července píší:

„Jak se to předně u dvou sousedů vedle Židů, pak u Židů začalo, ti hned z města ven vybiti jsou, a domy zapečetiti jsme poručili. Jeden z sousedů s ženou svou někam do kraje na žeň se odebral, druhý pak v jedné pusté stodole zůstává; Židé pak při lese na samotě na čtvrt míle od města vzdáleni se vynacházejí; brána pak lubenská i vysoká dokonce zavřeny jsou, v druhých dvou, totiž ve praž-

ské a svatojilské, tuplovaná varta jak od sousedů tak i od vojenských mušketryřů každodenně se osazena vynajde a žádný hež hodnověrného pasu do města puštěn nebývá. Nyní pak nic tak obzvláštního není, aby kdo v městě na tu infectionirovanou nemoc se rozstonal, nýbrž buď Pán Bůh z toho pochválen, vždy dobré povětrí jest; cokoliv v tom krátkém čase umřelo, to všecko při zdech městských, u vysoké i pražské brány se stalo, ale v městě v rynku dosavad nejmenšího nic.“

Kdo našeho Rakovníka nezná, tomu budiž v příčině poslední řadky listu právě uvedeného pověděno, že na dlouhém náměstí rakovnickém, od západu k východu položeném, věčný fouká průvan, lékař nad jiné výborný.

Druhý hejtman téhož léta 1680 kraji rakovckému nařízený, Matiaš Leopold ze Šenfelda na Olešné, jehož Rakovničané překitili „Rozenfeldským“, nebyl s procedurou proti Židům spokojen. Všeho mu bylo málo. Stěžně a vyčítavě píše 1. července o Rakovnických: „Jeho Milosti Císař dáti ráčil nejmilostivější otcovské patenty, jak by se města i panství pod skutečnou metlou boží oplejavajících časech chovati měla; ale ty patenty a má poručení nic neb hrubě málo od Vás atendirováno bylo, nýbrž jakoby obec i celý kraj v zkázu uvéstí, to se patrně ukazuje. Nebo předně skrze neopatrnost bran a těch nakažených Židů do města pro nějaký marný zisk přijímání jsou to zlé skutečně na ten ubohý nevinný lid uvedli; Židy v nemalém počtu na morní ráno zemřelé tejně děrou skrze zeď městskou ven vláčetí dopouštěli a ještě jim do dneška té tajné díry zadělati nedali, ješto od Jeho Milosti Císařské na reparaci zdí městských peníze přijímají; nakažené domy nezapčetili; za třetí Židy již hrubě nakažené

z města jsou sice vybili, ale dle mně dané assecu-
rací, že do jistého mlejna asi čtvrt míle pod mě-
stem je dají, nesplnili, nýbrž na předměstí k větší
zkáze křesťanům jsou je rozkvartýrovali, kdež v po-
toce, kde křesťané vodu sobě brátí musí, oni se
koupají a vody jedem svým, jak morem i prašivinou
kazí a říkají, že jsou spoluměšťané. Že jich jinam
hnáti a bez poručení císařského odbýti nemohou, to
nynější pan purkmistr vojenskému v městě ložirují-
címu hejtmanovi vzkázati směl, čehož, Bože, rač
chrániti, aby Židé měšťany rakovnické jako někdy
jerosolomitanské slouti měli, tuť by se schylovalo
k rozmnožení církve! Za čtvrté pánům tejno není,
kterak pominulých dnů dva Židé vyjdouce z města,
jeden na silnici, druhý na louce jsou zdechli, avšak
o tom k ouřadu krajského hejtmanství nižádné
upřímné zprávy nedali. Minulého pátku 28. junii
Židovka, která před polednem pó rynku zdráva se
procházela, okolo čtvrté hodiny po poledni, když jsem
tam přijel, již živa nebyla; pan purkmistr, že nic jí
není, vymlouval. Což jim špatnou pochvalu přinese,
anobř co na to následovati bude, toho nechť oče-
kávají.“ Datum na Volešné 1. července 1680.

Morem tohoto dotčeného roku schvácano jest šest
set lidí rakovnických.

O morech mladšího datum psal rakovnický MDr.
Šembera:

„Jiná nemoc, již nazývali peteče morní neb hlav-
ní zimnice, zuřila celou zimu r. 1695 a stála mnoho
lidu živobyť. Roku 1713 a 1714 panovaly nejen zde,
ale v celém království Českém morové rány. Ro-
ku 1730 byla velmi tuhá zima, z čehož pak se mnoho
lidí rozstonovalo na zánět plic. Jak se kdo rozstonal,
žádný devátého dne nedočkav, hned umřel. Nemoc
jejich bylo píchání v levém boku, u srdce pálení a

dušavé katary. Kteří sobě žilou pouštěti dávali, od takové nemoci zproštěni byli. Roku 1731 byla velmi mírná zima, proto opět naopak mnoho hlavniček bylo. Kdo přečkal den třináctý své nemoci, ten z toho vyšel, ale kdo sobě v té nemoci krvi pouštěti dal, žádný živobytí své nezachoval. Roku 1809 panovala opět v Rakovnici horká nemoc, která uchvátila 180 lidí a tehdejšího městského lékaře doktora Wondru. Roku 1832 navštívil nás cizí host, jejížto lékaři zovou cholera morbus, t. j. vrhavá ouplavice. Indové však jí říkají nouze světa. Nemoc ta ve třech hodinách i nejsilnějšího člověka do říše věčnosti uvedla. Domov svůj má ve Východní Indii. První její sídlo bylo Rusko, jež ji nepochybně ve válkách s asijskými národy obdrževši ve pozdvižení se Polska do našich zemí přineslo. Nemoc záhy před příchodem byla věrně vypsána; v časopisech denní oběti její ukrutností oznamovány, lid obecný veřejně ponaučen, což by nejvíce k ochraně sloužilo, ale vše bylo marné. Dne 5. dubna 1832 přepadl tento hrozný nepřítel také Rakovník a zdržel se zde až do 10. července; však nezuřil tak ukrutně, jako na východu naší milé vlasti. Ouhrnkem u nás 105 osob se roz nemohlo, z nichž 67 uzdraveno. Také u nás domníval se prostý lid, že by lékařové dle vyššího nařízení jedem otravovali, ježž byli dílem do léků přimísili, dílem do studnic vházeli, čehož prý důkazem to četné oumrťi chudých.“

Tu máš! Tedy nejen Židé — i lékařové!

Konečné slovo budiž o zdravotnictví a léčích.

V některých příčinách bývali naši předkové rakovníčtí velmi čistotní, tak že nemocí leckterých už

napřed se ubraňovali. Nad nás vynikali, že měli v městě dvojí a někdy i trojí lázeň, a my v Rakovnici teď skoro nic. Řemeslné cechy ukládaly svými artikuly pod pokutou, aby tovaryši se v lázni omývali. Tak čteme v pergamenovém řádu řemesla ševcovského roku 1549 rozkaz tovaryšům: „Do lázně abyste chodili podle starobylého obyčeje ve dvou nedělích.“ Kdo ne, propadl pokutě sedmi peněz. Tkadlcům se nařizuje v cechovních pravidlech roku 1539 „střízlivost a mírnost beze všeho přepřilňování“ aby zachovali, a „ve dvě nedělích v pondělí aby pospolu do lázně chodili, však ten den celý aby nezaháleli“. A tak podobně jiným voda jakožto nejlepší věc k lásce a přátelstvu doporučována. Lázeň rakovnická bývala zřízena na svou dobu pohodlně. Čteme ve svědectví soudním roku 1552, že napřed byla „zuvadlna“, kde se svláčí, a pak „mytelná“. A kterak dbal hospodář lazebník sám lázně své! Ondřej, lazebník, roku nám nepovědomého (snad roku 1596) jel až do Žatce „pro voblázkový kámen do lázně, ježž okolo města shledati nemoha“.

V městě dbávali rádi toho, aby se nekazila voda. Čteme roku 1560 v knihách městských, gruntovních, červených, kterak urovnala se hádka sousedská o znečišťovanou vodoteč: „Starodávná vodoteč, počínajíc v Lišanské ulici po levé straně ode domu paní Elišky Ždiarské ze Žďáru, po též straně dolů příčně přes počátek ulice svatojilské a potom skrze domy ležící v čele rynku, a tak naskrze dolů skrze domy ležící v lubenské ulici až skrze zdi městské do příkopův jest vypadala, a mnohé nevole mezi sousedy a nečistoty vznikaly. Porovnání (sousedé) před purkmistrem tak, aby jedenkaždý v takové vodoteči mříži železnou, co se velikosti děr dotýče, jednostejnou vsazenou měl, a všecky takové vodo-

teče aby byly přikryty a bedněny, aby mříže se nezanášely.“

Naproti této péči o čistotu dvě nařízení v archive zachovala snad tomu svědčí, že dovolovalo se náměstí znečišťovati všelikterak. A bylo-li náměstí nečisto, jakž asi sličné byly ulice postranní?! O jednom nařízení mluví soused Jiří Tyčka roku 1669 v těchto slovech: „Před svátkem Těla Božího, jsouce já po živnosti své, nařízeno bylo, aby každý soused před domem dříví a jiné s cesty odundali.“ Co as „jiné věci jsou“, o tom máme zprávu zcela upřímnou. Roku 1680 byla „sessí partikulární“ na radnici konána, v níž usneseno měšťanům naříditi, „aby neřády v městě před slavností Božího Těla, zvláště v rynku, vyklizeny byly“. Zdá se tedy, že náměstí čistívalo se jen jednou za rok, když totiž chystal se církevní průvod po městě s Tělem Božím.

Mrtvoly Rakovníčtí rádi pochovávali hned na druhý den po smrti, kteráž věc mohla býti leckomus i osudnou. Za to Židé nechali jedenkrát mrtvolu ženskou ležeti drahý čas, až muž nebožčin po dlouhé hádce dvacet tolarů zaplatil. Bylo to roku 1668, kdy rakovníčtí Židé „den todten körper der pürglicer juedin, frau des Lasar Fausník, nicht begraben lassen wollten“, až její manžel hnul měšcem. Tu mimochodem viděti, že Židé němčili dávno před císařem Josefem.

Dobrotu a příhodnost potravin pozorovali však předkové naši tak pečlivě, že by v naší praktické a vzdělanější době leckterí pánové k tomu povolání z nich poučiti se mohli a povzbuditi k lepší našich žaludkův ochraně. Ač jsou archivní zprávy vůbec o všem všudy nehojné, tušíme, že dosti na rozum dáno, nalezne-li se v kusých drobtích nejméně šestkrát vepsáno v listy staré, že úředníci nad zbo-

žím tunním, když přibylý bedny s herynky, se štikami neb jinými rybami, nalezše zboží zlé a nepříhodné všecko spálili anebo jinače zničili, aby lidé úhony nevzali na svém zdraví. V artikulích cechu pekařského, sladovnického a jiných řemesel, kteráž svými výrobky lidské zdraví mohla pokaziti, čte se leckterés ustanovení, jež má vedle úmyslu praktického i zdravotní. A zachování takových pravidel úřad městský přísně pozoroval! Sladovníkům nařizuje řád starobylý, jehož kopie z r. 1651 před rukama: „Co se vaření piva dotýče, má jedenkaždý rmut za jednu hodinu náležitě vařiti pod skutečným trestáním; chmel pak aby náležitě vysmažiti hleděli, ani nepřesmažovali, nýbrž jak náležité jest, po vysmažení chmele břečku, než ji z pánve vydávají, náležitě zvařiti mají; břečky čisté předně z kádě na chmel pouštěti, jako i po chmeli čistotné a ne s mlátem na pánev dávati.“ A v řádu, jež rakovníčtí pivovárníci přijali r. 1571, stojí, „aby se čtverá voda na každý ječmen dávala, podední aby vypírali, hromady aby v čas přemítali, slady mladé k náležité vuoni připouštěli. Sladův aby nepřipalovali, než dosušovali je; podlesky aby podsívali a usušice je, pěkně skládali.“ A k tomu ihned uložena pokuta, číhající toho, kdo by „slady vobouval, jak říkají“.

Velmi opatrně dbali páni rakovníčtí toho, aby jejich veleslavným tehdaž pivem nikdo si nemoci neuhonil. Když na příklad pan Adam ze Šternberka žádal piva na Hradčany choti svojí, prose, aby se hodilo šestinedělce, a bylo „při lahodě“: Rakovníčané odvětili vysokému pánovi, že nemohou nic ode-slati, „neb sousedé naši dosti málo staré várky piv mají, a piva ta, poněvadž z lahody vyšla, dobře nakysla jsou; nová várka se včerejšího dne začla, však do týhodne, tak aby bezpečně a beze škody ve-

zeno býti mohlo, bráti se moci nebude. Ano pak, by se i vézti mohlo, tehdy, poněvadž by z kvasnic nebylo, k oznámené potřebě nebylo by bezpečné požívatí. Ve středu po sv. Diviši 1590.“

A což pekařům bylo zkoušeti! Přes tu chvíli na radnici bývali voláni pro „nepříhodný chléb, zlé země, preclíky“. Tu se nelíbí pánům nedopečený, hrubě slaný rohlík, jindy je zase chléb černý a, jakož páni podezírali, „votrubami šetřený“, jindy zase bylo dílo pekařské z pšenice „kornaté“ a vůbec ne vhod. Roku 1630 21. octobris „pekařům stíženo, pokudž nenapraví do soboty pečení chleba, skutečně mají býti spokutováni“. A byli k přeslechnutí tohoto panského rozkazu inapomenutí „pod pokutou na rathouz povoláni“. My můžeme k hanbě tehdejších poctivých mistrů pekařských vyzraditi, že téhož roku a potom ještě několikrát dostali se za mříž do panského trestání.

Na konec ještě odpověď k otázce, kterak že léčívali otcové naši? Některé drobty o tom poznal soudný čtenář již z leckterého výňatku archivního, ve práci přítomné uvedeného, aniž nám teď vidí se drobty ony znova na hromadu shrnovati. Zde stůj jenom ještě toto: Nejprve užil člověk, nemocí poražený, prostředků domácích. Čeho nevěděli dobří lidé, pověděl herbář nebo nějaká lékařská kniha. Vždyť ani subkantor Jakub nešel do svého povolání učitelského bez knížky, kteráž mu zdraví měla uhašovati. V kšaftovní knize rakovnické jesti k r. 1558 zapsáno, že dotčený podučitel odkázal po smrti své komusi také „libellum medicinae germanicum“.

Z herbářů mívali lidé v první polovici šestnáctého století knihu mistra Jana Černého (vyd. 1517). Když pak byl napsal důkladný herbář Petr Ondřej Mathioli, botanik žijící na dvoře Rudolfově, a týž

herbář z latiny na česko vyložil známý mistr Hájek, stala se pak kniha tato, hrubými obrázky vyšňořená, nejoblíbenějším a nejprvnějším rádcem v nemocích. Všiml sobě snad čtenář, že radní písař rakovnický, pan Šimon Zlutický, v jednom z listů svých vypravuje, kterak radu sbíral v herbáři Mathiolově. Brával ho na radu a snad i půjčoval ho také jiným měšťanům, kteří raději sobě vypůjčují nežli kupují, tak často, že mu bylo nedlouho před koncem živobytí koupiti sobě herbář ještě jednou. Čteme v listu, jež posílá Samuelovi Adamovi z Vele-slavína, měštěninu Starého města pražského r. 1613, toto: „Byv za některými potřebami obecnými i domácím v městech Pražských při památce Hromnic přítomného léta, navštívil jsem příbytek Váš a od Vás po exempláři nevázaném Tance smrti, Hospodáře a Herbáře koupiv, zaplatil, a u Vás, aby k svázání odány býti mohly, zanechal. Ty jsou-li již na místo shotoveny, nevím; protož za to žádám, že mne o nich spraviti sobě obtěžovati nebudete.“

Celkem bývaly léky z herbáře způsobu i povahy nevinné. Alespoň nikdy nebývaly tak podivínské jako léky, jichž užívali lazebníci. Dosud známy jsou z nich mnohé jménem „sympathických“. Sušené žabí nebo ropuší nožičky, roztržení za živa holoubci aneb jiná umučená zvířata, ba i hlava černého kocoura na prach spálená a jiné podobné věci bývaly doporučovány od lazebníkův ústně i v knihách za prostředky neomylné proti moru, tyfu a jiným zlým a těžkým nemocem, s nimiž dodnes medik neví kudy kam. Starý lazebník věděl.

Do ran otevřených vlévali lazebníci druhdy horký kliš truhlářský, což bývalo asi hodně příjemno; jiný takový doktor napřed kladl na rány a zlomeniny loje, sádla, a když nepomohly, kolomaz. Obecný pro-

středek proti nemocem bývalo do nedávna pouštění krve. V kalendářích Bacháčkových století 16. udávají, jakož nahoře dotčeno, určité dny, ve kterých pouštění dobré. Zejména celého měsíce dubna bývalo dobře zbaviti se zlé krve: „Dubna měsíce vlhkého, pouštěj počist těla svého.“ Neméně příhoden býval celý měsíc září: „V září krev pouštěj, ovoce zralé jez; mytí v lékařství platné býti věz!“ Tak radí kalendáře Bacháčkovy v ukrutných verších.

Michal Krásný Poličský, mistr ve filosofii, hvězdář a lékař, dává ve svém kalendáři na rok 1660 do světa poslaném, naučení „o pouštění krve žilou“, z kteréhož naučení také čtenář pozná, kterých neduhů člověk krví z těla svého propuštěnou se vystřehl. „Čelní žilou pouštěti se má proti bolestem hlavy, očí, mozku. Pod jazykem žíly dvě zatínány bývají proti bolestem dásní a zubů a rýmě; pod lalokem proti neštovicím ve tváři a svrabu chřípí; medianou pouštěj proti bolestem hlavy, žaludku, z jara z pravé ruky, na podzim z levé. Mezi palcem a ukazujícím prstem pouští se žíla pro posilnění hlavy, očí; plicní žíla, která jest u malého prstu, hlavě, očím, slezině prospívá. Žíly panenské dvě pro tñamost očí i pro posilnění žaludku zatíti užitečno jest.“ A k tomu všemu přikládá redaktor ještě radu, dotýkající se diagnosy lékařské: „Při krve pouštění, bude-li krev pěniva, znamená kašel; zhusta: zle se má člověk v prsách; nazelenala: nezdraví v srdci; červená, majíc okršlek černý: máš nezdravou hlavu; pakli byla voda pod krví: strach vodnatelnosti; když krev červená a voda na ní: zdraví ukazuje.“

Doufám v laskavost čtenářův, že neurazí se tím, přidám-li ještě tři ždibce z archivu o tom, kterak Rakovníčtí hojili na nemoc dobytčí. Vzpomenouce sobě na podivné léky některých lazebníkův

uvidíme ihned, že nejsou nepodobny léku, kterým hojila r. 1578 plátenice Cvrčková pod Vysokou branou vola páně Sedlčanského. „Jest přišla a vohledala ten vůl a pravila, že mu kostřec schne: měl pak jest přivázanou nějakou koření votýpčičku k ocasu, co mu ona přivázala.“ Ale votýpčička nebyla platna. Řezník Sedlčanský, rozumí se samo sebou, prodal nemocného vola za 17 kop do Petrovic a tam ho ve zdraví snědli. Tak děje se až dosud. Pražané to dávno vědí — ale my venkováci už to také dávno víme a zažíváme leckdy ve zdraví „nemocný vůl“.

Když se kývaly zuby krávě šenkýřky v Novém domě, tak že dobytče nejedlo, poslala paní Káča pro jakous Annu do Rakovníka r. 1578, „ta prý dobytku dobře rozumí, neb jen tak jakýmsi brusem zuby hladila; zuby před tím se kývaly, pak se stuzily, a kráva potom zase žrala“.

Anna Střípková v téže době radila pomoci nemocnému volu, jenž sousedce zle stonal: „Vezmi ze tří studnic vody a dej mu pít, a půjčila jí k tomu košilky lazební, aby mu vytřela v oustech, že hned ráno zase hovádko jí. Sousedka tedy vopravila tomu hovádku tou košilkou.“

Tak a teď jsme už dopovídali. Za nadpis první části zvolili jsme sobě Krinitův povzdech: „Ze všeho konec smrti!“ Teď vraťme se k němu. Konec všeho lékařstva je smrt. Tať přijde, a léky jsou samy pak nemocny. „Kdo vozil se na triumfálním voze,“ tak kdesi stojí tisknuto švabachem starým, neotesaným, „toho nyní v trubhle ponesou; pročez šetř se a konec rozvažuj, neb to kulaté štěstí se divně obrací!“ A když laskavý čtenář tohle mravné naučení, jež na konec mu uchystáno, dobře promyslel a do srdce sobě vlil: rozloučíme se spolu nadobro, přejíce sobě

i jemu, když už jest zemřítí nám všem, abychom čekali na tu zlou hodinku aspoň s takovým zdravým humorem, s jakým r. 1539 český mlynář — spolu sedláček — Daniel napsal kšaft svůj: „Nic jistějšího smrti, nic pochybnějšího hodiny její a také nic hroznějšího! Máme se k ní ustrojiti, kdyby na dvéře potloukla, abychom jí vesele otevřeli a s chvátáním z tohoto podružství bídného do přeutěšeného domu se brali, neb nechtějme všickni ten litkup, kterýž jsou otcové naši pili, pítí máme, a tou cestou, kterouž oni jsou šli, za nimi půjdeme; bez nucení a trkolení radostně s ní půjdeme!“

Nuže, když jsme byli na tom světě lidstvu alespoň troškem přispěli, potom s chutí pijme litkup, kterýž jsou otcové naši pili, a pak ven, ven — bez trkolení!

BLÁZNI A POŠETILÍ.

(Květy; 1885.)

Král Ferdinand I. psal v sobotu po sv. Bartoloměji r. 1539 z Vídně do Čech nejvyššímu hofmistru království českého takto: „V paměti máš, že sme s tebou před odjezdem svým strany blázna českého, kterýžby při dvou synech a dědicích našich nejmilějších arciknížatech rakouských byl, mluvití ráčili; a protožť to tolikéž ještě ku paměti přivozujeme, aby se o takového blázna s pilností postaral a jeho objednal vědouc, že nám i týmž synům na tom libost okážeš.“

Nastal tedy v Čechách hon po českém bláznů. Došli konečně nějakého blázna u slovutného Hynka Koniasa. Tomu honem král píše, aby s urozeným Volfem z Krajku, nejvyšším kancléřem, „strany blázna českého, kteréhož má“, jednal, jakoby král s ním smlouval sám, „že mu to nahrazovati ráčí“.

Dvorský tento blázen český zahájil tedy první sortu bláznův, o nichž dnes promluvíme. Takových dobrovolných bláznů, komických osobiček těla nešvarného, nemívali jen při dvoře; i páni a rytíři leckterís vodívali s koni a psíky svými takového ubohého komika s sebou. Bratří slavného rodu Pernštejnského r. 1550 byli by se o blázna málem svádili. Čtemeť v musejním listáti perňštejnském list Jaroslava z Pernštejna, psaný Vojtěchu bratrovi „strany toho blázna Kmotra“. Jaroslav píše: „Hendrych ze Švamberka jest od Vás z něho tuze napomínán byl; i také Ste naň i psaní od arciknížete

(Ferdinanda) vyjednali, čehož se od Vás jakožto od krvi spřízněného přítele nenadál.“ Po tomto „vstupu“ dosti ostrém napomíná brat bratra: „Poněvadž na ten čas při dvoře na větším díle bejváte a doma málo, abyste mu téhož kmotra půjčili a raděj ho v tom času pánu dopřáli nežli komu jinému; kdyžkoli chltíi budete, zase Vám od pána bez odporu navrácen bude; nepochybuji, že sobě více přátelství páně nežli blázna vážití budete!“

Jaká zaměstnání a jakou podobu mívali někteří panští blázni, to patrno z psaní krále Ferdinanda. shánějícího při knížeti Těšínském roku 1547 „trzpasleka lutinistu, jménem Stanislava Malešku, Poláka“, jenž byl utekl hofmistru královny polské. Byl tedy trpaslík a hrál na loutnu. Že utekl panu hofmistru, snad o nedobrém bydle svědčí.

Z knih komorního soudu znám velice jadrný příklad, že s takovými ubohými „trzpasleky“ a komiky i „lutenisty“ zacházeno jako se psy. Ovšem přišlo na pána; čím sprostší pán, tím více bití. Jiný snad se mazlil: jsou pořád lidé, kteří psíka milují víc než dítě.

Roku 1559 jeli dva Šlikové, Mauric a Sebastian, hrabata z Holejče a Pasaunu (Bazano) s některými přáteli štvát kdes neďaleko Plané. Ale neuštvali nic. Po nezdařilém lovu pozvali se tedy na „Švanberk“ k obědu. Tu pořádně sobě připíjeli a když bylo v prvním patře hodně rozsvěceno a „páni dosti dobře byli opilí“, kázali „vystoupiti“ bláznu pana Mauricia Šlikovu, jenž slul Franc, a „ten jest měl cejch (znamení) na čele vypálený a mezi vočima velmi stlučen byl“. Pan Franc tedy bavil pány. Dále nechaf vypravuje ouředník páně Mauriciův Linhart, rodič děčínský: „Potom pán můj mi řekl, abych koně pojal: Pojedem, jest čas! A kázal, abych blázna

s sebou vzal, a pan hrabě Šebestian ho sám za mne na kůň vsadil; potom sme spolu ven jeli — (páni i sluhové jeli — blázen zajisté držel se zad Linhartových jako opice) — a přijeli sme dolů před krčmu. Tu byla svatba. Pan hrabě Šebestian mého pána prosil, aby dolů ssedl a tanec aby udělal; to pán můj jemu k vůli učinil a tancoval; a pán můj zase na kleprlík (kůň) vsedl a řekl: Pane strejče, vinšuju vám dobrou noc, já musím jeti, mám čas! A pan Šebestián zase prosil, že jest mu pán můj zase k vůli dolů ssedl a tancoval a p. můj řekl: Jeď s bláznem napřed, já dobře za tebou přijedu! Já řekl: Od vás nepojedu, ráčíte velmi vopilý býti — ale potom sem jel. Pan Šebestián ke mně přijel a blázna vokolo hlavy mrštil a mne taky trefil v tvář. Tehdy sem já mu řekl: Ráčíte-li blázna mrskati, to ráčíte moci dobře učiniti; jediné mě neračte mrskati.“ —

Toť tedy dobré mínění oněch dob: blázna lze mrskati zbůhdarma —

Bylo by lze zanechat i již ochmelené urozené společnosti stranou — ale nenecháme pro zadosti- učinění své vlastní, počkáme, také-li páni sami sobě namrskají. Ať tedy Linhart dokreslí obrázek nevázanosti tehdejších lidí. „Když sme přijeli pod les u Švanberka, tehdy hrabě Šebestian vzal blázna za hrdlo a strhl jej vode mne s koně a přes blázna koněm přešel. V tom pán můj řekl mně: „Hleď na blázna, nenechávei ho zadu, hleď, aby ho s sebou vzal.“ To tedy sluha učinil, sebral blázna zase k sobě, a vleka za sebou čtyři chrty na smečce klusal za pány. „Tu sem slyšel stříletí z ručnice — jel sem spěšně a když sem dolů přijel na louku, tu pán můj a Draušvic (jeden ze společnosti) na hromadě leželi, Draušvic měl dobytý meč, a hrabě

Sebastian měl tulich v hrsti a ztáhl Draušvice pod mým pánem ven — a vsedali a jeli pryč a mého pána na poly umrlého na louce ležeti nechali.“ Věrný sluha s bláznem dovedli s bēdou pána svého do mlýna jakéhoś a došedše sem, spěchali pro „barvíře“ na Plané, aby pána „uvázal“ a pohojil. Když pak nestačil umem svým barvíř z Plané, přivezen jest na pomoc Andres barvíř z Plzně. Kterak zle si páni nabili, to praví dotčený doktor takto: „Uvázal sem Jeho Milost; měl bodenou ránu skrze ruku příčně na dýl naskrze, a některé krevní žíly probodeny měl, potom ránu do česky v koleně měl.“

Vidíme tedy, že páni k bláznům vedli sobě surově, ale k sobě také tak. A s tím přesvědčením dobrovolných bláznů zanecháme.

Podíváme se k některým ubohým bláznům bezděčným, nešťastným. Ty řídko zvali „blázny“, spíše říkali jim, že jsou „nemoudři, pošetili, smyslem pomínulí“.

S některými zacházeno v dobách starých, málo něžných, na div pečlivě. R. 1479 sama rada Nového města Pražského na péči měla „nemúdrého“ — ovšem snad pro jeho statek. Čteme v knize novoměstské, že po řezníkovi Příbkovi zůstala sestra „jsúci od Pána Boha nemocí poražena a nemúdra“ a jí zůstaly „dva krámy masná“. Páni „nechtějice, aby ty věci byly rozptýleny, ale aby zvláště ta sestra jeho, ačkoli nemúdrá, byla ve cti chována až do její smrti, zřídili takto: jakož od dávné chvíle Marta lékařova s Janem manželem chová u sebe touž sestru aby ji chovali ještě a těch dvou krámů aby požívali.“ Po její smrti pak měl zbýti jim jen jeden krám ctí a darem, a druhý měl býti příbuzným ubohé „nemúdré“. Tohle zřízení konšelů novoměstských bylo mou-

dré, hádáme, že bláznivé děvče až do smrti u Marty lékařky dobře se mělo — slotě o „dva krámy masná“.

O mnoho, mnoho let později dal ouřad v Jindřichově Hradci Bartoloměji Štubíkovi radu také dosti lidskou. Měšťan svrchu řečený roku 1604 přišel na radnici žalovat, „že manželka jeho smyslu pozbyla a vždy sobě hrdlo odnítí míní“. Čekaltě bezpochyby, že ho páni blázna zbaví, ať tak či onak. Ale páni mu pravili: „Strany manželky toho že jemu nepřejí, že takovou starost o ni jmiti musí, ale podli manželského slibu že jest tím povinen, jak může nejlépe s radou dobrých lidí tu věc opatřiti“.

Ale ovšem samým když bylo pečovati o městského blázna, tu nebrali věc na dlouhé lokte a učinili téhož roku snesení „o Jiříka Turka, že souc pošetilý mnohé nevole a nebezpečně s ohněm zachází, potupně o rychtáři mluví, aby vzat byl do vězení šatlavního a ukován“. A to bývala všude obyčejná praxe: blázna ukovali, zavřeli. Rakovničtí stavívali na bláznů zvláštní sruby, sroubky — posady dřevěné a do těch vsazovali je osamocené leckde v parkáně pod valy městskými. Byl-li chudás nemoudrým drobet, v tom sroubku zajisté zbláznil se dočista.

Roku 1603 Novoměstští měli u vězení 34 vojáky (nevím proč je musili vězniti), a k nim z nouze o místo přidali pošetilého Matouše Graffingara, kterýž nebezpečný Němec „každé hodiny nebezpečím hrozil“, že někoho zabije nebo sám zabít bude. Příjemná situace!

Kterak si blázen vedl, a kterak ho laik i lékař hojili, o tom velmi světle vypravuje roku 1542 Jan Heleda, měšťan soběslavský, soudu komornímu.

Prý mlynář z panství rožmberského odkudsi mezi Soběslaví a Veselím „zbláznil se, chodil po polích i po lesích, jezdil se psy na štvání, rozličné věci činil.

Přijel ke mně do Soběslavi, zval mne na posvícení; přišel sem i se sousedy jinými. Když po obědích bylo, šli sme do Veselí — nebylo půl hodiny, odeslali za mnou pachole (pacholka) na koni, že Jíra běhá s te-sákem po poli. Když sem přišel, nalezl sem jej před vraty an sedí, vstal, velel po ručnici, aby mne za-střelil a po meč, aby mne stal, a hned lál, že liška za křem zůstala a že sem mu o ní nepověděl. Ihned na mne vstavši s pěstí aby mne udeřil. Já ho sám třetí chytil a svázal sem ho do necek“.

Prv nežli poví soběslavský Heleda, co blázen v neckách tropil, budiž nám propuštěna poznámka, že v oněch dobách necky byly na blázna první a přední instrument. Aspoň čteme o neckách na blázna i v opácném konci Čech — v Nymburce — a to dobou od sebe nedalekou. V nymburské knize jedné čteme. „Adam Vodička seděl na zemi. Ptal se ho rychtář, ználi nás, on nás všechny jmenoval; pak nás žádali (příbuzní), abychom jej svázali, i svázali jsme jej do truck, položili jsme jej na ty trucky a ručníky otočili“. V Soběslavi tedy do necek, v Nymburce do truck.

V neckách pošetilý Jíra mlynář „celý ten den i celou noc ležel a rozličné věci nerozumné mluvil, plval na nás i na mateř i koho viděl. Na zejtrí jej zase pustili z necek, rozehnal čeled a jezdil opět na štvání po polích, až jej svázali, na řetěz vzali, přikovali jej a odeslali jej do Soběslavi. Tu mu zjednali světničku, aby byl hojen; paní Hradecká ho hojila, zbil skla v té světničce, rozličné věci počínal na řetěze přikován jsa, pak mu zjednali lékaře jiného, ten jest dal mu polehčení, z toho řetězu ho propustil, a on ušel i s tím řetězem. Do Veselí ho shonili a přivezli ho zase, a lékař spěl ho řetězem, nohy spal mu je.“

Z ostatku řečí svědka soběslavského Heledy vysvítá už jen to, že nebohý Jíra mlynář tak vztekle se oháněl, že i lékař utekl, nechav posady ctevřeně. Jíra „i s tím spětím“ železným utekl do svého mlýna, a když mu tam milosrdná chasa řetězy s nohou pilníkem sňala, šel Jíra do sednice, sebral pušku se zdi a učinil konec nemoudrému životu svému.

Roku 1569 svědkové vypravují o měšťanu Zlém Kačkovi v Praze, jenž nebyl zdravého rozumu, že střepinami házival ze světnice; na pavlačích ráno kokrhal, ženám v trhu bral ovoce a nosil je tulákům; jedné hokyni šrák prodal za dva krejcary, házel hrnci s peřím na rynek, pacholci nosívali mu vodu v putnách nahoru a on lil na baby ze žlabu, volaje, že prší; jednou udeřil z nějakého děla nevelkého k rathouzu ze svého domu, když pak dělo po druhé nabíjel, vzali mu je. Kterak se skončilo s tímto pošetilým měšťanem, jenž měl ve své pošetilosti humor, nevím.

V předešlém obrázku je řeč o lékařce a lékaři, ač nepraví se světle — mimo „spětí“ řetězem — kterak snažili se blázna pohojiti. Protož jen jako mimochodem pohledněme do knihy Mathiolovy aneb do „Apatéky“, vydané r. 1595 od Adama Hubera, a vizme, který byl lék bláznům. A tu vidíme brzy okem i neznaleckým, že medik starodávný — ať doktor, ať bába — byli malomocni: lili do nemocného, ať byla „pošetilost“ jeho rázu jakéhokoli, hojné „traňky“. Polní routa a volový jazyk odvařený s kozí syrovátkou vyháněly „pěnokrevnosť a melancholii a jiné škodlivé vlhkosti“ z krve; tedy lili polní routu a jazyk a syrovátku do pacienta takovou měrou, že chtějíc vyhnati melancholii, div že nevytopili duše z těla. Odvar „spikanardu a lavendule“ také posilňoval mdlý mozek, tedy i tato medicína kázána po

plných pintách. A rozvzteklil-li se nebožec až do zuřivosti, přikládali mu, bezpochyby v neckách svázanému, „vodu z maku vlčího s koudelí na jatra“, poněvadž tento obkladek „vztekllost lidí pošetilých krotil“. Opatrná lékařka ovšem taky dala bláznů buď na hrdlo, buď kam jinam „trošty“ z „melí dubového“ neb jiného zázračného koření, aby zahнала tím těžkosti z kouzel a čar poslé. Věřili, že lze kde kterou nemoc — tedy i pošetilsto — přičarovati.

Slovutný mistr Křišťan mívál na tesknost mysli masť z bodláku, kterou bylo jísti se strdím na chlebě nebo v zelí mladém. Ty neb podobné věci dávány tedy na zhojenou lidí mozku chorobného. By nebylo té veliké míry, jakou lékařství dotčená do člověka lita byla, částky samy v sobě nebyly by ani zly: mívalať tehdejší apatyka horší nechutenstva na jiné nenoci: mork z koňských a psích hnátů, lejna rozličných tvorů i „mumií, t. j. vlhkost, která se nachází v hrobech těl balsámem mazaných lidí“.

K poslednímu obrázku o bláznech vybral jsem ubohou paní Elišku z Postupic a z Valdštejna na Telči. Chudina zbláznila se z bolesti trudné, že jí umřel muž. Znaje drobet léčení při stavech nižších, čtoucí pozná, že právě tak nemotorně vedli sobě lékaři při paní urozené. Medicina je a byla vždy spravedlivá, ku všem stejná. Byl-li Jíra mlynář od Soběslavi ukován do necek, byla urozená paní Valdštyňová rukou lékařovou velmi bita, a přece nemoc její, která časem pominula zase, měla hojena býti rukou velice jemnou. A čtoucí zajisté nebude pochvalovati ani ostatních léků paní Valdštyňce nařizovaných: dietu přemršťoval medikus tak velmi, že paní z žízně pila pomeje!

Než nechať tu historii zase vypravují očití svědkové právě tak, jak ji vypravovali v komorním soudě,

kamž po letech dcera její, paní Kateřina z Valdštejna, pohnala r. 1556 bývalého poručníka dětí Valdštýnských, pana Bohuslava Kostku z Postupic, kterémuž — jak se zdá — šlo o statek a druhdy i nemilo bylo, když paní se z trudu a duševního zármutku probrala a přišla k samé sobě zas. Vyběřeme ovšem jen svědectví charakteristická a k naší věci sem náležitá.

Martin Mazanec z Třebíče, krejčí, oznámí nám příčinu i způsob paniny nemoci: „Když nebožtík dobré paměti pan Karel z Valdštejna, někdy pán můj, umřel, a jsúc já při paní Elišce z Postupic přece za krejčího dvorského, hned když pán umřel, po něm nemocna byla paní tak, že ani k pohřbu ho provoditi nemohla.“

Ale z nemoci po čase vstala paní zase — až tu jedenkrát „sedíc za vobědem panna šlechtična souc dítě, učinila zmínku o nebožtíkovi pánu: Paní mámo, nemáme našeho pana táty! — Z toho se paní za stolem rozplakala a vstala od stolu plačíc, hned se z toho roznemohla, takže sou jí pro lékaře poslali; potom na paní přicházely těžkosti, chodíc po zámku plakávala a nemohl ji z toho žádný vyvésti... hned na žádné mužské pohlaví ani na pacholata hleděti nemohla, ani k ní žádný z mužského pohlaví jíti nesměl. Já sem potom i pro babu do Jevíčka jezdil, která ji hojiti měla. Potom když z toho vycházela, poslali pro jakéhoś lékaře mnicha do Jihlavy, kterýž ji hojil... potom i tomu mnichu klíči o hlavu dala.“

Kterak léčil doktor paní Elišku na zámku Polné, o tom praví nejjasněji Důra z Brtnice, která při paní bývala za služku. Ta dí: „Doktor ji tranky velikými přemáhal, dával jí mnoho toho pítí, a ona toho nemohla pítí, tehdy ten doktor vzal kej a pral ji, až

modřiny po ní byly. Tehdy se to bití dítěti jejímu — této Kateřině, kterou má nyní pán z Hradce — slitovalo, že řeklo, proč ste ji tak bili? A ten doktor řekl: Nerozkazuj, však tu tvého nic není. — Tehdy to dítě plakalo a mně se ho slitovalo, odvedla sem je odtud. Ten doktor nedával paní jísti, co jí k myslí bylo neb se líbilo, a mně se toho nad ní slitovalo, neb již ráčila velmi mdlá bejti, a já jí kradí jísti dávala, kde sem mohla dosáhnouti pecník chleba a sejra i píti.

Když děvečka mísy a talíře po jídle zmyla, tehdy paní žízlivostí ráčila i pomýje píti, a já na to přišla, odvedla jsem ji od toho; aby více toho nepila, nosila jsem jí píti kradí: druhdy jsem do podolka žbánek s pivem vstavila.“

Toho způsobu bylo tedy lékařství nejmenovaného doktora. Ženic nepomáhalo, toť se ví, a protož dobře nám jde na rozum nemalý rozpak doktorův, jenž nevěda kudy kam, konečně i nějakou potulnou ženskou přijal na to léčení za pomocnici a kolegyni. Stojíť psáno v knize svědomí: „Tehda trefila se žena v mužském rouše, ten doktor ji nahoru přivedl. I žádala na paní pohleděti, tehdy oni jí ukázali. I přišla potom do kuchyně a pověděla, že paní velikou stížnost má, a že ten doktor paní nezhojí a spíš ji o hrdlo připraví.“ To slyšice děvečky v kuchyni, prosily pana Jiříka, ouředníka zámeckého, aby vybyl byl doktor, a tu ženu v mužském rouše aby najali na lékařství.

Doktora sic neodbyli hned, ale ženu pokusili drobet, doveďe-li čeho. „Ona jen jednou paní myla, hned paní ráčila pokojnější býti, a dala jí, co chtěla, jísti, nic jí nehájila, takže paní hned zdravější byla — ale pan Kostka zvěděv, že paní ráčila zase rukama vládnouti, zaplatil jí a kázal jí pryč.“

Tolik v knize o nemoci paní Elšky z Postupic, vdovy Valdštýnské. Co tu víc, týče se sporu o statek rodinný, po čemž nám nic. Teď konec.

Čteme v knize Piečky Smiřického, kterak byli doktoři tuze nespokojeni s tím, že kde kdo plichtil se jim do řemesla.

Čteme:

„Mnozí se již na to dali,
aby moci bylin znali,
lejk, pop, žid, mnich i ten kejklíř,
shnilá bába též i barvíř;
chůva, kramář, nuzný voják,
vetešník i Havel sedlák:
ti všickni lékaři býti
chtějí a nemocné hojiti.“

Otázka: nebyla ona prostá žena při „pošetilé“ paní Elšce na Telči přec o něco moudřejší nežli doktor?

APATYKÁŘI XVI. VĚKU.

(Osvěta; 1908.)

Doktorové medičtí zvali za onoho času apotečníky svými kuchari. To kuchařství svedlo nejednoho apatykáře k tomu, že si zadoktoroval samostatně na velikou zlost doktorů.

Jsou-li apotečníci řemeslem či uměním, o tom nebyli všickni stejně rozhodnutí.

Živnost apatykářů počítána v XVI. století k řemeslům i k umění. Chtěje vésti živnost v otcovské apatyce pražské, Jakub Augustinův r. 1577 ukázal list od mistra, aby doložil, že se „řemeslu apatykářskému“ vyučil. Ale málo let před tím (1568) dávajíc městská rada pražská monopol prodeje apatykářům, praví, že mají prodávat, čemu se naučili „v umění svém“ bez překážky jiných, kteří jsou toho umění vzdáleni. A týmž smyslem píše plzeňský apatykář Fojt r. 1576, že vyučil učedníka umění, jež se zove apatykářským.

Apatykářství jest tedy, podle nestejných soudů souvěkých, umění i řemeslo. Ale skutečně bylo apatykářství nejspíš i obchod, učené kramářství, specialita materialistů. Že byli učené, to poznati již z toho, že list za vyučení vydávali si latinsky a týmž jazykem latinským přísahali o své službě v obci.

Apatykáři prodávali a sami rozetírali barvy, rozmanité jiné zboží kupovali od materialistů a prodávali je; ba prodeje kadidla nechťeli doprāvati jiným obchodníkům než sobě; řemeslníkům cukrářům pletli

se v živnost, hotovíce a prodávající konfekty a cukry všelijak strojené, řemeslným perníkářům přebírali pečení marcipánů, řemeslu svícnickému přebírali děláni fakulí z vosku žlutého a smolnic z pryskyřice, a když mydláři a svícníci proti tomu v Praze r. 1564 se vzpírali, úřad jim odpověděl, že to apatečníci dělali vždy a že to tak děje se též v jiných zemích.

Lékárnická živnost byla ještě v XVI. věku potud svobodnou, že ani v Praze po dlouhou dobu lékárníci neměli cechu, který by byl přijímal nebo zamítal nové apatykáře, nemusili se podrobovati těžkým podmínkám cechovní organizace. Záviselo tedy živnostenské oprávnění apatykářovo jen na dovolení městského úřadu, a ten, když živnost povolil nebo dokonce ji zřídil sám, chránil pak lékárníka od jiné „nezřízené“ soutěže.

Některá živnost apatykářova, byvši zřízena aktem veřejné moci, byla živností reální, právo k té živnosti mohlo se s osob jedněch na druhé i soukromoprávním aktem přenášeti; že by však kde jaká apoteka byla živností reálnou nebo dokonce radikovanou, na dům vázanou, toho ani v XVI. věku nelze říci. Není pravidla. Ještě vždy znáti — zvláště v Praze — jakous volnost. Zajisté vedle té volnosti zřizovati nové lékárny byly již z předešlého století v Praze apatyky k jednotlivým domům příslušné, a s domem prodejně. Umřel-li apatečník bez dědice, mohl nový apatečník lékárnu koupiti; držela-li dum s apatykou vdova nebo někdo, jenž živnost provozovati nechtěl, mohl nový apatykář apatyku najmouti, ač není vyloučeno, že apatyka při domě i zanikla docela. Pražský apatykář Šmejsar r. 1576 najal apatyku za 32 kop čes. do roka.

Doktor kde který míval apatyku svou soukromou a prodával léky. Zvláště toho bylo potřebí v těch městech a místech, kde nebylo apatyky. V Praze některý doktor koupil sobě veřejnou apoteku s domem, a vedl ji sám, nebo pronajímal ji apatykáři sobě k zisku.

Cena apatyk v XVI. století dle příležitosti a zásobnosti materiemi nestejna. V předešlé době ceněny apatyky v Praze ve 200—500 kopách českých. V XVI. věku jsou apatyky pražské i lacinější, ale některé dvénásob dražší. Tak pro příklad r. 1542 ceněn dum s apatykou na Malé Straně za 500 kop míš. Jiná apatyka v témž městě r. 1558 prodávána apatykáři Tregrovi za 300 kop, ale byla mu drahou. A skoro v týž čas (1561) prodána lékárna Voršínovského za 200 kop míš. Ty obě byly asi bez léku, měly jen nábytek a nádobí (korpus).

Proti tomu „šacuje“ se lékárna Šmejsarova na Starém městě r. 1598 za 2497 kop míš. a korpus její za 200 kop, což dohromady vydá za dnešních asi 44000 korun.

Kolik apatyk bylo v Praze, nesnadno říci. To víme jistě, že apatyky většinou byly na Starém městě, několik málo jich bylo na Malé Straně a ještě méně na Novém městě. V XVI. století obdrželo měšťanství na Starém městě 30 apotečníků, v XV. bylo jich 31. Do Nového města vstoupil za všecku dobu XVI. století jediný (r. 1549), a z kusých pramenů malostranských známe čtyři. To nejsou tedy počty veliké a vzrost proti době předešlé chabý.

Při tom pro dobu význačno, že z těch 36 apatykářů jest 25 německých, 4 polští a 1 Slovinec. V XV. věku v 30 měšťanech apatykářích byli jen 2 Němci! Vzniká podezření, že apatykářská živnost v XVI. věku silně se poněmčila.

Pro důležitost té živnosti snažil jsem se zjednat si o apatykářích pražských bezpečnější data statistická, sbíral jsem je po všech knihách městského archivu pražského. Sebral jsem 78 apatykářů, kteří měli v Pražských městech apatyky v době od r. 1526 až 1620. Po stránce národnostní jest již viděti jistotu, že řemeslo apatykářské bylo většinou v rukou německých. (Z 78 mistrů jest 43 německých, 22 českých, 6 polských, 1 Slovinec, 1 Francouz (Tripet) a 5 neurčitých jmen. Ti bezpochyby Češi byli. Z oněch 43 Němců 34 přibýlo do Prahy teprve za Rudolfa, z čehož patrně, kterak doba ta bezděčně u nás germanisovala.

Dále vysvítá ze sepisu, že valná většina apatykářů měli dobré hospodářské postavení, měli domy a kupovali pozemky. Nejednen z cizinců zbohatl u nás ženitbou, jak již při jiných řemeslech obvyčejno. Arci bez chudých nebylo. O Němci Kleinovi se dovídáme, že mu pro nezaplacenou činži byla apatyka zapečetěna (1560), o Tregrovi, apatykáři z Budešína, že pro dluhy seděl (1571). A Kašpar z Borkova apatykář prosí, poněvadž se mu dobře nevedlo, aby směl mít boudu při domě Saském k prodávání apatykářských věcí „k polepšení živnosti“ (1582). Apatykář Jan Milavecký r. 1588 utekl z Prahy pro dluhy. Také staroměstský apotečník Humech r. 1591 utekl z Prahy.

Jest význačno, kterak si apatykáři pomáhali k důchodu většímu. Klaudius Tripet, apatykář arciknížecí, zakládal svými příspěvky kutání na horách v Jílovém, ve Freiberce a jinde. Ale pohořel (1559). Také apatykář malostranský Jakub Opler († 1542) byl účastníkem kverků, nakládajících na stříbrné hory vrchlabské, dojížděl se židem Gutmanem k nim dohlédat. Nejobyčejnější výdělek vedlejší apatykáři hledali v tom, že lidi hojili jako lékaři. Dvorský apa-

tykář Faktor r. 1572 byl tak sebevědom, že slíbil otráveného řezníka Prstena zhojiti ze 20 kop v deseti dnech, ale když v deseti dnech nezhojil, řezník mu nechtěl zaplatiti. Byla z toho pře.

Méně obyčejno bylo, že apatykář pro větší výdělek šenkoval „v apatyce“. R. 1550 byl viněn od domácího pána staroměstský apotekář, Maliáš Kralovický, že přijal peníze za šenk vína, které v apatyce u Anděla šenkoval, a jemu jich neodvedl. Že i v XVI. století apatykáři jezdili po jarmarcích lof rozumí se samo.

Asi tuze poškozoval apatykáře zvyk, tehdáž obyčejný, že sousedé usedlí brávali v apatyce na dluh a že nejeden apatykář nucen byl pro nezaplacení souditi se. Na druhou stranu bije v oči, jaké to množství apotečníků zůstávalo dlužno materialistům „za věci materialné“.

Dvorských apatykérův shledal jsem sedm. Šest Němců, sedmý Polák Martin Pientowski z Poznańska (1592), jeho milosti císařské apatykář životní. Na konec upozorniti jest, že revoluce r. 1619 zúčastnili se z apatykářů dva: Jan Dyrynk, konšel malostranský, a Martin Šerkl, dvorský lékárník. Tento vyhnán, onen odsouzen, ale na své štěstí dřív umřel.

Cechovní zřízení, jakož řečeno, apatykáři pražští (ovšem ani venkovští) neměli. Se vším chodívali na radní dům. V Praze teprv r. 1564 apatykáři, když žalovali na soutěž, jsou napomenuti, aby sobě zvolili starší a pořádek (cech) učinili; ale apotečníci se k tomu neměli; svoboda jim byla milejší. Tedy roku 1566 úřad městský jim vzkazuje, že jim „starší nařídí“. Konečně r. 1568 hovoří se v pramenech o „pořádku apatykářském“ a o jeho starších. Zvláštním nařízením Rudolfa císaře z r. 1578 a nově zase r. 1605 ustanoven nad apatykáři dohled vládní, po-

něvadž (dle slov císařova řádu) při apatykářích nemalý neřád a nezpůsob se nachází, lidem místo lékařství dobrého zkažené věci do receptů míchajíce k většímu neduhu příčinu dávají, a to ještě draze nadsazují.

Bylo tedy k dohledu nad nimi na Starém a Menším městě Pražském nařízeno po dvou doktorech medicckých a po dvou pánech z rady městské. Ti měli čtvrtročně materie v apatekách přehledávati a při každém jarmarku lineckém a lipském vyrozumívali ceny věcí apatekářských, aby zdejší apatekáři v cenách nepřemršťovali. Kdyby špatným lékem pacient ztratil zdraví a život, hrozil řád apatykářů ztrátou hrdla. Nad dvorskými apotečníky měl míti dohled dvorský maršálek. Týmž svrchupsaným řádem znova poroučí se, aby apotečníkům byl vysazen pořádek, takže se věru zdá, jakoby pořádek z r. 1568 byl do té doby zašel.

Na venkově vyskytují se obyčejně apatyky obecní, městské, buď úřadem zřízené, nebo úřad poskytl apatykáři obecní místnost k zřízení lékárny. Zhusta se stávalo, že úřad přijal apatykáře do obce na odporučení doktorovo. Doktoři všude mívali nad apatykářem dohled; ten jim byl na konec řádem Rudolfovým r. 1578 přímo poručen, měli ho konati s konšely.

Některá nemnohá města měla lékárnu již v XV. století, z těch jest Kutná Hora, kdež byly v řečené době lékárny dvě, z nichž jedna — v radnici — v závislosti byla na obci a činží (2 kopy za rok) jí povinna; druhá v soukromém vlastnictví byla. Roku 1543 o lékárnu obecní ucházel se i školní kantor, důkaz, že to byla živnost ještě velmi volná. Úřad městský však nedůvěřoval kantorovi a pronajal lékárnu jinému.

Lékárnu druhou „dolejší“ ujala r. 1550 po smrti apatykáře Jiříka obec za 65 kop i s domem a pronajala ji Polákovi Lorenci Špinkovi. Ten po dvaceti letech osvědčil se býti českým bratrem, a proto kněží horští r. 1571 vyšťípali ho z Hory. Po něm najal si apatyku tu Jeremiáš Sentygar, který do té chvíle po 13 let sloužil v apatyce „hořejší“. R. 1578 stal se od českých bratří pokus uvést do města třetího apatykáře, svého přívržence nějakého. I protivili se tomu a žalovali v radě oba apatykáři, Sentygar i Martin, ale dostalo se jim důtky, že v lékárně věci staré dávají za nové a že čeho v zásobě nemají, to z receptů vypouštějí.

V XVI. věku mimo Kutnou Horu mám zmínky o apatykách z 19 měst a míst v Čechách. Zajisté že jich bylo víc. V Boleslavi Mladé měl apatyku r. 1608 Jan Lorenz a Jan Želetavský. Ti dva se uvádějí v Praze mezi dlužníky materialistovými.

Na Dobrovici měl apatyku Henyk z Valdštiny. K té apatyce choval svého apotečníka, jenž slul Karel Kocián z Litavy. Kocián r. 1615 dává z rozkazu pánova do apatyky liti cínový pres „k vytlačování olejů a lékařství všelijakých“.

Byl by div, aby vrchnost v Jindřichově Hradci nebyla měla apatyky. A zdá se, že v Hradci nebyla lékárna jen jediná. Znam v tom městě současně apatykáře dva. Jeden, Jiřík, měl lékárnu na rynku od r. 1531—1543. Po něm tam apatykářem Valentin Synger. A stejný rok s Jiříkem (1531) vyskytuje se u soudu apatykář Ratman Václav jinak Vencel, který si vzal za ženu Sibylu barvířku. Tím stal se apatykář zároveň hospodářem veřtatu barbířského, v němž ho zastával bradýřský tovaryš. Před bitvou bělohorskou uvádí se v J. Hradci apatykář Jakub Sporsleben, jež konšelé zovou „vysoce učeným mu-

žem“. Ten apatykář bránil se r. 1617 toho, aby jeho dcera Kateřina vzala si ševcovského tovaryše, ale naposled povolil, a švec Suchánek s Kateřinou odstěhovali se do Polné.

V Hradci Králové ohlašuje se první apotečník r. 1540. Slul Ondřej. V městě však časem bylo asi víc apatyk. Dvě zajisté. Vyskytují se r. 1572 tam apatykář Kosmus Kreysar, jenž přijal po otci korpus apatykářský, a též rok 1572 jest přijat v ochranu města apatykář Martin Hofkunc. Tomuto Martinovi obec roku 1580 postoupila byt i sklep k lékárně vedle rathouzu. Fysik městský a krajský Jan Pražák z Petřína vydal o lékárníkovi dobré vysvědčení, pochválil mu, že skoupil materie, simplicia, transmarina i composita. Městská rada slíbila tomuto svému apatykáři, že po pět let nepřijme do města lékárníka jiného, žádný že nesmí nic apotečního prodávati kromě Jana Lembergera, starého apatykáře, neb Adama jeho syna, ve dni trhové a v jarmarky ovšem směji přesporní apatykáři přicházeti. Vymínila si však rada, aby apatykář nebyl drahý, aby měl apatyku spořádanou, aby jedovatých specií nevydával bez dotázky, k čemu to, aby neprodával composita bez examen a přehlédnutí pana doktora, vůbec doktor že má nad ním inspekci a jest jeho „předložený“.

Chrudim měla apatyky v stejný čas dvě; alespoň r. 1608 jsou pražskému materialistovi dlužni dva chrudimští apatykáři Adam Mars a druhý Tobiáš Sarfnerk. Tento Adam Mars či Martis rok před tím pohněval se s doktorem, a původem doktorovým měl býti z apatyky vypuzen. Ale císař Rudolf, k němuž se lékárník utekl, ujal se ho, připomínaje Chrudimským, že soused Adam v lékařství v tyto nebezpečné časy platně posluhuje. Tedy ho nechali.

Jáchymovští měli apatyku již záhy v XVI. věku. Zřídil ji kdysi před r. 1523 Václav Bayer z Lokte. Kdaňští si ji zřídili později. Apatykář kdaňský David Karl, jenž držel apatyku v rynku, musil po bitvě bělohorské se vystěhovati ze země.

V Litoměřicích uvádí se rathouzní obecná apatyka při r. 1539. Bývala pronajímána za 12 zlatých ročně. Po apotečníkovi Markovi přijat r. 1551 do té apatyky Křištof Seifer z Freiberga, ale když chtěl na konšelech, aby nepropouštěli živnosti apatykáři jinému, konšelé nevyhověli. Nepřekáželité apatyce soukromé, která se tu vyskytuje mezi l. 1558—1569.

R. 1611 Litoměřickým doporučil jakéhos mladého apatykáře doktor Matiaš Borbonius, který v městě pobýval kolem r. 1599. Učinil v radě oznámení, že jim dle ujednání jednoho poctivého mládence učenného a zkušeného do obce za apatykáře šikuje a komenduje, kterýž na svůj náklad zde apatyku vyzdvihnouti chce. Na to slovo stalo se snesení, že se mu sklep dole pod rathouzem pustí jako předešlému apatykáři. Mladík se brzy potom dostavil a představil; „spatřín jest, ale poněvadž jazyka českého nepovědomý jest, s ním na ten čas nic dále jednáno není, než má se při času sv. Jiří dáti nadjíti. Doufali zajisté, že se do té doby naučí česky aspoň poněkud. Poslední apatykář před bitvou bělohorskou v Litoměřicích jmenuje se Daniel Schwengfeld. Nachází se pak mezi exulanty.

V Plzni byla obecní apatyka, z níž r. 1562 nájemce platil 16 kop činže. V té obecní apatyce měli zlobného apatykáře Plžňané do r. 1593, kdy obdržel výpověď. Slul Michal, a ten, maje stěhovati se, „pixides obecní, které ztitulovány byly jistými cedulkami, apatykáři novému nepostoupil, nýbrž odtrhl cedulky od nich a velikou konfusi v týchž deposito-

riích učinil“. Konšelé odsoudili mstivého muže k tomu, aby nové pušky na to místo udělati dal. Za kolik let pobýval v Plzni apatykář Vojt či Fojt Jan. R. 1576 vydává latinské vysvědčení v radě městské, že u něho vyučil se Adam Šispogen, syn chirurga klatovského. Tento apatykář Vojt r. 1579 byl jakožto český bratr vypověděn z království.

Slanští r. 1616 dovolili Jakubu Pitopaeusovi, aby „professi“ apatekářskou provozoval, ale aby „užralství na straně zanechal“. Z krámu měl platiti 6 kop míš. ročně. Ono nezdvořilé napomenutí zakládalo se na zkušenosti, buď že Pitopaeus byl pijan, nebo že všickni apatykáři, které Slanští dosud poznali, tomu hříchu byli nakloněni. Naposled ze Žatce povědom apatykář Christian Jemig (Jemik) r. 1608, jenž byl za materie dlužen v Praze, a po něm jmenuje se v Žatci Martin Heník, jenž pro náboženství musil r. 1627 ze země. Tuším, že Heník má se v prameni čísti jako Jemigk, a pak by v Žatci Christian a Martin mohl býti otec a syn, nebo jinačí blízký příbuzný.

Čtoucí pozoroval, že i po venkově většina jmen apatekářských je německá. Toť věc smutná a tím smutnější, že i český doktor směl horlivě doporučovati do české obce kovaného Němce. Pak se neměly Litoměřice zněmčiti!

V XV. a v XVI. věku zevnější podoba apatyky bývala jednotejna s kupeckým sklepem; měla veliké okrouhlé okno a ve dveřích plotnu kamennou jako jiný krám. Ale na jeden mžik do vnitř poznati bylo apoteku po veliké spořádanosti „pušek dřevěných“, „pušek cínových“, „flaší plechových“, vše s nápisy, konvic řadou stejných, džbancích hliněných, které stály jeden podle druhého, také všecky stejny jsouce. A na které polici nestály pušky čili pixides řadou jako vojáci: tu zase pěkným pořá-

kem složeny byly krabice dřevěné, pozlacené a jiné malované. Ostatek ovšem byl jako u kupce — dlouhý stok s truhlicemi, na něm váhy; ale v stoku bývaly hmoždíře — dva i tři — zadělány, a podle velikých vah byla „váha lékařská se závažím“. Na zemi u stoku stával veliký hmoždír s palicí. Někde stál takový hmoždír před apotekou na ulici, a uředník neb tovaryš apotekářský tloukl a vrtěl v něm přes tu chvíli koření.

Také sud a soudky, tu a tam v koutě se roztažující, a štandy i pytle s mandly, kamencem, kmínem, gummou, šafránem a jiným kořením, krabice a sklenice s barvami, kadidlem, perníkem, sírou, rtutí i „palmazem“ a jiným sýrem, to vše svědčilo o blízké příbuznosti krámu apotekářova s kupcovým. Ale dojem zase napravily knihy, herbáře, bez nichž nebylo apatyky.

Všimněme sobě poněkud „materií“ apatykářských. Zalužanský chtěl r. 1591, aby na stěně v apatyce poznamenány byly sazby, a „podle nich materie aby se prodávaly a recepty šacovaly“. V puškách, flaších, džbáncích a krabicích mívali apotekáři od starodávna materií nad třicatero. V jedné řadě byly „všelijaké safty, julepy a medy z rostlin. V těch syrupech vždy bývalo několik s nápisem „život otvírající“. V druhé řadě bývaly lektvaře (electuaria) i opiaty „purgírující a posilňující“, „i pro prsy“. Další třídou byly prášky v krabicích, mezi nimiž také prášky na zuby, jiné „kouřící pro flusy“, „pro vole“, „pro škrkavky“. V krabicích též složeno bývalo ovoce, seménka, koření i květy, cukrem potažené; „syrečky“ i pokroutky a pilule. V jiných krabicích byly „flastry“. V džbáncích choval apatykář mimo jiné materie také z bylin šťávy čili „extracty“; v malých, pozlacených krabičkách, dobře uzavři-

tých, mívali apotekáři kde kteří drahá kamení, ustrojená k lékařství všelijak: korálky, „cynobří“, alabastr, „amatyst“, karniol, „židovský kámen“, „houbový“ a „vorlový“ kámen, sloní kost, rakovy oči a jiné věci toho řádu. V cínových krabicích a láhvích zavřeny bývaly masti a všelijaké „vody pálené“ a oleje, mezi nimiž r. 1571 nejprv četli jsme „petrolej“; v menších nádobách bývaly balsámy.

V truhle nebo v jarmaře o mnohých příhradách a „podlahách“ apotekáři chovali suché byliny a květy, jež prodávali na hrsti, také ovoce a kořeny, semena, kůry a dřeva. V některém truhlíku složeny bývaly „kosti a skořepiny“, k nimž slušely skořepiny hlemežďí, jelení rohy, „člověčí temeno“, vepřovy zuby, kostky ze srdce jeleního, kosti z mořského pavouka i sušené zemské žáby, španělské mouchy, „bobrový stroj“, vlčí jatry, kůžky slepičích žaludků a jiné divné věci, jimiž tehdejší medikus léčil všecko všudy.

Konečně míval také apotekář v některých cínových nádobách sádla a tuky, mezi nimiž nikda nescházelo sádlo psí, člověčí, kocouří, čapí, králíčí, zaječí, medvědí, hadí.

Apatykář XV. století ještě nemíval hrubé zá-soby těch věcí svrchu psaných. R. 1460 „pošacovali“ všecku apatyku Prokopovu v Praze i s nádobím ve dvou stech osmnácti kopách. Však vejde-me-li do apatyky Stanislavovy v domě na Kamenci o sto let později (r. 1571), učiníme sobě už z toho pojem o hojnosti jeho skladu, spočítáme-li jeho pušky, v krámě postavené. Má konvic „pro syrupis“ 29, „pro oleis“ 11, pušek na lektvaře 67 (jedna váží půl druhé libry), pušek na prachy 130, na rostliny 130, na pokroutky 35, „pro transmarinis“ 225 — tedy ouhrnem 627 pušek! To na první okamžik apa-

tyka hojná. Jednotlivých specií má ovšem jen po několika lotech, pouze věci nevzácné jsou na libry a centy; ale těch specií v knize popisné zapsáno na třech listech, a to už něco ouhrnkem učiní.

V Šmejsarově apotece na rynku Staroměstském „pod mandly“ spočetli jsme r. 1585 půl deváta sta pušek a nádob. Skoro tolik též měl „instrumentů“ v apatyce své souvěkovec jeho Behm. Uvozují se u něho „nádoby hliněné blanketní“ s cínovými přikryvadly, nádoby „ve způsobě džbánů“, „cínové, rovné, okrouhlé“, „konvice s řápkem a rukověti k olejům“, nádoby okrouhlé, naduté; 86 nádob dřevěných, pozlacených, širokých, velkých, prostředních 154, nepozlacených 38 a nízkých pozlacených 260. V té apatyce byl na prostředku mramorový stůl, stranou štok velký s třemi hmoždíři; tabule měděná „k děláni syrečků“, jedna okrouhlá a druhá čtyřhranná, šestery váhy, mramorový hmoždír a jiné drobné nádobí. U dveří stály dva veliké hmoždíře s palicí mosaznou. Ve světničce u krámu měl apatykář vaničky, pánve a formy k marcipánům, „háky šroubovací k natahování cukrů“, trychtýře, sítky, alembíky a jiné přístroje „chymické i alchymické“.

Z největších apatyk byla do r. 1597 v domě kolleje Karlovy apatyka Mikuláše Rejčka. V knize popisné zapsána jest na jedenácti listech velikého rázu! Na sta specií uvádí se tu jmenovitě, každé od několika lotů po několik liber. To vše složeno bylo asi v 900 nádobách a krabicích. Také stála v apatyce „truhla stojatá vysoká pro byliny, v ní šušládů 43“, na policích pušek dřevěných, malovaných bylo 645, ostatní byly cínové.

Apatykáři kupovali svoje specie u „materialistů“; v sklepě materialistově byly zásoby jednotlivých specií větší. V apatykách byly specie po lo-

tech většinou, tu jsou po librách, centech, a všechno v pytlech a sudech. Ovšem nejvzácnější věci jsou také jen na unce, a chovají se v puškách jako zlato.

Materialista Petr Chaval, Francouz, měl do roku 1595 sklep naproti Jesuitům v Praze. V něm spočítali jsme 245 rozmanitých specií kořenných a bylinných v pytlících; dvanáctero gum měl, drahé kamení, cukry, oleje, několik liber „ocasů mořské sfingy“, veliké množství barev, křídý; „tureckého papíru 25 arků“, černého 4 rýsy.

Veliký sklep neb krám za 45 kop ročních našel si materialista Šmid U modrého jelena v Praze. Tu byl do r. 1608 Mates Šmid z Frankfurta, měl v něm apotekářského zboží na 300 specií a všeho po několik librách i centech. Také listů tabákových měl libru a čtyři loty, lot po 4 krejcarech. Víc ho neměl. Ani petroleje neměl víc než libru za rýnský zlatý 20 krejcarů. Také měl hromadu drahých kamenů, z nichž jeden „lapis nephriticus“ prodán císaři za 200 kop míš. V krámě postřehujeme „stůl s příhradami“, „repositorium zelené s příhradami“; většina specií byla v sudech „s merky“ materialistů lipských, frankfurtských a normberských. Tohoto materialistovi bylo dlužno dvacet devět apatykářů, doktorů a „barvířů“ (tehdejších ranhojičů).

Již patrně, že byl materialista dob starých velkokupec, na němž apotečník závisel. A dnes?

HISTORICKÉ DROBNOSTI.

U chirurga r. 1636. (Sborník klinický; 1907.)

Slul Jan Sutor, měl „balvířskou světnici“ kdesi na Starém městě. Až do roku nahoře psaného obsluhoval barvíř či barbíř Sutor se svými tovaryši pražské publikum mytím hlav, trháním zubů, ho-
lením a stříháním, kadeřením, sázením baněk, pou-
štěním žilou, hojením, pomáhal při porodech, hotovil
a kladl flastry, když pražští lidé se v rvačkách zo-
havili, vytahoval kulky střelné a, bylo-li potřeba,
řezal pilou nohy nad škopkem. O všem tom nás
poučuje inventár v pražské knize archivní č. 1176
fol. 112 zapsaný a tady trochu upravený. V bal-
vířské světnici a v místnosti vedlejší měl cirologus
čili chirurgus Sutor především břitvy, při nich jed-
nu „starou německou“, nůžky v almaře v pouzdrech
visící, konvici mosaznou velikou pro louh a jiných
menších šest, medenice, do nichž louhy nalévány,
když host si dal hlavu mýti; byl tu kruh mosazný
k postavení medenice, umývací stolice cínem pota-
žená s nalívadlem, nádobíčko cínové pro mýdlo,
klobouk měděný k osušování vlasů na dlouhé že-
lezné noze, jiný klobouk na třech nohách, „želízko
pro vlasy“, dva flameysny (snad na kudrlinky), štětka
„balvířská“. Aby oholený, ostříhaný, umytý a usu-
šený host se viděl, jak mu sluší, na to měl Sutor
v světnici balvířské zrcadlo veliké čtverhranné v po-
zlaceném fasování a dvě jiná menší. Ono „veliké“
zrcadlo v oněch dobách nemusilo býti větší nežli
naš obyčejný arch papíru.

K chirurgii měl ten muž „bindceyk“ z ewanového (ebenového) dřeva, stříbrem potažený, v něm čtyři stříbrná instrumenta; truhličku pro instrumenty, v ní pilu velikou „pro nohy“. Dva železné šrouby k vytahování kulek; mundšraub, dlata, dvoje velké kleště k vytahování kulek, instrument ženám „pro matku“, instrumentum, kteréhož se užívá, „když šňůru z tejla táhnouti chce“. Patery kleště pro zuby. Instrumentum „etnšnobl“ řečené. Konečně měl stříbrnou stříkačku „pro ústa“, trubičku kostěnou pro klystýr, nůžky k podřezávání jazyka, čtyři instrumenta na aposthemata a futrál s jedenácti pušfadly.

V balvířské světnici vypadalo to skoro jako v apatyce. Sutor měl tu na policích 27 cínových krabic, ozdobených a znamenanych obrazy a erby, sedm krabic kamenných, malovaných. V těch krabicích byla léčiva, koření a jiné věci, jimiž Sutor pletl se doktorům a apatykářům do živnosti. V skleněných čtyřech krabicích měl masti, ve čtyřech sklenicích oleje. Kdesi stál „futrál“, s 36 šublády „pro koření“. Aby publikum očitě vidělo, že balvíř je učený muž, měl v světnici tyto knihy: knihu apatykářskou Qualterii Rinii, Theophrasta knihu lékařskou Medulla distillatoria, Starý herbář český, herbář Ottonis Brunfels, knihu Andreae Senenského. Jináče byly v světnici stolice všelijaké a roušky i „šaty“ bílé k potřebě služebné.

Už tento předek nynějších holičů snažil se vystrojiti svoji barvířskou síň, jako holičové dotud činí. Měl na zdi devět obrazů „polovičných alamodských dám“. Bezpochyby byly hezčí, nežli bývají obrazy dnešních „vlasostřižen“. V laboratoři Sutor měl pánev měděnou a jinou mosaznou k vaření flastrů; několik kotlův a kotlíků měděných k vaření vod, dřevěný pres s cínovým škopkem k presování flastrů,

tři železné lopatky k vaření flastrů. Nač měl 8 „španělských“ mís z bílé hlíny, o tom lze jen hádati. Na všecken způsob byla to keramika vzácnější.

*

Zač byl pomeranč r. 1616. Staroměstští konšelé potřebovali pro svůj dvůr v Strašnicích oves. Aby říčanskou vrchnost, pana Albrechta ze Smiřic, pohnuli k prodeji ovsa, poslali mu darem sto pomerančí, koupených za 3 kopy 25 grošů. Stál tedy pomeranč dva groše, to jest 46 našich halčůrů nebo 23 krejcarů. Urozený pán, pohnut jsa tím sladkým darem, prodal obci oves, strych po 3 kopách. Tedy sto pomorančích jablek bylo za strych ovsa.

*

Český šlechtic v době nejčestější. Roku 1492 přišlo všecko řemeslo krejčovské města Plzeňského na radní dům s velikou stížností. Prý bylo dopuštěno urozenému panu Bavůrkovi ze Švamberka, aby sobě odjinud krejčího objednal, který by jemu na pět osob šaty zdělal po německu, poněvadž pan Bavůrek má jeti na službu (vojenskou). Krejčí městští snaživě žádali, aby toho konšelé budoucně na ně nedopouštěli, že jim to ku škodě a řemeslu k hanbě a k lehkosti. Kdvyž si však člověk v oné době představí pana Bavůrka ze Švamberka s komonstvem v německých šatech, pomyslí si, že takové německé opičení jest také panu Bavůrkovi k hanbě a k lehkosti.

*

Děvečky. V „Theatrum božího řízení“ zlobí se Drexelius r. 1673 na děvečky. „Že paní drobet ji přeplašila, již u kašny to musí roztlampovati, vymstítí se, jídla přesolití.“

*

Král Vladislav s vlněným kloboukem. R. 1490 soukenníci Starého a Nového města žalovali na rathouzech, že kloboučníci jim v řemeslo sahají mykáním a předením vlny a mimo to že předlice soukennické, přízi, soukenníkům kradenou, prodávají kloboučníkům. Konšelé obou měst rozhodli ortelem, aby kloboučníci předlicím vlnu přísti nedávali a od nich ji nekupovali, ale aby manželky jejich a čeleď doma předly, neboť klobouky vlněné navlačované bez příze dělány býti nemohou a dělají se musí, neboť J. M. král ty klobouky navlačované mítí ráčí a také mnozí páni urození i jiní dobří lidé ty klobouky navlačované oblíbili.

*

První podvlíkačky. Snad se dámy nepohorší, když se zmiňujeme o podvlíkačkách. Naši předkové mužští nosili je pouze v zimě, kdežto teď nosíme je stále. Po prvé o podvlíkačkách v našem českém inventáři zapsáno v Praze r. 1619 zajímavě takto: „Nohavice stary vázany k zimnímu podvláčení“. Poněvadž tu stojí „stary“, vysvítá, že snad to přece nebyly první. Ale psány jsou tu skutečně po prvé.

*

Které víno je lepší, červené či bílé? Staroměstští konšelé k této otázce dávají zvědavým potomkům odpověď r. 1513. Jiří Trubecký byl totiž povinen dávat ze své vinice ke kostelům sv. Jiljí a Panny Marie na Louži dva sudy vína ročně ke službám božím a k přijímání z kalicha. Ale on dával bílé víno a svrchuřečeného žalovali ho kostelní úředníci, že máje z vinice platiti víno lepší, toho učiniti se zbraňuje; známo jest, že víno lepší jest červené, protož to víno aby platil. Odpověděl žalovaný, že se zachovává jako jeho předkové, a že v zápisu nic o víně červeném nestojí, že jim tedy tím povinen není. A ortel zněl: zápis o dvou sudech vína k těm farám zřetelně ukazuje, že z té vinice, kteréž jest v držení on Jiřík, lepšího vína má dávatí dva sudy, a poněvadž lepší jest víno červené než bílé a k službě boží takového vína potřebují lepšího, protož víno červené aby Jiřík Trubecký platil. Nemají dnešní kněží sic nařízeno nic o barvě vína ke mši, ale pochybuji, že by vzali dnes víno červené. Jest zpráva tedy i po té stránce zajímavá.

*

Židovské víno. Urozený pan Jiří Hrobčický z Hrobčic byl jeden z těch kavalírů našich, kteří z lakomstva svého vedli obchody se Židy. Urozený pán jmenovitě víno ze svých vinic nad Prahou rád odevzdával židům, až r. 1605 chtěl žida Noska nějak opáliti, ale Nosek vytřel pánovi zrak. Smluvili se totiž o víno, ale smlouvou nedokonalou. Nosek poslal do pražské vinice pánovy tři jiné židy, ti víno sbírali, sami je tlačili a do sudů lili. To „tlačení“ dělo se nohama bosýma, a byla rozšířena víra, že tomu, kdo víno šlape, je šlapání zdrávo. Ale když

bylo víno v sudech, Nosek nedohodl se s pánem urozeným a po nemalém křiku víno souvěrci nohami vyšlapané mu nechal, aby si je vypil sám. Dobré chutnání.

*

Panny měly právo choditi prostovlasý. R. 1515 na Hradčanském soudě městském žalována byla vdova Adámka, že neslušnou řečí sáhla panně Anně, dceři vdovy Markéty, vysoce na čest pravíc, že by neměla choditi prostovlasá, poněvadž je těhotna. Když toho nemohla Adamka dokázati, musila odprositi a vyřknouti, že Anna je poctivá panna, aby jí to odpustila pro pána boha a pro matku boží.

*

Jak se časy mění. R. 1602 volán novoměstský ras Vávra na rathouz, aby se zodpovídal z těžkého zločinu, že krmí svůj dobytek svinský mrchami, posílými zvířaty na ublížení lidského zdraví. Odpověděl Vávra, vyznal a nezapřel, ale vysvětlil, že „takového dobytka vykrmeného zde neprodává, než ven z Prahy“. A to lidumilné vysvětlení páni přijali přívětivě. Co bylo Praze špatného, to venkov mohl snísti. Dnes to právě naopak. Čeho nechtějí na venkově snísti, to se vši opatrností se vpraví do měst a zde se to s větším nebo menším zdarem ztráví.

*

Pražské ovoce bývalo již v XVI. století dobře pověstno. Rozkazujeť r. 1568 český král Maximilián, aby z Prahy do Vídně byly poslány roční

i dvouleté dobré hruškové stromky „a obzvláště těch hrušek, které pěkně zlaté a červené jsou“, pak stromky „zelených sedmihradských švestek“ a jabloně. Císařský zahradník aby je vykopal, zemí obalil a sám přivezl. Ty štípký mohou býti v Praze kdekoli objednány.

*

Rakovnický chmel. Před léty jsem ukázal z archivních listin, že rakovnický chmel býval v XVI. věku vožen do Bavor a pověřován úředně, že jest při městě Rakovníce zrostlý. Měl stejný export a pověst jako žatecký. Proto nedivno, shledáváme-li nověji, že r. 1525 dojíždějí sobě i měšťané Stříbrští do Rakovníka pro chmel, ač měli chmelnice blíže. Kopejtkovi platí se od fůry tam a sem kopa a 45 grošů.

*

Podroušení divoká.

(Pivovarské Listy; 1896.)

Že naši dobří předkové mnoho, velmi mnoho píteli, o tom bylo už mnohonáctekrát psáno a od leckoho vykládáno. Tím nechtěl zajisté nikdo našim milým předkům nic vyčítati, už proto ne, že dnešní jejich potomci také pijí velmi hodně a rádi, zvláště dobré. Tedy nač vyčítati? Ostatně našim lidem v XVI. věku dařilo se lépe nežli nám, měli více peněz, tedy větší svod k rozmařilstvu. Rázovitě a odlišné od naší doby stran velikého pití jest to, že naši předkové, jsouce upřímnější, netajivali se slabostí svojí, konšela, velebníčka a jiného vzácného pána na ulici opilého spatřiti nebývala věc

*

nemožná. Vzpomínáme veselé scény z roku 1583, kde pražský konšel čili pan rada Václav Krocín, od něhož (prý) byla ona mramorová kašna na starém rynku, kterou páni při malé vzdělanosti své před lety dali strhnouti, a purkmistr Zikmund Kunáč se-rvali se s tovaryši Jana z Vlkánova na veřejné ulici; a když se do rvačky chtěl vložit i erbovní pán z Vlkánova, nadali mu městští představení „Vlčků“. A když se ptáme, proč se panstvo na velikou radost svých poddaných na ulici pralo, vysvětlí nám paní Krocínová, manželka páně Václavova, kteráž příběhši uchytila muže svého za ruku a řekla: „Můj milý Václave, pojdte domů, že jste opilý a zejtra nebudete nic pomněti na to!“

Z toho tedy plyne, že se ani přední v městě pánové se svou opičkou neschovávali, alebrž že se k ní věrně hlásili i na ulici. Však o tom dnes nemíníme psáti, nebudeme líčiti, kde kdo se „podroušil“ (tak tenkrát říkali), nýbrž pro dnešek vyběřeme si čtyři osoby, které podroušivše se provozo-vali sobě podivně.

Divné spítí míval pražský jeden cínař v době Rudolfově. Kdykoli se spil, otevřel okno v síni hostinské a vyhazoval jednu cínovou hubatku a konvici po druhé ven na ulici, tvrdě, že prý si může nové hubatky a konvice urobiť. Lze sobě představit radost hostů, jimž opilý cínař utrl konvičku od úst, aby hajdy! s ní ven. Ještě menší radost mohl míti šenkěř; pražská mládež ani tenkrát nebývala tak měkká, aby nachytané konvice zdvořile vracela. Cínař, jenž si mohl konvice urobiť, byl několikrát za ten svůj sport nekřesfanský zbit. A platiti musí! vždy.

Podivné spítí získal sobě r. 1558 v Rakovníce Červenka sladovník. Tůma pivovarník načal u něho

pivo, a když statečně popíjeli až do večera za celý den, pak se dali do hádky. Byl Tůma „užralý“, a Červenka také. Tůma ale měl přec tolik rozumu v hrsti, že rychle utekl. Však Červenka domníval se všude ho viděti. Tloukl sekyrou do dřevěného sloupu volaje: „Jest-li tu?!“ Když čeleď sladovnická pána svého napomínala, že Tůmy tu není, kázal pán světlo rozžít a šel do sklepa pivního a tu přisekal čep u všech svých sudů, takže do rána pivo bylo všecko skoro na podlaze, sklep plaval. Když manželka lála, smál se dobrý muž, máje radost z moudrého kousku svého. Nazejtří přijeli z Ročova pro dobré pivo rakovnické, tehda vůbec slavné. Přijeli k Červenkově. Do Červenky vjel praktický rozum a výborný sládek ten dal pivo ze sklepa z podlahy pozorně vybrat, nalil do sudů — a poslal na Ročov. Dobré chutnání! Pak byl z toho nějaký soud, jakož svědčí rakovnická kniha ortelů.

Dobrý muž s podivným podroušením byl Krištof Kalous, mlynář kdesi pod Křivoklátem. Ten roku 1607 přišel do Chlumu „na trunk piva“ k Jakubovi šafáři, jenž čepoval. Tu pantáta pil, až se hory zelenaly, pil dlouho, předlouho. Konečně ho šafářka zdvořile napomenula, že by mohl zaplatiti. Na to vstal mlynář, a klidně zavravoral na dvůr a sekerou posekal hostinskému šafáři vůz, rozsekal „tři špice a jednu loukoť“, potom se vrátil do sednice a popadnuv plachtu trávni uvrhl ji do pece a zapálil ji, k ní přiložil košík a také ho popálil. Byl by snad topil v peci vším, co mu přišlo do rukou, ale šafářka se konečně vzmužila a pantátu vyhodila. Na soudě rakovnickém chtěla za tu škodu svou dvě kopy, což je na onu dobu velmi slušný peníz. Tedy opička drahá.

Čtvrtý pán vybrán zase z Prahy. Slul podiv-

ným jménem Ox, byl také jeden z předních měšťanů. Ten, kdykoli se opil, pokaždé přibral se se svým podroušením do židovského tarmarku a tu způsobil zděšení, výtržnosti a „Xvalty“. Tloukl židy a židovky tak dlouho, až sám buď dostatečně dostal anebo až ho rychtář odvedl. Roku 1570 v takovém vzteklém a antisemitském podroušení honil z tarmarku ven na rynek a po rynku židovského kantora Majera a vběhnuv za ním do nějakého domu, shodil kantora se schodů. Byl proto k pokutě odsouzen, ale nevíme, když se příště opil, nešel-li do Židů zas.

S těmi čtyřmi pijany zatím budiž dosti.

V z á c n á z v ě ř v Č e c h á c h. Arcikníže Ferdinand rozkazuje r. 1563, aby 50 kop grošů míšeňských obdržel Perseus Bazetus, ukazatel toho listu, jenž od kněžny Kateřiny, královny polské, dva losy do království Českého přivedl a na Poděbradech v oboře zanechal. R. 1569 poroučí se, aby oborníkovi Staré i Nové Obory (Stromovka a Hvězda) byly dány čtyři prostice soli „pro zubry“. Ale zubři byli v Praze již na třicet let před tím. Píšeť Ferdinand král r. 1536, kterak je vděčen fořtmistrovi za zprávu, že zubřice má mladé. Z radosti ihned rozkazuje, aby na komorní útraty byla koupěna sůl a aby „lisy a slatiny“ zvěři se dělaly. Do celých Čech zní list fedrovní, od Ferdinanda krále r. 1540 vydaný několika osobám, které „odtud (z Vídně) dva bauvoly“ povedou. R. 1535 slibuje týž král pardubickému Janovi z Pernštejna, že mu pošle z obory u Nového Města „několikero zvířat danielíků mladých“ (daňků). I mezci byli tu vzácnou zvěří. R. 1571 hlídá je

v Chlumci zvláštní hlídač „císařské mezky“. K vzácné zvěři dovoluji sobě přičísti na konec oněch šest mladých jelenů, „kteréž oborník pražský při kravách vychoval“ (r. 1545). Myslím, že to vzácný případ, aby kráva kojila jeleně či kolouchu.

*

Na perníkářském krámmě. Z r. 1641 máme záznam v pražských knihách, jaké perníky perníkář Sebestián Petrášek robil a prodával. Stojí za sdělení ta fantasie perníková, jak se jeví „v drůbeži“. Perníkář totiž dělí své produkty v perník veliký, marcipány a v „drůbež“. Z drůbeže tedy prodával po krejcaru, po dvou a snad i draže: Královnu s králem, Judit s králem, srdce, několikero orlů, taky orla s beránkem, orla s císařem, orla s erbem, orla s Juditou, kolo s orlem; prodával perníky, na nichž formou plasticky pořízeny erby: staroměstský, novoměstský, kurfiřtský; ze zbožných plastik perníkových uvéstí jest Boží narození, anděly, krucifix; z erotických a symbolických: „pár milých“, kolébku, „tři košíčky“, kohouta, beránka s růží, srp s rybičkou; z architektury byl tu perníkový kostelíček za krejcar, jiný za dva; na dobu válečnou ukazovaly perníky, na nichž zobrazen „koperál“ (kaprál), trubač, jelen s rejtharem, rejthar s předlicí. Také byl na jednom perníku sv. Jiří s Meluzinou. Ale co má sv. Jiří s Meluzinou, nevím.

*

Lovy v Chuchli. Pražany, kteří houfně vycházejí do Chuchle na vzduch a mezi stromy, může zájímati svědectví starého Jana Matěje, sedláka

z Chuchla Velkého, jenž r. 1586 pravil, že za jeho mladosti se užívalo k lovům těch stran a lesů nad Malým Chuchelcem, „tu sme tenata tahávali po tom hřebene až k Černý skále“.

*

U cukráře r. 1626. Za onoho času nebyl krám cukrářský zřízen tak jako některý krám našich dnů, jenž jest nádhernou výstavou sladkého zboží a tlustých ženských, mlsajících za velikými skly pro závist chudých lidí. Za onoho času byl cukrářův krám jako jiný kupecký sklípek. Ale na mlsání bylo v něm všeličeho dost. V krámě Albrechta Brauna u modrého lva vedle pěti korun v Praze bylo v škatulích a v jarmarách drahně „syrečků růžových“, dorty, biškoty, marcipány, cukrovaný zázvor, všelijací cukroví maňáskové do forem lití, kolik liber cukrovaného anýzu, koliandru, konfektv (ovoce v cukru vařené), malé perníčky a pálené vody. Na okně krámu měl Braun truhličku, která se sklem přikrývá, a v ní byly vyloženy cukry všelijaké na podívanou a přilákanou. Jako jiní řemeslníci měl i cukrář v krámě svém dílnu, aspoň některou její část. Hlavní práce konaly se arci v pekárně vedle. Tu měl Braun tři veliké kotly, „v nichž se cukr dělá“, s rukovětmi, koží obtaženými, kotlů menších 14. Měl tu plech hranatý na způsob stolečku do dřeva fasovaný, na němž se růžové syrečky dělávají. Na dorty měl dvě pánve, „pro biškoty“ sloužily mu čtyři plechy měděné, marcipán sušival na plechu, jenž stál na nízkých nohách. Měl plechovou truhličku, „v níž se biškoty dělají“; hrnec s kloboukem na pálení vod. Všecko uvedené nádobí bylo měděné. Ze železných věcí uvádějí se

u Brauna „dvě dlouhé lopaty pro cukry“, tři instrumenta, nimiž se marcipány dělají, nůž široký k dřevu, přišroubovaný, nímž se zázvor cukrovaný krájí. Forem na lití figurek a maňásků cukrových „rozličných mustrů“ měl 40 kusů olověných, 40 kusů z hruškového dřeva vyřezaných, tedy rozmanitost v tom dosti značná. Konfektů ovocných cukrář prodával libru po 45 krejcarech, což zboží dosti drahé (krejcar tehdejší byl aspoň za tři naše), libru „dlouhých biškotů“ prodával za 72 krejcarů, tucet „normberských perníčků“ za 18 krejcarů. Braun měl jako moudrý kupec v krámě knížku, do níž zapisoval si, kdo vzal cukry na dluh. V těch mlsných dlužnicích je zapsán také feldwabel od pana Valdštýna a Vilím, branný ze zámku brandýsského a tři učitelé čili praeceptoři. Braun posílal zboží své daleko na venek. Byl mu dlužen lékař ve Znojmě, kdosi v Jihlavě, Baltasar, cukrář v Táboře, kramář v Přimdě.

*

Doktor a fušer. Nevím, je-li známo, že slavný doktor v lékařství Adam Huber z Aisenpachu, když byl v Litoměřicích městským lékařem, měl nesnáze a zlosti s fušerem Martinem Lahovským takové, že ho vypudily z města Litoměřického a připudily do Prahy, odkudž potom jeho sláva vzešla. Dr. Huber píše r. 1585 konšelům litoměřickým, „že Lahovský, jsa neumělý v pravém umění lékařském, proti právu a řádu lidí hojí na potupu jeho, pořádného lékaře obce této, pro kterouž příčinu chtě nechtě že se musí jinam obrátiti, žádaje aby páni mu v tom za zlé jmíti neráčili“. A odešel, jak řečeno, do Prahy.

*

Z poděbradské obory. Do Poděbrad poslal český král Ferdinand I. r. 1545 z Wormsu vy-
 cvičené sokolníky — folknary, aby mu raro-
 koly a jiné ptáky chovali; hejtman poděbradský byl
 povinen jim na zámku dáti pokoj k líhání, i pokoj
 „pro ptáky“. Rarohové (káně) a sokolové měli býti
 objednáni v „Lounech a v tom kraji“. Časem po-
 tomním bylo uloženo sokolářům poděbradským, aby
 vychovávali vedle holubů i čápy. Tedy ty zajímavé
 ptáky mudrce, jichž dnešní myslivci tuze rádi pro-
 následují a časem bezpochyby vyhubí. R. 1576 roz-
 kazuje se hejtmanu, aby sokolářům poděbradským
 „každého roku“ vydával po třiceti tolařích na vy-
 chování mladých čápat.

*

Kterak byl lékař opálen o honorář. Když slovatný mistr Jan z Chocně byl pozván, aby
 léčil letitého měšťana pražského Jana z Nastojtova
 domu, znaje nemalé jmění v domě tom a velikou
 starost manželky páně Janovy, Barbory ze Všehrd,
 učinil o léčení, které při starci mohlo trvati nějaké
 časy, smlouvu ne špatnou: aby mu totiž bylo čtvrt-
 ročně dáváno po jedné kopě grošů českých za ži-
 vobytí starého pána a právě tolik po jeho smrti po-
 tom, umřel-li by nedej Pánbůh. Také si přimínil
 ještě nějakou pěknou košili a birét, rozumí se, že
 též pěkný. Po té smlouvě doktor posluhoval svým
 uměním pilně, navštěvoval starého měšťana, bral
 čtvrtletně kopu, obdržel košili a birét a bezpochyby
 těšil se, že mu důchod čtyř kop ročních zůstane
 až do smrti. Ale nezůstal. Pan Jan umřel, a paní
 Barbora ze Všehrd, v sešlém věku babka, hned po
 smrti mužově zastavila čtvrtletní plat doktorovi.

Z toho soud. Babka tvrdila, že nebožtík pan Jan smlouvu dělal, ona ne. Že se vůbec na nic nepamatuje. A kdyby byl doktor uměním svým nebožtíkovi zdraví navrátil, že by byla netoliko kopu, ale dvě dávala, neboť nebožtíčka milovala více nežli peníze, ale takhle že nedá nic. A ortel na právě staroměstském, vyřčený starým pletichou Paškem z Vratu, osvobodil Barboru ze Všehrd od všeho placení, prý nebožtík neměl moci bez vůle Barbořiny statek zavazovati nijakým dluhem a platem do budoucna. Takž jurista na pohled zcela správně připravil medika o pěkný a stálý důchodek.

*

Nač byl petrolej. V jedné z lékařských knih zemského Musea (z konce XV. století) čte se, že petroleum jest olej, jenž se potí ze země v zemi Tusii na hoře Sibia a zove se pro svou moc i balsámem; pomáhá všemu i hluchotě, když do ucha se vstrčí, smrad jeho moly honí z almar. I na gicht má velikou ctnost.

*

Zápis ďábla. V jedné z knih chotěšovského kláštera jest při roce 1673 zapsáno, že mládenec Jakub Rosenblut, kterého přede dvěma léty z řádu a z kláštera vyloučili a propustili, se oběsil. Když pak prohledávali šaty sebevrahovy, nalezena cedule, kterouž se zoufalý mládenec zapsal ďáblu. Cedule psána latinsky. V českém překladě to takto zní: „Tobě staršímu Belzebubovi, Luciperovi, knížeti ďáblů zapisuji duši svoji, odříkám se Boha, svatých, víry, odvolávám křest, zříkám se nebe a tobě hodlám místo bohu sloužiti po sedmnácte let, abys mne učinil

neproniknutedlným (nezranitedlným) železem, mědí, stříbrem, zlatem, olovem a nižádnými kovy od kohokoli a jakkoli chystanými, strojenými a mně hrozícími, abys mi dával peníze, kdykoli a kolik budu chtít tak, abych nikdy nebýval bez peněz. A tak jsem a budu věčně tvuj“. Za to rozkázáno katovi, aby hlavu nebožtíkovi odřízl, rozčtvrtl a roznosil po šibenicích. Cedule ďáblovi i oběšení patrně z psychosy. Ubohý blázen!

*

M í s t o h o n o r á ř e. R. 1571 purkmistrovský písař staroměstský zapsal do knihy: „Lida lékařka židovka dána byla do vězení původem Enocha Barocha žida za příčinou nějakého hojení dotčeného Enocha nevěsty“. To asi lékařka hodně pošramotila tělo nevěsty, když ji za to žid — židovku — dá do vězení nenáviděným křesťanům — gojimům.

*

D i p l o m c h i r u r g ů v. Známo, že někteří chirurgové toulali se světem, hojili, řezali. Když se jim umění nezdařilo, uklidili se z města rychle; když se zdařilo, dali přivést svědky na rathouz a dali si napsati úřední vysvědčení o své dovednosti — a to byla jejich reklama i diplom. Jeden takový úřední důkaz z pražské knihy purkmistrovské stůj zde: „Slovutnému a vysoce zkušenému p. Janovi Küttnerovi z Města knížetského Paczkova ve Slezsku, lékaři průtržův a oculistovi o jeho umění vysvědčili Jakub Karel z Karlsperka a Jiřík Pavlík, měšťané Nového města, lidé víry hodní, kterak Jan Küttner s pomocí pána Boha a umění sobě od něho daného Jana, syna Jiříka Němce, měštěnáina Nov. města, pachole

osmi let stáří, kteréž hned od mladosti věku svého střevním průtržem sklíčen jsa na svém těle jej snášel, a když jemu skrz žádné prostředky, jediné skrze řezání spomoženo býti nemohlo, pána Boha a umění své na pomoc vzavše v přítomnosti jich léta tohoto 1615 na takový průtrž uměle a šťastně jest řezal a jemu jej vyňal, tak že z milosti boží takové těžké nemoci docela sprostěn jsa k zdraví svému navrácen jest. Actum 27. novembris 1615. Čteno a schváleno v radě“. V téže knize o něco dále doslovně totéž vysvědčení konšelé dávají zkušenému Albertovi Janovi Akensovi z města Elbingku v Prusích, lékaři průtržův a oculistovi. Čtyři měšťané vysvědčili, že zhojil Pavla, pastorka Martina Peldřimovského, měšťana Nového m. pastorka, pachole 6 let staré. 21. febr. 1620.

Lékárníci a odplata budoucí. Do nemírné drahoty apatykářských výrobků stěžují si lidé již několik set let. Takž i císaře Rudolfa II. řád drahotní z r. 1578. Ten řád radí apatykářům, aby měli snesitelnou mzdu k vůli chudým, „aby taky něco učinili pro onu odplatu budoucí, věčně nastávající, a ne všecko pro svůj časový užitek“. R. 1605 opakuje se tato rada o budoucí odměně nebeské zas. Ale marno bylo už tenkrát, lékárníkem nehnula budoucí odměna. Radš hned.

OBSAH

	St.
Kroje u nás v XV. věku	5
Podoba Husova	39
Kterak vypadalo husitské vojsko	49
Mody v Čechách v století XVI.	63
Pýcha stavovská v šatech	85
Strojení ženské hlavy v XVI. a XVII. věku	97
O prstenech	125
Český kroj	143
Kterak našim starým chutnalo	159
Divná snídaně	207
V pražských sklepích vinných	219
Doktoři a lékaři v XVI. věku	235
Doktor Kopp	283
Doktor okulista	295
Rakovnické příspěvky k dějinám lékařství	303
Blázni a pošetilí	365
Apatykáři XVI. věku	379
Historické drobnosti	395

